
3 1761 08225302 2

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF POLITIKÁJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIÁTÓL 200 ARANYNYAL JUTALMAZOTT PÁLYAMUNKA

IRTA

DR. BIHARI KÁROLY

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1916

Károlyi György könyv- és kőnyomdája Budapest V., Arany János-utcza 1.

„Eszméim győzedelme legyen emlékjelem.“

B. Eötvös: Végrendelet.

*

„Wird aber die Welt in staatlicher Sache jemals klug, was freilich noch nicht entschieden ist, so wird sie es allerdings nur auf dem Wege, den uns Hr. von Eötvös zeigt.“ — (1852.)

Fallmerayer: Gesammelte Werke 1861. II., p. 222.

TARTALOMMUTATÓ.

Lapszám

IV. Eötvös politikájának renaissance-a.

MÁSODIK RÉSZ. POLITIKA.

Bevezetés. — Az államtudományról.

Első szakasz. — Az állam szervezete.

I. Az állam.

II. Az állam természeti viszonyai.

III. Az állam népessége.

IV. Államformák.

V. Alkotmány.

VI Az állam hatalma.

ELSŐ RÉSZ.

AZ „URALKODÓ ESZMÉK”.

1. Eötvös politikai tanainak időszerűsége.

A mikor Eötvös politikai tanainak időszerűségéről akarunk szólni, nem érzelmi alapon állunk, a melyre pedig az ő születésnapjának (1813. szeptember 3.) századik évfordulója alkalmából joggal ráhelyezkedhetnénk. Külső, tárgyi okok késztetnek arra, hogy a közfigyelmet újra Eötvös felé irányítsuk. Az évforduló csak a mi igyekezetünknek, és nem Eötvös tanainak kölcsönöz időszerűséget.

Beszélnünk kell az Eötvös tanításának időszerűségéről, mert tévednénk, ha azt hinnők, hogy túl vagyunk azokon a szellemi vagy politikai harczokon, a melyekre az ő tanai vonatkoznak.

Ha semmi mást nem látnánk, mint azt az óriási veszteséget, a mely hazánkat a kivándorlás czímén éri, a mikor a nagy áldozattal felnevelt munkáskezek és agyak százezrei nem a mi termelésünk fokozására fordítják munkaerejüket, hanem tódulnak oda, a hol a szabad tevékenységre és a velejáró emelkedésre több alkalmuk nyílik: a magyar haza testének ez az állandó vérzése egymagában is kellene hogy gondolkozóba ejtsen mindnyájunkat és arra bírjon, hogy a távozni akarók tettvágyának idehaza biztosítsunk nagyobb teret, több szabadságot és ezáltal a boldogulásra több lehetőséget. Hogy az egyéni szabadság útján, az Eötvös tanítása szerint fejleszszük ki összes társadalmi és állami intézményeinket.

Csakhogy látunk egyebet is, a mi emlékezetünkbe visszaidézi Eötvöst.

Iskoláink ahelyett hogy fejlesztenék, elnyomják a gyermek egyéniségét. Az Eötvös czélozta tanszabadságtól („mind a taníthatást, mind a tanulhatást illetőleg“) még igen messze vagyunk.

A közállapotok javulását ma is igen sokan az általános választójogtól várják. A politikai szabadságot és egyenlőséget hangoztatják: és — az állami tisztviselők számának rohamos emelkedése mutatja — ugyanakkor az egyéni szabadság körének szűkítésével az állam hatalmának következetes kijebb terjesztését látjuk évről-évre. Az állami beavatkozást sürgetik olyan dolgokra is, a melyek az egyéni, társadalmi, vagy községi szabad tevékenység körébe valók. A közoktatás államosítása, a közigazgatás államosítása a magyar politika jelszavai lettek újra. A vallásfelekezetek az állam hatalmi, erkölcsi és anyagi támogatásával élnek.

A mitől Eötvös az államot és az emberiséget óvta, az osztályharcz jelszavával toborozzák híveiket a sociálista és demokrata vezérek a zászlajuk alá. És ugyane vezérek, a sociálista és demokrata kis Napoleonok ma is az egyenlőség szent nevében alapítják meg despota uralmukat, a melyben az egyéni szabadság megsemmisítését szakszervezeti, vagy pártfegyelemnek hívják. És a szenvedély hangján és eszközeivel feltüzelt seregeiket zárt sorokban vezetik ostromra az uralomért a polgári társadalom ellen.

És ugyanazok a veszedelmek, a melyekre Eötvös a nemzetiségi eszme tárgyalása közben reámutatott, ma is fenyegetnek. A nemzetiségi „sérelmek“ egyrészről, és a nemzetiségi „veszedelmek“ másrészről államaink életét napjainkban is nyugtalanítják. Az óriási hatalom keleten, a melylyel Eötvös az Uralkodó Eszmékben a nyugateurópai nagy államok szükségét megokolta, jelenleg is megvan; sőt növekedett a baj Magyarország és Ausztria szlávnyelvű népeinek államalakító újabb törekvésevel. És megvan — kizárólag nálunk — a mindennél nagyobb veszedelem, a közöny az erőnket közös czélra egyesítő nemzeti eszme irányában.

A magyar nemzeti géniusz nagy képviselőjének, Eötvösnek politikai tanítását ma alig emlegetik. Méltatják a szépirodalom és a költészet terén szerzett érdemeit. Csak egyről felejtkeztünk

meg: arról, hogy Eötvös nemcsak regényiró, nemcsak költő, hanem — és első sorban — politikus is volt. Arról, hogy Eötvös a „XIX. század Uralkodó Eszméi“ czímű munkájában megbecsülhetetlen értékű szellemi örökséget hagyott reánk.

Megfelejtkeztünk az Eötvös tanításáról, a mely nem szabad harczot, hanem munkaszabadságot hirdet. Nem a legyőzésben és elnyomásban, hanem a meggyőzésben és a felemelésben és a felszabadult erők versenyében keresi az egyéni boldogulás útját.

Eötvös emlékét a nemzet szoborral is megörökítette. Csak egyről felejtkeztünk meg, az ő Végrendeletének a végrehajtásáról:

„Márványszobor helyett
Ha fennmarad nevem,
Eszméim győzedelme
Legyen emlékjelem.“

A magyar alkotmány 48-as és 67-es alaptörvényeinek bár nem hangos, de időleg legelső, valóságos szellemi szerzője Eötvös. És állami életünk nem az Uralkodó Eszmék irójának a szellemében, nem a szabadság elve alapján, nem a békés haladás medrében folyik.

Sőt közgazdasági életünkben is csak kimondottuk a szabadság elvét, de nincsenek biztosítékaink a szabad versenynyel és a tőkeközpontosítással űzött visszaélések ellen. A tisztességtelen verseny, a kartellek, trösztök és nagy részvénytársaságok absolut uralmával szemben magunk nem birunk védekezni; és ellenök állami védelmünk sincs. Holott ezek épúgy, mint a munkásszervezetek sztrájk-, bojkott-, amerikázás- stb. czímen vezetett harczai állandóan veszélyeztetik a termelés szabadságát, a termelésben a kiválóbbak érvényesülését.

Letértünk arról az útról, a melyen 1848-ban és 1867-ben az Eötvös sugallata alatt elindultunk és haladtunk az egyéni szabadság és állami egység eszméjének megvalósítása felé. És a melyen békességgel csakis addig haladhattunk, a míg a nemzet követte az ő tanítását. Erre az útra kell reátérnünk újra!

De hogy rátérhessünk, hogy az Eötvös eszméi szerint élhessünk, előbb az ő eszméivel meg kell ismerkednünk. A megismerés szükségletében rejlik Eötvös tanainak az időszerűsége. A megismerés szükséglete kényszerít arra, hogy foglalkozzunk az Eötvös politikájával.

I. AZ „URALKODÓ ESZMÉK" LÉTREJÖVETELE.

2. Eötvös politikai fejlődésének első tényezői.

Korunk szabadságellenes törekvései akarva-nemakarva eszünkbe juttatják az Eötvös politikáját, a melynek a szabadság-eszme az irányítója. Előveszszük az Eötvös nagy politikai művét az Uralkodó Eszméket; és betűzgetjük. És olvasván, csakhamar fáradtan teszszük le a könyvet. És Fallmerayerrel együtt felkiáltunk a csodálkozás hangján: „. . . föl kell tünni, mikép támadhatott Magyarország kedvezőtlen művelődési viszonyai között egy ilyen érett, derék munka!" [34]

Eötvös felel csodálkozásunkra: „Soha nem írtam csak azért, hogy írjak. Minden könyvem egy-egy belső szükségnek, egy-egy belső küzdelemnek a gyümölcse." [73] Most erre a feleletre önként támad a további kérdés: micsoda külső és belső erők idézték elő Eötvösben azt a lelki szükségletet, belső küzdelmet, a mely az ő lelkéből az Uralkodó Eszméket váltotta ki?

Vizsgáljuk Eötvös életviszonyait; keressük: hogy szívbeli nemességét és óriási tudását kiktől nyerte; tapasztalatait, munkakedvét és írói ihletét honnan merítette?

*

Eötvös atyja tárnokmester és alkancellár, conservativ főúr. A ki fiából bizonyára szintén hivatalnokot nevel, ha a hivatalával járó nagy elfoglaltság nem akadályozta volna meg őt szülői kötelességének teljesítésében. Eötvös első nevelője így teljesen az anyja, a német származású Lilien Anna bárónő, és az atyja által melléje rendelt, a Martinovics-féle pörből ismert Pruzsinszky József.

Atyja a saját példájával megtanította arra, hogy miként kell a királyhűséget összeegyeztetni a hazaszeretettel; és miként kell a nagy embernek elüljárni a munka végzésében.

[34] Az idézet után levő szám a *Bibliográfia* czím alatt felsorolt forrásmunkák sorszáma. Vagyis 34 = Fallmerayer: Gesammelte Werke etc. — 16/46. = Concha Győző: Báró Eötvös József állambölcselete p. 46.

Anyja a megtestesült jóság. Fiára gyakorolt hatását legtökéletesebben az a gyakori intelme fejezi ki: „Ne higyj olyan gondolatban, a melynek ellene mond szíved!“ Édes anyja szívéből meríti Eötvös az őszinte vallásos érzést, a keresztény emberszeretetet, a mely annyira jellemzi őt magát és valamennyi művét. Az anyai rokonság, a német Lilien-család tagjai révén, akik ercsii kastélyukban sűrűn megfordultak, a gyermek-Eötvös látóköre tágult; korán megtanulta tisztelni a német műveltséget,·

Nevelője, az alapos tudású Pruzsinszky, a ki Voltaire és Rousseau tanaiért lelkesedett, a gyermek fogékony lelkébe a magyar hazaszeretet mellé a franczia szabadelvű eszmék, a nép iránti szeretet és az elnyomás elleni gondolatok magvát hintette el. A mindennapi élet nagy ellentéteinek kidomborításával, igazságszeretetével és kiméletlen szókimondásával nevelője a mélyebb gondolkodásra korán rászoktatta Eötvöst. Az elvetett mag termő talajra lelt. Kikelt. És a kedvező időjárás, a nálunk 1825-ben megindult reformmozgalom annak fejlődését előmozdította.

Tizenhárom éves korában (1826) Eötvös már a pesti egyetemre kerül, a hol a rajongásig hazafias Horváth István oktatja és buzdítja ekkor a magyar ifjúságot az irodalmi és történelmi tanulmányokra; és a hol másik tanára, Veszerle 1828-ban a francia forradalom történetét fejtegeti. Ekkor érezte meg Eötvös és vele az egész ifjúság, hogy „a demokrácia szellemének első fuvalmai lengik át a hazát“. (Eötvös: Emlékbeszéd Szalay László fölött.)

Tanulótársai közt ott van: Szalay László, Pauler Tivadar, Lukács Móric stb., Eötvöshöz méltó barátok és nemes versenytársak.

Tanára, Horvát magával vitte Eötvöst Kulcsár Istvánhoz is, a kinek lakásán az akkori nevesebb írók találkozni szoktak. Itt a magyar nemzeti reform-mozgalom törekvéseit és e törekvések irodalmi képviselőit ismerte meg Eötvös. Csakhamar maga is irogatni kezdett.

Egyetemi tanulmányainak bevégzése után, 19 éves korában (1832) Pozsonyba ment Eötvös törvénygyakorlatra. Az országgyűlés hallgatóságában tanuja volt annak a heves és sikeres harcznak, a melyet gróf Széchenyi István, Deák Ferencz,

Nagy Pál, Kölcsey Ferencz, Bezerédj István és társai a főrendiház conservativ többségével a jobbágyság érdekében vívtak. A népmilliók sorsának emelése ekkor vált Eötvös alapeszméjévé.

Letévén az ügyvédi vizsgát, 1833. végén atyja óhajtása szerint Fehérmegyében aljegyzőséget vállalt. Itt tapasztalta meg a megyei önkormányzat szervezetét, előnyeit és fogyatkozásait.

Huszonkét éves korára az irodalom terén verseivel és drámáival olyan nevet szerzett, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjának választotta. Az akadémiai elismerés a fiatal Eötvösben becsvágyat keltett, a tudósok társasága pedig őt komoly munkálkodásra ösztönözte.

Ugyanebben az évben a magyar királyi kancelláriához került. Itt mint fogalmazó az állami központosítást a gyakorlati oldaláról is kiismerte.

1836-ban európai utazásra indult. Bejárta Svájczot, Francziaországot, Angliát, Német-Alföldet és Németországot. Nyugat-Európából azzal a tanulsággal tért haza, hogy a magyar nemzet politikai és gazdasági fejlődésének, sőt fennmaradásának is első feltétele culturánk általánossá tétele és emelése.

1837-ben Eperjesre költözött, mint a kerületi tábla ülnöke. Szabad idejében feldolgozta úti jegyzeteit. Utazásának irodalmi eredménye a Karthausi lett, a mely az 1838.-i Árvízkönyvben jelent meg és még ma is az általánosan olvasott legszebb regények között foglal helyet. A Karthausi nagy sikere arra bírta Eötvöst, hogy ezentúl az irodalomnak él. *

Még európai utazása közben megérlelődött Eötvösnek az az elhatározása, hogy megírja a keresztény műveltség históriáját. És minthogy arra a meggyőződésre jutott, hogy a franczia forradalomban is a keresztény művelődés felé való törekvés nyilatkozott meg, igen sokat foglalkozott a XVIII és XIX. század szabadság utáni törekvéseivel.

A franczia forradalom történetét még külön is meg akarta írni azért, hogy annak tanulságait honfitársainak szeme elé tárja; úgy mint Guizot megírta a francziáknak tanulságul az angol forradalom történetét.

* Egymásután jelennek meg ezután drámái és történeti irányregényei A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben, Éljen az Egyenlőség, stb.

Hogy elhatározásának nagyobb nyomatéka legyen, barátjával, Trefort Ágostonnal együtt a következő pecsétes iratban kötelezik magukat és egymást egy-egy tudományos munka megírására: [8]

Én alólírt ezennel becsületemre igérem, hogy ha Isten életben tart, 1865. új esztendeig a keresztény eszméknek történetét kiadandom. Isten engem úgy segéljen.

841 P. H. Eötvös

Én alólírt ezennel becsületemre igérem, hogy ha az ördög el nem visz, 1865. új esztendeig a Magyarok történeteit kiadandom. Isten engem úgy segéljen.

841 P. H. Trefort Ágoston

Eötvös az anyagot tervezett művéhez 1837 óta folyton gyűjtögette. Berecz Károlytól[5] tudjuk, hogy „Eötvös igen könnyen és gyorsan dolgozott; s amellett, hogy sokat írt, folyvást sokat is olvasott. Minden lipcsei könyvvásárkor ládaszámra rendelte meg a könyveket — folytatja Berecz, — melyekből az általa olvasás közben megjegyzett helyeket ki kelle írnom. Egész halom ily jegyzet állt rendelkezésére, midőn a XIX. század Uralkodó Eszméinek megírásához fogott."

3. Az Uralkodó Eszmék megírása.

Az 1825-ben megindult magyar nemzeti reform-mozgalom a 40-es években új erőre éled. A közvéleményben egyre szaporodik azoknak a száma, a kik a megyében nem látnak immár elég erős bástyát az absolutizmus elleni védekezésre. A kik megértik, hogy a megyerendszer csak egy lépcsője a nemzeti fejlődésnek; és hogy a nemzet megerősödése, boldogulása épen a megyékben szétszórtan működő erők egyesítésétől várható. A közvéleménynek ezt az átalakulását legelőbb megérzik a conservativ lapok — az előfizetők számának következetes apadása révén. 1844-ben ennek folytán a maradiak egyik legerősebb vára, a Pesti Hirlap, a reformokért küzdők birtokába kerül. Az új szerkesztők Eötvöst is megnyerik a lapnak. Az ő nagy tehetségét nem nélkülözhetik. Eötvös habozás nélkül vállalja a hirlapíró terhes munkáját is. Évek óta folytatott politikai tanulmánya,

utazása és hivatalnokoskodása közben szerzett tapasztalata csillámlik ki napi czikkeiből, a melyekben a legkisebbnek látszó kérdést is általános szempontból tekinti és az államtudományból és a történelemből vett érveivel megvilágosítja. Elméleti és gyakorlati ismeretekkel, az elnyomottak iránt érzett nemes érzelemmel és az eszmék erejébe vetett szilárd hittel felvértezve lép ki a porondra, „merész hangon követelve — egyike a legelsőknek — a megyei omnipotentia korlátozását, a közigazgatás erőteljesebb összpontosítását, *a parlamentnek felelős miniszterium* alatt, az elavult büntető és polgári törvénykezésnek gyökeres átváltozását, küzdve a jobbágyság felszabadításáért, a zsidók emancipatiójáért, és keresve a nemzet jövőjét a nyugateurópai példák után alkotandó nevelési rendszer behozatalában.“ [2]

Hírlapi czikkeit összefoglalva Reform czímmel könyvalakban is közrebocsátotta.

Inkább okoskodással akar győzni, mint a szenvedélyek felizgatásával. Épen ezért a franczia forradalmat megelőző bölcseleti mozgalomhoz hasonlatos Eötvösnek és küzdő társainak ezidőbeli tevékenysége. Politikai ellenfeleik elnevezték őket doctrinaireknek, szobatudósoknak; de igazságtalanul. Mert sem Eötvös, sem általában a reformpárt tagjai nem abstract államtanokat hirdettek, nem elveken lovagoltak, hanem „a leggyakorlatibb politikát űzték, a mennyiben a nemzetet előkészítették oly változásokra, melyeknek szinte szükségkép be kellett következniök, mihelyt az újjáalkotást késleltető akadályok ledőltek.“ [63]

48-ban ez is elérkezett. Megalakult az első magyar *parlamenti felelős kormány*. Ennek a közoktatásügyi minisztere Eötvös. A miket előbb az író hirdetett, azokat most a miniszter törekszik megvalósítani. Az íróasztalnál, a hivatalban, az országgyűlésen, bizottsági tanácskozásokon és társadalmi téren kora reggeltől késő estig fárad, hogy az állam újjászervezése az akkori viszonyoknak és a politika követelményeinek mentől megfelelőbb legyen.

Úgy az országgyűlési tárgyalások, mint a későbbi események azt mutatják, hogy Eötvös politikai intencióit kortársai, a kik nem bírtak az övéhez hasonló látkörrel, nem értették meg. Eötvös az államot is, a megyét is, mint minden egyént, önálló hatáskörrel akarta felruházni; ezeket a különálló hatásköröket

egymástól élesen elhatárolni, hogy a maga körében mindegyik szabadon és lehetőleg akadály nélkül tölthesse be a hivatását. Polgártársainak azt tanácsolta, hogy a központi hatalmat az eddiginél nagyobb erővel ruházzák fel, mert a gyenge állam képtelen gondoskodni az élet- és vagyonbiztonságról. Az állam képviselőjétől, a koronától azt várta, hogy az eddiginél nagyobb egyéni szabadságot engedjen; mert az általános elégedetlenségnek az az oka, hogy az egyéni szükségleteket kielégíteni sem a korlátlan hatalmú állam, sem a tevékenységében korlátozott egyén nem képes. De a nemzet a központi hatalom erősbítésében csupán a szabadság még nagyobb megszorításának, — a korona pedig az egyéni szabadság kiterjesztésében csak a központi hatalom nagyobb veszélyeztetésének a valószinűségét látta; mert egyik sem vette figyelembe, hogy Eötvös a nagyobb hatalmat és a nagyobb szabadságot összekötötte a hatáskörök szabályozásával és azok határainak biztosításával.

A hatáskörök rendezetlensége volt az oka, hogy a központi hatalom a saját veszedelmét látta az 1848. április 11.-én szentesített nemzeti szabadságban; a nemzet pedig a szabadság megsemmisítését az országgyűlés feloszlatásában: Eötvös ekkor is még a békés kibontakozás útját egyengeti. Közben a fékevesztett tömeg — Lamberg meggyilkolásával — forradalmi tettre ragadtatván magát, Eötvös meggyőződik arról, hogy a békés tárgyalás útja el van vágva; hogy most már a történelem véres és szenvedésekkel teljes eseményei fogják megmagyarázni az ő politikájának a helyességét. A forradalom tudósa, a reformpolitikus, nem akar forradalmár lenni: leteszi a miniszteri tárczát, majd családjával együtt elvonul a harczi lárma elől . . . újra az író csendes magányába.

Az 1848. és 1849. év telét nővérénél, Lerchenfeld báronénál, Münchenben tölti. Itt a királyi könyvtár — szerencsére — már akkor is nagyon liberális szervezettel bírt: Treforttal együtt egyszerre 30—40 könyvet is vihet haza lakására. Tudásszomja kielégítésének semmi akadálya. A magyar események a forradalom tanulmányozására kétszeres erővel hajtják. Az akkor már óriási irodalommal bíró franczia forradalom most Eötvös kutatásának a tárgya.

„Látja, hogy nehéz napok vannak s még nehezebbekre nyujt kilátást a jövő. A rend és műveltség barátja nincs miben bízzék, nincs miben vígasztalást találjon. Maga a 48.-i forradalom sorsa Európában csak növelheté az aggodalmat; mert ezek nem a népek érzéseinek kifolyásai voltak, sőt a nép többségének beleegyezését utóbb kellett kinyerni a forradalomra és mégis sikerültek; mert a fennálló védelmére senki sem mert vállalkozni, annyira nem volt jogszerű.

A komor bizonytalanság a jövő iránt nem az egyes államok külön viszonyaiban rejlik, sőt bizonyos,

a) hogy az ezt előidéző viszonyok általánosak egész Nyugat-Európában;

b) hogy az eddig alkalmazott eszközök nem elégségesek e bajok elhárítására.

S mi e közös bajok oka? Az az ellentét, mely a kor uralkodó eszméi s az alkalmazás között fennáll. S eszerint vagy az eszmékben, vagy az alkalmazásban a hiba".[35]

Ezek a gondolatok Eötvös lelki szemei előtt rendbe sorakoztak. A kérdést immár világosan látja; csupán a lelkében tisztázódott eszmék megírása, az 1837 óta gyüjtött anyag feldolgozása van még hátra. Ekkor ér hozzá a magyar forradalom kudarczának híre. A mi újabb szomorúsággal tölti meg érzékeny szivét. Lesujtva állapítja meg, hogy a mit előre látott, — beteljesedett.

Meg akarja menteni szolgaságba sülyedt nemzetét a csüggedéstől: most már sürgősnek érzi a maga dolgát.

„Kételkedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyai fogják-e valaha engedni, hogy ő a tervezett nagy munkát a keresztény civilizációról konstruálhassa és megírhassa" (Trefort[87]), — megváltoztatja eredeti tervét * és az annak érdekében végzett

* A megváltozott viszonyok kényszerítették Eötvöst is, Trefortot is, hogy az 1841-ben közösen tett fogadalmukat most közös akarattal megváltoztassák. („Trefort az elvállalt munka helyett az angol alkotmány-forradalom történetét készült megírni; első kötete kéziratban kész is volt már, de Pestnek Windischgrätz által történt bombáztatásakor 1849-ben, Trefortnak a Wodianer-féle házban a Dunaparton levő lakásán — ma Akadémia-utca 3. — bútoraival és könyvtárával együtt elégett; nem is írta meg többé".[82])

tanulmányainak a felhasználásával megírja „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“ czímű művét.

1850. őszén hazajön és itthon ugyanavval a czímmel, második kötetben, megírja az első kötet alapelveinek gyakorlati alkalmazását

II. AZ „URALKODÓ ESZMÉK“ GONDOLATMENETE.

4. Első rész. Ellentét az állam és a társadalom fejlődésének irányában.

Eötvös Uralkodó Eszméinek vázlatos tartalma és egyúttal gondolatmenete is, a mű beosztása szerint előadva, a következő.

Annak oka, hogy a 48.-i forradalmak után Európában az államélet terén észlelhető mozgalmak miatt sokakat teljes csüggedés szállott meg, abban rejlik, hogy bár az államhatalomért folytatott küzdelem oly régi, mint maga e hatalom, ez a küzdelem mégis mindig csak a hatalomért folyt, míg ebben az időben maga a polgári társadalom fennállása, a jog, hogy bármely kormány létezhessék, támadtatik meg. Az egyes államokban történt nagy felforgatást nem a többség, a nép, hanem a kisebbség csinálta. A fennálló rend porba hullott azért, mert senki sem mert a védelmére kelni. A kiknek a védelem hivatásuk lett volna, és a kik hatalommal is birtak volna rá, jogukban maguk sem hittek: azért nem voltak elég bátrak. Igaz, a fergeteg elvonult; az anyagi mozgalom anyagi erővel elnyomatott: de az okok, a melyek a legújabb kor eseményeit előidézték, megvannak most is, mint azelőtt. Az utczákban legyőzték a lázadást, de a kedélyekben forrong az még ma is. A mozgalom Nyugat-Európa valamennyi államával közös. Tehát a kor bajainak okát is csak olyvalami alkothatja, a mi valamennyi államban megtalálható. Fekvésére és viszonyaira, nagyságára és hatalmára, történetére és jelen helyzetére nézve a nyugoti népek egyike sem hasonlit a másikhoz; hasonlóságot köztük csupán polgárosodásuk alapjára nézve találhatunk. Bizonyos eszmékre nézve, a melyek közösek

mindnyájokkal. Minthogy pedig az emberek valamennyi viszonyukat igyekeznek a kor eszméihez idomítani, s ezáltal elejét venni ama bajoknak, a melyek az eszme és a valóság közötti ellentétből származnak, két lehetőséggel állunk szemben: vagy polgárosodásunk alapjában, magukban az eszmékben, vagy ez eszmék alkalmazásában kell valami tévedésnek lenni;

vagy azt kell feltennünk, hogy a keresztény polgárosodás hamis eszmékből indult ki és oly czélokért fárad, a melyeket elérni nem lehet;

vagy pedig azt, hogy a tudomány és államművészet, félreértvén az uralkodó eszméket, feladatának megoldását tévúton kisérlette meg.

Hogy erre a kérdésre az államtudomány rávilágíthasson, ugyanarra az útra kell lépnie, a melyen a természettudomány oly nagy eredményeket ért el: a Bacon által kijelölt nyomozási módszernek, a tapasztalatnak biztosabb ösvényére. Czélunk nem lehet oly államformát feltalálni, a mely az állam eszményének minél tökéletesebben megfeleljen, hanem csak a jelen kor viszonyainak leginkább megfelelő állam szervezetét kereshetjük. Mert valamint a jobb ellensége a jónak, úgy a legeslegjobb — az utópia — a legnagyobb ellensége minden javításnak és reformnak. A népek még abban az esetben is, ha módjokban állana intézményeiket a tökéletesség legmagasabb fokára emelni, ezt csak azáltal érhetik el, ha ahelyett hogy czéljokról álmodoznak, azt lépésről-lépésre bátran megközelíteni törekszenek.

*

I. Nyugat-Európa államaiban három eszmével találkozunk, a mely lelkesedéssel felkarolva, a nyilvános életet irányítja. Ezek az eszmék: a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség. Mindahármat az államférfiak a tudománytól és a nép felfogásától eltérően értelmezik és alkalmazzák.

A szabadság fogalma alatt nem az egyénnek az állammal szemben való önállóságát, hanem ellenkezőleg az összességnek az egyén fölötti korlátlan hatalmát értik.

Az egyenlőség nevében nem mindenkinek egyenlő szabadságát követelik, hanem mindenkinek egyenlő alárendeltségét.

A nemzetiségi elv nevében pedig nem a történeti jognak és annak az egyéni szabadságnak elismerését értik, a melyre az egyénnek szüksége van ama tulajdonok kifejthetése végett, a melyek az egyes nemzetnek sajátjai; hanem a nemzetiségi törekvések épen a történeti jog és az egyéni szabadság lerontására vannak irányozva.

II. Természetes, hogy ily értelmezés mellett ezek az eszmék azokkal az eszmékkel, a melyek polgárosodásunk fejlődésének alapjául szolgáltak, nemcsak nem azonosak, hanem azokkal valóságos ellentétben állnak. Ily értelmezés mellett a szabadság és egyenlőség eszméi egymással is ellenkeznek. A politikai egyenlőség eszméjének teljes létesítésére a birtok és a társadalmi viszonyok tényleges egyenlősége kivántatik. Ha a tökéletes politikai egyenlőség eszméjéhez ragaszkodunk, és biztosítani akarjuk magunkat ama veszedelem ellen, a melylyel a társadalmi egyenlőség létesítésének kisérletei járnak, — akkor olykép kell alakítanunk az államot, hogy az országos hatalom a nép nevében ugyan, de ennek minden — akár közvetlen, akár közvetett — befolyása nélkül gyakoroltassék.

III. Ily értelmezés mellett a nemzetiség eszméje is ellenkezik a szabadság és egyenlőség fogalmával.

IV—V. A szabadság és egyenlőség fogalmai abban az alakban, a melyben felállíttattak, valamint a nemzetiségi törekvések czéljai nem valósíthatók valamennyi állam felbomlása nélkül. Különösen figyelemreméltó ebben a tekintetben a nemzetiség elvének Németországban való alkalmazása.

VI. Ha pedig az egyenlőség és szabadság, a népfelség — abban az értelemben, a mely ezeknek a fogalmaknak jelenleg tulajdoníttatik — valósulhatnának is: ez nem eredményezhetné azt a megelégedést, a melyet tőlük várnak. A következő okoknál fogva:

1. A külügyek óvatos kezelésére nézve egymagában a korlátlan népfelség elvének uralkodása még nem elégséges biztosíték; ámbár semmi kétség, hogy ily államokban a monarchiának családi kötelékei és személyes hajlamai csak parányi befolyással lehetnek a nép külügyeire.

2. A törvények rögtöni változása sem függ a koronának hatalmától a népfelség uralkodása alatt: de azért nem lesznek

ritkábbak a változások és kevésbbé károsak e változások következményei.

3. A közigazgatás terén is a korlátlan népfelség elve az alkotmányos államokban ugyanazokkal a következményekkel jár, a melyek általában a korlátlan kormányforma eredményei gyanánt tekinthetők. A korlátlan hatalom pedig a lehető legnagyobb központositásra törekszik. És valamint ez a törekvés közös valamennyi korlátlan kormányformával, úgy következményei is az egyes polgárra nézve azonosak, bármily nevet viseljen a hatalom, mely az országot központilag kormányozza.

4. Az egyéni szabadság ott, a hol korlátlan hatalom létezik, puszta véletlen, és nem az alkotmány következménye.

5. A közterhek lejebbszállítása sem következik be a korlátlan népfelség elvének valósítása által. Sőt a központosítás kijebb terjesztése miatt a közterhek is állandóan emelkednek. Az állam költségvetésének és számadásainak helyességét sem biztosítja azok nyilvános tárgyalása.

VII. Ha a nemzetiségi törekvések czéljukat el is érnék, az európai emberiséget nem elégítenék ki.

VIII—IX—X. Az államok bajainak orvoslását némelyek az alkotmányos formák hibáinak kiküszöbölésétől, mások a választási jog helyes rendezésétől, ismét mások az államok köztársasági formában való szervezésétől várják. Társadalmunk azonban egyedül a forma által nem nyerhet szilárdságot. A választójog helyes gyakorlata pedig egészséges politikai viszonyok eredménye, de nem forrása. Tehát egyik mód sem segít.

XI. A jövendőt, a melynek elébe megyünk, egész bizonyossággal meg lehet állapitani. A mult és jelen ismerete kalauzol bennünket a jövő megismerésére. A multban is, a jelenben is mindig és mindenütt ugyanazt a törekvést látjuk: az államot egészen absoluttá tenni. A jövőre nem lehet más kilátásunk, mint az, hogy e következetes törekvés végre el fogja érni czélját; s hogy az államnak az élet minden viszonyára tényleg is meg fog adatni az a korlátlan hatalom, a melyet az elmélet az állam számára igénybe vett. Minthogy pedig eddig az állam korlátlan hatalma mindig az egyes személynek korlátlan hatalmához vezetett, előrelátható, hogy — ha az irány, a melyben eddig halad-

tunk, ugyanaz marad — korunk minden politikai törekvésének szükséges eredménye egyesek korlátlan uralkodása (a caesarismus) leszen.

*

Polgárosodásunk keresztényi: az egyéni szabadság elve alapjára épült. Állami életünk ellenben az egyéni szabadság körének szűkítése felé halad az állam hatáskörének mindenre való kibővítésével. Társadalom és állam másképép értelmezi a szabadságot, az egyenlőséget és a nemzetiséget. És miután így az államban valósítani szándékolt eszmék ellentétben állanak társadalmunk és polgárosodásunk alapeszméivel: jövőnkben csak úgy remélhetünk megnyugvást, ha az államra nézve felállított alapelvek társadalmi rendünkben is, vagy ha társadalmi rendünk elvei az államban is hatalomra jutnak. Mert nem lehet az államot oly fogalmakra alapítani, a melyek ellenmondásban vannak azokkal az elvekkel, a melyeken egész társadalmi rendünk, sőt egész polgárosodásunk nyugszik. Szükséges, hogy vagy az állam a társadalmat, vagy a társadalom az államot magához assimilálja.

5. Második rész. Az állam és a társadalom közötti ellentét megoldása.

A keresztény polgárosodás még nem végezte be feladatát, mert amaz eszmék közül, a melyek alapjául szolgáltak, mind-eddig még egyiket sem mondhatjuk valósultnak. Az állam intézményei és az emberek szükségletei közt létező ellentétnek és az általános elégedetlenségnek okát, a mely abból ered, nem az uralkodó eszmékben, hanem épen abban kell keresnünk, hogy azokat félreértették és oly értelemben fogták fel, a mely valódi jelentésökkel ellenkezik. Korunk bajain azért nem azzal segítünk, ha a kor uralkodó eszméit megsemmisíteni törekszünk, hanem inkább azáltal, ha ezeket az eszméket valódi értelmökben valósítjuk. Feladatunk tehát nem új polgárosodás alapítása, hanem annak, a melynek körében eddig éltünk és haladtunk, legmagasabb fokáig való fejlesztése.

A) Az uralkodó eszmék értelmezése.

I. Meg kell vizsgálnunk: mit követel a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség nevében? Törekvéseit igyekeznünk kell helyesen megismerni. Ezt pedig csak közvetve és pedig két úton érhetjük el:

a) ha forrásukig követjük az eszméket, s az utat fölkeresve, a melyen azok lassankint uralomra jutottak, az értelem iránt, a melyet ezeknek az eszméknek különböző korszakokban mostanáig tulajdonítottak, tisztába jövünk;

b) ha azokat a következéseket vizsgáljuk, a miket a nép ezekből az eszmékből von.

II. Korunk uralkodó eszméi eredetének és fejlődésének vizsgálata arra a meggyőződésre vezet:

a) hogy a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit az ókorban nem ismerték; ezek az eszmék egészen a keresztény polgárosodás körébe tartoznak; és hogy polgárosodásunk folyama alatt egyik fogalmat sem lehetett soha egészen háttérbe szorítani;

b) hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai különböző időkben különböző befolyással voltak az események folyamára és hogy a reformatióval az egyenlőség fogalma inkább előtérbe lépett; de hogy a többség az egyenlőség utáni törekvést, még az első franczia forradalom alatt is, csak eszközül tekintette a szabadság biztosítására.

III—IV. Korunkban is nem az általános egyenlőség, hanem az egyéni szabadság élvezete a törekvés tárgya.

V. Az az értelem, a melyben a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait az emberek legtöbbnyire veszik, ellentétben áll azzal, a melyben ezeket a fogalmakat az állami élet terén valósítani törekszenek.

B) Az állam czélja.

I. Az egyéni szabadság utáni törekvés oly államformák közt, a melyeknek az a czélja, hogy az egyént a közakaratnak teljesen alávesse, vagy sikertelen, vagy e formák összerontására vezet. Ennélfogva arra a kérdésre: valósíthatók-e korunk uralkodó eszméi népies értelmökben, a nagyobb államok felbontása nélkül? — csak akkor felelhetünk, ha előbb megvizsgáltuk: vajjon

nagyobb államok csakugyan egyedül ama forma mellett állhatnak-e fönn, a mely szerint ily államok korunkban rendeztettek? Nem találhatók-e olyan formák, a mik mellett a kor uralkodó eszméi valósíthatók, vagyis az egyesek sokkal nagyobb egyéni szabadságot élvezhetnek, mint most, anélkül, hogy a nagyobb államok fennmaradása lehetetlenné lenne, és polgárosodásunk erkölcsi és anyagi szükségleteinek kielégítése veszélyeztetnék?

II. Az állam a polgárosodás eredménye. Jogalapját abban kell keresnünk, a mi az akaratot elhatározza, t. i. az észszerűségben.

III. Hogy azt a tényt, miszerint az államok fennállanak, észszerűen indokoljuk: föl kell tennünk bizonyos czélt, a melyet az emberek többsége csak az állam által hisz elérhetőnek, és a melyet mindenki eléggé fontosnak tart arra, hogy elérése végett önként alávesse magát az állam fennállásától elválhatlan megszorításoknak.

IV. Az államot az egyesek mindig csak személyes czéljaik eszközének tekintik. Rendes viszonyok közt az államot az egyesek önzése tartja fenn; és a veszedelmek, a melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetők ki, ha a többség meggyőzhető arról, hogy önzésből kell kivánniok az állam fenntartását.

V Senki sem nyul czéljai elérése végett távolabbi eszközökhöz, míg kielégítőknek találja a közelebb fekvőket: minélfogva az emberek az államot csak ama czélok elérhetése végett veszik igénybe, a melyeket saját erejükkel vagy kisebb társulatok alkotása által képtelenek elérni.

VI. Az állam czélja az egyéni biztonság.

VII. És pedig nem csupán személyes bátorságot keres az egyén az államban, hanem még inkább vagyonbiztonságot.

VIII. A javakat a szükségletek határozzák meg. Az anyagi és erkölcsi szükségletek szerint vannak tehát anyagi és erkölcsi javak. Az állam csak akkor felelt meg feladatának, ha az egyénnek anyagi és erkölcsi javai élvezését egyaránt biztosította.

IX. Az államnak nem lehet az a czélja, hogy az anyagi és erkölcsi javakat, a melyektől az egyén boldogsága függ, megszerezze. Sőt mivel ezeket a javakat mindenkinek magának kell megszereznie: az államnak az a kötelessége, hogy arra nézve, a mit maga nem tehet, az egyénnek a lehetőséget megadja;

azaz biztosítania kell az egyéni szabadságot, a mi nélkül lehetetlen ama javak megszerzése, a melyektől függ az egyén boldogsága. Az újabbkori államnak feladata mindenekelőtt az egyéni szabadság biztosítása.

X. Az államtudománynak az a feladata, hogy megfejtse a következő kérdést: vajjon nem rendezhető-e az állam az egyéni szabadság elvének alapján, a mely alapon az egész társadalmi rend nyugszik? — vagy más szavakkal: mikép rendezendő az állam, hogy az egyéni szabadság mindenkire nézve lehetőleg biztosíttassék?

C) Az egyéni szabadság biztosítékai.

I. Az államnak mindenekelőtt erőre van szüksége, hogy a külföld irányában önállósággal bírjon és az egyén anyagi és szellemi javait minden támadás ellen megvédelmezhesse.

II. Hogy az állam külső támadások ellen önállóságát megőrizhesse: vagy az egyes államnak magában elég erősnek kell lennie; vagy több kisebb állam, a melyeknek egyenkint nincs elég erejök, kénytelen e közös czél végett szövetségre lépni. Európa jelen viszonyai közt az egyes államok önállóságának biztosítéka nem szövetségekben keresendő, hanem minden államnak önmagában kell megtalálnia fennállása biztosítékait.

III. Azok a források, a melyekből az államok erejöket meríthetik: területi nagy kiterjedés és népesség; benső összefüggés (cohaesio); az a lendület, a melylyel bizonyos czélok felé törekszenek (impulsus). Minden állam feladata a hatalom azon elemeinek megszerzése, a melyeket nélkülöz. Ezt azonban nem érheti el csupán alkotmánya által. Elsősorban szüksége van nagy egyéniségek befolyására. Az alkotmány az állam külsejére csak két módon gyakorolhat befolyást: *a*) a mennyiben az állam terjeszkedését, cohaesióját és egy közös öntudat keletkezését nem akadályozza; *b*) a mennyiben eszközül szolgál arra, hogy az erőnek az államban levő elemeit közös célokra lehessen fordítani.

IV. A hatalom feltételei: a határozathozatal lehetősége és a határozat végrehajtásának biztosítása. Az államban az első csak az akarat, a második csak az erők központosítása által

lehetséges. Az alkotmány az állam akaratának és erőinek központosítását tegye lehetővé.

V. Hogy a központosítást mennyire kell kiterjeszteni, azt csak akkor ítélhetjük meg, ha tisztában vagyunk azzal, mennyire terjedhet az állam tevékenysége. Az állam tevékenysége pedig csak addig terjedhet, a meddig a központosítás lehetséges. Tehát a hol az államhatalom beavatkozása fölösleges, ott a központosítás utáni törekvés szintén fölösleges; és a hol a központosítás gyakorlatilag kivihetetlen, oda az államnak hatalma nem terjedhet ki.

VI. Általánosságban nem felelhetünk arra a kérdésre: meddig terjesztendő ki az állam hatalma? — vagy más szavakkal: meddig mehetünk a központosítási elv alkalmazásában? Valamennyi államra nézve mégis bizonyos az, hogy törvényhozási egység, kormányzási egység, képviseleti egység (a király vagy a köztársaságban az elnök útján) és ennélfogva: a törvényhozás központosítása, a kormányzás központosítása és a képviselet központosítása nélkül nem képzelhető állam. Ez azonban még nem elégséges. Mindezeken kívül szükséges még valami: hogy t. i. törvényhozás, kormányzat és képviselet egymással is szorosan kapcsolódjanak. Nemcsak mindenik functio különkülön, hanem e functiók együtt is legyenek központosítva.

VII. Sokan az egyéni szabadság biztosítékának a hatalmak megosztását mondották. Holott az állam fennmaradása érdekében inkább a hatalmak egyesítésére van szükség. Az államhatalmak megosztása tulajdonképen az államnak nem megosztása, hanem felosztása.

VIII. A végrehajtó hatalmat a törvényhozónak alá kell vetni; az állam kormánya pedig nem a végrehajtó hatalom részének tekintendő.

IX. Az egyénnek az állam hatalma ellenében is szüksége van biztosítékokra.

X. Az egyéni szabadság csak háromféle módon biztosítható az államhatalom ellen: *a*) az államhatalom benső szervezete által; *b*) az államhatalomnak a néptől való függése által; *c*) az államhatalomnak korlátok közé szorítása által, a melyeken túl nem terjeszkedhetik.

XI. Az állam szervezetében legfőbb a törvényhozás, mert a ki a törvényhozás jogával bír, az az uralkodó. A szabadság biztosítása végett tehát legfontosabb a törvényhozás helyes szervezése. A törvényhozást pedig úgy kell szervezni, hogy *a*) a törvényhozási jogot több, különböző állású osztályra és egyesre bízzák; *b*) és bizonyos formákat állapítanak meg, a melyekre ügyelni kell, hogy a törvényhozó hatalom határozatait az uralkodó akarat kifejezéseinek ismerjék el.

XII. A tévedések egész sorát idézte elő az a körülmény, hogy a királyságnak az alkotmányos országokban adott jogokat a végrehajtó hatalom tulajdonainak mondották, ahelyett, hogy a királyt annak tekintették volna, a mi valóban, t. i. a törvényhozó hatalom együtturalkodó részének.

XIII. A felsőház feladatának sem azt kell tekintenünk, mint ahogy azt sokan vélték, hogy az államot a rohanás ellen biztosítsa; hanem azt, hogy a pillanat valódi és képzelt szükségleteinek rohamában a történeti jogot képviselje.

XIV. A szabadság az államhatalomnak a néptől való függése által úgy biztosítható, hogy az államhatalmat legalább egy részben azok gyakorolják, a kikre azt a nép bízza; továbbá hogy azok, a kik az államhatalommal meg vannak bízva, felelősségre legyenek vonhatók eljárásaikért. Ebben a tekintetben tehát az egyik biztosíték a választási jog, a másik a felelősség.

XV. A választás czélja: hogy a törvényhozást, s így a legfőbb hatalmat az államban a közvélemény szerint gyakorolják; és pedig oly egyének, a kik a nép bizalmát bírják. A felelősség czélja: hogy a kikre az államhatalom egyrésze bízva van, és a kik azzal visszaélnek vagy kötelességük elhanyagolásával a közbizalmat megcsalják, lakoljanak ezért a büntettért.

XVI. A választási jog és a felelősség nem nyujt elég biztosítékot a szabadságnak.

XVII. Az egyéni szabadságot biztosítani csak az államhatalom korlátozása által, vagyis csak úgy lehet, ha kevesbíteni törekszünk a hatalmat, a melylyel az állam jelenleg minden egyéni viszonyba beleavatkozik.

D) **A központosítás.**

I. A központosítás kérdését akkor vizsgáljuk helyesen, *a*) ha őrizkedünk minden abstractiótól; *b*) ha nem felejtjük el, hogy az állam, mint minden társaság, csak az akarat egysége által állhat fenn, hogy tehát — a mennyiben fölteszszük, hogy az állam hatalmának bizonyos dolgokra ki kell terjeszkednie — a központosítás szükségét is meg kell engedni ezekre a dolgokra nézve; *c*) azt a kérdést, minő terjedelemben kell alkalmazni a központosítás elvét, minden kormányforma mellett egyformán kell eldönteni, mert az állam fennállásának feltételei korlátlan egyeduralmakban és népuralmi államokban egészen ugyanazok. Sőt korlátlan egyeduralomban nemcsak nem nagyobb, hanem kisebb körben kell a központosítás valósítására törekedni.

II. Arra a kérdésre: szükséges-e a központosítás elvének alkalmazása oly mértékben, a mint jelenleg történik, — csak akkor felelhetünk, ha a következő más három kérdés iránt tisztába jöttünk:

a) Igaz-e, hogy ez elv alkalmazása oly mértékben, a mint történik, a jelen körülmények között az állam fenntartására szükséges, vagy hogy a központosítás behozatala nagyobb erőt és biztosságot szerez-e az államnak?

b) Igaz-e, hogy az egyéni szabadságot a közigazgatási központosítás rendszere a többségre nézve jobban biztosítja, mint minden egyéb államforma, vagy legalább az egyéni szabadság korlátozása, a melyet az egyetem nevében tesznek, nem tetszik nyomasztónak az egyén előtt? És végre

c) igaz-e, hogy a közigazgatási központosítás rendszere előmozdítja az államnak és valamennyi polgárának anyagi és szellemi kifejlését és a leghatalmasabb emeltyűnek, sőt nélkülözhetlen föltételnek tekinthető arra a minden oldalú haladásra nézve, a melylyel korunk oly méltán büszkélkedik?

III. Nem igaz, hogy az állam a közigazgatási központosítás elvének alkalmazásából több erőt és biztosságot merítne. Mert csak az az államhatalom tekinthető valóban erősnek:

a) a melynek állása biztos;

b) a melynek, hatalma gyakorlása közben, aránylag a legkevesebb akadályokkal kell küzdenie;

c) a mely kitűzött czéljait a rendelkezésre álló eszközökkel valóban el tudja érni;

d) a melynek oly pillanatokban, a mikor az állam fenntartása nagyobb erőkifejtést kiván, növekszik ereje, a helyett, hogy egy csapás megsemmisíthetné.

IV. Már pedig a közigazgatási központosítás nem biztosítja azok állását, a kiknek kezében a hatalom van; tehát ha a hatalmon levőkre nézve az erő egyik eleme állásuk biztossága, az erőnek ezt az elemét a közigazgatási központosítás rendszere nem adja meg.

V. Ellenállással, bármit is tegyünk, az állam életében mindenütt találkozunk. Nemcsak a mozgásba hozandó tárgyak tömegében és nagyságában, hanem a személyes szabadság ösztönében is tetemes akadályt kell az államnak leküzdenie. Központosított államoknak, a hol az államhatalom köre leginkább ki van terjesztve, és az egyén az állam akaratának föltétlenül alá van vetve, nagy mértékben is kell küzdeniök akadályokkal.

VI. A központosított államnak rendelkezésére álló eszközökkel az állam képviselete, fegyveres erejének és pénzforrásainak egy akarat alá rendelése és az állampolgárok viszonyai fölötti felügyelet joga, mivel mindez az állam fennállására nézve szükséges, valamennyi rendezett államban többé-kevésbbé meg van valósítva. De a hol az államnak ezt a hatáskörét áthágták, ott az állam feladatát illetőleg felállított alapelveket nem valósították soha, sőt oly kiterjedésben, a mint felállítják, nem is valósíthatják meg soha.

VII. Újabb időben mindenütt az államnak igénylik azt a jogot, hogy polgárait nevelhesse. Az államot nem illeti meg ez a jog, mert — legalább szabad államban — az államhatalomnak, vagyis azoknak, a kikre a hatalom gyakorlását bízták, lehetetlen oly jogot tulajdonítani, a mely nemcsak az egyéni szabadságot, hanem a haladás lehetőségét is megsemmisíti; és a melyet az államhatalom kezelői mindig csak eszközül használnak arra, hogy magukat a hatalomban megerősítsék. De a kisérletet, a melylyel az állampolgárok nézeteinek az iskola által az alkotmányra nézve kedvező irányt akartak adni, határozottan meghiusultnak is kell elismernünk.

VIII. A törvénykezés egysége sem érhető el.

IX. A közigazgatás teljes egysége sem valósítható meg. A közigazgatási központosítással, még ha valósulhatna is, az állam ereje nem növekednék.

X. A központosítás elvének alkalmazása az államhatalom ellenállási képességét belső veszedelmek ellenében nem növeli, sőt csökkenti.

XI. Központosított államok külső ellenségek ellenében is nagyobb veszedelemnek vannak kitéve, mint mások.

XII. Hogy eldönthessük, vajjon a központosítás az összes állampolgárok szabadságára nézve kedvező, vagy legalább olyan kormányforma-e, a mely mellett az egyén örömest aláveti magát a korlátozásnak, afelől kell tájékozódnunk:

a) vajjon az egyén a központosított államokban a hozzá legközelebb álló viszonyokra nézve több személyes szabadságot élvez-e, mint más kormányformák mellett?

b) vajjon az egyént azokért a korlátozásokért, a miknek az állam érdekében alávetették, a központosított államokban kárpótolhatják-e azáltal, hogy valóban részeltetik az államhatalomban?

XIII. Ha az ujabbkori államokra fordítjuk figyelmünket, úgy találjuk, hogy az önszemélyünk és körülöttünk levők fölötti rendelkezés joga sehol sincs oly korlátozásnak alávetve, mint ott, a hol legszorosabban követik a központosítás elvét.

XIV. Az uralkodás által az ember tényleg kárpótolva érezheti magát még a szabadság teljes elvesztéseért is; de ez esetben az uralom bírásának szintoly valódinak kell lennie, mint a minő a személyes szabadság korlátozása Az uralkodásban való részvételnek azonban, a melyet az egyén a központosított államokban élvez, gyakorlati jelentősége nincs. Mert úgy a választási jog, mint a felelősségre vonás, az adómegtagadás joga, sőt az ellenállás lehetősége is annál inkább veszít gyakorlati jelentőségéből, tehát annál kevésbbé biztosítja a polgári szabadságot, mentől inkább központosított az állam.

XV. Minthogy a központosítás az egyesek szellemi és anyagi erejének kifejtésére nem kedvező; minden haladás pedig az egyesek törekvéseinek eredménye, s így az egyesek szellemi

és anyagi erőinek kifejlésétől függ: a merev központosítás általában a haladást sem mozdíthatja elő.

XVI. A bennünket fenyegető veszedelem egyik fő okát épen a szoros központosítás rendszerében kell keresnünk. A hol ugyanis minden ügy vezetése egy pontban összpontosul: ott minden elégedetlenség is szükségkép e központ ellen irányul és a javítási törekvés is az összes államhatalom megváltoztatására van mindig irányozva; ott tehát mindig veszélyeztetve van az államhatalom fennállása. Az állam hatalmát kell tehát korlátoznunk. És pedig nem a hatalmak megosztásával, hanem azzal, hogy azt a kört, a melyben a természete szerint megoszthatatlan és a közérdekben ellenállhatlan államhatalom mozog, az egész állam vezetésére és azokra az érdekekre szorítjuk, a melyek közösek az állam minden polgárával. Az államhatalom korlátozása végett továbbá arról is kell gondoskodni, hogy az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha a községnek, tartománynak és általában az államban levő szervezeteknek, a melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos kört adunk önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vetünk.

F) Mely eszközökkel tartható kellő korlátok közt az állam egyes részeinek teljes önállóságra és az államhatalomnak korlátlan uralomra való törekvése?

I. Korunkban a nagyobb és önállóságuk védelme tekintetében erős szervezetű államok szükségesek. Másrészt minden kisebb testületről föltehető, hogy a mely mértékben önállónak érzi magát, aszerint törekszik önállóságát kijebb terjeszteni és menekülni minden függéstől az állam irányában.

II. Tehát hogy mily mértékben ruházhatók fel kisebb testületek az államban önállósággal, attól függ, milyen szilárdsággal bír az állam, mint egész.

III. Korunkban minden eszköz rendelkezésünkre áll, a melyekkel az államhatalmat rendkivül erőssé tehetjük: azért az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot adhatunk, mint a középkorban, anélkül, hogy az állam fennmaradását veszélyeztetnők. Csak arról kell gondoskodni,

a) hogy az államhatalom azon a körön belül, a melyet betölteni hivatva van, összeütközésektől lehetőleg megóvassék;

b) hogy az államhatalom részére biztosítva legyen amaz eszközök szabad használata, a melyekre szüksége van feladatának megoldása végett.

IV. Arra a kérdésre: adhatunk-e az állam egységének veszélyeztetése nélkül egyes részeinek tetemes önállóságot, csak akkor felelhetünk igennel, ha meggyőződtünk arról, hogy az egyének fogalmaiban, érzelmeiben és szükségleteiben vannak momentumok, a melyek az állam egyes részeinek teljes önállóságra való törekvését ellensúlyozzák. Ilyenek:

a) az egyéni szabadságra törekvés;

b) az egyes államtagok érdekei.

V. A mely mértékben az önkormányzás elve a községi élet terén elismertetett és ezáltal az állam egyes részei ellentétbe jönnek az állammal, mint egészszel: annál nagyobb lesz a személyes szabadságra és egyéni érdekek kielégítésére való törekvés is, a mely az egyént a községgel hozza ellentétbe és ezáltal az egyes községek teljes önállóságra való törekvése ellen szolgál ellensúlyul. Az egyéni szabadságra való törekvés továbbá szükségkép egyesületek alkotására vezet, a melyek czéljokra és hatáskörükre nézve a községtől különbözők lévén, szintén ellensúlyul szolgálhatnak az államnak a községek túlterjeszkedései ellen.

VI. Az egyesületi jog nem foglalja magában a politikai klub-alkotás jogát: mert a politikai klubok az egyesületekkel ellentétben az államra nézve veszedelemmel járnak.

VII. A szabad egyesületek az állam egységét megszilárdítják.

VIII. A polgárosodással növekedő szükségleteknek köszönhető a nagyobb államok keletkezése: ugyane szükségletek tehát legjobban is biztosítják azok fennállását. A községeknek vagy az állam nagyobb részének adott korlátolt önállóság nem lehet veszedelmes az államra nézve, miután sokkal nagyobb mértékű önállóság sem volt képes megakadályozni az állam keletkezését, mihelyt a magasabb fokú polgárosodás igényeinek kielégítése végett szükségessé vált a nagyobb államok fennállása.

IX. Az állam czélszerűleg csak úgy szervezhető tartósan, a mennyiben fölteszszük, hogy vannak tényezők, a melyek az állam-

hatalom erősítésére irányzott törekvést korlátozzák és intézményeket teremthetnek, a melyek által az állam és egyes részei közt keletkezhető összeütközéseket lehetőleg kikerülik, s az állam úgy, valamint minden egyes része, a maga kiszabott körében védve van támadások ellen.

X. Nem találhatók intézmények, a melyekkel az államhatalom visszaéléseit physikailag lehetetlenné tudnók tenni. A czélszerű intézményeken kívül tehát az államnak erkölcsi biztosítékokra is van szüksége. Ily biztosíték az államhatalom visszaélése ellen a jog tisztelete.

XI. Az alkotmány által meghatározott viszonyok fenntartása végett ítélőszékekre is van szükség, a melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fennforgó kérdésekben határozzanak afölött: vajjon a kérdéses tárgy a törvény szerint az államnak vagy egyes részeinek hatáskörébe tartozik-e? Ugyane czélból szükség van birói hatalomra, a melynek ítéletét az eldöntött esetre nézve sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom föl ne forgathassa. A birói hatalom e fensősége nem egyéb a törvények fensőségénél.

XII. Az államnak fennállhatása végett szüksége van bizonyos általában elismert jogfogalmakra. Jogfogalmaink mindig vallásos eszméinken alapszanak. Egy állam sem nélkülözheti azt az erkölcsi biztosítékot, a melyet csupán a vallástól kölcsönözhet. A jog és vallás ama tiszteletére, a mely az államnak támaszul szolgál, csak ott számíthatunk: ahol az állam az egyesek jogait hatalmának erkölcsi korlátaiul ismeri el; és a vallást fensőbb valaminek, vagy legalább is olyasminek tekinti, a mire hatalma ki nem terjedhet. A despotizmusra támaszkodó hierarchia ellentétben van a szabadság szülőjével, a kereszténységgel. Az állam támasza csak az a vallás lehet, a mely nem szorul az állam támogatására.

F) A haladás általános törvényeinek befolyása az állam szerkezetére.

I. Az emberiség fejlődésében törvényeknek van alávetve; ezeket a törvényeket az ész szintúgy megismerheti, mint azokat, a melyek szerint más lények fejlődnek.

II. A fejlődés maga is törvény. Az emberi fejlődés törvénye a polgárosodásban való lassú előrehaladás.

III. Az emberiség története hasonlít a föld történetéhez: mindakettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést találunk mindig tökéletesebb organizmusra. Sőt az átalakulás módjára is van némi hasonlóság a föld és az emberiség között.

IV. A haladás első törvénye: a haladás különböző önálló egyéniségek érintkezéseinek eredménye.

V. A haladás második törvénye: a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg.

VI. A haladás harmadik törvénye: a haladás mértéke a szükségletektől függ.

VII. Csak azok az államintézmények lehetnek tartósak, a melyek a haladás törvényeivel megegyeznek.

VIII. Az első törvényből következik, hogy az állam jelen intézményeit, a melyek az önálló egyéniségek lételét megsemmisítik, végtére is másokkal kell kicserélni.

IX. A második törvényből következik, hogy tetemesen korlátozni kell az államhatalmat, — nem erejét, hanem azt a kört illetőleg, a melyre hatalma kiterjed. Mert egyrészt nem a korlátlan hatalomtól való függés egyenlősége, hanem az egyéni szabadság élvezésében való egyenlőség az, a mire mindenki törekszik; csak ebben az irányban van összhang a haladás és az uralkodó eszmék között, és ennélfogva a haladás is csak ebben az irányban lehetséges. Másrészt az egyéni szabadság élvezésének egyenlősége erős államhatalom fennállását kivánja ugyan, de az egyenlőség el nem érhető mindaddig, a míg az állam korlátlan hatalmát mindenre kiterjeszti és az egyének elszigetelten és gyámoltalanul állanak az államhatalommal szemben.

X. A harmadik törvényből következik, hogy nagyobb változás tartós alapon csak akkor lehetséges, ha elutasíthatlan szükséggé vált. Meg kell tehát vizsgálnunk: mennyiben szükséges az államhatalom korlátozása *a*) magára az államra nézve; *b*) az egyénre nézve?

XI. Az államhatalom korlátozása magára az államra nézve valódi szükség, mert:

a) a közszellem, hazafiság nélkül egy állam sem lehet hatalmas; a hazaszeretet mértéke pedig azon érzelmek és érdekek számától és fontosságától függ, a melyeknek kielégítése függ a haza fenntartásától. Tehát az államhatalom korlátozása által minél inkább növekszik ama körök száma, a melyekben az egyén szabadon mozoghat, a melyekre hatással lehet és a melyekhez annálfogva érzelemmel viseltethetik: az állam iránti ragaszkodásnak, s így az állam valódi erejének is növekednie kell.

b) De megengedve, hogy az állam önállósága kizárólag jól rendezett, nagy haderő fennállásától függ: a jól rendezett haderő föltétele — jól rendezett pénzügy; az államok pénzügye pedig, minthogy a bevételek immár alig szaporíthatók, csupán a kiadások csökkentése által tartható egyensúlyban; viszont a kiadások csökkentése csakis az állam hatáskörének szűkítése által lehetséges.

XII. Az államhatalom korlátozása minden egyesre nézve is mellőzhetlen szükség, mert

a) biztonságot kisebb testületek nem nyujthatnak, erre csak az állam képes, tehát a mi az államot szilárdítja, az érdeke az egyénnek is;

b) az állam maga nem képes az egyén anyagi és erkölcsi szükségleteit kielégíteni, azért nem tehet jobbat, mint ha önmagát korlátozván, mindenkire magára hagyja ügyei ellátását, akár egyes ember legyen, akár az állam védelme alatt álló testület.

XIII. Azoknak a követeléseknek is, a melyeket a nemzetiség elve nevében támasztanak az állam irányában, és a melyeknek kielégítése korunknak erkölcsi szükséglete, csak az államhatalom korlátozása által, illetve hasonló mértékben az önkormányzás elvének bővebb alkalmazása által lehet megfelelni.

*

Két polgárosodás közötti küzdelemnek vagyunk szemtanui. Az egyén teljes alávetése az államnak és az egyéni szabadság eszméje, az ó-világ és a kereszténység polgárosodása, a kényuralom és a szabadság küzdenek még egyszer a világ uralmáért. A fejlődés törvényei mutatják a jövőt. A szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméje azokra a formákra vezet bennünket, a melyekben az egyéni szabadság elvének valósítása egyedül

lehetséges. A keresztény polgárosodás eszerint még nem indult hanyatlásnak, hanem inkább még csak ezután fog diadalmaskodni.

III. AZ „URALKODÓ ESZMÉK" KRITIKÁJA.

6. Eötvös államtudományi tanulmánya.

Az Uralkodó Eszmék utalásai alapján Eötvös nagy művének forrásmunkáit a következőkben állítottuk össze:

Adelung: Mithridates.
Baco: Novum organum.
Barante: Questions constitutionelles.
„ Questions politiques.
5 Beaufort: République Romanie.
Beugnot: Histoire de la Destruction du paganisme.
Bentham: De l'organisation judicaire.
Biblia, Királyok I. könyve.
Blancas Commentarii.
10 Blanc Louis: Pages d'Hist. de la Revolution de fevrier 1848.
Bluntschli: Bundesstaatsrecht.
Bounarotti Ph.: Conspiration pour l'egalité, dite de Baboeuf, suivie du procés auquel donna lien et des piéces justificatives. Bruxelles 1828.
Buhle: Geschichte der neueren Philosophie, Göttingen, 1800.
Bullinger: A reformatio története.
15 Buss F. J.: Das Bundesstaatsrecht der Vereinigten Staaten Nordamerikas.
Cabet: Icaria.
Cherbuliez: Theorie des garanties constitutionelles. Paris 1838.
Cicero: In Verrem.
„ De republica.
20 „ Pro L. Flacco.
Codex Theodosianus.
Constant B.: Cours de Politique constitutionelle.
Cormenin: De la centralisation, Paris 1842.
Desmoulins Camille: Vieux cordelier.

25 Edictum Theodorici.

Edinburgh Review 1837. jul.

Eötvös J. B.: Reform.

„ „ „ Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich, Pest 1850.

Fauriel: Histoire de la Gaul meridional.

30 Gervinus: Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts.

Gibbon: The Decl. and fall of the R. E.

Gruner T. T.: De odio humani generis, christianis olim a Romanis objecto, Coburg 1755.

Guizot: Az angol forradalom története.

„ De la démocratie en France, Paris 1849.

35 „ Du gouvernement de la France depuis la restauration, Paris.

„ Histoire générale de la civilisation en Europe, Bruxelles 1840.

Hallam: Introduction to the literature of Europe.

Harrington: Oceania.

Hello C. G.: Du regime constitutionel.

40 Helvetius: De l'homme.

Hermann: Lehrbuch der griechischen Staatsalterthümer.

Hlubek F. X.: Europa's Staaten, ihre Grundkräfte, Schulden und Civilisten, 1849.

Hobbes: de Cive.

Humboldt Sándor: Kosmos.

45 Ideler, Uebersetzt von J. L.: Kritische Untersuchungen über die historische Entwickelung der geographischen Kenntnisse von der neuen Welt etc.

Lamartine: Histoire de la Revolution de 1848.

„ Histoire die Girondins.

„ Le passé, le présent et l'avenir de la République.

Louvois: Le testament politique de Mr. —, 1695.

50 Macchiavelli: Principe.

Marechal: Almanach des honnêttes gens.

Melanchton: De lege naturali apodictita methodus, Wittenbergae 1506.

Mohl: Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 1845.

Moniteur du 20. octobre 1815. (Bellart.)

55 Montesquieu: Esprit des Lois.

Morus: Utopia.

Platon: Az állam.

„ De legibus.

Plutarches: In Catone maiore.

60 „ Lykurg,

Prescott's History of the Reign Ferdinand and Isabella.

Proudhon: Idée générale de la Revolution.

„ Les confessions d'un révolutionnaire.

„ Souvenirs d'un Révolutionnaire.

65 Ranke L.: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation, Berlin 1839.

„ „ Die römischen Päpste im XVI. und XVII. Jahrhundert.

Raynouard: Histoire du droit municipal en France.

Reichenberg: De atheismo christianis olim a gentilibus objecto.

Revue des deux mondes, 15. mars 1850. (M. Chvalier.)

70 Romieu M. A.: L'ére des Césars.

Roth: De re municipali Romanorum.

Rotteck-Welcker: Staatslexikon.

Rousseau J. J.: Contrat social.

Savigny: Geschichte des röm. Rechts.

75 Schlosser: Univ. Übers. der Geschichte der Alten Welt.

Schmiedt: Die Geschichte der Freiheit in den ersten Jahrhunderten des Christenthums.

Selden: De iure naturali et gentium juxta disciplinam Ebraeorum.

Seneca: De Clèmentia.

Stein: Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich.

80 Story J.: Commentaries on the constitution of the United States.

Tacitus: Annales.

„ Germania.

Teuber Andr.: Exerc. hist. crit. de martyribus christianis, de odio humani generis convictis, Bruns 1734.

Thiers: De la propriété.
85 Thierriat: Traité de la noblesse.
Timon: De la centralisation.
Tittmann: Darstellung der griechischen Verfassungen, Leipzig Weidmann 1822.
Tocqueville: La Démocratie en Amerique, Paris 1840. (Magyarra fordította Fábján Gábor.)
Turrecremata J.: De potestate papali.
90 Xilander: Sprachgeschichte der Titanen.
Vairassa D.: Histoire des Seravambes 1677.
Vorm. Ch.: De veris causis, cur delectatos humanis carnibus et promiscuo concubita christianos calumniati sunt ethnici.
93 Whashington's: Jared Spark's Leben und Briefwechsel. Herausgegeben von Fr. von Raumer.

Közelebbi megjelölés nélkül vannak az Uralkodó Eszmékben még a következő szerzőkre, illetőleg kútfőkre való utalások és hivatkozások:

Aischines, Aristophanes, Aristoteles, Barréres, Beaulieu, Brissot, Cassiodor, Cato, Chaumette, Dankovszky, Danton, Demosthenes, Fourier, Foy, Gassendi, Gerson, Herodotos, Homer: Odyssea, Livius, Jornandes, Mably, Mirabeau, Pascal, Phaedrus, Plinius, Saint-Simon, Sallustius, Salvianus, Sidonius Apolinaris, Sieyes, Strabo, Thouret, Thukydides, Varro, Pandecták, végül az 1791. évi meg az 1848. nov. 4.-i francia, és az 1848. dec. 6.-i porosz alkotmány.

*

A mint látjuk, Eötvös olvasmányai közt egyaránt szerepelnek görög és római, német és franczia államtudományi művek. Legnagyobb számmal mégis a legutóbbiak. A min nem csudálkozunk, ha meggondoljuk, hogy ebben az időben a francziák politikai irodalma volt a leggazdagabb, és hogy e kor állammozgalmai általában Francziaországból indultak ki.

Nem mellőzi a legszélsőbb korok és felfogasok képviselőinek munkáit sem, tudása azért sokoldalú. És ez a tudásbeli alaposság és fensőbbség az oka, hogy az Uralkodó Eszmékben is, mint minden írásában és politikai beszédében, nem a szenve-

dély, hanem a nyugodt értelem tárgyilagos kritikáját alkalmazza még azokkal szemben is, a kiknek felfogását az egyénre és a közre nézve a legveszedelmesebbnek látja.

A felhasznált forrásmunkák hatása az Uralkodó Eszmékre két irányban mutatkozik: aszerint t. i., a mint az azokban foglalt gondolatok az Eötvös felfogásával megegyeznek, avagy ellenkeznek. Igy megállapítható a szellemi rokonság Baco eljárása, Beugnot, Buhle, Cherbuliez, Cicero, Desmoulins, Montesquieu és Tocqueville politikai tanai és az Eötvös állásfoglalása között. Ellenben épily határozottsággal észrevehető, hogy az Uralkodó Eszmék írója elítéli a Barante, Blanc, Constant, Cormenin, Gervinus, Guizot, Hallam, Helvetius, Hobbes, Lamartine, Macchiavelli, Proudhon és Rousseau és általában az utópisták államböleseletét.

Baco-nak induktiv módszerét bevezette az államtudományba; ebben a tekintetben a

Buhle álláspontját tette magáévá, a ki először figyelmeztetett Baco abbeli sürgetésére, hogy a tapasztalás és a kisérletek útján iparkodjunk szert tenni ismeretekre.

Beugnot-tal a történeti jog különös tiszteletében egyezik meg.

Cherbuliez szabadság-biztosítékainak tanát Eötvös egész terjedelmében elfogadja, az Uralkodó Eszmékben nem is tárgyalja részletesen azokat, hanem röviden a Ch. művére utal, a mely „klasszikai tisztasággal és nyugalommal megfejt minden idevonatkozó kérdést." Ch.-nek csupán a királyságra vonatkozó tanítását hibáztatja, a mely szerint t. i. a király a végrehajtó hatalom birtokosa volna.

Cicero-nak a pénzarisztokratiára vonatkozó megjegyzéseit Eötvös a mai viszonyokra is reáillőknek mondja.

Desmoulins az imperatorok és a franczia konvent kormányzási formáját egyformának találja, mert mindakettő a túlzásig központosított. Eötvös a tudós bátorságával vállalja a hasonlatot, a mely annak idején D.-nak az életébe került.

Montesquieu-nek a népszabadságra vonatkozó véleményével, valamint a hatalmak megosztásáról írt elméletével is — mint elmélettel, mely az államtudományban a boncztanhoz hasonló szolgálatot tehet — egyetért Eötvös; M. szabadságfogalmával

bizonyítja, hogy követői az ő elméletébe többet magyaráztak bele a valóságnál, mert M. csupán a királyi korlátlan uralomnak és nem az államnak a hatalmát akarta gyengíteni. Montesquieu tanítását azonban Eötvös csak mint elméletet tartja elfogadhatónak, szerinte annak megvalósítása veszedelmes volna. Míg ugyanis M. a királyság, az arisztokratia és a nép békés együtthaladását reméli attól, ha az állam hatalma megoszlik köztük: addig Eötvös meglátja a hatalom valóságos megoszlása esetén keletkezendő osztályharczot és ennek az államra való káros hatását is.

Tocqueville annyiban szellemi rokona Eötvösnek, hogy ő is a szabadság lehetőségének módozatait keresi; és több tekintetben egyező eredményre is jutnak. Különbség köztük, hogy Eötvösnek a látóköre tágabb. Tocqueville megelégszik az amerikai és franczia közéletből és történelemből vett adatokkal; Eötvös ellenben az ó-kor bölcseletéből, az új-kor politikai irodalmából, a nemzetek és a kereszténység történelméből kiindulva, az egyes bölcseleti tanok és történelmi események egymás mellé állításával építi fel a maga politikáját. Tocqueville továbbá nem világítja meg azt a küzdelmet, a melyre Eötvös rámutat, és a melyet egymással az ó-kori pogány állameszme és a keresztény civilizáció vívnak.

Hallam módszertani-,
Gervinus fejlődési-,
Constant hatalommegosztási-,
Hobbes abszolutista-,
Lamartine forradalmi-,
Guizot ideálista-,
Blanc szociálista-,
Rousseau kommunista-,
Proudhon anarchista- és
Morus és követői utópista felfogása homlokegyenest különbözik az Eötvösétől. Mégis sokat foglalkozik velök. Egyoldalúságuk daczára tudományos ellenfeleknek nézi őket és egyiket sem hagyja megczáfolatlanul. Különösen Rousseauval az Uralkodó Eszmékben gyakran találkozunk. Mert úgy véli Eötvös, hogy „franczia nézetek uralkodnak az államtudományokban; s Franczia-

országban, mint mindenütt, Rousseau elvei alkotják alapját az államra vonatkozó minden elméletnek. A Contract social befolyását a Rotteck-Welcker-féle Staatslexikon szelid liberálizmusában s a szélső communizmus legvadabb kifakadásaiban egyiránt feltaláljuk." *

Rousseau főkép azért hatott Eötvösre olyan nagy mérvben, mert úgy látja, hogy az egyenlőségnek Rousseau-féle hamis értelmezése vezet a communista-szociálista világfelfogásra, a mi csak az állam hatalmának a korlátlanságig való kijebbterjesztésével, illetőleg, az egyéni szabadság teljes megsemmisítésével valósítható meg. És bár Rousseau forradalmár volt társadalmi és politikai téren, a vallási és nemzeti érzés fontosságát mégis elismerte, annak tiszteletbentartását követelte. Ezért hatott különben Rousseau nemcsak Eötvösre, hanem Deákra, Kossuthra, Széchenyire is — hogy csak nagyjainkról szóljunk; és azért, mert a magyarok lelkéhez akkoriban a szabadelvü, sőt a radikális eszmék is csak a vallásos és hazafias érzés pártfogásával férkőzhettek hozzá. Vallásos és hazafias kötelességnek hirdettetett, hogy emeljük fel az elnyomottakat, — Voltaire, Diderot ellenben ugyanakkor világpolgári és atheista eszméket hangoztatott; azért nem tudott sem Eötvösre, sem kortársaira mélyebb hatást gyakorolni.

7. Az Uralkodó Eszmék általános jellemzése.

Eötvös mindegyik müve valóságos kincsesbányája a gondolatoknak. Mégis valamennyi munkája közül legjobban a „XIX. század Uralkodó Eszméi"-vel szolgált rá a „legnagyobb magyar gondolkodó" névre. E mű ugyanis a gondolatoknak oly bő anyagát nyujtja, hogy egész politikai könyvtárt pótol.

Ám épen az eszméknek e szokatlan bősége miatt nehéz meghatározni azt az irodalmi műfajt, a melybe Eötvös szóbanlevő munkája belesorolható lenne.

Csengeri azt írja, hogy „e könyv nemcsak mint *politikai mű* foglal el kitünő helyet az európai irodalomban, hanem a

* Uralk. Eszm. I. 39.

történeti tudomány is újabb szempontokkal gazdagodott az által."

És míg Concha (16/50) szerint „kérdés tárgya lehet, vajjon *történetbölcselet-e* vagy pedig *állam- és társadalomtan?*" — addig Raumer[75] határozottan *államhölcseletnek* mondja.

Bluntschli[8] a kritikai írók között, Mohl és Tocqueville mellett említi; Cardon[13] pedig Kant, Fichte és Humboldt között jelöli meg helyét. Gumplovitz[40] Mancini mellé állítja; Laboulaye[55] végül Humboldt Vilmos és Mill Stuart fölé emeli Eötvöst.

A Revue des deux mondes,[77] valamint Concha (18/I:VII.) is az Uralkodó Eszméket *publicisztikai műnek* tartja. A minek Ferenczi[37] szerint az az oka, hogy „az általános európai viszonyokból indul ki és e kiindulás ad publicisztikai jelleget a különben tudományos irányú műnek."

A vélemények tehát meglehetősen eltérnek egymástól az Uralkodó Eszmék irodalmi műfajának a megítélésében. A mit azért kell külön hangsúlyoznunk, mert épen ez a véleményeltérés adja kezünkbe a mű általános jellemzésének a kulcsát.

Annyi bizonyos, hogy Eötvös műve *nem pártirat*, azt maga Eötvös is kiemeli az első kötet kiadásához írt előszavában. Ugyanott azt is megjegyzi, hogy munkája *tudományos kisérletnek* tekintendő. A kritikák megegyeznek abban, hogy a szerzőtől szerényen kisérletnek mondott munka fényesen sikerült; abban is, hogy az tudományos. Igaza van Conchának, (18/I:VII) hogy Eötvös műve nem az államra általában vonatkozik, hanem az akkori európai államok ujjáalakulásának irányát jelöli meg, tehát *publicisztikai munka*. De igaza van Bluntschlinak[8] is, a midőn az *államtudományi művek közé* sorolja; mert hiszen Eötvös ebben a munkájában az állam statikájának és dinamikájának, szervezetének és fejlődésének fogalmait és törvényeit is kifejti a tudós teljes alaposságával. A publicisztikai munkától különbözik abban, hogy államtani fejtegetések teszik a műnek túlnyomó részét; az államtudományi művektől pedig főleg abban különbözik, hogy gondolatai nem egy tudományos rendszer keretében, hanem egy gyakorlati czélhoz idomított logikai egymásután terve szerint sorakoznak.

Eötvös az Uralkodó Eszmékben nem elégszik meg azzal, hogy az igazságokat megállapitja, hanem megjelöli mindjárt az utat is, a melyen azok megvalósithatók. Épen e kettős természete miatt a mű külön helyet követel magának a politikai irodalomban.

Az állam életére vonatkoztatva: a pártokon kivül, sőt a pártokon és az eseményeken felül áll. És sürgeti, hogy az államférfiak a tudomány útmutatása mellett intézzék az állam sorsát; hogy a tudománynak is adassék szerep az állam ügyeinek tárgyalásában és befolyás a határozathozatalban. Hogy a politikusokat e kivánsága helyességéről meggyőzze; hogy az államférfiaknak egyúttal tágabb látókört is nyisson: nem röpirattal fordul hozzájuk, mint előbb már tette, hanem mindjárt rendelkezésökre is bocsátja az államtudomány teljes arzenálját.

A politika — mint tudomány — irodalmában is szakít az eddigi iránynyal. A mellett t. i., hogy emelkedett szempontból, tárgyilagosan nézi az állam és társadalom életét, főtörekvése, — és ebben újító Eötvös — hogy a tudományt gyakorlati czélok szolgálatába állítsa és egyúttal a tudományt is gyakorlatiassá tegye. Nem kizárólag idealista, nem kizárólag realista: hanem a midőn az eszmék ható erejét vizsgálja és megvilágositja, ugyanakkor a valóságot egy pillanatra sem téveszti szem elől, a gyarlóságokkal teljes emberekből álló társadalom és állam életének a törvényszerűségeit kutatja — bámulatos éleslátással és nem kicsinyelhető eredménynyel.

Az Uralkodó Eszmék a keresztény civilizációnak, a szabadságnak valóságos apotheosisa. De nemcsak az eszmék irányító hatását látja, hanem az erkölcsi és anyagi szükségletek döntő befolyását is ő állapítja meg legelőször. Az államférfiaktól azt követeli, hogy az állam berendezését koruk szükségleteihez szabják: azokhoz a szükségletekhez, a melyeknek kielégítésére kortársaik az államot tartják hivatottnak.

„A kik valamely eszmény általános typusa szerint akarják idomítani az államot, és a kik nem akarnak egyéb haladást, mint visszafelé a középkorba: a politikai ideálizmus és a reactio emberei egyaránt sokat találhatnak ebben a műben, a mi nem fog tetszeni egyiknek és másiknak. Az Uralkodó Eszmék írója a

két tábortól egyenlő távolságra foglal állást. Az irányt azonban, a melyet kijelölt, se az egyik, se a másik párt nem ostromolhatja, ha a keresztény polgárosodás jövője iránt hitét nem veszté el.

Ez irány, e szempont uj a politikában, bármennyire hasonlítson a Columbus tojásához." [19]

Eötvös észreveszi, hogy a nyugateurópai nemzetek általános nyugtalanságának közös az oka. A forradalmakban a nép az állam önkényuralma ellen lázadozik, mert nem tud belenyugodni szabadságának kelleténél nagyobb korlátozásába. Ez államok pedig gyámkodó hatalmukat azért terjesztik napróllnapra kijebb, mert letértek a keresztény polgárosodás alapjáról. Eötvös látja meg először ezt az ellentétet, a mely megzavarta a nyugateurópai nemzetek békés fejlődését. Reámutat erre az ellentétre azért, hogy az államokat megállítsa a pogány cultura útján és visszatérítse a keresztény morál ösvényére: az állami gyámkodással szemben az egyéni szabadság, a forradalmi iránynyal szemben a fejlődés, a jogfolytonosság, a történeti jog tiszteletére. A műben a tudományos kifejtéssel kapcsolódik mindig a gyakorlati czél: az egyéni szabadságért való küzdelem az államférfiak felvilágosítása által. Egyén alatt értve nemcsak az egyes embereket, hanem az egyes családokat, községeket, egyesületeket, felekezeteket, nemzetiségeket és az államot is. Egyén alatt értve első sorban a saját nemzetét és államát: a magyart.

Feltünő, hogy Eötvös — bár vizsgálódásának anyagát a történelem legkülönfélébb időszakaiból, a legkülönfélébb népek és államok életéből merítette — alig beszél Magyarországról, a magyar viszonyokról. A ki azonban a sorok között is tud olvasni, az meglátja Eötvös művének allegorikus természetét; az észreveszi, hogy az egész mű tulajdonképen vigasztaló, bátorító szózat a magyar nemzethez: ne essél kétségbe, ha letiport is az önkény, szabadságodat még visszaszerezheted, a történeti jog melletted van! A figyelmes olvasó észreveszi azt is, hogy bár egy szót se szól Ausztriáról, bár a korlátlan hatalomról csak általában vagy legfeljebb csak franczia vonatkozásban beszél, az egész mű tulajdonképen figyelmeztető szózat az osztrák kormányhoz: ne bízd el magad, mert az abszolutizmus

uralmának minden térre kiterjesztése a központi hatalom gyengülését, bukását, végeredményében tehát Ausztria megsemmisülését vonja maga után; ha erősödni akarsz, korlátozd szűkebb körre a saját uralmadat, engedj az egyéneknek, tehát a nemzeteknek is tért a szabad cselekvésre; adj a nemzeteknek önkormányzatot a történeti jog és az egyéni szabadság elvének elismerésével!

A nemzetét imádó és királyához is hű Eötvös felemelő, vigasztaló, bátorító és felvilágosító, mérséklő, intő szava hangzik ki az Uralkodó Eszmék képes beszédjéből.

És a tudományos becsen kivül az életbe való ez a belekapcsolódás biztosította az Uralkodó Eszméknek azt a diadalutat, a melyet megjelenése óta napjainkig — úgy idehaza, mint a külföldön is — megtett.

8. Az Uralkodó Eszmék méltatása itthon.

A Magyar Hirlap *Brassai Sámuel*-nek adta ki ismertetés végett. Brassai [10] fölötte terjedelmes ismertetését azzal kezdte, hogy „a mű a nagy várakozást nem elégítette ki s benne a Bacon-féle induktiv-módszer alkalmazása nem elég találó." Majd azt mondja egyebek közt, hogy „a XIX. századnak nemcsak a szerző által felvett három uralkodó eszméje van; de feltéve, hogy csak ennyi van, ezek analysise nem vezet egyébre, mint magánmulatságra." És hasonló modorban idézetekkel igyekszik czáfolni Eötvöst. Kifogásolja, hogy a nemzetiség fogalmát nem értelmezte. Eötvöst, a kit külföldről ekkor már dicsőítő levelekkel és czikkekkel halmoztak el, bántotta Brassainak nemcsak kiméletlen modora, hanem főkép induktiv módszerére vonatkozó támadása. Meg volt győződve arról, hogy eredményeit tisztán ennek a módszernek köszönhette és hogy az államtudomány a jövőben is csak úgy mehet előre, ha búvárkodásaiban nem mellőzi az induktiv módszert: azért Brassai birálatát rossz néven vette.[16]/46.*

* Lásd a 4. lap jegyzetét.

Báró Kemény Gábor-ban különösen Eötvös nemzetiségi tanai keltettek erős visszahatást. Könyvet írt ellene „A nemzetiség fejlődéséről“ czímmel. Ebben a Brassaiénál nem sokkal kellemesebb modorban száll Eötvös ellen síkra. Eötvös nem felelt Kemény e kemény kritikájára sem, éppúgy a mint a Brassaiét szó nélkül hagyta.

A Budapesti Hirlap 1855. évi 659. számában a következő megjegyzéssel adja hírül a mű megjelenését: „A munka bírálatát, vagy helyesebben ismertetését örömest igérjük olvasóinknak, ha szerencsések leszünk találni egy ahhoz értőt, ki természetesen szinte csak egy második b. Eötvös József lehet.“ Nemsokára közli aztán *Csengery Antal* ismertetését.[19] Ez nyugodtan, tárgyilagos módon mutatja be Eötvös művét. Ellenvetéseiben nem lépi át a jogos kritika határát és végeredményében így magasztalja Eötvös kiváló érdemeit:

„ . . . mindenki kénytelen megvallani, hogy a jelen mű a politikai tudományoknak nagyobbszerű alapot nyujtott, s az államférfiaknak tágasabb látkört nyitott Európa-szerte.

E hatása a műnek nem fog elmaradni.

Ez iránt az európai irodalom több jelesei már is kedvezőleg nyilatkoztak, részint az irodalom útján folyóiratokban, részint a szerzőhöz írt üdvözlő sorokban. A tudomány és államélet férfiainak figyelmét a külföldön nagy mértékben megragadta e mű, mindamellett, hogy a csatatér, mely keleten nyílik, minden tudományos érdeket háttérbe látszik szorítani egyidőre. Minden iskola, minden párt embere tanulhat e műből. A magyar embernek pedig szerény politikai irodalmunk mellett, azon nagy eszmékre nézve, melyek korunkat mozgásban tartják, egész politikai könyvtárral ér az föl, melyben a legtöbb kérdést illetőleg tájékoztatást, s világfájdalma ellen — ha abban sínylődik — gyógyszert találhat.“

1858-ban *Mocsáry Lajos* „Nemzetiség“ czímű műve jelent meg, a mely Eötvös nemzetiségi eszméinek czáfolása végett készült. A szabadság és egyenlőség eszméjét illetőleg egy véleményen vannak.

A Budapesti Szemle 1860. novemberi füzete *Laboulaye* magasztaló véleményét tartalmazza. *Lukács Móricz* közölte „Labou-

laye báró Eötvös Józsefről" czímmel. És a világhírű államtudós tanulmányában foglalt elismerés végre elhallgattatta Eötvös ellenzőit. Ettől kezdve idehaza is csupa dicsőség az Uralkodó Eszmék útja.

1863-ban ugyancsak a Budapesti Szemle hasábjain *Tóth Dénes*[86] értekezik róla. Kimutatja, hogy Eötvös immár követőkre is talált a külföldi írók körében.

Elhúnyta alkalmából, 1871-ben, kiadója, *Ráth Mór*[74] írt róla meleghangú visszaemlékezést.

Ugyanekkor így festi őt a Reform[76] czikkírója: „. . . a lángoló hazafi, a ragyogó elme, a mindent átölelő szív, a bölcs és messzelátó, de mindig magyar államférfiú, a filozóf és költő, Magyarország dísze és dicsősége, e nemzet ősi erényeinek és európai vívmányainak gazdag foglalatja, e nép nagyjainak és millióinak, kunyhóinak és palotáinak szemefénye: Báró Eötvös József."

1872-ben *Gyulay Pál*[42] és *gróf Lónyay Menyhért*[56] emlékbeszédei méltatják Eötvösnek az Uralkodó Eszmékkel szerzett érdemeit. „. . . nemcsak a politikai, hanem a történelmi tudományt is — mondja Gyulai — új szempontokkal gazdagítja. Nem ok nélkül irodalmunk büszkesége e mű, s külföldön méltán említik egy sorban Stuart Mill hasontartalmú munkájával." — „Valójában a magyar irodalom legnevezetesebb s legkitűnőbb művei közé tartozik — mondja Lónyay —, melyből mi idősbek sokat tanultunk s mely megérdemli, hogy az új nemzedék tanulmányozza."

Az 1872. évi — Eötvös dicsőítésére rendezett — emlékünnepek idején a *Pesti Napló*,[69] az Uralkodó Eszmékre czélozva, így méltatja Eötvöst: „. . . lángszelleme nemcsak közhaladásunk ösvényén világított negyven éven át, hanem fényével országunk határán is túlragyogva, egész polgárosodásának egyik legkitűnőbb munkásává emelkedett."

1883-ban, a magyar Tudományos Akadémia január 29.-i összes ülésén *Trefort Ágoston*[87] értekezett báró Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra" czímű munkájáról. Mint Eötvösnek müncheni magányában társa, elmondja a mű keletkezésének történetét. Figyelmeztet a benne

rejlő töméntelen kincsre. És különösen az újabb nemzedéknek ajánlja, hogy tanulmányozza a szóban levő művet. Egyebek közt így szól: „A munka az államtudomány legnevezetesebb problémáival foglalkozik, általános becscsel és értékkel bír — mint Montesquieu és Tocqueville — korszak-, nemzet- s hon különbsége nélkül; de azért, a mi épen nem hibája a a munkának korának jellemét magán viseli, mert az 1848-iki események impressiója alatt keletkezett, s épen azért a közvetlenség hatását is gyakorolja." A mű íróját Trefort ugyanez alkalommal így jellemezte: Eötvös „az a magyar, ki legtöbbet gondolkozott, s legtöbb gondolatot hozott cirkulációba a magyar irodalomban."

Életrajzírója, *Ferenczi Zoltán* műveiben[35–37] a legnagyobb elismeréssel adózik e munkája kapcsán is Eötvös emlékének. A mű maradandó tulajdonságát abban jelöli meg, a mit Eötvös egyénisége adott hozzá; és ez: „a kutatásnak e mély és világos módja, a könyv szerkezetének művészi megalkotása, a logikai következetesség megvalósítása s a szív és lélek ama meg-megnyilatkozó vallomásai, melyek áthatják e könyv minden lapját s melyek megőrzik Eötvös styljét a ridegségtől, államát az emberszeretetet nélkülöző hideg alkotmány merevségétől."

Dr. Voinovich Géza, akadémiai jutalmat nyert Eötvös-életrajzában,[91] nemkülönben

Asbóth János,[2]
Bodnár Zsigmond,[9]
Falk Miksa,[29–33]
Barabási dr. Kun József,[54]
Péterffy Jenő,[70]
Pulszky Ferencz,[72–73]
dr. Székely György[83] értekezéseiben,
dr. Werner Rezső[94] és
dr. Tuka Béla[88] államtudományi műveiben találkozunk még az Uralkodó Eszmék dicsőítésével, tanainak fejtegetésével.

A Budapesti Szemle 1907. februári számában *Kont*[53] az Uralkodó Eszmék révén Eötvöst Montalemberttel hasonlítja össze.

Az államtudományi tankönyvek *Pauler, Kautz*[48] óta foglalkoznak Eötvös nagy művével.

Concha Győző pedig nemcsak *Politika* czímű művében tárgyalja behatóan Eötvös tanait, hanem egyetemi előadásaiban is tüzetesen foglalkozik nagy államlbölcselőnkkel. „Megszégyenítő állapotnak“ mondja ([18]. I:x.), „hogy a külföld mellett, a hol egy Fallmerayer, Schmidt Julian, Cherbuliez, Laboulaye, Bluntschli az államtudomány legelső termékeivel együtt s a legnagyobb részletességgel tárgyalták a XIX. század Uralkodó Eszméit, hazánkban 40 év alatt nem akadt Eötvösnek, mint államlbölcselőnek méltatója és Csengerynek egy tárczáján, Brassainak Eötvös módszerét illető kritikáján, végül Trefortnak aforisztikus kisérletén kivül, mely a figyelmet újra Eötvös felé akarta terelni, egyedül b. Kemény Gábor és Mocsáry Lajos beható dolgozataira mutathatunk, a kik azonban csak nemzetiségi tanával foglalkoztak.“

Ezt a mulasztást pótolta Concha Politikájában, valamint 1908-ban megjelent „*Báró Eötvös József állambölcselete*“ czímű tanulmányában is. Ez utóbbi a kutatóknak igazán értékes forrásmunka, a mellett hogy kedvet is ébreszt az Eötvössel való foglalkozásra.

Az Eötvöst megillető hódolat bemutatása —, az Eötvös iránt tartozó kötelesség teljesítése czéljából iródott az Uralkodó Eszméknek szentelt ez a néhány lap is.

Maga a mű eddig négy kiadásban jelent meg:

az első 1851-ben, illetve 1854-ben;

a második 1870. és 1871-ben:

a harmadik 1885-ben (már három kötetre való beosztással);

a negyedik Báró Eötvös József összes munkái közt a XIII., XIV. és XV. kötet, 1901-ben.

Sokoldalú kiválóságait méltányolta a Magyar Tudományos Akadémia is, a midőn mindjárt az első kiadást a nagy jutalommal tüntette ki. És legutóbb a Sztrokay-alapból 200 arany pályadíjat tűzött ki az Uralkodó Eszmék kritikai méltatására és tudományos rendszerének a feltüntetésére.

9. Az Uralkodó Eszmék külföldi kritikája.

A külföldi tudományos világban Eötvös az itthoninál sokkal nagyobb hatást keltett és több méltánylásra talált.

I. *Hammer-Purgstal*, orientalista, a bécsi Tudományos Akadémiának időrendben első elnöke;

Mittermayer, német kriminalista;

Raumer, a német történetírás mestere;

Radovitz, a német egység jelentékeny harczosa, külügyminiszter;

Fallmerayer, az orosz czári és a középeurópai bizantinizmusnak fáradhatatlan ostromlója, volt müncheni egyetemi tanár;

Montalembert és

Tocqueville, a kiknek Eötvös a művét megküldötte, rendkivül meleghangú levelekben értesítik őt nagyrabecsülésükről. A legtöbb levél kritikát is tartalmaz és kiemeli a műnek jeles tulajdonságait.[16]

II. *A német irodalomban* elsőnek *Fallmerayer* foglalkozott vele (1852.)[34] Dicsőíti a magyarokat, Eötvöst és művét. Csupán annyit kifogásol rajta, hogy „a tartalmas munka eszmegazdagságát, éles logikai következetességét az elnyujtott, végnélküli szakaszok igen fárasztóvá teszik.“ „Ha francziául s különösen a franczia munkákat jellemző modorban iratott volna, Montesquieu Esprit des Lois-ja mellé, s egyes részleteiben föléje lehetne helyezni.“ Nagy jövőt jósol a műnek. „Ha a világ állami ügyekben valaha megokosodik — úgymond Fallmerayer, — a mi természetesen nincs még eldöntve, akkor az bizonyára csak azon az úton fog bekövetkezni, a melyet Eötvös mutat.“

Bluntschli[8] az Uralkodó Eszméket Tocqueville „La democratie en Amerique 1835“ és Mill Stuart „On liberty 1859“ czímű művével együtt ismerteti és az Eötvös művét mondja a három között a legértékesebbnek.

Schmidt Julian[80] a Grenzboten hasábjain foglalkozik vele. Általánosságban ezt irja róla: „Igen nevezetes könyvvel van dolgunk, mely mindenütt tartalmas és az új fordulatok által, melyeket ismert és gyakran kimondott eszméknek ád, gyümölcsöző elmélkedésre késztet. A szerző finom fő, éleselméjű a fogalmak

bonczolásában, találékony távoleső képzetek kapcsolásában . . . A történelemben és filozófiában egyaránt otthon van." Védelmébe veszi Eötvöst az ellen a vád ellen, hogy a reactio híve. Azért mert Eötvös a hamis fogalmakból kiinduló politikai ideálizmus tarthatatlanságát kimutatja, még nem illik reá a reactiós jelző. A rendszer hiányát sajnálja a műben. A szabadság és egyenlőség fogalmát negativ vonatkozásúnak és egymással összeférőnek tartja. Kifogásolja, hogy Eötvös a népszuverénitás előnyeit nem világította meg eléggé. A népszuverénitás és a nemzetiség eszméjét egy forrásból eredőnek és mindkettőt igen üdvös eszmének mondja. Hasonlóképen helyesli — Eötvössel ellentétben — a fejlődésnek azt az irányát, a mely az államba olvaszt be minden erőt. Schmidt Julian ellenkező álláspontját azonban gyengíti az a körülmény, hogy kritikája a német egységi törekvés idejében íródott, a mi valószinűtlenné teszi elfogulatlanságát.

Jellinek[46] a műnek különösen az állam keletkezését és jogalapját tárgyaló részeiről emlékezik meg dicsérettel.

Gumplovitz[40] úttörőt lát benne.

III. *A franczia irodalomban* elsőnek *a Revue des deux mondes* 1854. október 15.-i füzetében[77] találkozunk az Uralkodó Eszmékkel. Az ismertetés a szabadságra és az egyenlőségre vonatkozó részszel foglalkozik inkább. Többnyire helyeslőleg.

1855-ben *Cherbuliez*[14] vette bonczkés alá. Stein Lőrincznek Geschichte der socialen Bewegung in Frankreich czímű művével együtt ismerteti. Eötvöst értékeli többre.

1860-ban a Revue nationale et étrangère novemberi füzetének hasábjain *Laboulaye*-nak[55] „L'etat et ses limites" czímű értekezése jelent meg. Az államhatalom határait tárgyalja ebben az értekezésben az Uralkodó Eszmékből vett érvekkel és elrendezéssel. Sajnálja, hogy Eötvös műve „nem gerjesztett oly figyelmet, minőt belbecsénél és alaposságánál fogva megérdemelt volna." Megjegyzi, hogy „német fordításban nagyobb hatást tett s általánosabb elismerésben részesült a külföldön, mint a szerzőnek saját hazájában." Mondhatni, hogy Laboulaye az idegenek közt Eötvös tanainak legnagyobb hirdetője, dicsőítője. Annyira el volt ragadtatva az Uralkodó Eszméktől, hogy annak hézagait egyáltalában nem vette észre. Eötvössel együtt figyelmen

kivül hagyja, hogy a nemzeti törekvéseknek ellenfele támadt a nemzetköziségben. Mint az egy nemzetiségből álló franczia nemzet fia, a nemzetiségi eszmékről természetesen ő is keveset szól.

IV. Az *olasz irodalom* Laboulaye említett franczia munkája[55] útján vett tudomást Eötvös nagy művéről.

1871-ben *Sbarbaro*[79] érveket keres az Uralkodó Eszmékben a szabadságról alkotott elmélete támogatására. Eötvöst a magyar tudomány és irodalom dicsőségének mondja.

1873-ban *Pierantoni*[71] Eötvös nemzetiségi eszméiben Humboldt és Mill eszméinek alkalmazását látja.

1882-ben *Cardon*[13] az államczél tárgyalása közben említi Eötvöst; szűknek találja az államnak Eötvös kitűzte czélját.

V. Az *angol irodalomban Woolsey*[93] amerikai író emeli ki az Uralkodó Eszméket a szabadságról írt művek közül.

*

Az Uralkodó Eszmékre vonatkozó tudományos krit kák megegyeznek Eötvös magasztalásában. És csak a mű megbecsülését jelenti, hogy majdnem mindegyik megemlékezésben részletes birálat is társul a dicsőítéshez. A birálat kiterjed majd Eötvös *módszerére*, majd pedig *fejlődési* elméletére, a *szabadságról*, az *egyenlőségről* és a *nemzetiségről* vallott tanaira. A főbb ellenvetéseket, valamint a saját szerény észrevételeinket mi is, röviden, *ezekben a tárgykörökben foglaljuk össze*.

10. Az Uralkodó Eszmékben követett módszer.

Eötvös örömmel szemléli a természettudomány csodás haladását. E haladás okát az induktiv kutatási módszer alkalmazásában látja. Ezzel szemben megállapítja, hogy az államtudomány azért nem képes előbbre menni, mert vizsgálódásában egyre csak bölcselkedik; nem igazságokat keres, hanem előre feltett igazságokat igyekszik deduktive bebizonyítani. Elhatározza, hogy mint Bacon a természettudományban, úgy ő is az államtudományban, a mennyire lehet, alkalmazni fogja az induktiv módszert.

A történelem és a tapasztalás* jelenségeiből fog kiindulni és az egyes tények összevetéséből származtatni le az igazságot. A deduktiv módszert az államtudomány akkori fejlődési fokán azért mégsem mellőzhette. Söt ő maga kijelenti (I. 28.), hogy nem állitja a deduktiv módszer hasznavehetetlenségét, sem az induktiv módszer egyedül üdvözítő voltát.

Kemény[50] érdemül tudja be Eötvösnek, hogy „azon természeten kivüli és majdnem érthetetlen mezőből, melyen régebben minden tudomány mozgott, . . . a tapasztalás mezejére tért át . . .; — és ezáltal a politikát is hallgatva a természeti tudományok egyikének ismeri el, mely hivatva van az ember természetét, mint társadalmi lényét felderíteni és ezáltal az emberiségre a legközvetlenebb jó hatást gyakorolni."

Cherbuliez[14] Eötvös módszerét nem tudja helyeselni. Szerinte ugyanis „a történelmi módszer sem biztosabb, mint a deduktiv." Annyit elismer, hogy Eötvös művében metaphysika egy sor sincs. Tévesnek mondja azonban Eötvös hitét, hogy az ő induktiv módszere azonos a Baconéval, mert a politikai tudományban kisérlet lehetetlen.

Brassai[10] ellenben mindenáron azt akarja bebizonyítani, hogy Eötvös egyáltalában nem induktiv, hanem tisztán csak deduktiv módszert használt és történelmi adataival igazságait csupán megerősítette. Sőt Bacon érdemét is, a melyet azzal szerzett, hogy az induktiv kutatás módját megmutatta, kétségbevonja.

Brassai azonban félreértette Eötvöst, vagy az induktiv módszert. Különben lehetetlen elképzelni, hogy az egész műben az indukcióra egyetlenegy példát sem talált volna. És feledni látszik, hogy bár a természettudomány sokkal fejlettebb és biztosabb alapon nyugszik, mégsem nélkülözheti teljesen a hypothesiseket.

* Saját személyes tapasztalataira utal Eötvös a következőkben: „Életem tanusága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, melyekben e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szép szavakkal szereztem tudományomat." (Csengeri Antal: Magyar szónokok és statusférfiak p. 579—586.)

Cherbuliez kritikájának értékelésénél pedig figyelembe kell vennünk, hogy Eötvös az Uralkodó Eszmékben azért fogadja el az induktiv módszert, mert az addigi, deduktiv úton bölcselkedő államtudományt meddőnek látta és másrészt, hogy Cherbuliez munkája is ott van az Uralkodó Eszmék forrásművei közt, tehát Cherbuliez találva érezhette magát Eötvösnek az államtudomány eredménytelenségére vonatkozó tételei által. De téves is Cherbulieznek az az állítása, hogy Eötvös művében egy sor metaphysika sincsen. Az a tétele pl., hogy az ember természeténél fogva társas lény, továbbá az akaratszabadság, a vallás mint államfenntartó elem, az erkölcsi törvények szentsége, a kereszténység alapelvei, stb. stb. mindmegannyi hypothesis, elvont eszme, a melyre az Uralkodó Eszméket félépítette.

Eötvös érdeme nem az, hogy a deduktiv módszert az államtudományból kiküszöbölte, — a mi nem is volt szándékában, mert hiszen azt ő maga is alkalmazta —; hanem az, hogy az induktiv módszert az államtudományba bevezette. És ezzel az államtudományt nemcsak céljában, hanem eszközeiben és hatásában is gyakorlati tudománynyá tette.

11. Eötvös fejlődéstana.

Irodalmunk talán történetbölcseleti munkákban volt a legszegényebb. Eötvös pótolta a hiányt Uralkodó Eszméinek különösen a haladásról szóló szakaszaival (II. rész VI. könyv). Történetbölcseleti vonatkozásokat ugyan szétszórva találunk az egész műben, de azért a VI. könyv mégis a munka legbecsesebb része.

Eötvös maga is ezt a részt tartja a legfontosabbnak, a mint erről a következő kijelentése tanuskodik: „az a kérdés — úgymond —:. mennyiben érdemli meg a politika a tudomány nevet? merőben attól függ, lehetséges-e ismerni a törvényeket, a melyek szerint az emberiség fejlődik?“ * És vizsgálódásai során arról győződik meg, hogy ez lehetséges; de csak hosszabb korszakokra nézve, mert a jövő pillanat eseményeit az emberek

* Uralk. Eszm. III. 95.

akaratszabadsága dönti el, míg hosszabb korszakok fejlődését az emberi szükségletek és az uralkodó eszmék.

Művében Eötvös nem megy viszsza a társadalom alakulásának a legelejére. A társadalmat mint meglevő tényt veszi és ennek a tényleg létező társadalomnak kutatja az élettörvényeit.

Hogy törvények szerint él, mozog, fejlődik a társadalom, arra Eötvöst a természettörvények vezetik rá. Az állam egyik leglényegesebb kellékének mondja, hogy törvényei egyezzenek a természet törvényeivel. Elitéli az utópistákat, a kik nem veszik tekintetbe sem az ember természetét, sem a társadalom fejlődésének törvényszerűségét. Panaszkodik a történetirók ellen, hogy meghamisítják a történelmet.

Az emberi fejlődés törvényét a polgárosodás haladásában állapítja meg.

A haladás fokmérőjének a mutatói Eötvös szerint:

a természet erőivel való bánni tudás,

a műveltség általánossága és

az emberi méltóság elismerése.

Ezen az alapon vizsgálván a történelmet, arra az eredményre jut, hogy annak egyes korszakait összehasonlítva, az emberiség fejlődése világosan megállapitható. Eötvös itt különösen azokat a kicsinyhitűeket és felületes szemlélőket czáfolja meg, a kik korunkat a római császárság utolsó napjaival hasonlítják össze és vagy a visszafejlődés, vagy a közeli bukás rémmeséivel ijesztgetnek.

Mint egyebütt, úgy itt sem helyesli a túlzásokat. Elismeri a történeti jog szentségét, sőt annak tiszteletben tartása nélkül el sem tudja képzelni a fejlődést (hisz a jog formájának mellőzésével véghezvitt változás vulkánikus kitörés, nem fejlődés); a nélkül azonban, hogy a Savigny-féle történeti jog iskola egyoldalúságába esnék; a nélkül, hogy a történeti jog tisztelete czímén elfoglalt maradiak álláspontjára helyezkednék, a meglevő jog tartalmi változatlanságát hirdetné. Egész politikai fáradozása a magyar történelmi jognak a jog útján, nem a forradalmi erőszakkal való átalakítására irányult. A másik szélsőséget, a radikálisok, forradalmi progresszisták módszereit, eszközeit elitéli; elismeri azonban, hogy van eset, a mikor a forradalom

kikerülhetetlen és elismeri a forradalmaknak az egész emberiség szempontjából olykor elért üdvös eredményeit is. Elitéli a forradalmat, inkább lemond egy ideig még a fejlődésről is, ha az csak az emberek szenvedése árán érhető el. Hisz „nem tud helyeselni olyan gondolatot, a mit ellenez a szíve.“

Az államok fejlődésének újkori irányát is, a központosításnak kiterjesztése felé, azért tartja hibásnak, mert az csökkenti az egyéni boldogság lehetőségeit. A helyes irányt az államhatalom működési körének korlátozásában jelöli meg.

Végül megjegyzi, hogy az államokat a helyes irányba a pénzügyminiszterek forradalma fogja téríteni, a mikor t. i. ezek kijelentik: a központosítás növekedő költségei immár annyira emelkedtek, hogy azokat fedezni az állam nem bírja tovább.

Az állam pénzügyének ebben a korlátjában is látja jövendő fejlődésünknek, a keresztény polgárosodás teljesülésének legfőbb biztosítékát.

Eötvös ezzel is kiemeli a gazdasági erőknek az emberiség életére gyakorolt nagy befolyását; a nélkül, hogy a történelem materiálista bölcseletének egyoldalúságával lenne megvádolható, mert ugyanebben a munkájában a szellemi, erkölcsi erők történelmi hatását is megvilágítja, sőt inkább azon kell sajnálkoznunk, hogy Eötvös a gazdasági erők befolyását nem vizsgálta meg a tőle megszokott részletességgel és alapossággal, mint tette ezt például az általa idézett Stein Lőrincz „Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs“ czímű munkájában.

Eötvös történetbölcseletét eddig érdemlegesen Schmidt Julian és Cherbuliez birálta.

Eötvös az egyéni szabadságvágyban, vele ellentétesen *Schmidt*[80] a nemzeti létben véli a társadalmi fejlődésnek az okát feltalálni. A haladás helyes irányát nem mint Eötvös, a központosításnak korlátolásában, hanem ellenkezőleg még fokozásában látja.

Cherbuliez[11] szerint Eötvös csak akkor találta meg a fejlődés törvényét, „ha a mostani társadalmak csakugyan haladásban vannak s ha e haladásnak valóban a polgári szabadság

utáni vágy a rúgója." Ő azonban Eötvösnek a szabadságra vonatkozó állítását tévesnek mondja, magát a haladást is kétségbevonja, sőt hanyatlást olvas a történelemből. Arra nézve pedig, a mit Eötvös a szabadság és egyenlőség eredetéről tanít, hogy t. i. ezeket az eszméket a keresztény polgárosodásnak köszönhetjük, Cherbuliez a következőket irja: „Midőn Eötvös az újkori társadalmak uralkodó irányaiban a keresztény eszméknek jutó részt megállapította, nekünk úgy tetszik, nagyon megfeledkezett arról a részről, mely azokban az ember természetes ösztöneit megilleti. A helyett, hogy a kereszténységnek tulajdonítsuk a szabadság és egyenlőség azon eszméit, a melyek civilizációnkat mozgatják, úgy véljük, a sikert, melyet elért, s a befolyást, melyet gyakorolt, a kereszténység a saját elvei és az ember ösztönei találkozásának s annak köszöni, hogy az emberi lény belső szabadságát s minden ember egyenlőségét Isten előtt s az egyház kebelében szentesítette."

Cherbuliez első ellenvetésével szembeállítjuk azt a tényt, hogy Eötvös a fejlődés rúgójának az *egyéni* szabadságot tartja. A midőn tehát Cherbuliez Eötvösnek azt az állítását mondja tévesnek, hogy a haladásnak a *polgári* szabadságvágy a mozgatója, akkor ő félreértette Eötvös szabadságtanát, a melyben más értelme van az egyéni, és más jelentése a polgári szabadságnak.

Azt az állítását, hogy ő a történelemből hanyatlást olvas, Cherbuliez nem indokolta meg: azért mi sem felelhetünk reá. Egyszerűen utalunk Eötvösnek a fejlődésről írt örökbecsű gondolataira.

Végül harmadik ellenvetésével, a melyben Cherbuliez az ember *természetes ösztöneire* emlékeztet, nyitott kaput dönget; mert elkerülte a figyelmét, hogy az Uralkodó Eszmékben (II. 13.) Eötvös, a midőn a kereszténységnek az egyéni szabadságra vonatkozó tanát a stoikus iskola elvéből származtatja, még azt is külön kiemeli, hogy ez iskola elve szerint „mindenkinek az erényben és *saját lelki erejében* kell keresnie a boldogságot." A mivel tehát Eötvös világosan reámutatott arra a szoros kapcsolatra, a mely a *kereszténység* és a stoikus-iskola révén a ***saját lelki erők*** között megvan.

12. Eötvös a szabadságról, mint a fejlődés feltételéről.

Eötvös az egyén boldogságát tartja legfőbb czélnak. Minthogy azonban a boldogság subjektiv dolog, megállapítja, hogy az emberi boldogság állami úton nem létesíthető. Hogy az egyén legjobban csak úgy boldogulhat, ha tehetségének szabad kifejlését nem korlátozzák. Hogy tehát az egyén boldogságának az egyéni szabadság az alapfeltétele. Az egyén feladata, hogy a boldogság eszközeit magának megszerezze; az államé, hogy az egyén részére ez eszközök szabad használhatását biztosítsa.

Eötvös érdeme, hogy az egyén önálló személyiségét, szabad tevékenységének fontosságát az állam mindenhatóságával szemben hangsúlyozta. Az államnak ugyanis, hogy a feladatát betölthesse, a mig kivülről nagy erő ellen kell védenie az egyén szabadságát, nagy erőre van szüksége, de nincs szüksége mindenhatóságra. Söt az állam mindenhatósága kizárja az egyén szabadságát.

Az egyenlőség eszméjét is, a nemzetiség eszméjét is a szabadság eszméjére vezeti vissza.

Korunk bajainak okát abban jelöli meg, hogy bár az emberek belátják az egyéni szabadság fontosságát: államrendező tevékenységükben mégsem követik e belátásukat. Nem követik azért, mert az ó-kori állam, a mindenható állam eszméje annyira beleélte magát a lelkekbe, hogy ettől az előitélettől nem képesek belátásuk szerint való cselekvésre.

Minthogy pedig ma már nemcsak az egyén, hanem a társadalom boldogulásának is alapja a szabad tevékenység, a szabad verseny: ellentét támadt az állam mindent beolvasztó, mindenre kiterjeszkedő törekvése és a társadalom szabadságtörekvése között. Ellentét támadt a keresztény polgárosodás alapján fejlődő társadalom és a még mindig ó-kori fogalmakban élő állam között.

Az ellentétet sokan úgy vélik orvosolhatni, hogy az egyénnek politikai szabadságot adnak. Az egyénnek politikai szabadsága azonban egészen más, mint annak egyéni, mondjuk emberi, társadalmi szabadsága. Sőt, mint Eötvös kimutatja, a politikai szabadság népfölségi alakjában egyenesen megsemmisiti az egyéni szabad-

ságot, mert végeredményében az egyéni tulajdon eltörlésére, kommunizmusra vezet.

A tudóst jellemző nyugodtság és alaposság megóvja őt attól, hogy a szabadság pártolásában a szélsőségig menjen. Helyteleniti nemcsak az egyéni szabadság megsemmisítését, a szélsőségig központosított, az egyéni tulajdon megszüntetésén, illetőleg a közös tulajdon létesítésén nyugvó szociálista államot: hanem az egyéni szabadság teljes keresztülvitelét, a szélsőségig decentralizált államot, az individuálista, anarchista állapotot is.

Eötvös az államot, a társadalmi alakulatokat és az egyes embert külön alanyoknak tartja. A helyzet javulását nem az egyiknek vagy a másiknak gyengitésétől, hanem mindegyiknek az erősítésétől várja. A társadalom és az állam közt meglevő ellentét megszüntetésére ajánlja az egyéni szabadság eszméjének, a társadalom ez alapjának, az állam életében való helyes alkalmazását. Teljes szabadságot kiván adni az államnak is, a társadalmi alakulatoknak is, az egyes embernek is: de hogy egyik a másik szabadságát ne veszélyeztethesse, mindegyiknek körülirandó a működési köre.

Ez az önálló hatáskörökre szétvált szabadság az, a mit Eötvös kiván.

És a szabadságnak ily értelmezése és alkalmazása valóban alkalmasnak is látszik arra, hogy az emberi, a társadalmi és az állami egyén békés együttműködését biztosítsa. A szabadság másmilyen értelmezése nemcsak Eötvös félreértésére vezet, mint a hogy ez Eötvös egyik-másik birálójánál tényleg meg is történt, hanem a helytelenül értelmezett szabadság gyakorlati alkalmazása a társadalmi béke fenntartását is lehetetlenné teszi. Tehát úgy elméleti, mint gyakorlati szempontból veszedelmes.

*

Az Uralkodó Eszmék birálói majdnem valamennyien megegyeznek abban, hogy Eötvös az ő politikájával szerzett érdemét kiváltképen az egyéni szabadságnak a kifejtésével és előtte sohasem hallott hangsúlyozásával tette hervadhatatlanná.

Laboulaye[55] az Uralkodó Eszmék szabadságtanát hozza fel annak megvilágítására, hogy a nép nem hatalom, hanem szabad-

ság után vágyódik. Elfogadja Eötvös nagy művének nemcsak tudományos eredményeit, hanem okoskodási fonalát is.

Dr. Székely[83] az egyéniségnek és a szabadságnak felkarolásából, *Péterffy*[70] pedig abból, hogy „a demokratiában hiszi az egyéni szabadság elvét leginkább megvalósíthatónak", Eötvös demokrataságára következtet. Holott Eötvös, a mikor az Uralkodó Eszméket irta, épen annyira nem lehetett demokrata, mint arisztokrata: egyszerűen azért, mert a mennyire hive a politikai jogok kiterjesztésének, ugyanoly mértékben követeli a történeti jog tiszteletét is. Sőt a politikai jog kiterjesztését is függővé teszi a nép műveltségétől. A demokraták jelszava a népjog, az Eötvösé a népművelés. A népművelés azért, hogy a nép a neki adandó szabadsággal okosan és czélszerűen tudjon élni.

Cherbuliez[14] szerint — a kihez Concha is csatlakozik — az Uralkodó Eszméknek „alaptévedése, hogy a szabadságot és hatalmat ellentétesnek, negativnak, mástól való függetlenségnek, pozitiv hatalom és tartalom nélkül szűkölködő lehetőségnek tartja." Teljesen igazuk is lenne, ha Eötvös nem fejtené ki a szabadság és uralom rokonságát; ha Eötvös a központi hatalom gyengítését hangoztatná: az Uralkodó Eszmék írójának tanítása szerint azonban a szabadság és uralom között nem ellentét, hanem csak fokozati különbség van. Eötvös a központi hatalom erősítését sürgeti és pedig az egyéni szabadság érdekében; a mi szintén az ellentétnek az ellenkezőjére mutat. Igy a most említett ellenvetésnek csak részben van igaza; abban t. i., hogy Eötvös szerint a szabadság tényleg lehetőség. Ámde ez a felfogás is csak akkor lenne tévedés, ha Eötvös szabadságfogalma valóban „hatalom és tartalom nélkül szűkölködő lenne." Vagyis ha Eötvös embere a szabadságnak csak a délibábja után törekednék. Annak a szabadságnak azonban, a mit Eötvös uralkodó eszmének lát, tartalmat ád az egyén tevékenysége, a melylyel boldogsága eszközeit megszerezni iparkodik; és hatalommal felruházza azt az egyénnek az a joga, a melynél fogva az állam nagy ereje köteles megvédeni őt is, vagyonát is az esetleges támadások ellen. Eötvös embere azért küzd a szabadságért, mert az neki kézzelfogható dolgokat — nagyobb munkakört, nagyobb munkaeredményt, nagyobb élet- és vagyonbiztosságot, és végeredményében nagyobb boldogságot — jelent.

13. Eötvös, az egyenlőség és a szociálizmus.

Eötvös azt olvassa ki a történelemből, hogy az egyenlőség fogalmát már a rómaiak is ismerték. A plebeiusok eredményes küzdelme a jogegyenlőségért, a hatalomban való részesedésért, majd a Gracchusok forradalmai után a birtokegyenlőségre való törekvések, — mutatják az egyenlőségnek ó-kori felfogását.

Ezzel szembeállítja Eötvös az egyenlőségnek keresztény, a felebaráti szereteten alapuló értelmezését, a mely szerint az egyenlőség csak eszköz az egyéni szabadság biztositására. A két felfogás közti különbséget abban látja, hogy míg a keresztény egyenlőségi eszme az egyéni szabadságot valósítja, addig az egyenlőségnek ó-kori felfogása, a népfelség eszméje azt megsemmisiti. Ugyanezt a különbséget veszi észre napjainkban az egyenlőségnek és szabadságnak angol és franczia értelmezése közt: az angol azonos lévén a keresztény-, a franczia pedig a pogány felfogással.

Az Uralkodó Eszmékben megismerteti a kiváltságok keletkezését és veszedelmét, a vagyonosodás útján az arisztokrácia, a vagyontalan és vagyonos osztály képződését, a korlátlan uralkodók és a demos szövetkezéseit, az osztályharczoknak a szabadság bukásával való végződését. Az állam kötelességévé teszi, hogy az osztályharczokat megakadályozza; hogy ne tegyen különbséget a vagyonosak és vagyontalanok érdekei között, hanem valamennyi érdeket egyformán védjen.

Eötvösnek ez az álláspontja oly igazságos, hogy mindenki által elfogadhatónak látszik. És mégis sokan nincsenek azzal megelégedve. A gazdagok, a hatalmon levők helyeslik, hogy az állam az osztályharczokat akadályozza meg; de azért már a legtöbben kevésbbé tudják helyeselni, hogy az állam előtt az ő érdekük épen csak annyi súlylyal bírjon, mint a vagyontalanoké. A szociálisták viszont az osztályharczok megakadályozása ellen tiltakoznak, és ráadásul az érdekvédelem egyenlőségével sem elégesznek meg, hanem követelik, hogy az állam vagy a község lássa is el valamennyi polgárának minden szükségletét. Követelik a társadalmi és birtokviszonyok egyenlőségének megvalósítása végett az egyéni tulajdon közössé tételét, a népállam

létesítését, az állam gondoskodásának az ember összes szükségleteinek ellátására való kiterjesztését: egyszóval az egyéni szabad tevékenység megszüntetését.

Érthető ezekből, hogy Eötvös a szociálistákban, a kommunizmus híveiben, társadalmi rendünk ostromlóit látja.

A veszedelmet pedig, a mely a társadalmat a kommunizmus részéről fenyegeti, abban jelöli meg, hogy „ez csupán azoknak az elveknek logikai továbbfejlesztése, a melyeken korunk valamennyi államintézménye nyugszik."

Az inkák történetével és a szerzetesi élettel bizonyítja, hogy a kommunista állam valóban létezett is; hogy kommunista közösségben némely emberek ma is élnek: tehát a kommunizmus elvei megvalósíthatók. Nem a szociálista törekvések kivihetőségét tagadja Eötvös, hanem hogy azok máskép, mint egyrészről az állami mindenhatósággal, másrészről pedig az egyéni szabadság feláldozásával valósulhatnának.

A szociálisták a népet azzal környékezik, hogy népszabadságot és egyenlőséget hirdetnek — abban az értelemben, hogy a nép neve alatt értsünk minden embert, és a nép akaratának különbség nélkül mindenki egyaránt föltétlenül alá legyen vetve. Eötvös azonban úgy látja, hogy a nép az egyéni szabadságot tartja a boldogság feltételének; tehát a lelkében élő keresztény világfelfogás miatt nem fogadja el a szociálisták egyenlőségtanát. És reámutat Eötvös arra a hihetetlennek látszó tényre, hogy államférfiaink az egyéni szabadság korlátozásával a kommunizmus útját egyengetik; — és viszont a népszabadságot hangoztató szociálistáink és demokratáink a despotizmus győzelmét segítik elő, mert a szolgaságban való egyenlőség felé iparkodnak.

Eötvös az Uralkodó Eszmékben elénk tárja ezeket az ellenmondásokat, figyelmeztet a szociálista veszedelemre. Az egyéni szabadság prófétája végül megjósolja, hogy bár egyideig még tovább fog haladni az emberiség a hangzatos jelszavak után az egyenlőség országa, a kommunizmus, az elnyomatás felé: győzni mégis az egyéni szabadság eszméjén nyugvó keresztény polgárosodás fog.

*

Eötvösnek kiváló érdeme, hogy már akkor észrevette a szociálizmus tanaiban rejlő veszedelmet, a midőn Magyarországon szociálisták még nem is voltak. A midőn kortársainak a legnagyobb része az állandó közjogi küzdelmek miatt nem szerezhetett tudomást a külföldi szociálista mozgalomról; — a ki pedig tudott róla, az sem vette komolyan, mert nálunk gyáripari munkásosztály abban az időben nem volt, a földműves munkásságot pedig számba sem vette és a szociálizmus felől a külföldről jött hírekben csak a képzelődők által festett rémképeket látott.

Érdeme Eötvösnek, hogy bátran rámutatott az államok és kommunisták törekvéseinek azonosságára: nem törődve azzal, hogy esetleg fenn is, lenn is — elismerés helyett — a népszerűtlenség lesz a jutalma fáradozásának. Ezt az érdemét szigorú birálója, *Kemény* is elismerte.[50]

Laboulaye[55] a centralizáció felfogásában rokonságot állapít meg Eötvös, Humboldt és Mill tanítása között. Az igazság biztos jelének mondja, „ha különböző szellemek eltérő pontokból kiindulva, így találkoznak, a nélkül, hogy egymást keresték volna."

Cherbuliez[14] kritikája Eötvösnek a szociálizmusról alkotott véleményét a Stein Lőrinczével hasonlítja össze. Stein volt ugyanis az első, a ki a szociálista törekvésekben a XIX. század termelési fejlődésének elmaradhatlan velejáróját látta. A haladást Stein gazdasági erők, míg Eötvös gazdasági, szellemi és erkölcsi erők eredőjének tartja. Az államnak szociálista berendezését a haladás szempontjából Stein is, Eötvös is szerencsétlenségnek mondja: a haladás legfőbb tényezőjének, az egyénnek megsemmisítése miatt. De Stein még kimutatja a szociálista törekvések lehetetlenségét is. „A szociáldemokrácia a munkások szabadságát hiába akarja az egyéni tőke megsemmisítésével megalapítani. Kezébe kerítheti az államhatalmat, létesíthet diktaturát, de a gazdasági javak létrehozásának törvényeit nem változtathatja meg." Itt is megegyeznek abban, hogy a szociálisták politikai hatalmát csak diktatura valósíthatja, mely azonban tartós nem lehet. Eötvös szerint azért, mivel a despotizmus szükségkép forradalomra vezet; Stein szerint azért, mert „a gazdasági javak létrehozásának természeti törvényeivel ellenkezik." — Cherbuliez az Uralkodó Eszmék

irójának egyenlőségtana ellen nyilatkozik. Szerinte az olyan szegény ember előtt, a kinek még nem sikerült a szerencséjét megalapitani, az Eötvös-féle esetleges egyenlőség, a mely egyéni szabadságot biztosít neki, csekélyebb becsű, mint az aktuális, megvalósult egyenlőséghez való közeledés érzése, a mely azáltal keletkezik benne, hogy „az állam kormányzatában ugyanazt a részt nyeri, mint a gazdag.“ Ezt a véleményét azzal okolja meg, hogy „a szegényre nézve a lehetőség szintén gazdaggá lenni, valójában esély, a mely külső körülményektől függ, ezek fölött pedig akaratának hatalma nincsen.“

Cherbulieznek valóban igazsága volna akkor, ha az állampolgárok nagyobbrésze akaratnélküli, együgyű, vagy sorsüldözött nyomorgó lenne: ezeknek tényleg értékesebb, ha az állam gondoskodik róluk. A hülyék és koldusok azonban a politikai jogokból mindenütt ki vannak zárva, tehát a Cherbuliez által az egyenlőséggel nekik ajándékozott jóleső érzés sem keletkezhetik bennük, a mivel összehasonlíthatnák az egyéni szabadságot. A tapasztalat továbbá azt mutatja, hogy az emberek általában az akaratukkal a külső körülményeket is többé-kevésbbé befolyásolni, tehát egyéni szabadságuknak hasznát venni képesek; míg az állam kormányzatában való részesedés egyenlősége elérhetetlen.

A most előadottakkal feleltünk a *Grenzboten*[39] ellenvetésére is, a mely Eötvössel homlokegyenest az állam beavatkozásának kiterjesztésében látja a földi élet üdvét.

14. Eötvös nemzetiségtana.

A nemzetiségi eszme azokból a viszonyokból fejlődött ki, a mik közt a római birodalom kevéssel hanyatlása előtt volt. A birodalom nagyságában, egyes részeinek a központtól való távolságában, abban a nyomásban, a melyet az államhatalom a főváros érdekében az egyes tartományokra gyakorolt, végre abban a körülményben, hogy erkölcsre és nyelvre nézve különböző annyi nép lépett fel egyszerre: mind megtaláljuk azokat az elemeket, a mikből utóbb a nemzetiség fogalmának ki kellett fejlődnie. Ki is fejlődött, de már nem a római, hanem — épúgy

mint a szabadság és egyenlőség fogalma a keresztény polgárosodás alatt. És pedig közvetve a keresztény polgárosodás útján akként, hogy annak két alapelve, az egyéni szabadság és az emberi egyenlőség eszméje szükségkép reávezetett a nemzetiségi egyenjogúság fogalmára. Söt az a keresztény felfogás, hogy minden nép egyaránt hivatva van az üdvösségre, az egyházban meg is valósította a népek általános egyenjogúságát.

Az államélet terén a nemzetiség fogalma, mely nem egyéb a család fogalmának kiterjesztésénél, először a középkorban jelentkezett, midőn mindenki kiváltság után törekedett és mindenik kiváltságnak a származás szolgált alapjául. Ekkor is csak kisebb körökben, városokban és tartományokban találkozunk vele. Az állam körére a nemzetiség fogalmát — mostani értelme szerint — sohasem alkalmazták. Ismerték már ekkor a „nemzet" fogalmát is, ezt azonban nem a nyelvegység, hanem mindig az állam fogalmával azonosították, a mely több nemzetiségből állott.

Nemzeti öntudatra a népeket a XVIII. század szabadságmozgalmai ébresztették. Előbb a kényuralom, később a népfelség érdekében az állam hatalmának minden tekintetben alávetették az egyéni szabadságot, az egyformaság kedvéért háborút üzentek minden nemzeti sajátságnak: nem csoda, hogy az egyéni szabadság után való törekvés épen ebben az irányban mutatkozott a legélénkebb módon.

A nemzetiség tehát — úgy, a hogy azt a nép felfogja — az egyéni szabadság elvének egész népekre való alkalmazása. Ebben az értelemben nem ellenkezik az a szabadság és egyenlőség fogalmával. A nemzetiségi politikusok azonban a nemzetiségnek mint önálló egyéniségnek állami jogokat akarnak biztosítani; a mely értelmezés mellett a külön nemzetiségi jogosultság ellentétben áll a politikai szabadság és egyenlőség fogalmával; a mely ellentétnek előbb-utóbb vagy a nemzetiség elve, vagy a politikai szabadságé esik áldozatul.

A nemzetiségi törekvések alapja lehet: a fajkülönbség, vallásküelönbség, az érintkezések ritkasága, nyelv, az előkor emléke és ellenhatás. Czélja: a hatalomra jutás. Meg nem valósitható czél, mert előbb a létező államoknak fel kellene bomlaniok, mi,

még ha lehetséges volna is, nem kivánatos a szabadság és a műveltség érdekében.

A nemzetiségi követelésekből csakis annyi teljesíthető, amennyi nem veszélyezteti az állam hatalmának egységét és központosítását. A meddig tehát az állam hatalma terjed, nem lehet szó az egyes nemzetiségek külön jogosultságáról. Ellenben szűkíthető az állam hatásköre; és tér engedhető a nemzetiségeknek . . . az önkormányzatban. És pedig a történeti jogon alapuló nemzeti törekvések kielégíthetők az egyes tartományoknak adott föltételes önállósággal, a nyelvkülönbségen alapulók pedig azzal, hogy a községeknek nyujtunk önállóságot bizonyos körön belül.

Az 1848. évi szabadságharczokban az egyes nemzetiségek egymással a hatalomért küzdöttek. És mindegyik nemzetiségnek több áldozatába került ez eredménytelen harcz, hogysem attól kellene tartanunk, hogy újra kezdődik az. Azt remélhetjük inkább, hogy a nemzetiségi eszme helyesen értelmezve és alkalmazva, jótékony hatást fog gyakorolni az egyes államokban a közbéke megteremtésére, a békés haladásra.

*

Ha az elmondottakban megismertük Eötvös nemzetiségtanának alaptételeit, és ha figyelembe vesszük a magyar nemzetnek az osztrák kormány beolvasztási törekvéseivel szemben kifejtett évszázados ellenállását: megértjük, hogy miért fogadták olyan szenvedélyes ellenzéssel az Uralkodó Eszmék nemzetiségi tanítását itthon Eötvös kortársai. De a kritikának ez a szenvedélyes hangja viszont azt a nehéz feladatot is megmagyarázza, a mely Eötvös vállára nehezedett akkor, a midőn művének a nemzetiségi kérdésről szóló részét írta.

Báró Kemény Gábor „A nemzetek fejléséről“[50] —, hasonlóképen

Mocsáry Lajos „Nemzetiség“[65] czímü műve 1858-ban egyenesen Eötvös nemzetiségi eszméinek czáfolása végett készült.

Kemény Eötvösnek a nemzetiségről szóló tanában a „megsemmisülés elméletét“ látja irányunkban érvényre emelkedni. Szerinte Eötvös elvének keresztülvitele lehetetlenné tenné az államok keletkezését.

Mocsáry Eötvössel a szabadság és egyenlőség eszméjét illetőleg egy véleményen van. Nem így a nemzetiségi kérdés tekintetében. Eötvös szerint a nemzetiségi törekvés alapja a magasabb hivatás érzete, czélja az uralkodás. Mocsáry szerint ellenben a nemzeti érzelem alapja a szeretet, czélja az önfenntartás. Hibáztatja, hogy Eötvös „valamennyi“ nemzeti törekvést egyformának tekint.

1859-ben Eötvös emlékbeszédet mondott Kazinczyról. Ebben a beszédben foglalkozott a nemzetiségi eszmével is. A mely körülmény *Báró Kemény Gábor*-nak alkalmul szolgált arra, hogy Eötvöshöz nyilt levelet írjon. Miután pedig ezt közölni nem akarta sem a Pesti Napló, sem a Magyar Sajtó, Kemény a mondanivalóját röpiratban adta ki „Néhány szó báró Eötvös Józsefhez“ czímmel.

Eötvös „Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára“ czím alatt szintén röpirattal válaszolt a következő évben. Ennek veleje az, hogy Kemény őt félreértette: mert szerinte hazánkat a nemzetiségi torzsalkodástól a municipalizmus óvta meg a multban s csak ez lehet a jövő megoldása is.

Kemény „Még néhány szó“ czímű, ugyancsak 1860-ban megjelent viszonválaszával azután bezárult a nemzetiség kérdésében oly hévvel megindított vita.

Eötvös felfogása szerint a történelmi jog alapján álló nemzeti törekvések kielégíthetők tartományi önállósággal is. Ezt a tételt az ő kortársai hazánkra vonatkoztatták; a benne jelzett önnállóságot azonban a magyar nemzet számára keveselték: azért támadták nemzetiségi tanát szenvedélylyel. És e küzdő magyarok igazságát legjobban bizonyítják azok az osztrák közjogi írók (Lustkandl és társai), a kik hazánkat az Osztrákmagyarbirodalom tartományának iparkodnak feltüntetni; bizonyítja továbbá az a hosszú, nehéz küzdelem is, a melyet a magyar kormányoknak folytatniok kellett, a míg a velünk szövetséges Ausztria államférfiaival meg tudták értetni és elismertetni a mi ezer éves állami önállóságunkat. Ámde ne feledjük, hogy Eötvös az ő nagy művében a történeti jog tiszteletét is épen azoktól követelte leginkább, a kiknek joguk a történelmen alapszik; és akkor be fogjuk látni, hogy egyik részről csak a jogunk és nemzeti

erőnk iránti kishitűség, másik részről csak a rosszakarat magyarázhatta bele az Uralkodó Eszmék sorai közé — mert a sorokban egy szó sincs róla — : mintha Eötvös Magyarország részére tartományi önállósággal is beérte volna.

Kifogás csak annyiban emelhető ennél a pontnál az Uralkodó Eszmék ellen, hogy bár a nemzetiség fogalma mellett ismeri a nemzet fogalmát is; és bár a nemzetiség kérdését részletesen tárgyalja: — a mint *Concha* helyesen reámutat — „a társadalommá szerveződött és országló hatalommal élő, tényleg konkréte létező nemzeteket, ezek rendeltetését (még pedig egyenkint külön rendeltetését az emberiség és az egyes külön nemzetiségű ember életében s az egyes egyén önállóságával szemben) nem vonta be számításai körébe.“ 16/37

Hiánya a műnek, hogy csak jelzi, és nem fejti ki részletesen a nemzet és állam szoros kapcsolatát. Hibája pedig, hogy a „nemzet“ és „nemzetiség“ szavakat nem elég következetesen használja, holott világosan megjelöli mindakét szó fogalmának a tartalmát és körét. E hiány és hiba azonban, valamint az ismertetett birálatok sem homályosítják el az Uralkodó Eszmékben megirt gondolatok igazságát, erejét és becsét. Sőt elősegiti Eötvös tanainak az érvényesülését. Mert a hiányt pótolni, a hibát javitani lehet. És mert az ellenvetések arra intenek ugyan, hogy Eötvöst gondolkozva olvassuk: de izgatnak is arra, hogy olvassuk Eötvöst.

IV. EÖTVÖS POLITIKÁJÁNAK RENAISSANCE-A.

15. Eötvös politikája a magyar alkotmányban.

Eötvös egész politikai működésén éppúgy, mint politikai rendszerén, az egyéni szabadság eszméje vörös fonalként húzódik végig.

A szabadság eszméje uralkodott lelkén, a mikor mint ifjú hirlapiró ujságczikkeit, regényeit és költeményeit irta, s mindezekkel a nemzetet a felszabadulásra előkészítette. A szabadság eszméje irányitotta akkor is, a midőn mint 48-as miniszter

alkotmányozó törvényjavaslatait fogalmazta. A szabadság eszméje vezette őt 48 után is az Uralkodó Eszmék megírása és nevezetes emlékbeszédeinek elmondása közben. A szabadság eszméje ihlette meg Eötvös lelkét 67 előtt is, hogy röpirataiban, politikai beszédeiben és sűrű levelezésében újra a nemzet felszabadulásának prófétája legyen. A szabadság elve vezérelte akkor is, a midőn a nemzet ismét felszabadult és Eötvös mint az 1867.-i felelős kormány tagja a kiegyezésben a 48-as törvények szabadságjogait sürgette és biztosította. És a szabadság eszméje sugalmazta valamennyi törvényjavaslatát, a melyet mint e kormány kultuszminisztere a vallás és a közoktatás ügyeiben az országgyűlés elé beterjesztett. — Az irodalom, a törvényhozás, a kormányzás, a tudományos és társadalmi élet terén mindig a szabadságért küzdött. Minthogy pedig élete javarészét a politikának szentelte, természetesen főkép állami életünkben látszik meg az üdvös eredménye Eötvös szabadságpolitikájának. Az ő idejében, az ő közreműködésével létrejött szabadelvű törvényeink ma is életben vannak. És majdnem valamennyi alaptörvény. Az Eötvös szabadságeszméje valósult a 48-as magyar alkotmányban; és később a történeti jogról vallott elve érvényesült az 1867.-i kiegyezés alkalmával, a mikor a király és a nemzet a jogfolytonosság elvének elismerésével az 1723. évi I., II., III. törvényczikk, vagyis a pragmatica sanctio és az 1848. évi szabadságtörvények jogalapjára állott.

Már az eddigiek alapján is elmondhatjuk tehát, hogy a magyar alkotmány az Eötvös politikájának gyakorlati alkalmazása. Hogy alkotmányunk alaptörvényei az Eötvös politikai tanításának gyakorlati értékességéről tesznek tanubizonyságot. Az összefüggést azonban Eötvös politikája és a magyar alkotmány közt még világosabban fogjuk látni, ha az Ausztria és Magyarország szövetségére vonatkozó felfogását és különösen ha a 67.-i kiegyezés érdekében kifejtett fáradozását közelebbről nézzük.

Állami szabadságunk, függetlenségünk biztosítása végett alkotmányos törvényeinken és autonomiánk elismerésén kivül még oly erő szükségét is érzi, a melylyel magunkat esetleges külső támadások ellen megvédelmezhessük. Az európai viszo-

nyokat veszi figyelembe és miután megállapítja, hogy szomszédainkban óriási államok vannak, a melyek mind nagy nemzetiségekre alapítvák; és hogy ezen a biztosabb alapon mi ezekhez nagyságban hasonló államot alkotni képesek nem vagyunk: ezt az erőt csak egyesülés által tartja elérhetőnek. A mint elődeink a XIV. és XV. században Cseh-, Lengyel- és Németország fejedelmeit választották királyukká, hogy így Magyarországnak az akkor fenyegetni kezdő török veszedelem ellen biztosítékot és támaszt szerezzenek; valamint a nemzet a mohácsi vész után koronáját a hatalmas V. Károly császár testvérének és ez utóbbi családjának adta át: úgy rendületlen híve most Eötvös annak a szövetségnek, a mely a Magyarbirodalom és Ausztria között fennáll. Ezt a szövetséget nemcsak fenntartani akarja, hanem képessé is tenni arra, hogy a czélnak, melyre az köttetett, tökéletesen megfeleljen: azaz Magyarország területi épségét, alkotmányos önállóságát és függetlenségét biztosítsa. (Országgyűlési Napló 1865/68. III. p. 367. — V. ö. Uralk. Eszm. III. p. 8—10.)

A kiegyezés tervét már 1865. junius 10-én elkészítette. „A helyes álláspont — írja ekkor Eötvös — melyen a kiegyezés létrejöhet, az, hogy Ausztria részéről a jogfolytonosság elve és e szerint az 1848-iki törvények, melyek alkotmányunk továbbfejlődését képezik, egész terjedelmökben jogosan fennállóknak elismertessenek, hogy részünkről is ugyanez történjék a február 26-iki alkotmányra nézve, azt az elvet állítván fel, hogy ez alkotmány, miután a császár által szabadon adatott, oktroj útján meg ne változtathassék, minthogy ez alkotmány minden intézményei — a mennyiben Ausztriát illetik és Magyarországnak jogaival és törvényeivel nem ellenkeznek, — csakis az alkotmány által előírt módon változtathatók meg. A mi pedig a birodalom két részének közös ügyei elintézését illeti, erről sem az 1848-iki törvények nem gondoskodtak, de a császárnak sem állott jogában, hogy arról Magyarország beleegyezése nélkül a február 26-iki osztrák alkotmány erejénél fogva határozzon. A közös ügyek elintézésének módja csakis a két törvényhozó testület, t. i. a magyar országgyűlés és a szűkebb birodalmi tanács egyezményi tárgyát képezi, melyek azt vagy közvetve bizottsá-

gok, vagy a kétoldali miniszteriumok által tárgyaltatják. Magától értetődik, hogy a mennyiben az 1848-iki törvények egyes rendeletei a közös ügyek tárgyalását lehetetlenné tennék, vagy a közös birodalom és lajtántúli országok alkotmányos szabadságával meg nem egyeznének, mi készek leszünk mindazon törvénymódosításokat megtenni, melyek Magyarország állásával megférnek, a mint azt már az utolsó országgyűlés is kimondotta." (Falk.)

Ugyancsak a kiegyezésre vonatkozik Eötvös beszédének, a melyet az országgyűlésen 1866. deczember 1-én tartott, a következő része: „Megengedem, sőt hiszem, hogy a jelen kormány azon elveket, melyeket a közös ügyekből folyó ügyek kezelésének módjára nézve felállítunk, elfogadni nem fogja; de ne gondoljuk azért, hogy fáradságunk hasztalan. Állítsuk föl azokat úgy, mint hazánk törvényes függetlenségének és önállóságának megótalmazására legjobbnak tartjuk, és hogy fölállított elveink egyszersmind a lajtántúli népek alkotmányos szabadságát, s a birodalomnak fennállására szükséges hatalmát biztosítsák: és legyünk meggyőződve, hogy ha az, a mit ekként felállítottunk, a jelen pillanatban még nem fogadtatik el; ha kezünk, melyet a kiegyenlítésre nyujtunk, most visszautasíttatik, azért, mert midőn azt teszszük, másik kezünkkel hazánk alkotmányának lobogóját tartjuk föl: ne féljünk, az idő közel van, midőn a kéz el fog fogadtatni — nem a jelen kormány által, hanem azok által, kik azt követni fogják, s a birodalom népei által." (Országgyűlési Napló 1865/68. III. p. 9.)

És ím a szövetség, a melynek szükségszerűségét a 60-as években még kénytelen volt Eötvös bizonyítgatni és magyarázgatni: ma már mindnyájunk belátása szerint szükséges és hasznos. Sőt a történelem az osztrák államférfiakat is megtanította arra, — a mit Eötvös hirdetett — hogy az európai nagy államok között Ausztria is csak úgy tarthatja fenn magát, ha erős szövetségese van.

1866 végén azt mondotta Eötvös: „... az idő közel van, midőn a kéz el fog fogadtatni" — és az 1867. évi XII. t.-cz. bizonyítja, hogy Eötvös politikai éleslátásával helyesen tájékozódott a fejlődés irányáról.

És ugyane törvény azt is igazolja, hogy a kiegyezés azon az alapon jött létre, a melyet Eötvös már két évvel előbb vázolt.

És Eötvös elvei hasonlókép érvényesültek alkotmányunk többi alaptörvényeiben is.

Az állam belső szabadságát a parlamenti kormányrendszer létesítésének és a különféle szabadságjogok biztosításának szükségét hirdette már 1848 előtt és valósította 1848-ban.

A parlamenti kormányrendszer, mindenesetre a miniszteri felelősség Eötvösnek legszemélyesebb elvei közé, annyira személyes elvei közé tartozott, hogy Kossuth, midőn 1847-ben a szabadelvű párt programmját tervezték, csak azért kivánta a pártértekezleten abba a felelős miniszterium létesítésének fölemlítését, — nem mintha a párt arra, mint úgyis csak akadémikus jellegűre nagy súlyt fektetne, — hanem mert az „Eötvös Pepi vesszőparipája."

Második minisztersége alatt (1867—71) főkép mint vallás- és közoktatásügyi miniszter folytatta a 48-ban elkezdett munkát. Törvényjavaslatai, rendeletei ekkor odairányulnak, hogy fejleszsze a megye, a község, a család, az egyesületek, testületek, vallásfelekezetek és nemzetiségek szabadságát.

Az állam nagy erejében rejlő függetlenség, a kisebb alakulatok önkormányzatában nyilvánuló szabadság . . . mind, mind arra valók Eötvös politikájában, hogy biztosítsák az egyéni szabadságot és ezzel az egyén boldogulását. Ezt a czélt szolgálta tollal, szóval és hatalommal: regényeiben, költeményeiben, ujságczikkeiben, röpirataiban, az Uralkodó Eszmékben, szónoklataiban, miniszteri rendeleteiben, törvényjavaslataiban és minden cselekedetében.

Politikáját az egyéni szabadság politikájának, az ő politikai eszméire épült alkotmányunkat ennélfogva az egyéni szabadság alkotmányának nevezhetjük.

16. Az Uralkodó Eszmék írója a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székben.

Eötvös a magyar állam modern alkotmányos életét nemcsak előkészítette, mint próféta, hanem azt mint vallás- és közoktatásügyi miniszter, tevékeny közreműködésével meg is alapozta.

I.

Valláspolitikájának képét abból a törvényjavaslatból rajzolhatjuk meg, melyet 1870-ben a vallás szabad gyakorlatáról és a vallásfelekezetek egyenjogúságáról szerkesztett és nyujtott be a képviselőházhoz. A kép esetleges hézagait pótolhatjuk az ő miniszteri cselekvéseiből.

A törvényjavaslat czímét külön megokolja. Azért nem adta a „vallás“ vagy „hitszabadságról“ czímet, mert nézete szerint „a hivés szabadságát, tehát a szorosabb értelemben vett vallásszabadságot akár megadni a polgároknak, akár tőlük megtagadni az államnak hatalmában sincs; az egyéni hit az egyénnek lelkiismeretében honolván, melyhez semminemű külső hatalom hozzá nem férhet.“ A törvényhozás feladatát abban jelöli meg, hogy biztosítsa az állam polgárainak azt a jogát, melynélfogva azok

benső hitüket szabadon gyakorolhassák,

az ország törvényeinek sérelme nélkül külső szertartásokban és cselekményekben is kifejezhessék és

hitök gyakorlására vallási testületekké egyenlő joggal egyesülhessenek.

Ezenkívül a javaslat szerkesztésénél a következő általános elveket tartotta szem előtt:

„1. hogy az ország minden lakosa bármely hitet szabadon gyakorolhasson és követhessen; de másfelől

2. valláshite senkit se menthessen fel törvényben rendelt bárminő kötelességei alól;

3. hogy az ország lakosai szabadon egyesülhessenek vallási testületekké vagy egyházakká, s minden egyházi ügyeiket önmaguk intézhessék; de másfelől

4. a törvényes rend biztosítására az állam főfelügyeleti joga minden vallásfelekezet irányában fenntartassék;

5. a vallástestületek egymás között és az állam irányában teljesen egyenjogúak legyenek; végre

6. hogy épen a vallási élet szabadságának érdekéből a vallási viszonyoktól különválasztassanak azon ügyek, melyek természetüknél fogva nem a valláshoz és egyházhoz, hanem az állam rendelkezése alá tartoznak, minők például a polgári és politikai jogok gyakorlása és a házasság polgári oldala és jogviszonyai."

Ki kell emelnünk a javaslat 9. §-át, a mely a házasságjog szabályozásának alapelveit tarlalmazza:

„A vallás különbözősége a házasság polgárjogi érvényességére nem bír befolyással.

Az állam a házasságot a maga szempontjából polgári szerződésnek tekinti, s melyet saját törvényei szerint ítél meg.

A házasság mindennemű jogviszonyait a fennebbi elvek irányadása mellett külön törvény szabályozandja.

Ezen házassági törvény szentesítéseig azonban a házasság kötésére és felbontására, valamint az anyakönyvek vezetésére nézve is a tényleg fennálló törvények és gyakorlat egyelőre fenntartatnak."

Ez a § a polgári házasság és az állami anyakönyvvezetés elvi elfogadását jelenti, ez ügyek gyakorlati, de szabadelvű szabályozását egy későbbi törvényre bízván. Eötvös egyiket sem tartotta ebben a javaslatban elintézhetőnek, a mely t. i. vallási ügyek szabályozása végett készült.

A javaslat -- a miként látjuk — éppúgy mint első vallás-politikai ténye, melyet még az Uralkodó Eszmék megírása előtt alkotott, az 1848. évi XX. t.-cz., határozottan szabadelvű. A szabadság eszméjének befolyását világosabban tán sehol sem szemlélhetjük, mint Eötvösnek ebben a javaslatában. És ennek daczára sem lett belőle eredeti alakjában törvény, mert a kérlelhetlen halál elragadta Eötvöst tőlünk, még mielőtt ezt a képviselőház letárgyalhatta volna. Munkatársának, *Molnár Aladár*-nak köszönhetjük, hogy a benne rejlő értéket nem veszítettük el. Molnár ugyanis a javaslatot — kibővítve a saját eszméivel — négy év mulva újra benyujtotta az országgyűléshez. A 9. §-ban említett polgári házasság és anyakönyvvezetés intézménye is

megvalósult húsz esztendő mulva a *Szilágyi Dezső* szerkesztette egyházpolitikai törvényekben.

A szabadság és egyenlőség eszméje irányította Eötvöst a vallásügy terén még különösen akkor, a mikor az egyes felekezeteknél azon fáradozott, hogy önkormányzat (autonomia) létesítésére bírja rá őket; a meglevő felekezeti autonomiát pedig támogatta.

A „katholikus autonomia" név alatt ismert mozgalmat Eötvösnek az a levele indította meg, a melyet 1867. juliusában a herczegprimásnak, az egri és kalocsai érsekeknek írt; és a melyben az erdélyi egyházmegye önkormányzatára hivatkozva, azt a kivánságát fejezi ki, hogy a többi magyar egyházmegyék híveinek is adassék befolyás az iskolai, vagyoni és egyéb egyházi kérdésekbe. Az Eötvös óhajtása, a katholikus autonomia, még ma sem valósult meg.

A protestánsok meglevő autonomiájának fejlesztését czélozta — hogy csak egy példát említsünk — az az intézkedése, a melylyel az általuk fenntartott jogakadémiákon a magántanulás megengedését a kormány átruházta az illetékes egyház felügyelő közegeire; természetesen az állam főfelügyeleti jogának a fenntartásával.

Az izraelitákat kongresszusra hivatta össze az egységes önkormányzat létesítése végett. Belső meghasonlásuk az oka, hogy Eötvös jóindulatú törekvése náluk nem járt eredménynyel.

A görög keleti egyházaknál is híve volt az autonomia kiépítésének, mert bensőbb vallási életet és a kultura emelkedését remélte attól. Sőt szabadságtiszteleténél fogva nem akadályozta meg azt sem, hogy a görög keletieknek a nemzetiségi alapról a „nemzeti" alapra való átlépése jogi alapot nyerjen a „nemzeti egyház" elnevezés törvénybe iktatása által. Abban bízott, hogy autonomiájuk hatásköre a nemzetiségi szabadságról szóló törvényben, — a mely szintén az ő sugallatára keletkezett, — a vallási és művelődési ügyekre lévén szorítva, megengedheti a törvényhozás nekik a „nemzet" czímet minden különösebb veszedelem nélkül, ha ezzel közmegnyugvás érhető el. A közmegnyugvás meg is volt addig, a míg ő volt a cultuskormány élén. A mikor azonban elhunytával közvetlen befolyása megszünt és

lassankint tanai is elhomályosultak: a nemzetiségek panaszai a többségi elnyomásról és „nemzeti“ követelései újra felhangzottak. Megfelelő népszámlálási adatok hiányában Eötvös annak idején nem vehette észre, hogy a görög keleti román és szerb nyelvű hívek a többségi elv alapján elnyomják a magyar nyelvű hitrokonaikat. És nem gondoskodott eléggé arról, — sőt máig sincs gondoskodva arról, — hogy a kormány és az egyházi szervezet a megszabott hatáskörén kivül ne léphessen; különösen hogy az autonom egyházak vezető férfiai a vallási szervezetet és az egyházi vagyont politikai czélokra fel ne használhassák.

Eötvös valláspolitikájának alapelve a „szabad egyház a szabad államban“ — azzal a kiegészítéssel, hogy mindegyik maradjon a maga hatáskörén belül. Ahelyett azonban, hogy ezt a hatásköri elvet hatásos sanctióval igyekezett volna körülbástyázni és biztosítani, — erősebb rendszabályok nélkül az állam kormányzóinak ügyességében és polgárainak becsületes jóakaratában bízva, tisztán opportunista politikával is elérhetőnek vélte ezt a kitűzött czélt.

Ebbeli felfogását és törekvését legjobban jellemzi a Néptanítók Lapjának szerkesztésénél követett eljárása. Egyik fesztelen, bizalmas beszélgetése közben Torkos Károly orosházi ev. lelkésznek — a kivel szt.-tornyai birtokán időzése alatt gyakran találkozott — említette a következőket: „A Néptanítók Lapját annyira óvatosan akarom szerkeszteni — mondá — hogy egyik vagy másik vallásfelekezet ellen még csak távolról is semmi sérelmes ne foglaltassék benne: mielőtt egy-egy számot sajtó alá bocsátanánk, átnézik azt katholikus birálók, átnézik protestánsok s végre átnézem magam. És mégis! Az utóbbi számok egyikéről, egy és ugyanazon számnál arról értesültem, hogy egy protestáns vidéken olvasását letiltották, mert az nagyon katholikus, — egy katholikus vidéken pedig ugyanazt a számot azért tiltották le, mert az egészen protestáns szellemben volna szerkesztve. Itt azután nehéz a mindeneket kielégítő középutat eltalálni.“ (Győry V.[11]) Ám az a tény, hogy ezt a megnyugtató középutat eltalálni még Eötvösnek, a nagy kibékitőnek, sem sikerült mindig, azt bizonyítja, hogy másnak sem fog mindig sikerülni. És ha ugyanakkor különösen a görög keleti egyházak autonomiája

révén elhangzott évtizedes panaszokra is visszaemlékezünk, be fogjuk látni, hogy a vallási és az ezzel most már összekötött, pedig össze nem tartozó, nemzetiségi békének fenntartásához az opportunizmuson kivül nem elég a hatáskörök elvi kijelölése. Az elvi kijelölésen kivül szükség van valóságos korlátra is, a mely — főleg ott, hol az út mellett szakadék tátong — megóvja az önkormányzott kocsi utasait a felborulástól.

II.

Hogy a magyar nemzet az európai művelt államok versenyében megállhassa helyét, Eötvös *a culturánk* színvonalának emelését sürgeti mindenekelőtt. Főkép ebben a felfogásban különbözik Széchenyitől, a ki a közgazdaság fejlesztésével akarta a nemzet jövőjét biztosítani. És a cultura előtérbe állítása különbözteti meg Kossuthtól is, a ki viszont közjogi téren kereste a nemzet fennmaradásának a biztosítékait.

A culturának ez a nagyrabecsülése indította Eötvöst arra, hogy épen a közoktatásügyi tárczát vállalja el úgy 1848-ban, mint 1867-ben. És rengeteg tudásán kivül a culturáért való ez a lelkesedés képesítette őt arra az emberfölötti nehéz feladatra, a melylyel meg kellett birkóznia, ha erős magyar culturát teremteni akart.

És Eötvös tudott is, akart is, bírt is teremteni.

Rövid négy évi minisztersége alatt nemcsak az absolut kormány törvénytelen intézkedéseit pótolta az alkotmányos miniszter szabadelvű rendeleteivel, hanem törvényjavaslatot készített és nyujtott be az országgyűléshez a kisdedóvásról, a népnevelésről, a középiskolai oktatásról, a budapesti tudományegyetem ujjászervezéséről, a kolozsvári egyetem felállításáról és a József-műegyetem átszervezéséről. Vagyis a közoktatásügy teljes egészének megújításán fáradozott, hogy a magyar nemzeti cultura is általánosan emelkedjék.

Az oktatásügyre vonatkozó javaslatainak közös alapja a tanszabadság elve. A meglevő és létesítendő egyetemeknek biztosítja az autonomiát. A pesti egyetemnek protestáns és görög keleti hittani karokkal való kiegészítését tervezi, hogy ezzel is kifejezésre juttassa a felekezetek egyenjogúságát; és hogy a papság képzését tökéletesítse.

Sajnos, korai elhunyta miatt közoktatási javaslatai közül csak a népnevelésre vonatkozót volt ideje törvényerőre emeltetni. A többi értékes örökségül maradt reánk; értéküket mi sem mutatja jobban, mint hogy az azokban foglalt kérdések, ha később is, az ő javaslatainak lényegileg megfelelő megoldást nyertek.

A legfontosabb azonban, a melylyel nemzeti culturánkat megalapozta és a melylyel annak fejlődését is biztosította, a népoktatási törvény — szerencsénkre — még Eötvös életében tető alá került. Az 1868. évi XXXVIII. t.-cz. a szerkesztéstől a végrehajtásra vonatkozó rendelkezésekig teljesen az ő műve. Az Uralkodó Eszmék írójának gyakorlati culturpolitikája ebben az alkotásában tűnik legtisztább vonalakban elénk. Azért érdemes azt kiemelnünk a közoktatásügyre vonatkozó törvényjavaslatai közül és közelebbről megvizsgálnunk, ha Eötvös tanügyi politikájáról hű képet akarunk nyerni.

A népiskolai törvényjavaslat szerkesztésénél kitűzött czélját Eötvös abban jelöli meg:

„1. hogy azáltal a tanszabadság (mind a taníthatást, mind a tanulhatást illetőleg) már az oktatás legalsó körében is lehető legnagyobb mérvben érvényesíttessék; és épen a tanszabadság alapján az egyházaknak az iskolák tartására s az oktatásra vonatkozó méltányos igényei kielégítve és biztosítva legyenek;

2. hogy minden polgárnak gyermeke legalább az elemi oktatás jótéteményeiben részesüljön és

3. hogy tekintetbe véve az államháztartásunk kezdetén egyszerre reánk nehezedő sokféle kiadásokat, az ország túlterheltetése nélkül az összes népiskolai közoktatás oly állapotba helyeztessék s akként rendeztessék, hogy a nép művelésére s gyakorlati életfoglalkozására áldásos befolyást gyakorolhasson; és hogy az gyorsan, a fejlettség azon fokára emelkedhessék, melyen a népiskolai közoktatás a jelenkor bármely művelt államában van."

A népnevelés ügyének rendezésénél szem előtt tartotta az állam pénzügyi nehéz helyzetét, a közvélemény ellenszenvét az oktatás államosítása iránt, a szabad verseny elvét, az egy-

házak történelmi jogát és szabadságát, a nemzetiségi viszonyokat, a nagy iskola- és nem kevésbbé nagy tanítóhiányt és a nép műveltségének alacsony színvonala miatt a tankötelezettség behozatalának szükségszerűségét: és mindezek figyelembe vételével az oktatás teljes államosításának, sőt a felekezeti oktatás állami segélyezésének gondolatát is elejtette, de meghagyta az egyházaknak régi jogát, hogy az állam főfelügyelete alatt iskolákat állíthassanak és fenntarthassanak; és kiegészítette ezt a jogot a községeknek és az államnak azzal a kötelességével, hogy a hol az egyházak elég iskolát nem állítanak, ott a polgári község köteles azt az állam segélyével nyitni. Figyelmeztették arra, hogy községeink nincsenek még a culturának azon a magaslatán, a melyen örömest áldoznának az iskolaügyért: Eötvös azzal nyugtatta meg hallgatóit és magát, hogy egyesekből hiányozhatik ez az áldozatkészség, de nem szabad ezt előre föltételeznünk a községi életet élő polgárok többségéről. És sajnos, itt csalódott Eötvös. A mikor ugyanis a törvény végrehajtására került a sor, a községek húzódoztak a kötelességtől és ez okból izgattak a községi iskola eszméje ellen. A felekezeti jelleg nélküli iskolát olyannak tüntették, mintha abból a vallásos nevelést a törvény száműzte volna. A vallástalanság vádját hangoztatta a község (közösség) a „közös“ iskola ellen, holott a törvény előírja ez iskolák növendékeinek vallás-oktatását is; csakhogy azt, mint kötelességet, az illető egyházak vállaira rakja. Hiába biztosít a törvény a községi és állami iskolák székeiben, gondnokságaiban helyet a községbeli felekezetek lelkészeinek is: az egyházak — különösen nemzetiségi vidékeken — szivesen látták, sőt igen gyakran támogatták is a községeknek ezt a felfogását. Támogatták azért, mert ők sem szivesen vállaltak olyan kötelességet, a melynek súlyát tőlük független tényező, a közös iskolák számának a növekedése, teszi nehezebbé. A felekezetek papjai a hitoktatás kötelességét szívesebben végzik a saját iskoláikban, mert itt az állam csak főfelügyeleti jogot gyakorolván, kevésbbé fenyegeti őket az állami beavatkozás, tehát szabadabban rendelkeznek a növendékeikkel. Azért inkább a saját iskoláik számát szaporítják. És csak ott engedik át az államnak, a hol szegénységük miatt kénytelenek

arra. És ekkor is az államnak inkább, mint a községnek, mert az állami ellenőrzés alatt, a távolság miatt, még mindig több szabadságot élvezhetnek, mint ha a község a gazda. Megkezdődik előbb az államsegélyezés, majd az államosítás végtelen sorozata. És folytatódik most már évről-évre. Míg csak az iskolaügy teljes államosításával be nem fejeződik.

Eötvös előtt a népoktatás rendezésének ez a módja nem volt ismeretlen. „Tagadhatatlan — így szól — hogy korunkban (1867) nemcsak a közvélemény kivánja Európaszerte hangosabban az iskoláknak tisztán állami kezelését, hanem Amerika és Európa legtöbb államában vagy már így is rendezték a közoktatást, vagy a hol most van e kérdés szőnyegen, ezen mód szerint igyekeznek azt az államkormányok is megoldani. E nézetnek hazánkban szinte naponként számosabb pártolói vannak, sőt a reformátusok egyik egyházkerülete is odanyilatkozott, hogy kész iskoláit az államnak átadni.“ És mégsem helyezkedett akkor az állami oktatás alapjára. Mert azzal is meg akarta mutatni a nemzet életrevalóságát — és ez sikerült is neki — hogy a nemzet akkori culturális elmaradottságából a saját erejével is fel tud emelkedni. Azért szerkesztette úgy a törvényt, hogy annak végrehajtásában a haza valamennyi polgára, önkéntes buzgósága által indíttatva, közreműködhessék. Akár mint egyes ember, akár társulatok — akár világi vagy egyházi testületek keretében. És mellőzte az iskolák teljes államosítását még azért, mert már addig is sokallotta a központi hatalom hatáskörét.

A közoktatásügyi miniszter Eötvös így megvalósította azt az elvet, a melyet mint tudós előbb már az Uralkodó Eszmékben az egyéni szabadság biztosítéka gyanánt helyesnek és szükségesnek megismert és vallott: *az állam a felügyeleten kivül csak arra szorítkozzék, a mit a polgárok egyéni vagy társulati és testületi öntevékenysége elmulaszt vagy nem bir megcsinálni.*

*

Eötvös — mint nagy művéből, az Uralkodó Eszmékből tudjuk — az egyéni szabadságban látja azt az erőt, a mely korunk törekvéseit irányítja. Ő sem vonhatta ki, és nem is akarta kivonni magát mint miniszter sem ez eszme irányító hatása alól. Sőt minden tette azt mutatja, hogy tudatosan követte,

de egyszersmind a közélet valamennyi tényezőjének önkormányzata útján valósította is az egyéni szabadság elvét.

És ez az összhang Eötvös politikai elmélete és gyakorlata között nemcsak arról tanuskodik, hogy ő bölcsen kormányozott, hanem arról is, hogy tudományos igazságai az életből az életnek valók és maradandó értékkel bírnak.

17. Eötvös politikájának renaissance-a felé.

Eötvös politikájának, politikai tankönyvének, az Uralkodó Eszméknek és a rávonatkozó irodalomnak tanulmányozása közben egy különös ellentét képe rajzolódik elénk.

Egyrészt meggyőződünk arról — és ez a meggyőződésünk találkozik a birálók egyhangú vélekedésével — hogy Eötvös mint államtudós és mint államférfi is kiemelkedik kortársai közül. Hosszú évek során szerzett tudása és tapasztalata emelte őt arra a szellemi magaslatra, melyről időben és térben messzebb látott embertársainál. Láthatára kiszélesedik az emberiség legkülönfélébb és legtávolibb népeire és államaira; a történelem mezején pedig visszafelé egész a ködbe enyésző ó-korig terjed. Magas nézőpontjáról áttekinti a népek és nemzetek mult és jelen törekvéseit. Sőt a történelem folyamának bekövetkezendő irányát is látja, a mi kivül esik az alacsonyabb ponton állók látásának körén. Meggyőződünk arról, hogy *modern szabadságunk, alkotmányunk és culturánk az Eötvös politikájára épült.*

És mégis ezzel szemben nem kerülheti el figyelmünket az a tagadhatlan tény sem — a miről *Trefort* már 1883-ban panaszkodik,[87] hogy *az újabb nemzedék alig-alig ismeri Eötvös államtanát.*

Concha 1908-ban, az Eötvös állambölcseletéről írt értekezésében arról számol be, hogy hasztalan iparkodott Eötvös politikai nagy munkáját, az Uralkodó Eszméket . . . világunkba visszahozni 16/6. „Eötvöst az irodalomban feledni kezdik, míg versenytársai a szabadság problémájának megoldásában: Humboldt Vilmos, Mill Stuart, a kiket műve megjelenésekor határozottan utána soroztak és mindhármuk népszerűsítője, Laboulaye, állandóan napirenden vannak a buvárok között.“ 16/73.

Keressük: mi lehet az oka ennek az ellentétnek? Mi az oka annak, hogy Eötvös politikáját, a melyre elődeink alkotmányunkat építették, az újabb nemzedék ismerni is alig látszik? És keressük a módot: mikép lehetne ezt az ellentétet kiegyenlíteni? Kiegyenlíteni olykép, hogy Eötvös politikai tanítása rendkivüli nagy értékéhez méltó elsőrendű helyét újra elfoglalja.

Az okot a *Cherbuliez*[14] kritikájának a következő része mutatja meg: „Erősen megfeszített figyelem kell egy 550 oldalas köteten végig követni az élesen és kimerítően formulázott tételek sorozatát, melyek mindegyike egyben mint következménye szerepel azoknak, a melyek megelőzik és mint premissája azoknak, a melyek követik.“ Az okot meglátjuk *Fallmerayer* birálatában is:[34] „Kár — írja egyebek közt — hogy a tartalmas munka eszmegazdagságát, éles logikai következetességét az elnyujtott, végnélküli szakaszok igen fárasztóvá teszik.“ És *Concha* szerint is annak az oka, hogy az újabb nemzedék Eötvös tanítását nem ismeri és ennek folytán nem is méltatja eléggé „minden bizonynyal Eötvös munkájának bonyolult volta, polémikus természete.“ [16/73] És így folytatja tovább:

„Ha elszigetelve, egy bizonyos kor állapotától elvonatkozva, a szabadsággal összefüggő más jelenségek beható tárgyalása nélkül, egy kifejlett rendszer keretében mutatja be Eötvös az igazságokat, melyekre buvárlatában eljutott, époly előtérben marad, mint Humboldt és Mill.“ Ezzel Concha megjelöli az utat és módot, a melyen Eötvös politikájának a renaissance-a megvalósítható.

A Trefort panasza arra int és buzdít, hogy Eötvös eszméinek hirdetői legyünk.

A Concha útmutatása az Uralkodó Eszmék átdolgozására serkent.

Eötvös műve bánya. Le kell szállanunk a bányába, mely kincsekkel van tele. Melyben az értékesebbnél-értékesebb politikai gondolatok érczét bőven találhatjuk. Az érczeket össze kell szednünk és úgy az államtudomány, mint az államélet munkaeszközeivé, a rendszerezés útján, átalakítanunk.

E munka második része az Uralkodó Eszméket így feldolgozva nyujtja. Hogy Eötvös dicsőségét öregbítse. És hogy polgártársaimnak könnyen használható államt udományi bibliája legyen.

MÁSODIK RÉSZ.

POLITIKA.

BEVEZETÉS. — AZ ÁLLAMTUDOMÁNYRÓL.

1. §. Az elmélet és valóság az állam életében.

Valamennyi tudomány közül egy sincs nagyobb hatással a mindennapi életre, mint épen az, a mely az állam szervezésével foglalkozik.*

Az állam élete és az államtudomány között kölcsönös a viszony. Egyrészt az állam élete anyagot nyujt az államtudománynak, másrészt az államtudomány mindenkor hatást gyakorolt az állam életére.

Hatása látszik abban a tényben, hogy nem egy helyen az állam kormánya oly férfiakra bizatott, a kik a tudományban is vezérszerepet játszottak; — a törvényekben, a melyek az államtudomány elvei alapján készültek és az államtudomány elveit akarják életbe léptetni.**

Ámde bár nyilvánvaló az elméletnek az állam életére gyakorolt ez a befolyása; és bár a tudománynak az államra gyakorolt ez a hatása sohasem volt nagyobb, mint ép napjainkban: *** az elmélet értékét mégsem szabad a kelleténél többre becsülnünk. Egy népdal olykor nagyobb befolyással volt egyes állam sorsára, mint a legfényesebb államtani elméletek. Mert a tudomány aknáiból felhozott helyes elvek is csak azáltal lesznek értékesekké, ha hisz bennök a nép és így népérzelemmé váltak.****

* I : 20. = Báró Eötvös József: „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“ — negyedik, összes műveibe illesztett kiadás, első kötet, 20. lap.

** I : 14. — *** I : 14. — **** I : 182.

Az általánosság azonban, a melylyel bizonyos nézetek elfogadtattak, még nem szolgálhat ugyane nézetek helyességének is bizonyítékául, csupán intőjelül arra, hogy az ellenkező véleményen levők meggyőződésüket lelkiismeretesen fontolják meg és igazaikat minél világosabban bizonyítsák.*

Nem szabad az elméletnek az államélet terén a kelleténél nagyobb becset tulajdonítanunk még azért sem, mert az állam czélja nem az, hogy bizonyos elméleteknek megfeleljen;** mert az állam nem arra való, hogy egyes elméleteknek próbaköve legyen.***

Számos tévedéstől óvjuk meg magunkat, ha magát az államtudományt is elvont fogalmak helyett a valóságra alapítjuk. Ha a nép, a végrehajtó hatalom, a törvényhozás elvont fogalma helyett az állam valóságos lakosait nézzük tényleg meglevő erényeikkel és hibáikkal együtt. Ha közérdekről szólván, az egyének érdekeit sem hagyjuk számításon kivül.

Mert az államtudománynak értéket csak az ad, ha kutatásának eredményei megvalósíthatók. Megvalósítani pedig nem a nép elvont fogalmával, hanem millió meg millió emberrel, — nem a végrehajtó hatalom elvont fogalmával, hanem százezrekre menő hivatalnokokkal, — nem a törvényhozás elvont fogalmával, hanem néhány száz népképviselővel lehet: . . . a kik a legszebb elmélet kedvéért sem mondanak le természetes vágyaikról és szükségleteikről, a legtetszetősebb elmélet kedvéért sem vetkőznek ki hibáikból és szenvedélyeikből; a kik közül egy sem szereti saját javát a többség akaratának alárendelni, egy sem szereti érdekeit más hatalom kedvéért feláldozni. A kik a maguk, családjuk, barátaik és környezetük érdekében áldozatot hoznak, mert a viszony, mely az egyént ezekhez köti, nem az elmélet, hanem az érzelem eredménye; de a hazáért csak abban a mértékben tudnak lelkesedni, a mily szoros kapcsolatban az egész hazának jóléte ennek a kisebb körnek az érdekeivel van.****

* I: 123. — ** I: 241. — *** I: 124. — **** I: 123–124., II. 148.

2. §. Az utópiáról.

Plato óta a legjelesebb elmék — közben-közben a legsilányabbak is — több izben megkisérelték szerkeszteni oly állami formát, a mely az emberi nemnek a boldogságát biztosítaná. És bármi feleslegeseknek látszanak is az ily kisérletek, tagadhatatlan, hogy segítettek tisztázni az államról alkotott nézeteket. Valamint ugyanis az anyagi világban minden porszem, habár megváltozott alakban, most is megvan, mint a teremtés első napján: úgy az eszmék világában sem tűnik el egy eszme sem a nélkül, hogy másnak lépcsőül vagy kiindulási pontul ne szolgálna. A mint Ázsiában az emberek — a nélkül, hogy tudnák — évezredek óta elmállott városok romjai fölött járnak-kelnek, a melyeknek magas épületei most zöld halmokká változtak át: úgy legmindennapibb fogalmaink — a nélkül, hogy sejtenők — oly eszméknek a fejleményei, a melyeket talán ama városok lakosainak köszönhetünk. Ily értelemben a legtökéletesebb államról festett eszményképek szintén megtermették gyümölcseiket. A befolyás, a melyet ezek az ábrándok az államformák javítására gyakoroltak, hasonló azokhoz az eredményekhez, a melyeket a természettudomány köszönhet az alchimiának, a csillagászat az astrologiának.

A mi korunk is növelte az utópiák hosszú sorát.

Ámbár az utópiák az emberiség legnagyobb boldogságát tűzik ki czélul, és az eszközök megválasztásában a fennálló viszonyokra ügyelni nem szoktak, mégis mindenik keletkezése korának a bélyegét viseli magán. A nézetek és viszonyok, a melyeknek közepette élünk, befolyással bírnak még álmainkra is; így mindenik utópia annak a kornak tükre, a melyben felépett. Még pedig kettős okból:

először mert senki sem képes magát a kor vezéreszméitől tökéletesen elszigetelni;

másodszor mert mindenik utópia a reactió (ellenhatás) műve, a mely épen azokon a bajokon akar segíteni, a melyek bizonyos időben leginkább érezhetők.

Ebben a két tekintetben napjaink politikai regényei épen nem különböznek a korábbi századokéitól.

Plato „Állam“-ában megvan a rabszolgaság. Harrington „Oceániá“-ja azt tartja, hogy valamint a sereg tisztek nélkül, úgy az állam nem képzelhető nemesség nélkül. A jelenkor valamennyi szociálistája a parlamenti rendszerhez, az esküdtszékekhez, a sajtószabadsághoz ragaszkodik. Az arkádiai pásztorélet eszménye nem nélkülözheti a reggeli és esti lapokat. Még századunk fényűzésének is fenn kell maradnia, csakhogy Fourier mindenkit részeltet abban. És Cabet, a midőn a jövendőnek étlapját tervezi, az emberiségben kevesebb munka és mozgás mellett több emésztési erőt tételez fel, mint a mennyit eddig tanusított. A nemzetiség eszméjétől pedig nem szabad megválni: tervezője szerint Icaria természetesen csakis franczia nyelvű tartomány lehet.

Plato alkotmánya reactió az athenei alkotmány hiányai ellen. Morus mindazokat a szenvedéseket távol akarja tartani utópiájától, a melyeket a XVI. században tapasztalt. A szociálizmus az ipar által előidézett nyomorúságon akar segíteni.

Minden utópia azonegy módon keletkezik: úgy, hogy azt, a mit a saját korunkban jónak és szépnek találunk, együvé forrasztjuk annak az ellenkezőjével, a mit károsnak, ártalmasnak vélünk. Ugyanekkor figyelmen kívül hagyjuk, hogy minden állapotnak jó és rossz oldala egymást feltételezi. És hogy a magasabb szellemi és anyagi műveltség élvezetében némi áldozatok nélkül éppúgy nem részesülhetünk, mint az ősállapot nyugalmát és egyszerűségét nem élvezhetjük, ha nem akarunk lemondani az élet czifraságairól.

A mit Aristoteles az erényről mondott, hogy az a kellő közép, azt mondhatjuk a boldogságról is. Valamint az inga szünetnélküli útjában a szélsőségek között mindig a közepet is érinti: úgy érték el eddig egyes népek, úgy érheti el majdan az egész emberiség a legnagyobb boldogság pontját. De rajta megállni nem lehet. És épen a boldogság állandósága az, a mi a régi és újabbkori utópiákat hiú ábrándokká teszi. Az utópisták, a kik egy tökéletes állam felépítését tűzték ki maguknak czélul, kétezer év előtt is, jelenleg is, csak egyről — de épen az emberiség legnagyobb szükségletéről — feledkeztek meg: arról t. i., a mely az embert arra készti, hogy szünet nélkül előre törekedjék.

Egyébiránt még a formára nézve is rendkivül nagy a hasonlóság az utópiák között. És ennek az az oka, mert a képzelődés országa sokkal kisebb, mint az elmélkedő gondolaté; és mert sohasem esünk könnyebben az utánzás hibájába, mint a midőn eredetiek iparkodunk lenni.*

Minden utópia oly viszonyok alkotását tűzte feladatul, a melyek közt az egyén boldogsága nemcsak lehetséges, hanem bizonyos is.** A melyek közt az állam tagjainak nemcsak boldogsága van biztosítva, hanem boldogtalansága is lehetetlenné van téve.*** Miután pedig legtöbbnyire magában az emberben kell keresni az okot, a mi őt boldogsága elérésében akadályozza: minden utópiának nemcsak oly rosszak ellen kell oltalmaznia az egyént, a miket rajta mások követhetnek el, a mire az állam szorítkozik, hanem a saját tévedéseinek és szenvedélyeinek rossz következményeitől is óvnia kell. A mi csupán szabadságának legnagyobb korlátozása által lehetséges. Csak akkor lehetséges, ha az államnak korlátlan hatalmat adunk arra, hogy az egyént, a ki szabadakaratának használata által valamikép szerencsétlenné tehetné magát, kényszeríthesse a boldogságra. A mi annyit jelent, hogy ha az államnak mint atyának, mindenkiről kell gondoskodnia, szükséges, hogy előbb mindnyájan gyermekek legyünk.

Utópia lehetetlen az egyéni szabadság teljes megszorítása nélkül. S azért az egyes utópiák egymástól csak abban a módban különböznek, a mely szerint az egészen korlátlan államhatalmat rendezni czélszerűbbnek tartják.****

Korunk utópiái csak egy pontban térnek el a többiektől.

Mindazok, a kik korábbi századokban a politikai állapot valamely eszményét felállították, annak tudomásával bírtak, hogy ez eszmény valósulása a fennálló rendnek, kivált az összes államszerkezetnek változtatása nélkül nem lehetséges. Plato és Morus nem Athen és nem Anglia számára tervezték respublicájukat. Athen még abban az esetben sem követhette volna Plato tanácsát, ha valamennyi polgára egyetért is a bölcscsel. Nem követhette volna mindaddig, a míg a körülötte élő népek és államok akkori szervezetükben megmaradtak. És a híres

* I. 80—82. — ** I. 80–82. — *** I. 59. — **** I. 93.

angol kanczellár álmainak országát nem Angliába, hanem távoleső és idegenektől nem látogatott szigetre helyezte, a hol az állam nélkülözheti azokat az eszközöket, a melyek ott, a hol azt más államok környezik, biztonságára megkivántatnak.

Korunk eljárása egészen más. Korunk mindjárt és úgy akarja eszményeit megvalósítani, hogy az a viszony, a melyben az egyes államok egymáshoz állnak, ne változzék meg. Sőt a meglevő állam eszközül használtatik fel arra, hogy bizonyos eszmék minél nagyobb általánosságban vétethessenek alkalmazásba. És épen ebben rejlik e törekvések veszedelmessége.

Leküzdeni ezeket az utópiákat, a melyek az államtudomány terén keletkeztek, és korunkban minden fennállót annyi oldalról fenyegetnek, ugyanazokkal a fegyverekkel lehet, a melyekkel a bölcseség kövét és az „elixirium vitae"-t a természettudomány köréből már kiszorították. Leküzdeni őket csak úgy lehet, ha az üres abstractiók köréből abban a tudományban is, a mely az emberrel foglalkozik, áttérünk a valósághoz; és a concrét tények megvizsgálása útján igyekszünk megállapitani az állam élettörvényeit.*

3. §. Az államtudomány feladata.

Az államtudománynak feladata megállapitani azokat az alapelveket, a melyeken az állam nyugszik; és alapelveket állítani fel,a melyek szerint az állam rendezendő.** E végből igyekszik, hogy az igazságot ne csak megismerje, hanem hogy azt el is fogadtassa;*** az emberek szabad önelhatározását a jóra és hasznosra vezérelje.****

Vizsgálódását az állam körén kivül a társadalomra is kiterjesztvén, a jelenre nézve kutatja, hogy a társadalom és az állam élete egymással összhangzásban van-e? És ha ellentétet lát a kettő között, ennek az ellentétnek a megoldására is módokat keres.† Fölkeresi a társadalmi rend törvényeit azért, hogy azokat a politika az államban alkalmazza.††

* III. 92. — ** II. 99. — *** I. 34. — **** I. 33. — † II. 114. — †† III. 51.

A jövőre nézve nem annak a sorsnak a jóslásával foglalkozik tehát, a mi elkerülhetlenül ránk vár: hanem megvizsgálja, hogy az út, a melyen állami életünk halad, nem vezet-e bajba? Megvizsgálja nem azért, hogy magunkat a végzetnek békén, türelmesen alávessük, és akarat nélkül tovább tántorogjunk oly ösvényen, a melyen mások megbuktak, hanem azért, hogy erőt vegyünk magunkon és más útra térjünk.*

4. §. Az államtudomány anyaga.

A mikor az államtudomány a XVI. században a többi tudományokkal együtt új életre ébredt, alapul — a többi tudományokhoz hasonlóan — a görög és római műveltségtől nyujtott fogalmakat vette.**

Az ó-korban, a midőn csak a polgár jogait ismerték el, az emberét nem; s a mikor az egyén az állam bukásával a személyes szabadságát is elvesztette: első szükségletnek tartotta a polgár az állam fennállását. Salus publica volt az állam biztossága.*** Az az elv, hogy az állam a legfőbb, a melynek még a jog és erkölcs tekinteteit is fel kell áldozni — a salus publica suprema lex — lett az alapja az államtudomány új épületének is. Ezen az alapon épült az tovább egészen korunkig; akkor is, a midőn a római imperium korából, akkor is, a midőn később az ó-kor köztársaságaitól kölcsönözte bizonyítékait.**** Így talált helyet a korlátlan államhatalom elve, mely az ókor valamennyi államának — akár demokráciák, akár monarchiák voltak — alapul szolgált, az újabb elméletekben is.**

És az államtanok még most is amaz elvek további kifejlésével foglalkoznak, a miket az ó-kor állapított meg az államra nézve; holott más tudományok, bár szintén az ó-kori műveltségtől nyerték alapjukat, a talált eredmények újra feldolgozása után önálló munkásságban tovább haladtak.

* I. 33. — ** I. 137. — *** II. 112. — **** I. 291.

Ezt a jelenséget leginkább három oknak kell tulajdonítanunk:

1. A régi kor államszerkezetei sohasem romboltattak le egészen. Valamint a királyság minden törekvésének eszményét a római imperiumban látta: szintúgy maradt fönn az ó-kor alkotmányainak egy része számos város helyhatósági szervezetében. Ennélfogva azok az elvek, a melyeket az államtudomány a régi korból vett kölcsön, nem álltak egészen ellentétben az államok meglevő intézményeivel.

2. A régi kor jogfogalmai általános érvényre emelkedtek a római jog által; a mely t. i. még ott is, a hol törvénynek nem tekintették, a törvényhozásra a legnagyobb befolyást gyakorolta. Midőn tehát az államtudomány az ó-kor jogfogalmait hirdette még az államügyekre nézve is, csupán azt az egyenlőséget állította helyre, a melynek mindig meg kellene lennie amaz elvek között, melyekre az állam és azok közt, melyekre az egyének jogai alapíttatnak.

3. Az az elv, a mely az egyént teljesen alárendeli az államhatalomnak, különösen kedvező azokra nézve, a kik ezt a hatalmat birtokolják. Az államtudománynak ezt az irányát ennélfogva mindazok, a kik az államhatalommal rendelkeztek, mindenkor jóváhagyták és előmozdították.*

5. §. Az államtudomány módszere.

Tudományos vizsgálódásunkat két módszer szerint végezhetjük:

a) a deductiv (syllogistikai) módszer szerint, vagyis elvont fogalomból és tételekből indulván ki, ezeknek további fejlesztésénél csak a felállított elvek logikailag helyes következményeit keressük;** és

b) az inductiv módszer szerint, vagyis a tapasztalat egyes tényeiből indulunk ki és ezekből a tényekből vonjuk el a bennük megnyilvánuló törvényszerűséget.***

* I. 350. — ** II. 84.; I. 27. — *** I. 26.; I. 21.; III. 93.

A gondolkozás syllogistikai formáját nem a tudomány találta fel; a tudomány csak élt vele. Élt vele azért, mert e gondolkozásforma az emberi ész természetével megegyezik. Ugyanez az oka annak is, hogy a syllogismusokban való gondolkozást a tudományból épúgy nem birnók kiszorítani ma sem, valamint a syllogismus kizárólagos tisztelete az embereket a scholastikának időszakában sem akadályozhatta, hogy elmélkedés közben gyakran az inductiv módszert is igénybe ne vegyék.

Mi sem állítjuk, hogy a gondolkozásnak egyik vagy másik formája az államtudományban hasznavehetetlen, hogy az inductió az ismeretszerzés egyetlen eszköze.* Azt a tényt azonban figyelmen kivül szintén nem hagyhatjuk, hogy az államtudománynak eddig csekély gyakorlati haszna volt. És hogy azért volt oly kevés gyakorlati haszna, mivel a tudományos vizsgálódásokban elvont fogalomból (az államból) indultunk ki, és nem a valóságból: az egyén szükségleteiből.**

Sőt ha az alaptétel, a melyből a kiindulás történt, tapasztalás vagy szigorú nyomozás eredménye volt is, a tévedések abban az arányban szaporodtak, a melyben a tudomány, alapelvének következményeit levonva, tovább haladt. Minthogy pedig a tudomány valódi haladása csak a helyeseknek bizonyult fogalmak számának növekedésében áll, az államtudomány az egyes elvek e formaszerinti továbbfejlesztése által nem gyarapodhatott; és haladás csak abban mutatkozott, hogy a tudomány művelése egyre nagyobb nehézségekkel járt, anélkül, hogy a fáradság jutalmául nyert ismeretek száma és becse nagyobbodott volna.***

Azalatt, míg a természettudományok mezején a haladásnak bámulatos gyorsaságát tapasztaljuk, a mely, ha nem csalódunk várakozásunkban, csak kezdete egy még hatalmasabb és nagyszerűbb fejlődésnek: azalatt az államtudományokban oda tértünk vissza, honnan kiindultunk — a kételyhez, a mely annyi kisérlet és tapasztalás után még kínosabbá vált.

* I: 28. — ** III: 84. — *** I: 27.

Mi az oka annak, hogy az emberi ész munkásságának ebben a két irányban oly különböző eredményei voltak? Sokan megelégesznek avval a magyarázattal, hogy ez az ok a tárgyak különböző természetében rejlik, a melyekkel e tudományok foglalkoznak. Hogy az anyagi világot örök törvények kormányozzák; titkai, melyeket egyszer felfedeztünk, örök időre fel vannak tárva. és kulcsul szolgálnak további nyomozásainknál. Hogy viszont az ember, a ki ezer érzelem között ide s tova ingadozva, helyzetét minden pillanatban felcseréli, szüntelen változásaival tévedésbe ejti a vizsgálódót.

Ezzel a magyarázattal azonban nem elégedhetünk meg. Mert igaz ugyan, hogy az emberi viszonyokról ítélni nehéz; de nem annyira az észlelendő tárgyak, mint magának az észlelőnek a természete miatt. Nehéz azért, mert az emberi viszonyok irányában nem igen birunk a helyes megfigyelésre nélkülözhetetlen nyugalommal. Azok a változások, a melyeket az emberi természetben időről-időre tapasztalni vélünk, csak annak tulajdonítandók, hogy figyelmünket természetének különböző oldalaira fordítottuk; és nem tudjuk megkülönböztetni azt, a mi természetökben változhatatlan, attól, a mi csak esetleges.

A természettudományok előtt a haladás határtalan ösvénye attól az időtől kezdve nyílt meg, a mikor a tudósok átlátták, hogy a syllogistikai forma s a logikának valamennyi fogása a tudományt csak annyiban mozdíthatja elő, a mennyiben a fogalmak, a melyekből kiindulunk, helyesek; és csak miután az a meggyőződés vált általánossá, hogy a bizonyításnak a tapasztalás a legjobb módja. A tudománynak ezt a vizsgálódási módszert két századdal ezelőtt Baco mutatta meg. S a természettudományok haladását attól az időtől kell számítanunk, a midőn Baco elvei általános elismerést vívtak ki maguknak és a tudomány az általa megjelölt ösvényre tért.*

Így megismervén a természettudományok bámulatos haladásának az okát, egyben utasítást is nyertünk arra nézve, hogy mit kell tennünk, ha meg akarjuk szüntetni az államtudo-

* I : 17.

mánynak az eddigi ösvényen tapasztalt meddőségét. A Baco által felállított vizsgálódási módszert kell alkalmaznunk az állami élet jelenségeire.* Itt is ugyanazt az utat kell követnünk, a melyen minden inductiv tudomány kifejlődött. Annál is inkább, mert az államtudomány is nem eszmékkel, hanem kézzelfogható tárgygyal, t. i. az emberi társadalommal foglalkozik. Először a jelenségek hosszu sorát kell ismernünk és vizsgálnunk minden oldalról; azután a jelenségek közt az összefüggést kell megállapítanunk, hogy elvonhassuk a törvényeket, a melyeken azok alapszanak.**

Vagyis az államtudományban, mint gyakorlati tudományban, a haladásnak egyetlenegy biztos ösvénye csak a tapasztalás lehet.

Itt azonban mindjárt tisztában kell lennünk avval, hogy a tapasztalatok az államtudomány mezején sohasem nyujthatnak annyi biztosságot, mint a mennyit a természettudományok körében végzett kisérletektől követelünk. Történeti tények nem elemezhetők tökéletes szabatossággal, — több elemük kikerüli figyelmünket és a bizonyos eredményeket maguk után vonó egyes eszmék és cselekmények súlyát nem határozhatjuk meg a vegyész pontosságával. De mindebből csak az következik, hogy először az államtudomány sohasem fog a tökéletes bizonyosságnak oly magas fokáig eljutni, mint a természettudomány; — és másodszor, hogy a tapasztalást itt más úton kell keresnünk: de egyáltalában nem az következik, hogy a tapasztalást el kell hanyagolnunk és természetfölötti szemlélődésekben keresnünk a meggyőződés alapját az államtudományban.***

A kisérlet a vizsgálódásnak kétségtelenül a legeslegjobb neme, mert a kisérlet alkalmával a megvizsgálni szándékolt tárgyakat magunk hozzuk oly helyzetbe, a melyben kölcsönös hatásuk egyes tulajdonságaikat feltünteti, holott ezt máskülönben be kellene várnunk és így sokkal lassabban jutnánk a tárgyak ismeretére. Kisérletek azonban szerves lényekkel sokkal cseké-

* I: 26. — ** III: 95. — *** I. 21.

lyebb mértékben lehetségesek, mint a szervetlen természet világában. Sőt az állammal nagyban nem is kisérletezhetni.*

Az egyes tapasztalatokat, a melyekre az államtudománynak szüksége van, nem is kell új kisérletek által megszereznünk. Két évezrednél hosszabb időszak, mely alatt egy, a mienknek alapjául szolgáló polgárosodás (a görög-rómainak) fejlődését és felbomlását és a keresztény társadalom alakulását napjainkig kisérhetjük, tárva fekszik előttünk. A *történelem* terén gyűjtheti az államtudomány a tapasztalatait.**

Miután azonban a történetirás az igazság kutatása helyett rendesen más czélokat tűz ki, az egyes tényeket nem vizsgálja pontosan, és gyakran tudva hamisan adja elő: csak kis részét ismerjük azoknak a tényeknek, a melyek szerint a társadalom fejlődik; sőt sok dolog, a mi most igaznak tetszik, később hamisnak fog bizonyulni.*** Azért egyrészt a történelem adatait ellenőriznünk kell és kiegészítenünk a saját megfigyeléseinkkel; másrészt nem mondhatunk le végkép a kisérletről, a tapasztalatszerzésnek erről a legbecsesebb eszközéről. Az államokkal ugyan nagyban nem kisérletezhetünk, de helyes megismerésük végett ugyanazt az eljárást követhetjük, a melyhez folyamodnunk kell, ha valamely nagyobb természettüneményt akarunk megvizsgálni.

Nem vagyunk képesek esőt vagy égiháborút előidézni; és mégsem állíthatja senki, hogy ezekre vonatkozó ismereteink nem a tapasztaláson alapulnak. Miután az elemek, a melyeknek összemunkálásából e tünemények származnak, ismeretesek előttünk; és miután természetök kitudására mint eszközzel, még a kicsinyben való kisérletezéssel is élhetünk: lehetségessé vált ama nagyszerű tünemények ismeretéhez jutnunk. Ugyanez az út áll nyitva előttünk az államtudomány terén is, a hol a részletek szigorú vizsgálata és a *kisebb társaságokkal végzett számtalan kisérlet* hasonló ismeretkulcs lehet.****

* I. 17., 29—30. — ** I. 21—22. — *** III. 95. — **** I. 29.

ELSŐ SZAKASZ. — AZ ÁLLAM SZERVEZETE.

I. AZ ÁLLAM.

6. §. Az állam keletkezése.

Azok az állatok, a melyeknél a jövendőnek némi előérzete mutatkozik — ideszámítandók azok, a melyek ezt eleséggyűjtés által nyilvánítják: méhek, hangyák, stb. – társadalmi állapotban élnek. Hasonlóképen társadalmi lény az ember, kinél a jövendőnek ez az előérzete még hatalmasabb, mert magasabb képességeken alapszik és a ki ennélfogva sohasem található társadalmon kívüli állapotban.*

Egészen nyers, míveletlen népek, a minőket Amerikában és Ausztráliában látunk, kis szövetségekben élnek. Néhány száz vagy kevesebb egyénből álló hordákban bolyong a vad nép hazája tágas térein ide s tova. És csak a szükség, miszerint a vadászatban társai segélyére szorul, és a társas élet amaz ösztönszerű hajlama, melyet előbb a méheknél, hangyáknál láttunk, fűzi egybe a társaságok tagjait a polgárosodás e kezdetleges fokán.

A mívelődés emelkedésével azonban nagyobb lesz az emberi szükségletek száma. A meggyarapodott szükségleteket nem bírják az addigi kicsiny társadalmak kielégíteni: az ember a társadalom terjedelmét növelni kénytelen. Nagyobbak lesznek a szövetségek, erősebb az egybefűző kapocs, s már a kölcsönös védelem szüksége és közös érdekek létele is közeledést, és ha csak rövid időre is, egybeköttetéseket hoz létre.

A meddig csak visszamehetünk az emberiség történetében, mindig és mindenütt azt a tényt látjuk, hogy a polgárosodás fokozatával arányban volt a társadalmi viszonyok kiterjedése és szilárdsága.**

* I. 83. ** III. 38.

Mindezekből pedig az következik, hogy a kérdés: vajjon mint keletkezett az állam? — egy azzal, hogy miként emelkedett az ember a polgárosodásnak arra a fokára, a melyen rendezett állam alkotása ránézve szükséggé lett? *

A minthogy valódi államokkal tényleg csak a polgárosodás fensőbb fokán találkozunk. — E jelenség okát abban a befolyásban látjuk, a melyet a polgárosodás haladása az emberi szükségletek szaporodására gyakorol. A cultura emelkedésével növekednek a szükségletek. A megnövekedett szükségletek kielégítése több erő közrehatását, tehát nagyobb községek fennállását igényli. Vagyis végeredményében a polgárosodás magasabb foka mindig nagyobb testületek alakulását is maga után vonja.

Különböző népek érintkezése, különösen összeköttetésük tartóssága: alkalmul szolgálhat szilárd állam alakítására. De csak abban a mértékben, a mint ez az érintkezés szükségleteket idézett elő.

Az eredmény akkor sem változik, ha az összeköttetés azáltal jön létre, hogy több népet erőszakosan vetnek egy uralom alá. Az állam ekkor sem az erőszak, hanem mindig és minden viszony közt a szükségesség eredménye; a hol az nincs meg, sem fegyver hatalma, sem egyes szelleme nem tarthatja fenn hosszasabb ideig az államot; a hol az bekövetkezik, állam keletkezik és fejlődik mindig nagyobb szilárdságra, habár kormányában hiányzanak is azok a tulajdonságok, a melyek az állam megalapítására és fenntartására nélkülözhetlenek.**

Európa jelen államai eredetöket és kifejlődésüket a királyság eszméjének köszönhetik.*** A mostani államok története tulajdonkép abban az időben kezdődik, a mikor a hűbéri királyság korlátlan egyeduralommá alakulhatott át. A mi ezt az időt megelőzte, annak ma már csupán elméleti értéke van; az nem tartozik az állam történetéhez, az állam szót a mai értelmében véve. Valamennyi nagyobb államban csak az uralkodók által még nemrég is használt hosszú czímeket kell vizsgálnunk, és ha azokban az egyes királyságok, herczegségek, fejedelemségek és

* II. 59. — ** III. 39. — *** I. 102.

grófságok, sőt uradalmak részletes elősorolását látjuk, azt nem annyira a hiúságnak kell tulajdonítanunk, a mely örömét leli a hosszú czímekben, hanem inkább annak a módnak, a mely szerint ezek az államok keletkeztek. Valamennyi nagyobb állam kis uradalmaknak egy kézben való egyesülése által támadt. Az egyes részek különböző állását és a feltételeket, a melyek alatt az egészhez kapcsoltattak, kiegyenlíteni csupán korlátlan egyedúri hatalomnak volt lehetséges.*

Ama szakgatottság közepett ugyanis, a melyet Nyugat-Európában a népvándorlás előidézett, a hódítók és meghódítottak közt meglevő ellenszenv ellenére igen korán a nagyobb egyesületek szükségének érzete és ennek hatása alatt a nagyobb államok alakítására irányuló törekvés támadt.

A hódító nép érintkezett a régi polgárosodás maradványaival; míveltségére ez az érintkezés emelőleg hatott. A míveltség emelkedése folytán szaporodott a szükségletek száma. Nemcsak a külső ellenséggel szemben való biztonság, hanem az állam belsejében a szilárd alapon nyugvó jogviszonyok szüksége, a szabályos és háborítlan forgalom hasznai, sőt az egyenlő mértékek szüksége is: vagyis a szükségletek növekedése az egyes községek körében czéhek alkotására vezetett, és tágasabb körben a városok szövetségét, az egyes tartományok lovagjainak egyesülését, a Hanzát, végre pedig — a mikor arra a nézetre jutottak, hogy csak nagyobb rendezett államok fennállása felelhet meg szükségleteiknek — ily államok alakulását idézte elő.**

Annak a nagy önállóságnak, a melylyel az állam tagjai a középkorban bírtak, meg kellett szűnnie, mert akadályozta a polgárosodás magasabb foka által teremtett szükségletek kielégítését. És meg is szűnt mindenütt abban a mértékben, a melyben a polgárosodás fejlődött és azzal terjedtebb körökben érezhetővé vált a rendezettebb viszonyok szükségessége. Megszűnt, hogy helyet adjon a mai egységes államhatalomnak.***

* I. 118. — ** III. 39—40. — *** III. 40.

7. §. Az állam jogalapja.

A társadalmi állapotot az emberi természet eredményének kell tekintenünk, azért nem szükséges azt tudományosan igazolnunk.

Másként áll a dolog, ha nem általában a társadalmi állapotra, hanem az államra fordítjuk figyelmünket.

Az állam fennállására nézve, miután az a bizonyos fokig kifejlett emberi ész eredményének tekinthető, észszerű alapot is kell kimutatnunk.

Az állam fennmaradása függ attól: találhatni-e fenntartására észszerű okot? Mert ha az állam nem az emberi természet szükséges eredményének tekintendő és fenntartása sok küzdelemmel, sőt minden egyesre nézve némi áldozattal is jár: ez esetben az állam, ha nem volna okunk erre a küzdelemre és áldozatra, merőben esztelen dolog lenne és fenntartását az emberi lélek tévedésének kellene tartanunk.

Azért egy kérdéssel sem foglalkoztak inkább minden időben a kitűnő szellemek, mint az állam jogalapjának a keresésével.

Az idevonatkozó elméleteket két osztályba sorozhatjuk aszerint, a mint történeti tényben vagy az észszerűségben hitték föllelhetni az állam létezésének az okát. Nagy hibája valamennyinek, hogy ugyszólván egyik sem választotta szét egymástól azt a két kérdést: miként alakult az állam és miképen igazolhatjuk fennállását? Mivel e két kérdésre együtt keresték a feleletet, eredményeiket vagy az egyikre, vagy a másikra és gyakran egyikre sem tekinthetjük kielégítőknek.

A legvilágosabban beláthatjuk ezt, ha azokra az államtudományi vizsgálódásokra fordítjuk figyelmünket, a melyek az állam keletkezésének és fennállásának alapját az összes polgárok által kötött szerződésben keresték.

Az a gondolat, hogy az állam szerződésen alapszik, az ó-korban sem volt ismeretlen. Újabb időben, a kik az állammal foglalkoztak, többnyire a szerződés feltevéséből indultak ki Hobbes óta. Wolf tudományosan megalapozta ezt a tételt, a franczia iskola a XVIII. században népszerűvé tette, s azóta csaknem általánosan használták azt.

És csakugyan ha nem tisztán vallásos alapokra akarjuk állítani az államot és elfogadtuk azt az elvet, hogy anyagi erő magában jognak az alapja nem lehet és ha az állam egyáltalában szabad emberek egyesülete: fennállása okát tagjainak szabad akaratában, valamely bár hallgatag kötött szerződésben kell látnunk. Tehát a szerződéselmélet ellen, a mennyiben az állam fennállására vonatkozik, alig lehet valamit szólni. El kell mindazáltal ismernünk. hogy ez az elmélet a tudományban nem vezet kielégítő eredményre, míg a gyakorlatban a legártalmasabb következményeket vonta maga után; kétségkivül azért, mivel az elméletben összetévesztik, sőt egynek tekintik az állam keletkezésének és jogalapjának a kérdését.

Miután az államok rendesen apró községekből és többnyire már fejlettebb míveltség korszakában keletkeztek, — nem mondhatni, hogy egy állam sem köszönheti szerződésnek a megalakulását. A legtöbb államnál azonban ezek a szerződések nem mutathatók fel és a történelem egészen másnemű keletkezésről tesz bizonyságot. És mivel az egyéni szabadságot, a tulajdonjogot, az állami befolyást, szóval minden jogviszonyt a polgárok közt kötött szerződésből akarták származtatni: valahányszor nem lehetett megmutatni, hogy ily szerződést kötöttek, az összes jogviszonyok alapja mindig összeomlott.

A mikor azt állítják, hogy az emberek a szabad szerződés által jogaikról lemondván, azokat egyre ruházták: ugyanakkor mindjárt a kérdéseknek egész sorozata tolul előtérbe. E legfontosabb eseménynek történeti nyomát miért nem találjuk, holott az egyeduralom jogszerű fennállását erre a szerződésre, tehát olyan valamire alapítják, a melyről azt sem lehet bebizonyítani, hogy tényleg megtörtént-e? Ki adta a jogot valamely nemzedéknek, hogy a többieket örökre leküsse? És változhatlan szerződésről általában hogyan beszélhetni, midőn egy állam sincs, melyben a legnagyobb változásokat nem lehetne történetileg kimutatni? És mindezt szintúgy felhozhatjuk az államszerződés elmélete ellen, ha a szabadságot, mint ha a kényuralmat akarjuk abból következtetni.

Hogy az államszerződés elméletét csak hypothesis gyanánt is felállíthassuk: azt kellene föltennünk, hogy ezt a szer-

ződést, vagy ős-szerződést — mint rendesen hívják —, oly emberek kötötték, kik társaságon kivül, úgynevezett természeti állapotban voltak. A három utolsó század fölfedezései következtében elég alkalmunk volt az embereket természeti, azaz oly állapotban találni, melyben ösztöneiket és gondolkodásmódjukat még nem módosította a polgárosodás. Miután e népségek mindig oly állapotban voltak, a melyben a legnagyobb költői képzelemmel sem tarthatjuk valószínűnek rendezett államszerződés kötését: szükségkép csak abstractio útján lehetett előállitani azt az alanyt, a kinek az állam jogszerű alapjául szolgáló szerződés kötését tulajdonították.

A mint az elmélettel egyik vagy másik létező államformát akarták igazolni: a polgárosodott embernek vagy csupán rossz, vagy csak nemes tulajdonságait keresték a természeti állapotban. Hobbes abból a nézetből indult ki, hogy természeti állapotban egyik ember valódi farkas a másik iránt; Rousseau a bölcsek minden erényét ráköltötte a természeti emberre: de a szerződő lény mindegyik esetben csak abstractio. Minélfogva az államszerződés elmélete ellen méltán vethetni azt az ellenvetést, hogy az állam keletkezését nemlétező emberek közt kötött nemlétező szerződéssel magyarázza.

Veszedelme a szerződés-elméletnek, hogy miután minden jogot csupán e szerződésből akartak származtatni, a polgárosodás fejlettebb fokán pedig viszonyok keletkeznek, a melyek épen a polgárosodás és az állam régibb fennállásának az eredményei, s így a természeti állapotban még ismeretlenek: a szerződés-elmélet alapján minden ily később létrejött jogviszonyt jogtalannak kellene elismernünk.

Szintoly világosak azok a rossz következmények, a melyek az állam eredete és jogalapja kérdésének összezavarásából más elméletekre nézve származtak.

Meg kell engednünk, hogy a mennyiben az államnak csak keletkezéséről van szó, mindenre nézve több történeti adatot lehet felhozni, mint az államszerződés elmélete mellett. Tagadhatlan, hogy egyesek hatalma, az erősebbek joga alapított sok államot; s a középkor történetéből látjuk, hogy sok állam a tulajdonjog, a földbirtok alapján jött létre. — De ha azt, a mi

az állam keletkezésének magyarázatául szolgál, egyszersmind fennállása egyedüli jogalapjául kellene vennünk: azonnal feltűnik mindezen elméletek elégtelensége.

Mert először is az államok keletkezési története általában messzebb korba esik tőlünk, hogysem azt az okot, a mely első alakulásukra alkalmat nyujtott, oly bizonyossággal meghatározhatnók, a minővel az állam jogalapját meg kell határoznunk. Továbbá azok a viszonyok többnyire rég meg is szüntek, a melyeknek az állam keletkezését köszönhetjük. Rég elenyészett az erőszak, a mely egyeseket államközösségbe hajtott. Rég elfeledték azokat a családi kötelékeket, a melyek egybefűztek egész népségeket. A milliók ma már szintoly ritka esetben tekintik az egyest atyjuknak, a mint ez az egyes sem szorítja szivéhez gyermekei gyanánt a milliókat. És a nagy birodalmak földjét senki sem tekinti többé az államfő uradalmának. Mikből következik, hogy mindezek az elméletek oly dologban keresik az állam jogalapját, a mi már régóta megszűnt; vagy tulajdonkép semmivel sem tudják a jelenleg létező államok fennállását igazolni.

Ha tehát az állam jogalapját valóban tudni akarjuk: szorosan el kell különítenünk a kérdést, hogy mi adott alkalmat az állam keletkezésére? — és hogy mivel igazolhatjuk a józan ész előtt az állam fennállását? Az előbbi egészen a történet és a bölcselő szemlélődés körébe tartozik. A gyakorlati politikára nézve csak az utóbbi kérdés bír fontossággal, mivel csak ennek megoldása után jöhetünk tisztába, hogy: az állam elé minő feladatot tűzzünk? — mik az állam hatalmának a természetes határai? — és milyen alakban kell azt rendeznünk?

Miután az állam nem oly szükség az emberre nézve, mint a társadalmi állapot, a mi alól természeténél fogva nem vonhatja ki magát, és inkább csak a szabad akarat teremtményének kell azt tekintenünk: szükségképen abban kell keresnünk az állam jogalapját, a mi az akaratot elhatározza, t. i. az észszerűségben.

És ha áll, hogy az ember a polgárosodás bizonyos előrehaladottabb fokán keletkezett czélokat csupán az állam által érheti el, és hogy annálfogva az állam az emberiségre nézve a

polgárosodás bizonyos fokán az ész követelménye: akkor megtaláltuk az állam jogalapját. Az állam szükséges volta egyszersmind fennállásának a jogi alapja is.*

8. §. Az állam czélja.

Hogy az államok fennállásának a tényét észszerűen indokoljuk: föl kell tennünk bizonyos czélt, a minek elérésére mindenkinek nézete szerint sem az egyén ereje, sem kisebb társaságok tevékenysége nem elegendő; a melyet az emberek többsége csak az állam által hisz elérhetőnek; és a melyet mindenki elég fontosnak tart arra, hogy elérése végett önként alávesse magát az állam fennállásától elválhatlan megszorításoknak.**

Mi az állam czélja?

Az állam czéljáról több elméletet állítottak már fel.

Egyesek szerint az állam czélja: az erkölcsi törvény uralmának a valósítása.

Mások a közjólét megalapításában látják az állam czélját.

Ismét mások elvetették mindezeket az elméleteket, mint határozatlanokat és az állam czélját vagy kizárólag a jog védelmében és biztosításában, azaz rendezett jogállapot alapításában vélték, vagy miután a rendezett jogállapot alapítását és fenntartását csupán az állam által megoldandó feladat negativ oldalának tekintették, azt tűzték az állam czéljául, hogy a fejlődést előmozdítsa.

Sőt olyanok sem hiányzottak, a kik beszélni sem akartak államczélról, miután az államot már magában czélnak állították.

Mindezek a nézetek azonban egyrészt az állam czélját nagyon szűkre szabják, másrészt csupán az állam által nem valósíthatók. És még ha helyesek volnának is, helyességüket csak azok láthatnák be, a kik tudományos míveltséggel birnak. Mindennek daczára abban a korban, a mikor az állam vezetését egyesre vagy kevesekre ruházták korlátlan teljhatalommal és a míveltebb osztályokon kivül senki sem vett részt a köz-

* II. 58—63. — ** II. 67., 93.

ügyekben; a mikor a tömegek nyugodtan tűrték mindazt, a mit egy főbb hatalom mért rájok, és a közember beérte azzal, hogy mások mozdítsák elő boldogságát, nem igényelvén, hogy azt maga tehesse: abban a korban egészen megfeleltek ezek az elméletek, ha csak a tudományosan mívelt emberek értették is. Az alapelv ugyanis, hogy az erkölcsi törvények valósításában, a közjólétben vagy a rendezett jogállapot fenntartásában kell keresni az állam czélját, a legjobb intézkedéseket eredményezhette, ha meggyőzhették helyességükről azokat, a kiktől az állam kormányzása függött. A történelem bizonyítja, hogy pl. csak a XVIII. században a korlátlan hatalmú egyedurak a nép jóléte érdekében mi mindent tettek, a legkisebb külső kényszerítés nélkül.

De mivel korunkban a viszonyok egészen mások; miután jelenleg sok államban azok, a kiktől az állam vezetése függ, más osztályokhoz tartoznak: az államtudománynak is más módon kell azokra hatni. Ha azt akarjuk, hogy az államczél meghatározása gyakorlati haszonnal járjon: nem azt kell nyomoznunk és tudományos alakban kifejeznünk, hogy miben hiszik egyes tudósok megtalálni az állam czélját, hanem hogy miben szokta azt közelebbről keresni a nép többsége?*

A történelem tanusága szerint a hol abszolut hatalommal találkozunk, — legyen az egy személyre, egy osztályra vagy a polgárok többségére ruházva — : az állam fő-, sőt egyedüli czéljának ott mindenütt az uralkodó vágyainak és szükségleteinek kielégítését, polgárosodásunk egész folyama alatt mindig az uralkodó javát tekintették; az államot mindenkor az uralkodók egyéni boldogsága megalapítására és fenntartására rendelt eszköznek hitték. Ennek a legnagyobb valószinűség szerint korunkban is így kell lenni. Vagyis a hol mindenki résztvesz az állam kormányzásában, ott csak minden egyes egyéni boldogságában kell keresnünk az állam czélját.** Tehát csak olyas érdek lehet az állam czélja, a mely minden egyessel közös és a mely mindenkit személyesen érdekel.***

* II. 68—70. — ** II. 70., 75., 84., 94., I. 301. — *** II. 93.

Ha pedig az egyes érdekeket nézzük, azok közül talán egyetlenegy sincs, mely valamennyi polgár többségét egyaránt illethetné. Még a földmívelői érdek is úgyszólván mindenütt kisebbségben van. És a hol máskép van a dolog: ott a tulajdonos, a bérlő s a napszámos érdekeire oszlik. Oly változás, mely például a földmívelő osztályok állapotát lényegesen sujtaná, a többieknek, azaz a többségnek az első pillanatra előnyösnek látszik; és ezek, ha szerét tehetik, azon lesznek, hogy ezeket az előnyöket el is nyerjék: az iparos természetesen nem veheti rossz néven a mezei gazdának, ha ez más alkalommal, pl. a vámjegyzék ama pontjánál, a mely az iparos sorsa fölött talán határoz, oly ellenséges indulatot tanusít iránta, mint a milyennel ő még csak imént a mezei gazda irányában viseltetett. És mindennek az az eredménye, hogy végre valamennyi érdek egyaránt sérelmet szenved; és hogy a sok változás miatt a fejlődés, a mi a létező viszonyoknak egy bizonyos állandósága nélkül még csak nem is képzelhető, lehetetlenné válik. Úgy hogy a jelen viszonyok közt az államnak igazán nem lehet más hivatása, czélja, mint hogy valamennyi polgár érdekét egyaránt oltalmazza.*

Az állam hivatott arra, hogy valamennyi polgár érdekét védje, de a polgárok valamennyi érdekéről való teljes gondoskodás mégsem lehet az állam czélja.** Az egyén maga is — mint már említettük — csak ama czélok elérése végett folyamodik az államhoz, a melyekről azt hiszi, hogy saját erejével, vagy olyan eszközökkel, a melyeknek megszerzése az állam fenntartásánál kevesebb áldozatba kerül, például kisebb társulatok által, nem képes elérni. Mert hiszen senki sem nyul czéljai elérése végett távolabbi eszközökhöz, a míg a közelebb fekvők használatával is a kivánt eredmény jár.***

Azt a tételt tehát, hogy az állam valamennyi polgárának jólétéről tartozik gondoskodni, nem ugy kell érteni, miszerint az államnak feladata minden egyén boldogságáról gondoskodni. Erre az állam nem is volna képes. Mert az egyén boldogsága mindig inkább függ az egyén kedélyhangulatától, a külső kö-

* I. 146. — ** II. 104—110. — *** II. 71.

rülmények alanyi felfogásától, mint maguktól e körülményektől. Az állam, mely csak a körülményeket szabhatja meg, nyujthat ugyan némi előfeltételeket a boldogságra, de nem adhat boldogságot. Sőt ha külső körülményektől függene is az egyén boldogsága: ez esetben is az államnak, hogy boldoggá tehessen, a mindenhatóság mellett mindentudónak is kellene lennie; azaz tökéletesen ismernie kellene valamennyi polgárának a szükségleteit és vágyait, előre meg kellene határoznia mindazokat az eredményeket, a melyeket azok kielégítése az egyén jövőjére nézve maga után vonna; — a mi természetesen a legkisebb államban sem lehetséges.

Az államnak tehát a polgárok minden szellemi, erkölcsi és anyagi javára ki kell ugyan terjesztenie gondoskodását; de nem abban áll az állam feladata, hogy mindenki számára ezeket a javakat megszerezze, hanem abban, hogy azoknak a javaknak a birtokát biztosítsa, melyeket az egyén maga szerzett. Abból a tényből, hogy az állam maga nem gondoskodhatik hozzátartozóinak a boldogságáról; sőt az anyagi és szellemi javakat, a miktől boldogsága függ, mindenkinek magának kell megszereznie: az államra az a feladat hárul, hogy arra nézve, a mit maga nem tehet, adja meg az egyénnek a lehetőséget; azaz biztosítsa az egyéni szabadságot, a mi nélkül lehetetlen e javak megszerzése.* Minél tágabb mezőt nyisson az egyénnek, a melyen önálló munkássága által létet és hatáskört magának maga alkothasson.

És ha már mindenik egyén legfontosabb viszonyainak alapja, jólétének sőt lételének feltétele jelenleg az egyén önálló munkásságában rejlik, ebből az következik, hogy az egyén önálló tevékenységének határai nem zavarhatók meg az egyén legfontosabb viszonyainak módosítása, sőt tönkrejutása nélkül. És hogy eszerint az egyénnek jóléte és megelégedése attól a biztonságtól függ, a melyet saját viszonyainak gyors változásai ellen az állami szerkezetben talál.**

Ez a biztonság az a czél, a mely miatt a többség az állam fenntartását szükségesnek tartja. A mely miatt fegyvert fog annak

* II. 109—111. — ** I. 134.

ótalmára, adó alá veti magát és tűri a közigazgatás bosszantó korlátozásait; sőt ha az államhatalmat valamely esemény megsemmisítené — mint több példa mutatja —, teljes erejét megfeszíti, hogy új kormányt alakítson, és nem gondolva sem a formával, a mely szerint alakul, sem az elvekkel, a melyeknek a nevében föllép, föltétlenül hozzácsatlakozik. *Az egyéni biztonság az állam czélja.*

Az állam, mely az egyénnek ezt a biztonságot megadta, mindent megad, a mit a többség vár tőle. A mely állam ezt nem tudja megadni, szemlátomást nem felelt meg czéljának, eljátszotta létezési jogát.

A mely állam ugyanis a biztonságot nem adhatja meg az egyéneknek, polgárai méltán a legnagyobb rossznak tarthatják azt. És az ily állam, mint minden, a minek jogalapja nincsen, szükségkép hanyatlásnak indul. A mely pillanatban meggyőzhetjük az embereket arról, hogy a biztonságot állam nélkül is el lehet érni, az állam tüstént megszűnt.

De bármily helyesen állapítottuk is meg így az állam czélját, munkánk igen kevés gyakorlati haszonnal járna, ha megelégednénk a czélnak csupán ily általános megjelölésével.

Ha a biztonság az állam czélja, szükségkép *az a feladata, hogy a biztonságot létesítse.* — De hogy mennyire terjesztessék ki e végből az államhatalom jogköre, hogy mely eszközökkel és mi módon felelhet meg czéljának az állam: csak akkor határozhatjuk meg, ha tisztába jöttünk az iránt, hogy miben áll voltaképen az a biztonság, a melyet az egyén az államban keres.

Vajjon az egyén abban látja-e ezt a biztonságot, hogy csupán életét és testét oltalmazza az állam anyagi veszélyek ellenében?

Miután az élet és az anyagi jólét minden egyéb élvezetnek a föltétele: a lehető legnagyobb személyes biztonság létesítését mindenesetre az állam egyik főfeladatának kell tekintenünk. Azonban nem tekinthetjük egyedüli feladatának. Sőt a legnagyobb valószínűséggel föltehetjük, hogy a személyes oltalom ösztöne anyagi ártalmak ellenében, a mi az állatokban is megvan, magában még soha nem vezetett volna államalkotásra.

Nem azért lépett az ember az állami kötelékbe, hogy a ragadozó állatok és a természeterők, hanem hogy az emberek támadásai ellen oltalmazza magát. (A ragadozók és az elemek elleni biztosítás vágya az embereket legfölebb társas életbe vihette, — ha ugyan a társadalmi állapot okát a természeti ösztönön kivül egyébben kell keresnünk —, de semmiesetre sem indíthatta államszervezésre). Az emberek támadásai ellen való oltalom szükségét akkor érezte először, a midőn személyiségén kivül még más javakat is szerezhetett, a melyeknek biztosítására saját ereje és a kisebb társaság hatalma, a melyhez tartozott, nem volt elégséges.*

Az élet e javainak száma a viszonyok és míveltségi fokozatok szerint különböző országokban különböző. És szám szerint felsorolni azokat époly képtelenség, mint azokról a dolgokról késziteni teljes névjegyzéket, a melyek miatt az ember szerencsétlennek érezheti magát. Általánosságban csupán annyit említhetünk meg, hogy minden szükséglet, a melyet nem tudunk kielégíteni, szenvedések forrása reánk nézve. És viszont nincsen szükséglet, a melynek kielégítését jónak ne tartanók. A javak fogalma tehát benső kapcsolatban van a szükségletek fogalmával. Javaink fontosságát aszerint ítéljük meg, a mint kisebb vagy nagyobb szükségletet elégítettek ki. És minél kevesebb szükséglete van valamely népnek, annál kevesebb javakban is részesül az.

Mind e javakat azonban, valamint az emberi szükségleteket, ha egyenkint fel nem sorolhatjuk, általában két osztályba sorozhatjuk.

A mint minden embernek vannak bizonyos anyagi szükségletei, melyeket nem nélkülözhet, mert azok kielégítésétől élete függ: úgy kell lenni bizonyos *anyagi javaknak*, a mik után mindenkinek szükségkép törekednie kell.

És a mint az embernek, ha aránylag a míveltség alsóbb fokán áll is, szintén megvannak erkölcsi szükségletei is: úgy kell lenni bizonyos *erkölcsi javaknak*, a miknek elvesztése szintoly

* II. 93—96.

fájdalmas érzéssel töltené el, mint ha anyagi javaitól fosztatnék meg.

A javaknak e két osztályba való csoportosítását azonban nem végezhetjük a szükségletek szerint: ugyanis az embert még a legszükségesebb dolgok utáni törekvésében is erkölcsi szükség vezeti, a mennyiben nemcsak magának szerez, hanem családjának és hozzátartozóinak is. Ehelyett legjobb, ha egészen a közönséges szólásmódot követjük az anyagi és erkölcsi jók felosztásában. És mindazt, a mit érzékszerveinkkel észrevehetünk, ha nem kizárólag anyagi szükségletek kielégítésére szolgál is, *anyagi jónak* — ; és mindazt, a mit nem vehetünk észre érzékeinkkel, de a mire azért törekszünk, mert fogalmainknak és érzéseinknek megfelel, *erkölcsi jónak* mondjuk.

A mit tehát az anyagi élvezetek finomítására a polgárosodás, a körülünk levő tárgyak szépítésére a művészet létrehozott — bár az élvezetet, a mely azoknak bírásából származik, nem érzékeinkkel, hanem lelkünkkel érezzük, — eszerint mind az anyagi javakhoz kell számítanunk. Az erkölcsi jó pedig csupán abban áll, hogy a viszonyok, a melyekben az ember családjához, községéhez, országához, népéhez áll, vallásos és erkölcsi meggyőződéseinek megfelelők legyenek; és sem hitével, sem érzéseivel vagy azzal, a mit az ész jognak ismer el, ne álljanak összeütközésben.

Hogy boldognak érezhesse magát az ember, úgy anyagi, mint erkölcsi szükségleteit ki kell elégítenie. A mint tehát az egyén joggal követelheti az államtól, hogy az életét és vagyonát fenyegető veszedelmek ellen oltalmazza, eredjenek bár azok személye ellen intézett erőszakos támadásoktól vagy oly forrásokból, a miknek ő nem oka, de a melyeket saját erejével vagy az államon kívül rendelkezésére álló egyéb eszközökkel nem tud megszüntetni: úgy viszont köteles az állam polgárait megvédeni azoktól a sérelmektől is, a melyek azoknak erkölcsi meggyőződésébe ütköznének bele.

Vagyis semmi olyastól nem vonhatja el oltalmát az állam, a mit egyesek vagy többek javaknak tartanak, hacsak az mások anyagi és szellemi érdekeivel nem ellenkezik. Másrészt nem abban áll az állam feladata, hogy polgárainak hitét, érzelmeit és

meggyőződéseit alakítsa, hanem inkább abban, hogy azokat minden sérelem ellen óvja.

Az is következik az előadottakból, hogy az állam nem czél önmagában, hanem eszköz, mely által az egyének anyagi és szellemi javaik élvezetét igyekszenek valósítani. Hogy tehát az egyén jólétét eszményi államczélnak, az úgynevezett „salus publicá"-nak nem szabad feláldozni. Hogy az állam feladatának betöltése végett nem használhat olyan eszközöket, a melyek ellentétben állanak polgárainak hitével, erkölcsi érzelmeivel és jogfogalmaival.

Végül az is következik az előadottakból, hogy miután az állam védelme alá tartozó anyagi és erkölcsi javakat az anyagi és erkölcsi szükségletek határozzák meg, ezek a szükségletek pedig mindig a polgárok fogalmaitól függnek: az alkotmány czélszerűségét mindig a nép uralkodó eszméi határozzák meg. *

II. AZ ÁLLAM TERMÉSZETI VISZONYAI.

9. §. Az állam területe általában.

A terület nemcsak az állam fogalmának része, hanem az állam életének is fontos tényezője. Az ember, a ki gondolatával világokat képes átkarolni, egy ország terjedelmét is szerfelett nagynak találja eszméinek valósítása közben.

És mondassék ki bár törvényekben a politikai befolyás egyenlősége, ez az egyenlőség nagyobb államokban gyakorlatilag kivihetetlen a térbeli akadályok miatt. Mert a központi hatalom székétől távolabb lakók a politikai befolyást soha nem gyakorolhatják abban a mértékben, mint azok, a kik a központi hatalom székhelyén tartózkodnak. A tér így válik nagyobb államokban a politikai egyenetlenségek forrásává, mely ugyanazon állam polgárai között, közügyi befolyásuk szempontjából még a társadalmi helyzetek egyenetlenségénél is nagyobb különbséget

* II. 93—102., 216.

okoz. És pedig olyan különbséget, a mely intézmények által nem hárítható el.*

És sajátságos, hogy arra a befolyásra, melyet a területi kiterjedés az állam alkotmányára szükségkép gyakorol, most kifejtett fontossága daczára sem szoktak eléggé tekintettel lenni.

Például: a legkitünőbb szellemek a római állam bukását csaknem kizárólag az erkölcsi sülyedésnek tulajdonították. Holott inkább megértenők, miért veszett el az állam épen akkor, a midőn leggazdagabb volt nagy emberekben? — ha a történelem ahelyett, hogy a rómaiaknak kizárólag erkölcsi állapotával foglalkozik, figyelmét kiterjesztené azokra a kölcsönhatásokra is, a mit az állam területi nagysága és alkotmánya egymásra gyakoroltak.

Ha ugyanis egy kis állam — minő kezdetben a római volt — lassankint oly nagygyá lesz, hogy alkotmányának fenntartása végett azt, a mi előbb alapjául szolgált, kénytelen fictio juris gyanánt tekinteni; és a törvények czélszerűtlenségén mellőzés által segíteni: ily körülmények között a nyilvános élet minden egyest rosszabbá tesz, a helyett hogy javítana; és az állam erkölcsi elfajulás miatt fog elenyészni nem nagyságának daczára, hanem épen nagysága miatt. A mint hogy nem tudunk esetet, hogy valamely állam rendkívüli kiterjedést nyert, anélkül, hogy azon aránylag rövid idő alatt az erkölcsi rothadás jelei ne mutatkoztak volna. Nem mintha az erkölcsi romlás a nagy államok létezésének volna a következménye, hanem mivel elfajulásra vezet minden ellentét a törvények között és a között, a minek lenni kell és a mi szükségkép van.**

A római állam határainak kijebb tolódása az állam viszonyait és a benne uralkodó fogalmakat megváltoztatta, az alkotmány ellenben maradt a régi. Bukását egyrészt ez az ellentét idézte elő. Másrészt az a tény, hogy oly terjedelmű birodalom, — a minő a római a vége felé volt — meghódítható, igában tartható és önkényesen zsarolható; de kormányozni, igazgatni ily terjedelmű birodalmat, — kivált oly eszközökkel, a minők a kormányok rendelkezésére akkoriban álltak — lehetetlen.***

* I. 85—86. — ** I. 116—117. — *** I. 102., 129.

Ezért törte a népvándorlás és a polgárosodásnak alacsonyabb foka a nagy Római-birodalmat darabokra.

Ez a daraboltság azonban, a melyet a középkor kezdetén látunk, nem tarthatott sokáig a keresztény vallás uralma mellett, a melynek a népek testvérisége és az egész emberi nem egysége az alapelve.

Az ó-kori államok elkülönzése a hitnézeteken nyugodott, a mik szerint minden államnak saját istenei voltak. Az ó-kor vallásos nézetei azonban, mihelyt az egyes államok egymáshoz közeledtek és függetlenségüket elveszítették, lassankint átalakultak. Helyökbe a kereszténység egységre való törekvése lépett, a mely ellentétben állott a kisebb közösségek merev különállásával. Söt az egész kereszténység annál inkább összefűző eszközül szolgált, minél nagyobb hatással volt akkor a vallás az emberek kedélyére. — Ez az egyik oka annak, hogy a középkor végén a számtalan apró, majdnem önálló testület helyett, mikre Nyugat-Európa népei ebben a korszakban oszlottak, kevés számu nagyobb államot találunk.

A másik ok abban a helyzetben rejlik, a melyben a római kereszténység volt a középkor alatt. Az izlam, mely a kereszténység lételét fenyegette, és a lelkesedés, hogy a Megváltó sírját a hitetlenek kezéből megmentsék, valamennyi keresztény népet erejök egyesítésére kényszerítette, hogy a közös ellenséggel szemben egy nagy egészként tűnjenek föl. Minek folytán, az egyesülés által nyujtott előnyök öntudatával, annak a törekvésnek is szükségkép növekedni kellett, hogy az előbbi helyzetből kilépjenek.

Végre harmadszor, a midőn ezen és egyéb okok összes hatásából — a mik közé számítandó mindenekelőtt a békés forgalom szüksége, mely az emelkedő polgárosodásnak a természetes eredménye — egyes nagyobb államok keletkeztek: a többiek kénytelenek voltak mindnyájan vagy ezekhez a nagyobb államokhoz csatlakozni; vagy, hogy ezek ellenében fenntarthassák függetlenségüket, több kisebb állammal szövetkezni.

Mindezek az okok, a miknek kell tulajdonítanunk a középkorban a nagyobb államok létrejövetelét, jelenleg is gyakorolnak hatást.

Ha föl is teszszük, hogy a kereszténység, mint vallás, sokat vesztett az emberek kedélye fölötti hatalmából: de azok a fogalmak, melyeket a kereszténységnek köszönünk, ezek közt az egész emberi nem egységének fogalma, hatalmasabbak korunkban, mint valaha voltak. Az az ellentét, a melyben a kereszténység az izlammal állott, fontosságából ugyan sokat vesztett: de ha a római egyház befolyása alatt kifejlett népeket együtt vizsgáljuk, roppant ellentétet állapithatunk meg a nyugati és a keleti keresztény polgárosodás közt, a mely talán rövid idő alatt szintoly fontos helyet foglal el a világtörténetben. Ugy hogy annyi nagy és hatalmas állam mellett apró önálló alkotmányok fennállása még kevésbbé lehetséges most, mint ennekelőtte.

A miből az is következik, hogy a jelenleg létező nagyobb államok felosztása szintoly kevéssé függ egyesek akaratától, a mily kevéssé tulajdoníthatjuk az egyesek akaratának azok keletkezését. Hogy tehát az egyes ország, nemzetiség, község és egyén törekvése csak annyiban mondható észszerűnek, és csak annyiban lehetünk erre tekintettel, a mennyiben nem veszélyezteti a nagyobb államok fennmaradását.*

Arra a kérdésre, hogy a fejlődés további folyamán a mai nagy államokból egyetlen világállam fog-e keletkezni? — nemmel felelhetünk. Általános világbirodalom tartósan nem állhat fönn; annak fennállása szerencsétlenség volna az emberiségre, mert nem lehet még elképzelni sem, hogy egy kormány az egész világ ügyeit intézni képes volna.**

Ha azonban Nyugat-Európa különböző államainak jelen állását vizsgáljuk, sok olyan elemet találunk bennök, a miből még valamikor szilárd szövetség kötelékei fejlődhetnek.

Miután ugyanis Nyugat-Európa népeinek polgárosodása ugyanazokból az alapelvekből indult ki és a legfontosabb viszonyokra vonatkozó fogalmaik is kevésben térnek el egymástól: nem lehet messze az idő, a mikor az egységnek is teljes öntudatára jőnek.

* III. 8—10. — ** II. 322.

Az az idő azonban még nincs itt. A jelenben Nyugat-Európa népei közt vallás és nemzetiség tekintetében és a legfontosabb érdekekre nézve is a legnagyobb antagonismust szemlélhetjük; és mindeddig semmi részben sem ébredt föl a a közös czél öntudata, a mi ezt az ellenkezést kiegyenlíthetné.*

10. §. Föld. Éghajlat.

Az emberiség és a föld története nemcsak annyiban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindakettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést látunk mindig tökéletesebb organizmusra: hanem az átalakulás módjára nézve is van némi hasonlat a kettő között.

A föld felülete nagy forradalmak nyomaira mutat, a melyek alakját megváltoztatták. Egyes korszakok folyamán a rázkódások hosszú sora következtében óriási hegylánczok keletkeztek, tengerek megváltoztatták a medreiket. Az állat- és növényvilágban tömérdek új organizmus fejlődött, míg mások elenyésztek. De az átalakulás nem szorítkozik ez erőszakos forrongás korszakaira, hanem számos kisebb természeti esemény, sőt az örökké munkás természeti erők működése által is lassankint folyvást tart.

Ugyanezt találjuk az emberiség történelmében is. Ama nagy forradalmakon kívül, melyek az összes emberi viszonyokat egyszerre megváltoztatják, kisebb események, sőt az emberi fogalmak lassankint fejlődése és a naponkint való törekvések is az élet minden viszonyát észrevétlenül, de tetemesen módosítják. Ha két korszakot figyelmesen összehasonlítunk, ha a közéjük eső időszak eseményekben még oly meddőnek mutatkoznék is, mindazonáltal nagy változások történtek azalatt a nézetekben és viszonyokban, általában véve az emberi lét körülményeiben.

Még szellemünk korlátai is ugyanazok ama törvényeket illetőleg, a mik szerint e változások a természetben és az emberiség körében véghezmennek.

Bizonyos általános természeti törvények ismerete, a vulkánikus erő okozta jelenségek szemlélete és általában azoknak

* II. 120.

az erőknek figyelmes vizsgálata által, a melyek földünk felületét lassankint átalakítják, fogalmunk lehet arról is: mi módon történhettek ama nagy földrázkódások. De pontosan sem az idejét, sem a módját nem mondhatjuk meg a multra nézve; és még kevésbbé lehet előre látni, hogy mily alakot vesz földünk felülete egy új, nagyszerű katasztrófa esetében.

Igy ismereteink köre akkor is rendkivül korlátolt, ha azokat a törvényeket óhajtjuk kikutatni, a melyek szerint a nagy forradalmak történtek, a melyek az emberek minden viszonyát egyszerre átalakítják. Itt is ugyanazon erők működése tűnik föl nagyban, a melyeket a kisebb eseményeknél szemlélünk. De hogy mikor és mely terjedelemben történnek e forradalmak, és hogy minő eredményei lesznek, mindez túl fekszik tudomásunk körén. Tudományunk e tekintetben csak arra szorítkozhatik, hogy abból a tényből, miszerint az emberiség több ily forradalmat tapasztalt, a jövőre nézve következtetést vonhat szintoly nagyszerű események valószínűségére.*

A föld és az ember sorsa azonban nemcsak e hasonlóság útján kapcsolódik egybe. A föld felületének változásai természetszerűleg erősen befolyásolták a rajta élő emberek életviszonyait és ezzel közvetve az állam életét is. A föld termékenysége, határainak erős volta és természetes közlekedési eszközei az ország kifejlődésére általában nagy hatással vannak.

Az éghajlatnak ha nem is ily nagy, de mégis szintén eléggé fontos a befolyása. Befolyása azonban csak közvetett. Mert tény ugyan, hogy az égalji viszonyok szélsőségei kevésbbé kedvezőknek látszanak az emberi képességek kifejtésére; sőt az is tény, hogy azok az országok, a melyekben a polgárosodás a történelem különböző korszakai alatt a legfőbb fokra emelkedett, nagyobbrészt a mérsékelt égöv alatt fekszenek: ezt a tételt tudományos szabatossággal felállitani mégis nehéz, sőt lehetetlen, miután sem délen, sem északon nem tudjuk kijelölni a határokat, a melyeken belül a haladás kizárólag lehetséges. Keveset is nyerne vele a tudomány; mivel ha ismernők is a

* III. 120—121.

határokat, a melyeken túl nem lehetséges a haladás, még mindig nem tudnók abból megmagyarázni a határokon belül tapasztalt tüneményeket. Sem azt nem értenők: miért jutott a fejlődés magasabb fokára a polgárosodás például északon Svédországban és egészen délen például Indiában, mint azokban az országokban, a melyek mérsékeltebb égöv alatt vannak? Sem azt nem foghatnók fel: miként sülyedhettek egyes vidékek, a melyek egykor a polgárosodás legmagasabb fokán állottak, az éghajlat változása nélkül, a legnagyobb barbárságba?

Mindezt csak abból a közvetett befolyásból lehet megérteni, a mit az égalji viszonyok a polgárosodásra az általuk előidézett szükségletek útján gyakorolnak.

A déli vidékeken kevesebb az anyagi szükség és kielégítése lelki és testi erőfeszítés nélkül lehetséges. A magas északon igen szűk határok közé van szorítva a sorsa javítására törekvő ember tevékenysége. Mivel ott a szükségletek nincsenek meg, itt kielégítésük lehetősége hiányzik, hogy az embert tevékenységre buzdítsák: éppugy természetes, ha a haladás mind a két esetben lassú, a mint könnyű felfogni, hogy a polgárosodás miért a mérsékelt égöv alatt fejlődött ki gyorsabban és előbb, a hol mind a szükségletek nagy száma, mind azok kielégíthetése megfeszített munkásságra ösztönzi az embert.

Az éghajlat befolyásának e közvetettségét mutatja az a tény is, hogy a legdélibb nép, mihelyt másokkal való érintkezései szaporítják szükségleteinek számát, éppúgy halad a polgárosodásban, mint észak lakói, ha a kereskedés és hajózás által, — a melynek első kezdetére is a szükség tanította őket — megszerezték a lehetőséget, hogy szükségleteiket kielégitsék.*

* III. 138—143.

III. AZ ÁLLAM NÉPESSÉGE.

11. §. A népről általában.

A nép mint észbeli fogalom, különböző jelentésű lehet. Jelentheti általában az állam lakosainak a sokaságát együtt. Érthetjük alatta kizárólag a proletárok osztályát; sőt ennek is külön azt a részét, a mely a munkások legalsó osztályába tartozik és nagyobb városokban lakik.* Általában mégis azt lehet mondani, hogy e fogalom alatt az emberek legnagyobb része csak magát, családját, barátjait és környezetét érti.**

Ezek a fogalom-megjelölések különböznek egymástól abban, hogy az egyik szűkebb, a másik bővebb körre vonatkozik. De megegyeznek valamennyien a tartalomban: abban t. i., hogy a nép emberekből áll. Egyes emberekből, a kik közül mindeniknek saját érdekei is vannak a közérdeken kivül.***

Ezen a saját érdeken alapszik a nép legszembeötlőbb tulajdonsága: az t. i., hogy szükségképen önző.**** Valamely elv szépsége sohasem indítja az eredmény elismerésére, hanem megfordítva az eredmények üdvös volta bírja rá, hogy elismerje az elvet. Ragaszkodni is az eszméhez csak annyiban szokott, a mennyiben ezt gyakorlatilag hasznosnak látja.†

Ha a népet mint tömeget figyeljük meg, lehetetlen észre nem vennünk, hogy a tömeg érzi, miszerint hatalma a fizikai erőben áll és ellenelit igen szereti hatalmának erre a kétségbevonhatlan alapjára emlékeztetni.††

A mi kiváló fontosságot nyer akkor, a midőn egyik nép a másikkal helyezkedik szembe.

Mivel ugyanis a nép igen nagy ahhoz, hogy szánalomra lehessen indítani, a nép és nép közötti összeütközés mindig a legkegyetlenebb. Meggondolhatnák ezt különösen azok, a kik annyi fáradsággal törekednek szítani a nemzetek (nemzetiségek) közt alvó gyűlölséget; meggondolhatnák, mielőtt elhintenék a magot, a melyből népöknek nem nagysága, hanem szerencsétlensége és elfajulása fog keletkezni.†††

* II. 33. — ** I. 123. — *** I. 41. — **** I. 215. — † II. 287., I. 243. — †† I. 233. — ††† I. 77., 276—277.

12. §. Városi és vidéki lakosság.

Annál a sajátságos állásnál fogva, melybe a középkorban a városok helyeztettek, Európa valamennyi országának lakosai abban a különös helyzetben voltak, hogy azok legnagyobb része mindenütt egészen absolut uralomnak maradt alávetve, míg másik kisebb része, a városi polgárság, a politikai szabadságot gyakran tetemesebb mértékben élvezhette. Míg köröskörül a legnagyobb önkény uralkodott, városa körében a polgár élvezte csaknem minden alkotmányos jogát: résztvett az állam vezetésében, elöljáróinak választásában, a törvénykezésben, adókivetésben, sőt még a törvényhozásban is, miután mindaz, a mit országos törvény nem szabályozott, az egyes városok statutumai szerint intéztetett el. Ha bármely országban az ezen jogokkal biró népesség állapotát a többi lakoséval összehasonlítjuk, bizonyára senki sem fogja tagadhatni, hogy az kedvezőbb volt szabadsággal nem biró kortársaik állapotánál mind a szellemi, mind az anyagi fejlődésre nézve. Sőt az az elismert tény, hogy a polgárosultság mindenütt csak a városok kebeléből eredt, valószinűvé teszi, hogy a középkor sötét barbárságában sínylenék maig is valamennyi ország, ha az önkény középkori chaosának közepette a szabadságnak e menhelyei nem léteztek volna.*

A városok, különösen pedig a főváros, ma is gyűjtőpontjai az értelmiségnek. A közállapotokra a vidéknél napjainkban is nagyobb befolyást gyakorolnak.

A főváros lakosai mind a törvényhozásban, mind valamennyi közhivatalban jóval nagyobb számmal vannak képviselve, mint ennek lenni kellene a népesség arányához képest. És sajátságos dolog, de azok, a kik a fővárosok utczai lázongásaiban résztvenni szoktak, és ezáltal az államot bizonyos irányba belekényszerítik: az ország értelmiségével azonosíttatnak. Ez okoknál fogva minden főváros oly hatalom, mely ha az államkormány közvetlen befolyása alatt nem áll, ezt veszedelemmel fenyegeti.

E veszedelem ellen háromféle módon lehet védekezni.

* I. 266., III. 42.

Védekezni lehet először a kormány hatalmának növelése által. Itt azonban felednünk nem szabad, hogy ha a kormányhatalom oly szilárdul szerkesztetik, hogy irányában minden ellenállás lehetetlen, akkor az ország biztosítva van ugyan a főváros egyes felekezeteinek zsarnoksága ellen; de ki fogja az országot a kormány bitorlásaitól megóvni? Ellenállhatlan hatalom veszedelmes dolog a szabadságra nézve még akkor is, ha a legjobbakat ruházzuk fel vele.

Védekezni lehet másodszor a fővárosi lakosság túlságos befolyása ellen a törvényhozásnak és a kormánynak kisebb helyre való áttétele által. Ez az áthelyezés tényleg elejét veszi annak az erőszakos befolyásnak, a melyet a főváros e hatalmakra gyakorolhatna: de ebben az esetben a főváros rendesen az ellenzék központjává lesz. És még nagyon kétséges: melyik veszedelmesebb e két lehetőség közül?

Eredményre a harmadik út vezet. A fővárosnak a hatalomra gyakorolt befolyása csakis akkor nem lesz túlzott, és ennélfogva káros, ha az országban egyidejűleg valamennyi városnak, sőt a városi lakosság mellett a vidéknek is biztosítjuk a fejlődés lehetőségét. A polgárosodás nagy középpontjait távolabb körben csodálhatjuk; de ha a felvilágosodásnak nem fényét, hanem hasznát nézzük, ezt csak ott találhatjuk, a hol sok középpont van.*

13. §. Többség, kisebbség.

Külön megfigyelést érdemel az állam népességének az a tagozódása, mely akkor jön létre, a midőn az állam polgárai az állam akaratának kifejezése, az állam sorsának intézése végett határozni, vagy épen cselekedni szoktak.

Ahhoz, hogy valamely határozat közakaratnak legyen tekintendő, nem szükséges valamennyi polgár hozzájárulása: rendesen a többség bír határozathozatali joggal.

A többség több értelmiség egyetértéséből alakul. A valónak kinyomozására mégsem alkalmasabb eszköz, mint az egyes-

* I. 86—94.

nek az értelmisége. Nagy gyülekezetekben ugyanis a magasabb értelmiségnek ritkán sikerül magához emelni az alantabb állókat, rendesen le kell ereszkednie hozzájuk: miért is ilyenkor a többség határozatai nem a magasabbra emelt, hanem az alantabb álló értelemnek a jellegét viselik magukon.

A többségek még semmiféle erkölcsi vagy tudományos igazságot nem találtak fel. És rendkivüli fontosságú pillanatokban a többségek, tehetetlenségük érzetében, maguk is bírnak annyi belátással, hogy egyeseket ruháznak fel döntő hatalommal. A régi és újabb történelemből idézhetünk akárhány népet, a mely a törvényhozás tisztével egyeseket bízott meg, sőt rendkivüli esetekben még a népuralomra alapított köztársaságok sem nélkülözhették a diktaturát.

Rendes körülmények között a többségnek két lényeges előnye kétségbevonhatlan:

a) eszközt nyujtanak az állam kormányzóinak a polgárok nézetei kitudására, a mi minden czélszerű kormányzásnak egyik legfőbb és legnehezebben kielégíthető feltétele;

b) a többség kormánya azt a meggyőződést kelti a polgárokban, hogy az állam az ő érdekökben kezeltetik. És miután a törvények hatalma nem elméleti tökéletességüktől, hanem attól függ, hogy mindenki vonakodás nélkül hajtson nekik fejet; miután továbbá az államviszonyok inkább azáltal nyerik szilárdságukat, mivel tökéleteseknek tartatnak, mint azáltal, hogy valóban tökéletesek: ez a meggyőződés egyike az állam legerősebb biztosítékainak.

Ez a kettős előny azonban a többség befolyásától csak akkor remélhető, ha a hatalom, melylyel a többség a közügyek vezérletére jogilag bír, általa tettleg gyakoroltatik is. Nyugalmas korszakokban ugyanis a polgárok közönyössége, izgalmas pillanatokban pedig félelme azt eredményezi, hogy a legfontosabb határozatokat a többség nevében ugyan, de gyakran viszonylag csekély kisebbség hozza. *

A többség előnyei épen ez okból többnyire inkább csak elméletiek. Ellenben nagyon is gyakorlati a veszedelme. A nagy

* I. 261—262.

többség t. i. mindig bátorságot vesz magának arra, hogy logikáját a képtelenség határáig vigye. * Annyira, hogy a nép nevében absolut hatalmat igényel és ekkor absolutizmusa ugyanazokat a bajokat idézi elő, mint a melyek szükséges eredményei minden, bárki által gyakorlott absolutizmusnak. **

A többség mellett azonban a kisebbség erejét és jelentőségét sem fogjuk lekicsinyelni, ha figyelembe veszszük, hogy az államokban a nagy felforgatást sohasem a túlnyomó többség, hanem mindig egy aránylag csekély számú, összetartó kisebbség, a többségnek részvétele nélkül, sőt akarata ellenére hajtja végre. ***

Mindezeket különösen akkor kell figyelembe vennünk, ha az úgynevezett „népakarat“ értékét akarjuk mérlegelni. Látjuk, hogy a népakarat sohasem az egész népé, hanem legtöbbször csupán a többségé, sőt nem ritkán épen a kisebbségé. Látjuk ebből azt is, hogy mily csekély értéke van a „Vox populi vox Dei“-féle elvnek.****

IV. ÁLLAMFORMÁK.

14. §. A monarchia.

Az állam kül- és belbiztonsága, jóléte, fejlődése, sőt az egyes honpolgárok szabadsága is legkönnyebben úgy érhető el, ha az állam legfőbb hatalma egy egyén kezében központosul. Róma alkotmányának azt a hibáját, hogy a legfőbb hatalom két személy közt osztatott fel, veszélyes pillanatokban a diktatura által tette jóvá. A hol ez nem történt, és az állam élére több személy állíttatott, ott ez — a római decemvirek és az athenei harmincz zsarnok uralkodásától kezdve egész a franczia direktoriális szerkezetig — mindenkor károsnak bizonyult be. És pedig nem csupán azért, mert ezáltal az államegység képviselésére hivatott hatalomnál összeütközések támadnak, hanem azért is,

* II 192. — ** I. 144. — *** I. 7. — **** I. 261—262.

mert e rendelkezés által nem valósítható két dolog, a mi minden jó állami szerkezetnek lényeges kelléke.

Először is ily megosztottság mellett hiányzik az állam egységét képviselő jelkép. Pedig ezt a jelképet nem nélkülözheti az állam. Az ugyanis magában még nem elég, hogy az államegység érdekei képviselve legyenek; és ha vész fenyegeti, megoltalmaztassanak: hanem szükséges, hogy ennek az egységnek az öntudata is éberen tartassék. De miután természetünkben rejlik, hogy az egység fogalmát semmi forma alatt sem képzelhetjük világosabban, mint az egyénben: az államegység fogalma is ennélfogva csak ott nyerhet könnyen érthető kifejezést, a hol az egy egyénben van megtestesülve. Ezáltal még kisebb államok is, a melyekben minden egyes képes az egyetemet mint egészet áttekinteni, bizonyos fokú cohaesiot nyernek, a mit különben nélkülözniök kellene. Nagy államokban pedig, a minők korunk államai, a melyekben az egészet mint ilyet csak gondolni lehet, még inkább így áll a dolog.*

A második még fontosabb ok, a melynél fogva mindig csak egy egyén kezébe lehet adni az államhatalmat, a következő.

Az állam hatalma az egyén irányában oly roppant nagy, hogy ez nem képes annak ellenállni. Ha tehát az egyén biztonságot akar találni az államban: szükséges, hogy ez a hatalom határozott, változhatlan elvekhez legyen kötve, a melyeknek hódolni köteles ugyan mindenki, de a mi által egyszersmind az állammal való minden összeütközés kikerülése lehetségessé válik. E változhatlan renden kivül az államnak szükséglete az is, hogy az emberi érzelemnek az államban adassék meg helye. Hogy ez

* Oly természetes az államot egy személyben megtestesítve gondolni, hogy a nép ott is mindig egy egyént szokott tartani a főhatalom valódi képviselőjének, a hol e hatalom a szabadság biztosítása, vagy többek ambiciójának kielégítése végett többekre ruháztatik. Ha nem akarna is egy sem ama tagok közül, a kik közt a legfőbb hatalom meg van osztva, társai fölé emelkedni (a mi kétségtelenül a legritkább eset, miután az egyenlőség öntudata azoktól van legtávolabb, a kik egy egész nép fölé vannak állítva) — ha nem is volt meg addig a kormány tagjai közt a vetélkedés, beviszi azt közéjük a nép, midőn egész tiszteletében a legfőbb hatalom egyes tagjait részesíti.

ott, a hová a törvény nem ér, ennek hiányát pótolja vagy túlságos szigorát enyhítse; hogy az állam megsértését megérezze, az állam becsületérzésének az összeütközés pillanatában mindent feláldozzon, de a felelősség érzetétől visszatartva, az igazság és észszerűség határainak áthágása nélkül.*

15. §. A demokratia.

A köztársasági államforma nem bizonyos alapelvek, hanem bizonyos viszonyok eredménye.**

Demokrata államokban a legfőbb államhatalom a többség kezében van. És feltehető lévén, hogy ez a saját érdekében használja hatalmát: nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy ily államok mindazon esetekben, a melyekben a többség belátja a maga érdekeit, czélszerűen, azaz az uralkodó többség érdekében fog kormányoztatni.

Ez a demokrata államformáknak legnagyobb előnyük. De legtöbb hibájuk is ebből a forrásból ered.

Valamint a korlátlan monarchiában bizton várhatni, hogy az uralkodó az állam érdekeit megóvja, valahányszor az állam java azonos az uralkodóéval: szintúgy föl lehet ezt tenni a demokratiában is. Midőn azonban a többséget képező számos egyénnek érdekei az államéival — habár csak látszólag is — ellentétben vannak, hiába emlékeztetjük őket arra, hogy az állam érdekei az övéikkel azonosak, és hogy azért önjólétüket a közjónak kell alárendelniök. Az uralkodó anyagi érdekei sehol sem tétetnek nagyobb nyilvánossággal a többinek eléje, és sehol sem hozatnak minden összeütközésnél az emberiség legszentebb elvei az uralkodók anyagi előnyeinek áldozatul oly könnyen, mint épen a demokratiában.

Mert a tömegek, természetöknél fogva, nem felelősek. Valamint a határozat, a miben ezeren vettek részt, egyestől nem függ egészen: éppúgy nem vállalja érte magára egy egyén sem a felelősséget. Az anyagi haszon, a mit hajtott, közös marad; az erkölcsi bűntudat, a melynek árán az vásároltatott, közös

* I. 273—277. — ** I. 325—326.

teher lesz, a melytől mindenki mentnek hiszi magát; a mely miatt sem a közvélemény, sem a történelem ítélete előtt nem kell reszketnie.*

A demokratiának is szüksége van tehát valami ellensúlyra. Ezt az ellensúlyt az arisztokratia nyujtja. Demokratia és arisztokratia kölcsönösen ellensúlyozzák egymást. A mely demokratiának nincs meg az ellensúlya az arisztokratiában, szintoly bizonyosan kényuralomra vezet, mint az arisztokratia mindig oligarchiává fajul, ha hatalmát politikai joggal bíró nép nem ellensúlyozza.**

16. §. Monarchia-e vagy köztársaság?

Az egység fogalma a monarchia fennállásának egyik feltétele, ezért a monarchia törekszik is az államegység után. Sőt ama népeknél is, a melyek huzamosabb ideig ebben az államformában éltek, ugyanez az irány fejlődik ki; míg népies alkotmányok az ellenkező eredményt idézik elő.***

Azt a kérdést: vajjon a monarchiai és respublicai két államforma közül melyik kedvezőbb az állam jólétére? — mégsem oldhatjuk meg abban az általánosságban, a mint ez rendesen történni szokott.**** Szükségtelen is oly kérdés vitatása, a melyben attól függ véleményünk: vajjon egy teljesen erényes népnek, vagy egy valóban nagy uralkodónak hypothesiséből indulunk-e ki. A nehézség nem ezeknek az elképzelésében, hanem inkább mindkettőnek a meglelésében rejlik. Sem a monarchia, sem a köztársaság ellen általában véve nem lehet érvet találni, mit elméleti és gyakorlati szempontból ép oly fontos ellenérvekkel meg nem lehetne czáfolni. Ezenkívül ott, hol az alkotmányos monarchia győzött, oly közel áll egymáshoz mindkét államforma, hogy alig lehet az egyik mellett valamit felhozni, a mit egyszersmind a másik mellett is ne lehetne felhasználni.†

A különböző forma között, a melyet az államnak adhatni, bizonyára az a legelőnyösebb, a mely az állam erkölcsi alap-

* I. 282—283. — ** III. 193. — *** I. 105—106. — **** I. 277. — † I. 272.

jait, mindenekfölött a jog és törvény iránti tiszteletet, megszilárdítja.* Másrészt minden viszony között azt igényli az állam java, hogy élére egy egyén állíttassék. De az, hogy erre örökös királyság vagy választott magistratura állíttassék-e fel, attól függ, hogy az állam sajátságos viszonyai között melyik látszik leginkább czélravezetőnek.

Oly államok, a melyek a királyságnak köszönik eredetüket, — minő Európának csaknem mindenik állama — egységök legjobb képviseletét abban találják, a mi ezt az egységet szülte: a királyságban. A hol viszont az államot forradalmak teremtették és a jogszerűleg fennálló államforma a királyság ellen küzdött harczból támadt, ellenkező lesz az eset. Ugyanez várható ott is, a hol a királyság félreismerte hivatását; és sem a törvény kérlelhetlen szigorának enyhítőleg ellenébe álló emberi érzelmet, sem az állam becsületérzését nem bírja képviselni.

Hogy a különböző államformák közül melyik felel meg a fejlődés magasabb fokának: azt a történelemből nem lehet kimutatni. Alig gondolható olyan államforma, a melyet gyakorlatilag már meg ne kisérlettek volna; mindenik azért csak átmeneti fokozatnak tekinthető bármely másikra, miután a legtöbb esetben azt mutatja a történelem, hogy egyszer már szolgált ilyen fokozatul.**

Különben is a monarchiai formának köztársaságivá és ennek viszont azzá változtatása által az államnak csak azok a bajai orvosoltatnak, a melyek a legfőbb hatalom szervezetével függenek össze. — Ha bármely ország egy a legfőbb hatalom birtoklása után vágyódó olygarchiától pártokra van szakadva és azt tanítja a tapasztalás, hogy ott az államegység fogalma egy folytonosan változó legfelsőbb magistratura által képviselve elegendőképen nincsen, vagy, hogy attól a következetességnek az a foka, melyet az állami ügyek vezetése igényel, nem várható: akkor az ily országnak okvetlenül a monarchiai formában kell keresnie szükséglete kielégítését. Épen úgy lehet ott, a hol a koronát igénylő személyek fölött támadt vita lett szülőoka a viszálynak, a köztársaság a legjobb, sőt az egyedüli eszköz

* III. 56. — ** III. 114., II. 97.

arra, hogy az állam nyugalma biztosíttassék. A hol azonban a társadalom bajai mélyebben rejlenek, és a hibák, miket az állam élén veszünk észre, mint a fák csúcsainak kiszáradása, csupán az egészet fenyegető belső romlás külső jeleinek tekinthetők: ott a monarchiai formának köztársaságivá vagy viszont változtatásával csak igen kevés siker érhető el.*

Az az egy bizonyos, hogy az emberiség gyakran követett a jelenhez hasonló irányt és a rögtöni átmenet a despota kormányformához nem maradt el soha. Sőt kivétel nélkül igaz a tétel, hogy a mely nép valaha a korlátlan népfelség és a tökéletes egyenlőség elvét elfogadta, az korlátlan uralom alá jutott.

Igy történt Görögországban. Igy történt Rómában, a hol az imperator akarata, mint a pandectákból lehet látni, csak azért bírt törvény erejével, mert a nép a lex regia által összes hatalmát a császárra ruházta. Igy történt a középkornak csaknem valamennyi olasz államában. Igy a tizenhetedik században Cromwell alatt Angliában. Igy a tizennyolczadik és tizenkilenczedik században Napoleon alatt Francziaországban. A tapasztalás e tekintetben oly általános, hogy a korlátlan monarchia forrását keresve, azt sokkal inkább a korlátlan népfelség és egyenlőség eszméinek egyesülésében találhatjuk meg, mint akár a családéletből kifejlődött patriarchaságban, akár magában a hódításban.**

17. §. A despotizmus.

Vannak helyzetek, a melyekben az államnak önfenntartása végett minden erőnek az összpontosítására van szüksége; és állhatnak népek a szellemi fejlődésnek oly alacsony fokán, vagy egész kor is lehet oly megromlott, hogy egy embernek korlátlan hatalma szükségessé válik.***

Ily körülmények közt a korlátlan egyeduralom a legjobb, sőt egyedül lehetséges kormányforma lehet.****

Bizonyítja ezt a történelem, a melynek tanítása szerint ez alkotmányforma alatt is némi jólétre emelkedtek a népek.*** Bizonyítja továbbá az a csodálat, a melylyel a népek még századok

* I. 278—279. — ** I. 53—54. *** II. 174. — **** II. 195.

mulva is épen a legszigorúbb fejedelmeik iránt viseltetnek; a dicséret, a melylyel a régi korban Draco véres törvényhozását elhalmozták. Zsarnokságnak ugyanis nem a szigorúságot, hanem ennek csakis azt a nemét tekintik a népek, a melyet nem lehet előre látni: vagyis a mely veszélyezteti az állami élettől várt biztonságot.*

A korlátlan uralom oka eszerint nem az uralkodó, hanem a kor és a nép jellemében rejlik. Annyira, hogy semmi sem sikerül nehezebben egy korlátlan uralkodónak, mint ha megkisérlené népét szabaddá, vagy hatalmát kevésbbé korlátlanná tenni.**

A kényúri államforma gyakorlati tény; ha tehát eredményei fölött helyesen akarunk ítélni, mindenekelőtt azt kell megvizsgálnunk; mennyire terjeszkedhetik a kényúr elméletileg korlátlan hatalma a valóságban? És akkor belátjuk, hogy az egyéni szabadságot sohasem lehet kényúri államokban oly általánosan és szabályszerűleg korlátozni, mint a jelenkornak ama rendőri államaiban, a melyek a korlátlan népfelség alapján vannak berendezve.*** Belátjuk, hogy a személyes szabadságot a legnagyobb mértékben nem a korlátlan egyedúr zsarnoksága veszélyezteti; — hogy a személyes szabadság sehol sem korlátoltabb, mint ott, a hol a kormányhatalom a felséges nép nevében gyakoroltatik.****

Az egyes korlátlan hatalmát egyedüli támaszai, a vallás és az örökösödés elve is korlátozzák. A vallás korlátozza, a mennyiben a papság befolyását állítja a világi hatalom mellé; vagy a hol egy kézben van az egyházi és világi hatalom, legalább bizonyos vallásos elvek megtartására kötelezi az egyeduralkodót. Az örökösödés elve korlátozza, mivel azt a legfőbb hatalomra nézve szilárdan csak úgy lehet megállapítani, ha egyébként is tiszteletben tudják tartani; és ha az uralkodó alá tudja magát vetni azoknak a korlátozásoknak, a melyek az örökösödés elvével hatalmát illetőleg egybe vannak kötve.†

Ezenkivül a kényúri kormányformák alapelve: egyesnek merőben korlátlan hatalma, gyakorlatilag lehetetlenség is. Bármi

* I. 274. — ** II. 209. — *** I. 56. — **** I. 150. — † II. 204—205.

nagy hatalom ruháztassék is a kényúrra, ez nem szűnik meg ember lenni; térhez, időhöz és saját korlátolt természetéhez van kötve.* Már az emberi élet rövidsége sem engedi, hogy az egyesnek hatalma szakadatlan és mindig következetes maradjon; a mi szükséges volna, hogy az uralkodás egészen absoluttá legyen.** Eszközei az őt elméletileg illető korlátlan hatalom gyakorlati valósítására igen korlátoltak. Sohasem bír annyi hatalommal, hogy alattvalóinak tetteit és szavait minden pillanatban ellenőrizni és a korona parançsait végrehajtatni képes volna. Hogy hatalmával élhessen, kénytelen annak egy részét másokra ruházni, sőt gyöngeségének érzetében kénytelen annak egy részét használatlanul hagyni.*

Végül egy korlátlan egyedúr sem tartja magát felelőtlennek — hacsak nem esztelen vagy szörnyeteg. Felelős marad ő Isten és saját lelkiismerete előtt; és bármennyire felemelkedettnek hiszi is magát kortársai fölött, nem közömbös előtte a jövő ítélete. Hibáiban és gyöngéiben, félelmében és hiúságában is biztosíték rejlik hatalmának kíméletlen használata ellen.***

Ellenben nem puszta szójárás a népuralom mindenhatósága.**** A nép egyeteme (vagy többsége) rendelkezik a jogilag ráruházott korlátlan hatalom érvényesítésének minden eszközével.* A nép mindenütt jelen lévén, hatalmát egyaránt kiterjesztheti úgy a legkisebbre, mint a legnagyobbra. És mivel a demokratiában az állam hatalmát épen azok gyakorolják, a kik egyszersmind a közvéleményt képezik: az államhatalom itt még az erkölcsi korlátoktól is szabad. A jogtalan hatalom ellen való ellenállás, a mely egyes zsarnok ellenében erény gyanánt magasztaltatik, itt úgy tűnik fel, mint bűn. Oly cselekmények, a minőket absolut monarchiában a közvélemény megbélyegez: itt árulás a barátok ellen. Az uralkodó érdekében a vér legszentebb kötelékeinek megsértése, a mely a hatalmas úr előtt önlealázás, — az absolut népuralom alatt erény.†

Minthogy pedig az absolutizmus annál erősebb, minél inkább nemcsak physikai erőn, hanem a polgárok meggyőződésén

* I. 56—57., II. 196. — ** I. 290. — *** I. 283. — **** I. 292. — † I. 292., 150.

is alapszik; és minthogy a zsarnokság csak ott lehet tökéletes, a hol becsület dolgának tartja az egyén magát annak alávetni, a mely viszony sehol sincs meg oly mértékben, mint a demokratiában: ezek az okok eredményezik, hogy a személyes szabadságot a népuralom absolutizmusa a kényúrnál is inkább korlátozza.*

Összegezzük az előadottakat. Az államtudomány — legalább az, a mely az államot nem czélnak, hanem eszköznek tekinti — bizonyos viszonyok közt szükségesnek tarthatja a korlátlan egyeduralmat. Általában mindazáltal az absolutizmust — sem egyeduralmi, sem népuralmi formájában — nem hagyhatja jóvá. Az absolutizmust egyik alakjában sem helyeselheti, mert az oly alkotmány, a melyben minden az uralkodó személyiségétől függ, nem felel meg az állam czéljának, t. i. a biztosságnak.** A czélnak egészen csak olyan alkotmány felelhet meg, a mely kezességet nyujt, hogy az államhatalmat mindig a köz érdekében gyakorolják és hogy az állam kormányzói egyéni czélokra azzal nem élhetnek vissza.*** Ebben áll a vegyes államszerkezet, az alkotmányos állam előnye a despotizmus fölött.

18. §. Az alkotmányos állam.

Úgy a korlátlan demokratia, mint a korlátlan egyeduralom mindig csak átmeneti fokozat más, czélszerűbb államformára.****

Még ott is, a hol a nép uralkodik, szükség van intézményekre, a melyek az egyeseket, sőt magát a népet is biztosítsák az uralkodó hatalom rögtönzései ellen. Ez a biztosság csak abban keresendő, hogy a legfőbb hatalmat az államban (a felségi jogot) többek közt osztják meg és gondoskodva van arról, hogy csak bizonyos formák közt lehessen azt gyakorolni, a melyek megóvnak bennünket az elhamarkodástól. Vagyis még a tökéletesen demokrata államok sem lehetnek el alkotmány nélkül, a mely megvédi mind az államot, mind az egyeseket a hatalom képtelensége és szenvedélyei ellen.

* I. 292., 150. — ** II. 204., 174., 304.; I. 150. — *** II. 174—175. — **** III. 7.

Ezt a czélt elérni valamennyi államforma közül legjobban az alkotmányos egyeduralmiban lehet. Itt az az intézkedés, hogy a király beleegyezése nélkül semmi sem válhatik törvénynyé és hogy a király kormányi eljárásánál felelős miniszterének ellenjegyzése szükséges, — jelentékeny befolyást ad a királynak a törvényhozásra és a nép képviselőinek a kormányra. Úgy hogy mindazon esetekben, a midőn a dolgok természete szerint a felséges államhatalomnak kell határozni, egyik sincs kizárva a részvételből ama tényezők közül, a melyek közt a felségi jogot megosztották. Azáltal, hogy a király a minisztereket kinevezheti, a nép képviselői pedig a minisztereket felelősségre vonhatják, egyszersmind arról is van gondoskodva, hogy a kikre a végrehajtó hatalom bízva van, mindig függésben legyenek az uralkodó hatalomtól, azaz: mind a királytól, mind a nép képviselőitől, a kik közt a felségi jog meg van osztva.*

Ha a kényúri és az újabb alkotmányos államokat egymással összehasonlítjuk, a legnagyobb különbséget köztük abban látjuk, hogy a korlátlan hatalom — a mely mindkettőben megvan — azokban egyest illet az egész fölött, ezekben pedig az összességet illeti minden egyes fölött. Hogy továbbá a kényúri államforma alapeszméje, kitűzött czélja magában hordja lehetetlenségét; míg az újabbkori alkotmányos állam gyakorlatilag kivihetőnek látszik.**

Az alkotmányos formának ereje ugyanis kettős meggyőződésen alapszik: a népén, hogy a törvényekben a saját műveit tiszteli és hogy a törvények az ő érdekében vétetnek alkalmazásba; és a kormány azon meggyőződésén, hogy e törvények fenntartásánál az egész népnek vagy legalább a többségnek közremunkálására számot tarthat. Ebből a kettős meggyőződésből származik a népnél a törvénynek tiszteletben tartása, a kormánynál az erejében bízás; még pedig oly mértékben, a minővel korlátlanul kormányzott államokban csak igen ritkán, vagy ha a nép a műveltségnek már bizonyos fokára jutott, épen sohasem találkozunk. Csak az alkotmányos formák segítségével válik lehetségessé, hogy a kormány magát erősnek érezhesse a pol-

* I. 227., III. 60. — ** I. 56.

gári szabadság megszorítása nélkül és hogy a nép meg legyen győződve szabadságáról és kormányának erejében ne lásson okot a gyanakodásra.

Mindez azonban csak lehetőség, a mely nem következik be, ha a nép közönyösséggel viseltetik alkotmányos jogai iránt. A mint ugyanis a törvényhozás ez esetben nem az egész nép választásából indult ki, úgy a kormány hatalma sem alkotmányos állásából származik, hanem a korona által gyakorolt befolyásból. A kormány hatalmát magában az a körülmény, hogy a kormány alkotmányos, nem erősíti, sőt inkább gyengíti. Mert az alkotmány, mely a kormányra nézve nem hatalom forrása, béke napjaiban akadály, nehéz pillanatokban meg veszély.*

V. ALKOTMÁNY.

19. §. Az alkotmány fontossága.

Az állam alkotmánya fontos, de túlbecsülnünk ezt a fontosságot a világért sem szabad. Nem szabad, mert az állam céljai közül egyiket sem lehet elérni az alkotmány által.

Egy állam sem lesz nagygyá csupán alkotmánya által. A közigazgatási szervezet egynek sem adja meg kellő mértékben az összefüggést. És még kevésbbé lehetséges, hogy bizonyos államintézményekkel valamely nagy feladat öntudatát ébreszszük fel a polgárokban. Mindez nagy egyéniségek befolyásától függ.** Az állam hatalma pedig attól, hogy az nem csupán az alkotmányon és törvényen alapszik, hanem oly viszonyokon, a melyek az állam hatalmát szükségessé teszik.***

20. §. Milyen legyen az állam alkotmánya?

Általában nem lehet meghatározni, miként kell az államot rendezni, hogy azáltal erejének egyetlen eleme se szenvedjen csorbát.

* I. 241—242. — ** II. 123. — *** III. 17.

A mint ugyanis az állam nagysága, összefüggése és lendítő ereje a viszonyok különfélesége szerint a legkülönbözőbb okokból származik: úgy az egyes államoknak adandó alkotmányoknál is csaknem minden esetben különböző tekintetekre kell figyelemmel lennünk.*

Mégis vannak közös tényezők, a melyekkel úgy a czélszerűen, mint a czélszerűtlenül rendezett államoknál találkozunk, és a melyek lehetővé teszik, hogy az alkotmány általános kellékeit megállapíthassuk.

1. A történelem azt mutatja, hogy különféle veszedelemnek minden állam mindig ki van téve. Az alkotmány tehát úgy szerkesztendő, hogy előre tekintettel legyen veszedelmek bekövetkezhetésére.**

2. Bármely alkotmány mellett megmarad az egyénnek az a törekvése, hogy az állam erejét a saját javára használja és mindinkább lazítsa függését az állam irányában.*** Az alkotmányban ugyan ki lehet mondani, hogy az egyes részek teljesen alá legyenek vetve az államnak és semmi akarattal ne bírjanak; és meg lehet azokat fosztani minden törvényes eszköztől, a mi által akaratukat érvényesíthessék: mindazonáltal az alkotmányos kormánynak époly kevéssé áll hatalmában, mint a kényúrnak, azt eszközölni, hogy ilyes akarat ne keletkezzék, és a kormány eljárásai semmi akadályra ne találjanak.**** Ennélfogva minden államnak készen kell lennie ellenállásra. És leghelyesebb, ha már az alkotmány szabja meg azt az utat és módot, a melyen az említett törekvés kielégítést kereshessen. ***

Az oly állam-intézmények, a melyek az egyéniségek megsemmisítésén munkálnak . . . : nemcsak megnyugvást nem adhatnak, hanem hosszas ideig fenn sem állhatnak. Mert az ilyen intézmények ellen irányzott törekvések által az ember rendeltetése akadályait igyekszik elhárítani; és e törekvések mindig szükségkép czélt is érnek.†

3. Az uralkodó hatalomban részes egyének és osztályok mindenütt egymással is ellentétben vannak, a mely ellentétet megszüntetni a mindenkiben meglevő uralkodási vágynál fogva

* II. 123. — ** II. 248. — *** II. 250. — **** II. 246. — † III. 146.

lehetetlen. Az alkotmánynak kell gondoskodnia arról, hogy az ilyes összeütközések alkalmával az egyének és osztályok egyike vagy másika teljes győzelmet ne vívhasson ki a többi fölött.*

„A társadalmi helyzeteknek a birtok, a képesség és a munka sokfélesége által különbözősége oly tény, a melyet büntetlenül semmiféle alkotmány sem hagyhat figyelmen kivül. A hajdani arisztokratia, a középosztályok és a nép nem semmisíthetik meg egymást kölcsönösen: ennélfogva úgy kell szerkeszteni a kormányt," — úgy kell szervezni a törvényhozást, „hogy benne a népesség mindez osztályainak hely jutván, mindenik kielégítve és mindenik korlátozva érezze magát." (Guizot.)** Úgy kell rendezni az államot, hogy valamennyi polgárának érdeke legyen az állam fenntartása.***

4. Korunkban az anyagi szükségletek az élet minden viszonyára nagy befolyást gyakorolnak. Ennek ellenére csalódás azt hinnünk, hogy az állam szervezése közben csak azokra kell tekintettel lennünk. Az emberiség első lépéseitől fogva, a művelődés pályáján az erkölcsi szükségletek is mindenkor époly lényeges befolyással bírtak a polgárosodásra. Sőt minden korszakban találunk egy uralkodó eszmét, a mely nemesítőleg hat az emberi törekvésekre; a melylyel szemben maguk az anyagi szükségletek is háttérbe lépnek. És csak annyiban lehet gondolni elégültségre, a mennyiben ez az eszme valósul, vagy legalább ki tudják egyenlíteni az éles ellentétet a valóság és az uralkodó eszme között.

A mi egykor a kereszténység eszméje, a mi a XVI. században az egyházi, a XVIII.-ban a politikai reformatió volt: ugyanaz a mi korunkban a nemzetiség eszméje. Ez eszme valósítása korunknak erkölcsi szüksége lett. A fennálló viszonyok, ha az anyagi szükségleteknek megfelelnek is, támadások ellenében nem biztosak, ha evvel az eszmével ellenkeznek. Úgy bármely változás csak akkor vihető keresztül, ha a létező viszonyoknál inkább meg tud felelni annak az erkölcsi szükségletnek, hogy a nemzetiség eszméje valósíttassék.****

* II. 158. — ** I. 158—159. — *** II. 86. — **** III. 182., II. 102.

5. Végül az alkotmány csupán annyiban felelhet meg czéljának, a mennyiben általa az állam akaratának és erőinek központosítása lehetségessé válik. Mert az államnak, hogy feladatát betölthesse, hatalomra van szüksége. A hatalomnak pedig, mint az egyénnél, úgy az államnál is feltételei:

a) hogy határozatot hozhasson;

b) hogy a határozatainak végrehajtására szükséges eszközökkel bírjon. És az államban az első csak az akarat, a második csak az erők központosítása által lehetséges.*

*

Az alkotmánytervezet készítésénél rendesen más államok már életben levő alkotmányát szokták alapul venni. Az emberek azonban most kevésbbé őszinték, mint voltak akkor, midőn Malouet, Clermont-Tonnerre, Mounier és ezeknek pártjai nyiltan kimondották meggyőződésüket, hogy Francziaország csak az angol mintára szerkesztett alkotmány útján boldogulhat. Most a törvényhozók esküdöznek, hogy nem akarnak idegen ország példája nyomán indulni; sőt egyes eltérések által takargatják a hasonlóságot, mely az általuk indítványozott alkotmány és Angliáé között megvan. Oly eltérések által, a melyek gyakran szerfelett kártékony hatással vannak az alkotmányra.

Pedig az: vajjon más államé után szerkesztették-e az alkotmányt? — csak másodrendű kérdés. A fődolog az — a mi az alkotmánynak alapfeltétele és a mi az alkotmány megszerkesztésénél elsősorban veendő figyelembe — : vajjon bír-e az illető ország az alkotmány foganatosítására szükséges elemekkel?**

21. §. Az alkotmány biztosítékai.

Olyan hatalmat, a mely csak addig mindenható, míg a a közjóra munkál és mihelyt hűtlenné lesz feladatához, azonnal erejét veszti: csak képzelni tudunk. A valódi életben lehetetlen valakire valamely hatalmat ruházni a nélkül, hogy az azzal való

* II. 124. — ** I. 211—212.

élés mellett a visszaélés is lehető ne lenne. Minthogy pedig az állam nem maradhat fenn tartósan, ha a legfőbb hatalom valakire nincsen bízva; és minthogy mindenütt vannak bizonyos személyek, a kiknek bizonyos formák között mindenki tartozik engedelmeskedni; és a legfőbb hatalom mindig bír — és az állam érdekében bírnia is kell — azzal a képességgel, hogy valahányszor az állam létérdeke kivánja, legyőzze mindazt, a mi őt hatalma gyakorlásában korlátozza: a visszaélés lehetőségének megszüntetésére képtelenek vagyunk. Annyit érhetünk el csupán, hogy a hatalommal való visszaélést nehezítjük.*

A fennálló rendet az állam fegyveres ereje őrzi. De a fennálló rend a fegyveres erő oltalmára csak addig számíthat, a míg a sereg és főkép vezérei óhajtják annak fenntartását.**

Ezért nem lehet intézményekkel fizikailag megszüntetni az államhatalom visszaéléseit. Nehezíteni is csak úgy, ha a czélszerű intézményeken kívül erkölcsi biztosítékaink is vannak.* Ilyen biztositékok: az állampolgárok érdekeinek figyelembevétele és a jog tisztelete.

Majdnem általános tapasztalás a világtörténetben, hogy a legtöbb alkotmány — bármi nagy hibái voltak is — mindig akkor enyészik el, ha fennállása az állampolgárok nagyobb részének anyagi jólétével összeütközésbe kerül; és az alkotmány romjain mindig csak az képes új hatalmat alapítani, ki ezt az állampolgárok *érdekeinek* biztositására tudja felhasználni. A franczia forradalom számos adatot nyujt e tétel igazolására. A 89.-i első nagy forrongást nem az oekonomisták és encyclopaedisták, hanem azok a controleurs génereux és más közigazgatási hivatalnokok idézték elő, a kik gyakorlatilag bebizonyították, a mit amazok a fennálló viszonyok hiányairól írtak. A következő kormányok közül is a császárságig mindenik azon bukott meg, hogy nem volt képes az anyagi jólét iránti igényeket kielégíteni. És maga Napoleon, a ki kezdetben nagyrészt a nép anyagi érdekeinek oltalmára alapította hatalmát, elvesztette ezt a hatalmat, mihelyt az anyagi érdekekre veszedelmessé vált. És Rómában is Augustus uralma csupán azért lett tartós, mert véget vetett az anyagi

* III. 49—50. — ** I. 324.

szenvedéseknek, a melyek alatt előbb a római nép valamennyi osztálya sínylett; és a korábbi időkhöz képest némi általános jólétet tudott teremteni. E nélkül szintoly mulékony lett volna az ő hatalma is, mint a Pompeiusé és másoké, a kik azelőtt egyideig korlátlan hatalommal uralkodtak a köztársaság fölött.

A mikor azonban anyagi érdekekről szólunk az alkotmánybiztosítékok közt, nem szabad megfeledkeznünk a szellemiekről sem. Egyáltalában nem állíthatjuk ugyanis, hogy valamely államforma fennmaradása kizárólag attól a biztosságtól függne, melyben az anyagi érdekeket részelteti. Mentől magasabb fokán áll valamely nép a műveltségnek, annál nagyobb befolyást gyakorolnak az erkölcsi szükségletek is cselekményeire. És ha a kormány elbizakodottan megsérti egy népnek a jogfogalmait: ebben az esetben a legműveletlenebb népnél is azt tapasztaljuk, hogy nem csupán anyagi, hanem szellemi tekintetben is vannak bizonyos határok, a miket a földnek egyetlen hatalma sem hághat át büntetlenül, habár a sértett érzületért cserébe a legnagyobb anyagi előjogokat ajánlaná is fel. A nép visszakívánja a forradalmak által vesztett anyagi hasznot: ez az epedés azonban még senkit sem tartott vissza soha.*

Az állam szilárd alappal bír, ha valamennyi polgárának érdekében áll a fenntartása; de csak úgy, ha egyszersmind mindenki be is *látja* az állam és az egyének érdekeinek azonosságát.**

Ez a *belátás* annyira fontos, hogy ha az hiányzik, a legjobban megszerkesztett alkotmány sem felelhet meg a kitűzött czélnak. Mert minden intézmény, mely a közvéleménynyel, a nemzet többségének nézeteivel ellenkezésben áll, és a mely ennek folytonos izgatására ürügyül szolgál, magában hibás. Hibás különösen akkor, ha általa egyszersmind aránytalanul csökken azoknak a száma, a kik az alkotmány természetes védőinek tekinthetők.*** És hibás különösen azért, mert a megelégedés, a melyet az állam bizonyos szerkezete kelthet, nem e szerkezet eszményi tökéletességétől függ, hanem a polgárok abbeli meg-

* I. 163. — ** II. 86. — *** I. 239.

győződésétől, hogy valóban a lehető legczélirányosabb módon van szerkesztve az állam.*

Az érdekazonosságnak ez a belátása azért kiválóan fontos, mert abból származik az alkotmány egyedül biztos alapja: a törvény tisztelete.**

A törvények — Montesquieu nézete szerint — nem egyebek, mint a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok. Ámde ha vizsgáljuk, minő befolyással vannak fogalmaink e viszonyok ismeretére: akkor úgy találjuk, hogy a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyokon kivül minden törvény még az emberek fogalmaitól is függ. A törvények tehát oly szükséges viszonyok, melyek a dolgok felőli fogalmainkból származnak. Miután pedig sem a dolgok viszonyai, sem e viszonyok felőli fogalmaink nem változhatlanok: a törvények változásoknak vetvék alá. Ennélfogva változnak a törvényeken alapuló jogfogalmaink is. Csak egy körülmény nem változik soha: hogy t. i. állam nem képzelhető törvények és jogfogalmak nélkül.

Minél inkább valóban csupán a dolgok természetéből folyó szükséges viszonyok eredményei a törvények; minél inkább megfelelnek az emberek fogalmainak, szóval minél közelebb állanak a *természeti törvényekhez* a pozitiv törvények: annál boldogabb az állam. Mert a törvény mindig akkor legerősebb, ha erkölcsi alapokon nyugszik és megfelel a természeti jogokról alkotott fogalmaknak.

De ha a természet törvényét fensőbbnek, és a természetjog iránti tiszteletet olyasminek kell is elismernünk, a mi a czélszerű törvényhozásnak zsinórmértékül szolgál: mindazáltal a *pozitiv jog és pozitiv törvények tiszteletét* kell mindenekelőtt hangsúlyoznunk, mert a jog iránti tisztelet csak akkor tekinthető az államban levő viszonyok erkölcsi biztosítékának, ha e tisztelet a pozitiv törvények által megszabott pozitiv jogra is kiterjed.

Az államok a pozitiv törvényeknek állandósága, vagyis ama *történeti jogok tisztelete* nélkül, melyek ezeken a törvényeken alapszanak, fenn nem maradhatnak. Az alkotmány csak annyiban felelhet meg a czéljának, a mennyiben meghatározza a feltéte-

* I. 33. ** II. 86.

leket és a módokat, a melyek szerint kell történni a törvények változtatásának. Ebben a tekintetben alapgondolata bármely alkotmánynak, hogy pozitiv törvényt máskép nem lehet megváltoztatni, pozitiv jogot máskép nem lehet eltörölni, mint a pozitiv törvény által meghatározott módon és a megszabott föltételek mellett létrejött pozitiv törvény erejével.

A most említett mód és föltételek a tapasztalás szerint akkor czélszerűek, ha nem teszik igen könnyűvé a törvénynek és az azokból eredő jogoknak a megváltoztatását.* Mert a haladásnak csak annyiban lehet jótékony hatása, ha lassankint történik és nem tépi össze azt az összefüggést, a melynek a mult és jelen között mindig meg kell lenni.

Különösen korunkban — a melynek egyik legnagyobb veszedelme, hogy fenntartó elemei, a rohanó elemekhez képest igen gyöngék —, különösen az élénkebb mozgalom korszakaiban van szüksége az államnak bizonyos tényezőkre, a melyek támaszul szolgálnak a létező fenntartására. Az örökösödési királyság és az örökösödési arisztokratia nagy haszna — főleg politikailag szabad államokban — épen abban rejlik, hogy mint a történeti jog természetes képviselői, a nyugtalan előretörekvésnek gátakat vetnek s az üdvös haladást épen azáltal teszik lehetővé. Mert a haladás a népeknél, valamint az egyeseknél csak akkor lehetséges valóban, ha egyik lábbal szilárdul állanak, míg a másikat előbbre viszik.**

* I. 50—52. — ** III. 191—192.

VI. AZ ÁLLAM HATALMA.

22. §. Az állam hatalma általában.

Bárhogy legyen rendezve az állam, kétféle önzéssel találkozunk benne, a mi két ellenkező irányt idéz elő minden törekvésben: u. m.

az egyén önzésével, a ki mindig a jólét és függetlenség legnagyobb fokára törekszik; és

az állam önzésével, miszerint mint egész fennállani, fejlődni és mind több-több hatalomra szert tenni akar.

Az egyén és az állam önzése között az ellentét szintúgy megvan a köztársasági államokban, mint a királyságokban; a miből következik, hogy bármely alkotmányforma mellett egyaránt kell védeni az államot az egyén önzése ellen, a ki teljes függetlenségre törekszik; és az egyént az állam önzése ellen, a mely mindig azon van, hogy az egyént tökéletesen hatalma alá vesse.*

A mi az egyéni önzés ellen való védekezést illeti, itt különösen arra kell figyelemmel lennünk, hogy egyrészt az embernek érdekeihez való ragaszkodása nem általában az érdekek nagyságától függ, hanem attól a fontosságtól, a mit az egyén azoknak tulajdonít;** másrészt mihelyt azt az alapelvet állítjuk fel, hogy az államnak az egyén szükségleteire való tekintet nélkül csupán a közjóról kell gondoskodnia, mindenki azon van tüstént, hogy közszükségletnek tüntesse fel azt, a mire csak magának van szüksége, vagy a mi a saját eszméinek megfelel.***

A mi pedig az állam önzését illeti, ennek veszedelme különösen abban rejlik, hogy minél korlátlanabbá tétetett az államhatalom, annál valószinűbb a despotizmus bekövetkezése. És a mely pillanatban a tulajdont egészen biztosítottnak lehet tartani, mivel az azt védő hatalomnak semmi sem állhat ellen: egyszersmind meg van alapítva az absolut uralom is. Mert oly hatalom ellenében, a melynek semmi sem állhat ellen, nincsenek

* II. 194., 304. — ** II. 165. — *** II. 106.

biztosítékok; és az oly állam, a melyben a polgár minden biztosítékot nélkülöz, mindenkor csak despotia, uralkodjék bár XIV. Lajos, vagy egy választott kormányfőnök.*

Az államhatalom korlátlansága ellen csak egy biztosíték van: ha azt a kört, a melyben a természete szerint megoszthatlan és a közérdekben ellenállhatlan államhatalom mozog, az államnak mint egésznek vezetésére és azokra az érdekekre szorítják, a melyek közösek az állam valamennyi polgárával. Ezeknek a határoknak elméleti megjelölése azonban, a melyeken túl az államhatalom ne léphessen, csak annyiban bír jelentőséggel, a mennyiben az államhatalomtól elvett hatáskört másokra ruházzák; és pedig azokra, a kik elég erősek jogszerű hatáskörük védelmére. Az államhatalom korlátozása végett tehát arról is kell gondoskodni, hogy az egyén ne elszigetelten álljon az államhatalom ellenében.

Az egyetlen védőeszköz korunkban az állam mindenhatósága ellen, a mely századokon át szolgált oltalmul mindenféle korlátlan uralom ellen; tudniillik: hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, a melyek az egyént az állammal egybefűzik** és magának az egyénnek is*** bizonyos kört adjanak önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat alkossanak.**

23. §. A központosítás.

Hogy mennyire terjesztendő ki az állam hatalma, — vagy más szóval: meddig mehetünk a központosítási elv alkalmazásában? — erre a kérdésre általánosságban nem felelhetünk. Az állam helyzete, az irányában támasztott követelések, ama javak száma és nemei, melyeket biztosítani kell, mindenekfölött az a körülmény, mely eszközök állnak az egyén rendelkezésére az államon kivül, hogy anyagi és szellemi javait védhesse: mind oly dolgok, melyek tekintetbe veendők az államhatalom körének meghatározásánál, a központosításnál.****

* I. 321. — ** II. 318—319. — *** II. 109. — **** II. 129., 257.

Az állam működési körét nem lehet minden időszakra és minden népre meghatározni, hanem csak egy külön korszakra és egy bizonyos népre. Mégis ha több nép legalább annyiban ugyanazon fokán áll a műveltségnek, hogy javaknak ugyanazokat a dolgokat tartja: az államhatalom jogkörének is ugyanannak kell lennie nálok. Az azonegy század népeinek alkotmányai közt meglevő hasonlóság oka nem az utánzási törekvésben rejlik, hanem abban a tényben, hogy habár soha sincsenek is különböző népek egészen egy fokán a műveltségnek és soha sincsenek is hasonló viszonyok között: mindazonáltal van — többek közt — eszméikben és szükségleteikben némi közösség, a mely hasonlatosságot idéz elő az alkotmányokban is.*

Minél kisebb az állam és minél inkább szüksége van önállóságának oltalmazása végett minden erejére: annál kiterjedtebbnek kell lennie ama dolgok körének, a melyek kizárólag az államhatalom vezetését illetik. Ellenkezőleg világos, hogy miután amaz érdekek száma, melyek az állam valamennyi tagjával közösek, az állam terjedelméhez képest csökken: nagyobb államokban az államhatalom befolyásának is kevesebb tárgyra kell kiterjeszkednie.**

Oly államban, a melynek önállóságát folyvást külellenségek fenyegetik, vagy a mely más népek sorsára túlnyomó befolyást akar gyakorolni, hódításra, hadi dicsőségre vágyik; a hol az egyes állampolgárok anyagi javai az államhatalomtól függnek és folytonos oltalmat igényelnek; a hol végre századok óta megszokták az állam gyámkodását és minden egyéb intézmény, mely az egyén anyagi és erkölcsi javait biztosíthatná, össze van rontva: ily államokban nagy hatáskört kell adni a közhatalomnak, s a központosítás elvét sokra ki kell terjeszteni; holott az más viszonyok között épen nem szükséges.***

Sőt nemcsak nem szükséges, hanem a központosítás túlságos kiterjesztése veszedelmes is. Mert veszedelmes eredményei vannak. Mert a központosítás felé való törekvés közös minden korlátlan kormányformával; és következményei is az egyes

* II. 96—97. — ** II. 318—319. — *** II. 129., 257.

polgárra nézve azonosak, bármily nevet viseljen a hatalom, a mely az országot központilag kormányozza.

A központosítás következményei:

a) az egyénnek gyámság alatt tartása oly dolgokra nézve is, a melyek az állam érdekeivel nincsenek közvetlen kapcsolatban; és e gyámkodás folytán az egyéni erők visszafejlődése;

b) külön tisztviselőkar alakulása, a melynek tagjai azoktól, a kik igazgatása alá helyezvék, tökéletesen függetlenek, míg másrészről tiszti elöljárójuknak vakon engedelmeskedni tartoznak; ez a teljes függetlenség azok irányában, a kik felett hatalommal bír, és a fölebbvalójától való függőség a tisztviselőre szükségkép befolyással van és mind az uralkodás, mind a szolgaság bűneit könnyen előidézi: tehát könnyen kihágásokra és visszaélésekre vezet;

c) általános tespedés a közigazgatás minden ágában, vagy örök változás haladás nélkül: a mint t. i. a központi hatalom változatlan marad avagy változást szenved; minden ügy vezetése egy pontban lévén összpontosítva, minden elégedetlenség is szükségkép erre a központra —, és a javítási törekvés is az egész államhatalom megváltoztatására van irányozva; *

d) a legnagyobb önkény minden tisztviselőcske részéről; vagy pedig — hogy a polgárok oltalmaztassanak — egy sereg formaság, a mely még az önkény súlyánál is inkább nehezedik mindenkire;

e) a felelősség elve gyakorlati alkalmazásának nehézsége, miután a magasabb állású tisztviselő az általa elkövetett hibákat azzal mentheti, hogy parancsait az alatta szolgálók félreértették; ezek meg azzal védhetik magukat, hogy ők engedelmességgel tartoznak fölebbvalóiknak. Az egyes polgár, ha a közigazgatás neki kárt okozott, ily kormányrendszer alatt csak nehezen nyerhet elégtételt; részint azért, mert ezt rendesen nálánál jóval magasabban álló egyéneken kellene keresnie, részint meg azért, mert egyáltalában nem lehetséges más elégtétel, mint az illető tisztviselőknek bírói elmarasztalása, és ehhez

* II. 317.

annyi bizonyíték kívántatik, a mennyit az egyén a testületi szellem által pártfogolt tisztviselői-kar ellen ritkán képes előterjeszteni; arról nem is szólva, hogy a tisztviselők tévedéseiből vagy ügyetlenségéből származó hibák csaknem kivétel nélkül büntetlenül maradnak.

f) Mindamellett, hogy a hivataloknak minél alkalmasabb egyénekkel való betöltése mind az államra, mind az egyes polgárra nézve a legfontosabb dolog, mégis azok, a kiktől a kinevezés függ, rendesen nem képesek a kinevezendő egyének tehetségeiről tájékozódni; a kinevezéseknél itt nem is a tehetség a döntő szempont, hanem az a tény, hogy sok fizetéses tisztviselő kinevezésének a joga a legjobb eszköz a kormány hatalmának a növelésére. A miből ismét az következik, hogy — főleg alkotmányos országokban, a hol a központi hatalom kezelőinek állása sohasem biztos — a közoktatási, igazságügyi, közigazgatási hivatalok betöltésénél nem arra vannak tekintettel, a mi tulajdonképen a feladat: t. i. a közoktatás, jogügy, közigazgatás lehető legjobb ellátására, hanem csak az államhatalom kezelőinek érdekeire, a kik a kinevezési jog által a lehető legnagyobb befolyást akarnak szerezni a választásokra, stb. — Meg kell itt jegyeznünk, hogy a befolyás, a melyet a központi hatalom ezekre a tárgyakra gyakorolhat, sohasem lehet állandó, mindig csak pillanatszerű. A központi hatalom parancsolhatja, hogy az iskolákban bizonyos valamit tanítsanak, hogy bizonyos jogesetet bizonyos módon kell eldönteni, hogy bizonyos közigazgatási szabályt mindenütt keresztül kell vinni; és megbüntetheti a parancsainak engedetlen államszolgákat: rendes és tartós befolyást azonban nem gyakorolhat a kormány. Pedig csakis ez növelheti az államhatalmat. Az oly hatalom, a mely pillanatra mindent tehet, de hatalmával folyvást nem élhet, a hódítóhoz hasonlít, a ki minden ellenállást lever maga előtt, de mihelyt elvonul, megint feltámad az a háta mögött; és a kihez senki sem kíván csatlakozni, épen mivel hatalmát tartósnak senki sem hiszi.*

* II. 245.

g) A központosítás következménye továbbá az ügyek tetemes szaporodása, a mely a szűntelen és mindenre kiterjeszkedő ellenőrködésből ered és a közköltségek rendkívüli növekedését vonja maga után.

h) A szükséges mértéken túl alkalmazott központosítás az államot nem teszi erősebbé, sőt inkább gyöngíti, s ekkép biztonságát csökkenti a külső veszedelem ellen.* A központosítást tudvalevőleg az a körülmény teszi indokolttá, hogy eszközt nyerünk benne, a mely az államhatalomnak lehetővé teszi, hogy szükség esetén az állam körében levő erőket mind felhasználhassa. Az a körülmény teszi megokolttá, hogy ennélfogva oly államok közt, a melyek erők tekintetében egyenlően állanak, pillanatra mindig az a legerősebb, a melyik az erőket legjobban központosíthatja. Ezzel szemben nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy egyrészt a központosítás az államban levő erők teljes használatát lehetségessé teszi ugyan, de új erőket nem állít elő; másrészt hogy a központosítás maga igénybe veszi és fölemészti az államban levő erőknek egy részét. Hogy tehát a központosítás az államban levő és annak oltalmára fordítható erők összegét csökkenti, mert az állampolgároknak azt az erejét, a mely az állam központosítására kell, a felhasználható erők mennyiségéből, más hasznos foglalkozásoktól vonják el. Vagyis abban az esetben, ha a központosítás az állam erejének igen nagy részét veszi igénybe, könnyen fordulhatnak elő viszonyok, a mik közt az államhatalom az államban levő összes erőkkel rendelkezhetik ugyan, de ez az erő mindössze is oly csekély, hogy többé nem elég az állam oltalmára.** A központosított állam ekkép ellenségeivel szemben nagyobb veszélyeknek van kitéve. Az ilyen állam a monda hőséhez hasonló, a ki csak egy ponton sebezhető meg, de ezen mindig halálosan; azzal a különbséggel, hogy az államnál ezt a sebezhető helyet mindenki ismeri. A mi lényeges különbség a biztosság tekintetében.***

Ezek a veszedelmek, ezek a bajok kisebb-nagyobb súlylyal nehezednek az államra is, az egyénekre is; egészen el nem háríthatók; és akár monarchiai, akár arisztokratiai, akár demo-

* II. 260. — ** II. 258—259., 245—246. — *** II. 268.

kratiai legyen a központi hatalom, az nem változtat a dolgon. Valamint a központosítás az absolutizmus következménye, úgy a tisztviselői uralommal járó bajok a központosításból származnak és e bajok egynémelyike még súlyosabb alakban tűnik fel ott, a hol a korlátlan hatalmat a népfelség nevében gyakorolják.*

24. §. A központosítás szükségessége.

A központosítással járó bajok mindenütt előfordulnak, a hol a központosítást túlzásba viszik; a hol a központosítást olyan dolgokra is kiterjesztik, a melyek természetöknél fogva nem az államhatalom hatáskörébe valók. De mert vannak dolgok, a melyek természetöknél fogva az állam hatáskörébe tartoznak: általában mégsem mondhatjuk a központosítást szükségtelennek. Sőt épen ez ok miatt a központosítás szükségét ezekre a dolgokra nézve csakis akkor tagadhatnók, ha az állam fennállását általában, vagy különösen valamelyik állam fenntartását károsnak és fölöslegesnek véljük.

Miután ugyanis az állam csak úgy oldhatja meg a feladatát, ha egyes alkotórészei egy egészszé vagy egy erkölcsi személyiséggé olvadnak össze; és a személyiség lényegéhez tartozik, hogy akarattal bírjon, hogy akaratának végrehajtására kellő ereje legyen és hogy más személyiségek irányában mint egész lépjen fel: nem gondolhatunk államot akarategység és erő nélkül, a mely akaratának végrehajtására bizonyos eszközöket használhasson, és végre olyan valami nélkül, a mi az egységes állam fogalmát képviselje, és a mit vagy a kit mindenki az állam képviselőjének tartson.

Minthogy az állam nem czél önmagában, hanem csak eszköz bizonyos czélok elérésére: az állam akaratának egysége is csak annyiban szükséges, a mennyiben az állam czélja azt megkivánja. Csak azok az eszközök állhatnak az állam rendel-

* I.148—149.. II. 304.

kezésére, a melyek nélkül feladatának megoldására képtelen volna. És a ki az államot képviseli, nem bírhat nagyobb hatáskörrel, mint maga az állam.

Nem érdemli az állam nevet az oly rendetlen tömeg, a melynek határai közt nincs egységes akarat, sem hatalom, a mely az egyes erőket az akarat végrehajtására tudná felhasználni, sem semmi, a mit a közállomány jelképének lehetne tekinteni.

Törvényhozási egység,
kormányzási egység,
képviseleti egység —; és ennélfogva
központosítás a törvényhozásban,
központosítás a kormányban,
központosítás a képviseletben: ezek nélkül nem képzelhető állam.

Az aztán egyre megy, akár azáltal érjük el a központosítást, hogy az állam törvényhozását, kormányzását és képviseletét egyes személynek adjuk át, akár többekre, választás útján kiszemeltekre ruházzuk azt; és hogy e megbizottak csupán Istennek és lelkiismeretöknek, vagy a népnek legyenek felelősek: de a hol a szóban levő dolgokra nézve központosítás nincs, ott lehet körülmények által összetartott ország- és népcsoport, de nincsen állam.

Törvényhozási, kormányzási és képviseleti egység, avagy e dolgok központosítása nélkül nem gondolhatunk államot. De elégséges-e ez?

Képzeljünk állam helyett valamely más erkölcsi személyt, például társulatot, a mely bizonyos czélok elérése végett alakult. Ez is csak úgy állhat fenn, a mennyiben közakarattal találkozunk abban és fölteszszük, hogy van hatalma egyes tagjai erejét alávetni a közakaratnak és ha külviszonyaiban mint egész szerepelhet. Mindezeken kivül azonban szükséges még valami: hogy t. i. törvényhozás, kormányzat és képviselet egymással is szoros kapcsolatban álljanak.

Nemcsak mindenik functiónak külön, hanem e functióknak együtt is központosítva kell lenniök. Mert ha képzelhető volna is — a mi nagyon bajos — oly társulat, a melyben törvény-

hozás, kormány és képviselet coordinált hatalmakként állanának egymás mellett, a melyek közül mindazonáltal mindenik önállónak tartaná magát: az ily társulat bizonyára nem állhatna fenn.

Miután pedig az állam is társulat, azzal az egy különbséggel, hogy feladata minden más társulaténál nagyobb; miután mindig erkölcsi személynek kell azt tartanunk mindazokkal a tulajdonokkal, a melyek sok embert egygyé fűznek össze: az állam sem felelhet meg feladatának a törvényhozás, a kormány és a képviselet szoros összeköttetése nélkül.*

25. §. Az önkormányzat.

Az élet minden viszonyában ma általános lehangoltság vehető észre. Ez a lehangoltság, mivel azt mindenki érzi, nem kis veszedelem az államra nézve. Az okát nem abban kell keresnünk, hogy az államhatalmat a népfelség elve nevében egy gyülekezetre, vagy az isteni jog nevében egy személyre ruházták. Mélyebben kell keresnünk e veszedelem okát. Miként a baj nagyságát csak akkor ítélhetjük meg egész terjedelmében, ha nem kizárólag az államra mint egészre fordítjuk figyelmünket, hanem az államot alkotó egyes osztályok, egyének viszonyait, nézeteit és törekvéseit is igyekszünk megismerni: úgy a baj magyarázatát is abban a helyzetben kell keresnünk, a melyet az osztályok és egyének az államban elfoglalnak.

Az államhatalom által való elszigetelésben, és ezzel az egyéni szabadság korlátozásában találjuk meg az előbb jelzett veszedelmes hangulat okát. És az okot ismervén, könnyű megjelölnünk már most a bajnak a gyógyító szerét.

A középkorban az egyén az államhatalomnak attól a nyomásától, a minő a római és byzanci császárság alatt volt, csak a helyhatósági intézmények által menekült meg. Ezekben az intézményekben találta a polgári szabadság biztosítékát egész az újabb korig. És erős a meggyőződésünk, hogy mindazon a súlyos bajon, a melyek jelenleg még az állam lételét is veszélyez-

* II. 129—132.

tetik, megint csak ugyanavval a szerrel segíthetünk: t. i. az önkormányzás elvének észszerű alkalmazása által.*

Az államhatalom csak úgy biztosítható minden veszély ellen, ha szilárd alapon áll; az anyagot pedig ehhez az alaphoz csak ott találhatjuk meg, a hol kellő szilárdsággal bírnak ama kisebb községek, a melyek idővel egy nagy egészszé, állammá alakultak egybe.**

Szilárd alapon nyugvó községi élet az egyedüli eszköz, a mely az egyén elszigetelt állását a roppant államhatalom irányában megszüntetheti; — a nélkül, hogy általa az állam fennmaradása veszélyeztetnék. Hogy ugyanis ezernyi ambiciónak eleget tegyünk és az alacsony helyzetűnek lehetővé váljék, hogy fölemelkedhessék: sok alsóbb fokozatra van szükség, a melynek elérése ezer meg ezer ember erejét foglalkoztatja. És csupán a község nyujt ily fokozatokat. Az államon átvonuló községi élet az a meder, a melyben ama szükség érzetének, hogy magunknak fontosságot és a közügyekre befolyást szerezhessünk, szabad utat engedhetünk az állam veszélyeztetése nélkül. Egyszersmind a községi élet az a csatornarendszer, a melyben a demokratia fenyegető árja csöndesen eloszlik; és a községekben elég töltésre is találunk, a melyen lassankint meg kell törnie a demokratia hatalmának, még a mikor az egész államot kormányozza is.

E szerint az egyéni szabadság védőszere demokrata államokban az államhatalom támadásai ellen ugyanaz, a mely az egyéni szabadságot századokig védte egyeduralmakban az államhatalom ellen: t. i. erős községek alkotása. És viszont az önálló községek alkotása biztosítja az államot ama veszedelmek ellen, a mikkel a népnek a közügyek vezetésében való részesedésre irányzott általános törekvése fenyegeti.

26. § Az önkormányzati elv alkalmazása.

Igen nagy gyakorlati fontossággal bír az a kérdés, hogy mily mértékű önállóságot lehet adni az államban a kisebb testületeknek?

* III. 3—37. — ** III. 320.

Nyugat-Európa egyes államainak helyzete bármi különböző egyéb tekintetben, mégis egyenlő azokra a tényekre nézve, a melyek e kérdés eldöntésére a legnagyobb súlylyal bírnak.

Tény ugyanis egyrészt, hogy a jelenleg létező nagyobb államok felosztása szintoly kevéssé függ egyesek akaratától, a mily kevéssé tulajdoníthatjuk az egyesek akaratának azok keletkezését; hogy tehát korunkban a nagyobb és önállóságuk védelme tekintetében erős szervezetű államok szükségesek.

De tény másrészt az is, hogy minden kisebb testületről föl lehet tenni, hogy a mely mértékben önállónak érzi magát, a szerint igyekszik önállósága körét kijebb terjeszteni és menekülni minden függéstől, a mely közte és az állam között megvan.

Az elsőből következik, hogy az egyes ország, nemzetiség, község és egyén törekvése csak annyiban mondható észszerűnek és az egyes községeknek csak oly mértékben lehet és kell adni önállóságot, a mennyiben az a nagyobb államok fennállását nem veszélyezteti.

A másikból következik, hogy az önállóság foka, a melyet a tartománynak, nemzetiségnek és egyénnek az államban adhatunk, annál nagyobb lehet, minél inkább biztosították czélszerű intézmények az állam egységét, és minél inkább vannak viszonyok, a melyek ellensúlyozzák a községeknek teljes függetlenség utáni törekvését.

Azok az intézmények tehát, a melyek az államot erősebbé teszik, nemcsak nem állanak ellentétben a tartományi, nemzeti és községi önállósággal, hanem oly feltételeknek is tekinthetők, a melyek által lesz az lehetséges. Ezt nem szabad soha szem elől tévesztenünk, ha arról van szó, hogy az állam egyes részei nagyobb önállóságot kapjanak. Minthogy pedig nincs kormányforma, melyben az államhatalom következetessége által erősebb lenne, mint a korlátlan egyeduralmakban: e forma egyszersmind az, a melyben az állam egyes részeinek — az egyén érdekében — nagyobb önállóságot lehet adni.

A középkorban a hűbéri királyság ha nagyobb területeket vetett is uralma alá, a befolyás, a melyet a király (vagyis az államhatalom) akkor az egyes részekre gyakorolt, csak igen

korlátolt volt. Igen korlátoltnak kellett lennie már csak azért is, mivel az állam kormányának a cultura akkori alacsony fokán hiányzottak mindazok az eszközei, a mik által a nagy állam erőinek összpontosítása lehetséges.

És mert az államhatalom oly gyönge volt, és mert a még le nem győzött anyagi akadályok következtében sem szervezhették elég erősen: épen azért volt az állam egységére nézve az egyes részek önállósága akkor oly veszedelmes.

Korunkban ez nincs így. Mivel minden eszköz rendelkezésünkre áll, a melyek által rendkívül erőssé tehetjük az államhatalmat: az állam egyes részeinek nagyobbfokú önállóságot adhatunk a nélkül, hogy fennállását veszélyeztetnők. Csak arról kell gondoskodni,

a) hogy az államhatalom azon a körön belül, a melyet betölteni hivatása, lehetőleg megőriztessék összeütközésektől, a melyek még akkor is veszedelmesek hatalmára nézve, ha győz. Az állam hatásköre a törvényhozásra, kormányzásra és képviseletre terjed. Világos ebből, hogy az egyes községeknek azt a jogát, a mely szerint saját körükben bizonyos szabályokat hozhatnak (az ú. n. statutum-alkotási jogot), valamint az önkormányzás jogát is szintoly kevéssé képzelhetjük korlátlannak, a mint nem engedhető meg, hogy az állam egyes részeinek külön képviseleti joguk legyen más államok irányában. Miként a községek önkormányzási joga az egyéni szabadság elvéből önként következik: úgy az az alapelv, hogy az államnak kell megszabnia a határt, a melyen belül a kisebb testületek ezt a jogot gyakorolhatják, következménye annak a körü'ménynek, hogy a nagyobb államok fennállása szükségessé vált reánk nézve. Ha az állam egyes részeinek nagyobb önállóságot engedünk, vagy elméletileg megengedjük ugyan, hogy az államnak joga legyen megszabni azokat a határokat, a melyeken belül a község önmagát kormányozhatja, de megtagadjuk az államtól az eszközöket, a melyek által minden községet e határok közé szoríthasson: ebben az esetben nem maradhat fenn az állam.

b) Az államnak biztosítani kell mindamaz eszközök szabad használatát, a melyekre feladatának megoldása végett szüksége van. És pedig el kell ismernünk egyrészt az államnak azt a

jogát, hogy tagjait a közszükségletekhez képest megadóztathassa; másrészt azt is, hogy joga van haderőt és ügyeinek ellátása végett kellő számú hivatalnokot tartani.

Ha mindazt, a mi az egész állam törvényhozására, kormányzására és képviseletére vonatkozik, kizárólag az államhatalomra bízzák;

ha az önkormányzás jogát, a melyet az állam egyes részeinek adnak, a tartomány vagy község belügyeire szorítják;

ha ahhoz az alapelvhez ragaszkodnak, hogy az önkormányzás körét az egész állam törvényhozása szabja meg; és elismerik az államhatalomnak azt a jogát, hogy minden egyes esetben, valahányszor az állam egyes részei átlépik jogkörüket, ezeket határaik közé utasíthassa vissza, vagyis hogy az összeütközés esetében addig is, míg az jogilag tárgyaltatnék, tettleg határozhasson a kérdés fölött;

ha biztosítják az államnak az adóztatás jogát, az összes haderőt és a korlátlan hatalmat mindazok fölött, a kikre az államhatalom az államügyek ellátását bízta: — valamíg az államhatalomnak adott jogok csorbát nem szenvednek, az államot nem fenyegeti veszedelem az egyes részek önállósága miatt.

a) **Községi autonomia.**

Oly államban, a hol tágas tere nyílik az egyéni szabadságnak, merev ragaszkodás csak akkor várható az alapelvekhez, ha az államnak adott hatalom nem csupán az alkotmányon és törvényen alapszik, hanem oly viszonyokon, a melyek azt szükségessé teszik.

A községi önállóság nyujtja ebben a tekintetben az első biztosítékot. Valamint ugyanis a tartomány, község és általában az állam minden része, a mely multja vagy viszonyai következtében erkölcsi személynek érzi magát, önállóságra törekszik az állam ellenében: úgy az egyén is a községgel szemközt mindig nagyobb személyes szabadságra törekszik. És minél több önállóságot adnak az egyes községeknek, minél nagyobb tehát a községben a többségnek uralma a kisebbség és minden egyes fölött: annál gyakrabban kell eseteknek előfordulniok, a mikben

az egyén jogait és érdekeit a község által sértve látja és egy felsőbb védő hatalom szükségét érzi. A miből következik, hogy a mely mértékben elismertetett az önkormányzás elve a községekben és ezzel megadatott a lehetőség, hogy az állam egyes részei ellentétbe kerülhessenek az állammal mint egészszel: annál nagyobb lesz a személyes szabadság utáni törekvés is, a mely az egyént a községgel hozza ellentétbe és ezáltal az egyes községek teljes önállóságra törekvése ellen szolgál ellensúlyul.

Ha az állam egyes részeinek (községeknek, megyéknek, tartományoknak) önhatósága veszélyessé válik az államra nézve, ennek okát abban kell keresnünk, hogy a kisebb testületek az egyénhez közelebb állanak, vezetésükre az egyén több befolyást gyakorolhat és önérdekeinek a testület érdekeivel való azonosságát tisztábban látja: tehát a kisebb testületek és az állam közti összeütközések alkalmával mindig a község körét igyekszik kijebb terjeszteni az államhatalom rovására.

b) **Egyesületi önkormányzat.**

A mi megtágítja azokat a kötelékeket, a melyek az egyént községéhez, megyéjéhez vagy tartományához fűzik, — és csonkítja ezek hatalmát az egyén fölött, — úgyszintén a mi az egyes polgárokban ébren tartja az öntudatot, hogy nem az egyes községhez vagy tartományhoz, hanem az államhoz tartoznak: mindaz szükségkép előmozdítja az állam szilárdságát is. Mind a kettőt pedig legjobban el lehet érni a szabad egyesületek által. A melyekre szükség van azért is, mert rendkivül kicsiny ama dolgok köre, a melyet saját erejével mindenikünk megszerezhet; és mert a község szintoly kevéssé vállalhatja el, mint az állam, azt a feladatot, hogy az egyént mindazzal ellássa, a mit magában el nem érhet. Az egyesületi jog a községek önkormányzási jogához hasonlóan a személyes szabadság egyenes következménye lévén, alkalmas is arra, hogy ellensúlyul szolgáljon az államnak a községek túlterjeszkedései ellen.

Valamint az állam hatalma annál nagyobb, minél inkább elszigetelve látja magát az egyén az államhatalom ellenében: úgy a község is annál nagyobb hatalmat gyakorol az egyes község-

tagok fölött, minél inkább elszigetelt állapotban vannak ezek a község ellenében; maga a község pedig az államhatalommal szemben erősebb testület, ha egyedüli központul szolgál, a mely körül az állampolgárok tömörülhetnek legközelebbi érdekeik megoltalmazása végett. Miként az állam korlátlan hatalmából származható veszélyek azáltal háríthatók el leginkább, ha a czélszerűleg rendezett és bizonyos körben önálló községekben oly eszközt állítanak elő, a mely megszünteti az egyén elszigeteltségét az államhatalom ellenében: úgy ez a czél a községben csupán czélszerűleg szervezett egyletek alkotása által érhető el; a melyek a község körében egészen hasonló eredményekre vezetnek, mint a szabad községi rendszer az állam körében, t. i. megszüntetik azt az elszigeteltséget, a melyben nélkülök az egyén lenne a község ellenében.

Adjuk meg az egyénnek a lehetőséget, hogy abban a körben, a melyben rendesen mozog, és a melynek czélszerű rendezésétől jóléte leginkább függ, -- befolyást szerezhessen; adjunk módot neki, hogy érdekeinek előmozdítása végett a rokonelvűekkel közremunkálhasson; — hogy megszerezhesse polgártársai bizalmát; és megfeszített iparkodással és feláldozással kitünő állásra küzdhesse föl magát valamely egyesületben: ki lesz elégítve; és azáltal, hogy nem vesz részt az állam vezetésében, annál kevésbbé érzi magát bántva, minél kevésbbé látja magát hatáskörében korlátozva. Némely ambiciónak, a mely, ha a kitüntetés minden egyéb pályáját elzárnák előtte, az államhatalom birtokára törekednék, csak egy közelebbi czélra van szüksége, hogy kielégítve érezze magát. Az a hajlam, a mely egy Caesar vagy Brutus állására törekedni késztetné az egyént, megszünik veszélyes lenni az államra nézve, ha kilátása nyilik arra, hogy valamely község polgármesterévé emelkedhet, vagy a várost mostani elöljáróinak nyomásától megszabadíthatja.

A szabad községrendszer és a szabad egyesületi jog eszerint más pályákat nyitván az államra nézve veszélyes hajlamoknak, korlátlan uralmú államokban is egyik legjobbb biztosítékául tekintendő az államhatalom háborithatlan működésének; szabad államokban pedig mindakettő a legjobb iskola, a hol a polgár az államtól nyert jogaiban gyakorolhatja magát, és meg-

tanul hódolni a többség határozatának. A hol a nagy egyéniségek nevelődnek, a kik inkább akarnak egy faluban elsők lenni, mint Rómában másodrendűek; a kik a kisebb körben tanulják meg a nagyobb körben való parancsolást.

Ha a szabad egyesületi jogot az egyes községek körére szorítva gondoljuk is, szerfelett hasznos lenne az az államra nézve. De ama sokoldalú érintkezés mellett, a melyben az állam polgárai egymással vannak, az egyesületi jog eredményei nem szorítkoznak az egyes községek körére. Miután azok az érdekek, a melyek a községtagok egy részét külön egyletek alkotására indítják, sok esetben több községgel közösek; sőt gyakran az állampolgárok egész osztályaira, a melyek a községekben szét vannak oszolva, egyaránt fontosak: az egyesületi jog szükséges eredményének kell tekintenünk, hogy oly egyesületek is állanak elő, a melyek messze túlterjeszkednek a község és a tartomány határain. A mint a községeknek a helyi viszonyok, a tartománynak a történeti emlékek: úgy az egyesületeknek az érdekek közössége szolgál alapjául; a miből az következik, hogy az egyesületi jog egészen új tömböket hoz létre, a melyek nemcsak az állam egyes részeinek igen szoros elkülönülését és nagy szilárdságát megakadályozzák, hanem bizonyos érdekek az állampolgárok egész osztályaival közösek lévén, az egység öntudatát is mindnyájokban ébrentartják. Ám az az öntudat, hogy bizonyos érdekek kielégítése az állam egységétől függ, ezt az egységet is legjobban biztosítja.*

c) A család önállósága.

Az állam egységének biztosítékául szolgál a községek teljes önállóságra törekvése ellen végül az a helyzet, a melyet a család elfoglal a község keretében. Az egyes család egészen hasonló viszonyban áll a községhez, mint a község az állam irányában. A községi ügyek czélszerű igazgatása nagyon érdekében fekszik az államnak. A község állapota is az egyes családokétól, tehát attól függ, hogy mikép intézik a családok a saját ügyeiket. És rendesen nagyobb képzettséget és belátást tételezhetünk fel a

* III. 3—37.; II. 249., 266., 270., 303.

községi elüljárókról, mint a családfők nagy részéről. A község továbbá több erővel is rendelkezik, mint az egyes család. És mégis, mert a község érdekei benső összeköttetésben vannak az egyes családokéval; mert a mi az egyes családoknak ártalmas, szükségkép árt az egészben a községnek is: épen azért magának a községnek érdekében is legokosabb, ha a családi ügyek intézése azokra van hagyva, a kik ez ügyek czélszerű kezelését leginkább szívükön viselik és a kik arra annálfogva leginkább képesek. Hogy ugyanis azok, a kik a község vezetésével meg vannak bízva, ezer meg ezer család ügyeit jobban intézhessék, mint az egyes családatyák, erre magasabb belátásuk mellett az egyes családok valamennyi viszonyának és valamennyi szükségletének tökéletes ismerete is kivántatnék. Minthogy azonban ezek nem rendelkeznek a szóbanlevő ismeretekkel, a község képtelen a család valamennyi ügyét közmegelégedésre elintézni. Kénytelen a családnak bizonyos körben önállóságot adni, hogy szükségleteiről maga gondoskodjék. Viszont azonban a családnak ez az önállósága biztosíték arra, hogy a község se lépje át az állam által kijelölt körét.*

*

A mint látjuk tehát, az önkormányzatnak van elegendő féke, hogy önállósági törekvésében az államhatalom rovására a kellő határon túl ne terjeszkedjék, Az újabb kor történelme inkább azt igazolja, hogy az állam és részei közt előfordult összeütközések, bármi hevesek legyenek is, végre is mindig az állam győzelmével és az egyes részek önállóságának korlátozásával szoktak befejeződni. Csak azokat az előhaladásokat kell szemlélnünk, a melyeket az államhatalom hatásköre terjesztését illetőleg magában Angliában is tett (bárha ebben az országban tisztán belátják az önkormányzás hasznait és a központosítás elvének megvalósítását nem tűzték ki különös czélul), hogy meggyőződjünk: mennyire kedvezők korunk viszonyai és egész iránya arra a törekvésre nézve, a mely szerint az állam hatalmát az egyes részek önállóságának rovására szándékoznak kijebb terjeszteni.

* II. 240—242.

A kor az általános egyenlőség eszméje mellett lelkesül. Az egyenlőség eszméjét csupán a korlátlan államhatalommal lehet megközelíteni. Az egyén — habár valósággal csekély — részt kapott az állam kormányzásában. Ezért akad oly sok támogatója az állam mindenhatósági törekvésének, a korlátlan állam eszméjének.

Mi a legtöbb bajt korunk minden államában az állam korlátlan hatalmának tulajdonítjuk. És úgy látjuk, hogy a jövő békés kifejlése érdekében mindenekelőtt az állam részeinek szilárd önállóságára van szükség. Az állam czélszerűleg csak úgy szervezhető tartósan, ha gondoskodunk tényezőkről, a melyek az államhatalom erősítésére irányzott törekvést korlátozzák; és intézményeket teremthetnek, a melyek által az állam és egyes részei közt létező összeütközéseket lehetőleg kikerülik, és a maga megszabott hatáskörében támadások ellen védve van úgy az állam, valamint az államnak minden egyes része.*

27. §. A hatalom megosztása.

A hatalom megosztásának elvét először Montesquieu állította fel. Abban az időben, a mikor minden hatalom egyetlen ember kezében összpontosult és különösen Francziaországban a monarchia neve alatt a kényuralom összes szenvedéseit értették. A mikor tehát a hatalom megosztása elvének az a gyakorlati fontossága volt, hogy a hatalom egy részétől fosztotta meg a királyságot.

Ez az új pozitiv elv, bár nem egyéb az akkor fennállónak tagadásánál, annál is inkább számíthatott akkor közelismerésre, mert fegyverül lehetett használni a fennálló ellen. Mert azokra nézve, a kik a tulságosan erős közhatalom keserűségeit voltak kénytelenek elszenvedni, csak vonzó lehetett a gondolat, hogy a hatalom szükségképen gyengül a megosztás által. Kedvezett továbbá az új nézetnek az a körülmény is, hogy nem csupán elméleti szemlélődésnek tetszett, hanem mellette Anglia példájára

* III. 45—46.

lehetett hivatkozni, a hol ez az elv — mint mondották — már régóta életbe van léptetve.

Mi az állam valamennyi tisztét vagy a törvényhozó, vagy a végrehajtó hatalomhoz számítjuk, mert az állam fenntartására nem szükséges egyéb, mint az akarat kifejezése és a tett, a mely által az akarat megvalósul.

Minden emberi tettben ugyanis két alkotó elemet találunk: az akaratot és a cselekvést. És ha az állam lép föl cselekvőleg, ezt a két elemet, az akaratot és a cselekvést akkor is megismerhetjük. A törvényhozó és kormányzó hatalmat, a mely általában vagy bizonyos esetre nézve elhatározza magát, a lélekkel hasonlíthatjuk össze, a mely akar; és a végrehajtást a tagokkal, a melyek a lélek akarata szerint mozognak. És az államnak mindezeket a tiszteit épen nem nehéz egymástól elkülöníteni . . . elméletben. Szintúgy beszélhetünk külön arról, hogy miként lehet megállapítani az állam akaratát és hogy minő anyagi eszközökkel hajtható az végre, mint p. o. az emberi lélek tehetségeiről és tiszteiről és a testről vagy annak egyes részeiről. Sőt az államélet egyes functióinak külön vizsgálata szintúgy előmozdítja az államszerkezet megismerését, mint az ember egyes tehetségeinek részletes észlelete vezetett az emberi természet helyesebb ismeretére. De abból, hogy az állam különböző tiszteinek ilyen elválasztása lehetséges a tudományban, korántsem következik, hogy az gyakorlatilag is kivihető legyen.

Az állam, mint az egyes ember, azáltal válik eszes személyiséggé, hogy akaratereje és végrehajtási tehetsége összeköttetésben állanak egymással. Minélfogva ha az állam czélszerű rendezéséről van szó, nem az a kérdés: hogy mikép lehessen az állam végrehajtó hatalmát a törvényhozótól elkülöníteni és függetlenné tenni, hanem: hogy mikép lehet a végrehajtó hatalmat a törvényhozónak a legtökéletesebben alája vetni.

Az az állam, a melyben a végrehajtó hatalom független lenne a törvényhozótól, a legjobb esetben is, — ha t. i. nem is teszünk föl a végrehajtó hatalomnál a törvényhozóéval ellenkező irányt, — oly emberhez hasonlítana, kinek tagjai az akaratától betegség következtében függetlenekké lettek.

Meglehet tehát, hogy a hatalmak megosztásának elmélete éppoly hasznos eredményekkel járt az államtudományban, mint a minőt a boncztannak köszönhet az orvosi tudomány: azonban az az államférfi, ki ezt az elvet gyakorlatilag akarná alkalmazni, ahhoz az orvoshoz hasonlítana, ki betegeinek meggyógyítása végett azzal a javaslattal állana elő, hogy fel fogja bonczolni őket. A szóban levő elv helytelenségét csak azért nem vették észre, mert gyakorlati kivitelét még soha senki sem kisérlette meg; és olyasvalamit értettek a hatalom megosztása alatt, a mi által éppen a hatalom megosztását érték el legkevésbbé.

Igaz ugyan, hogy Angliában, a melyre rendesen hivatkozni szoktak, a közhatalmat megosztva látjuk. De sem a törvényhozó, sem a végrehajtó, sem a birói hatalom nincs kizárólag egyes ember, sőt még csak egyes polgári osztály kezében sem. Valamint a törvényhozásban mind a király, mind az arisztokratia és a nép lényeges részt veszen: úgy a bírói hatalomból sincs egyik sem kizárva. A nép, a melynek az esküdtszéki intézmény által oly jelentékeny része van minden ítélethozatalban —; az arisztokratia, melynek kezében a főbb bírói tisztségek vannak —; és a királyság, a melynek jogához tartozik a bírák kinevezése és a kegyelmezés: — egyaránt részesek az igazságszolgáltatásban. Sőt a végrehajtó hatalom sincs kizárólag egy uralkodó hivatalnok-sereg kezében. Bizonyitja ezt az angol békebírói intézmény és az angol nép különböző osztályainak a közigazgatásra gyakorolt jelentékeny befolyása. És éppen azáltal, hogy az államhatalom meg van osztva a királyság és az angol társadalom osztályai között, e hatalmaknak oly egysége támadt, a minőt egy más államban sem találunk. Anglia állami nagyságát ennek az egységnek köszönheti; de azonnal vége lenne annak, mihelyt a hatalom megosztása elvét, a melyet az angol alkotmányból vontak le, valóban be akarnák abba vinni.

Gondoljunk oly államot, a melyben a hatalmak megosztása elvét alkalmazzák; és mindenik hatalmat külön polgári osztályra bízzák. Úgy hogy például a törvényhozást a népre, a bíráskodást az arisztokratiára —, és a végrehajtást a királyra vagy egy választott főtisztviselőre ruházzák. Tegyük föl, hogy ezeket a hatalmakat nem csupán az alkotmány nyilvánitja

coordináltaknak, hanem hogy azok, a kikre az egyes hatalmak ruháztattak: a nép, az arisztokratia és a királyság, külön mindenik, elég erővel bir az őt illető hatalmat megóvni a többiek befolyásától, s a legtökéletesebb egyensúly állana fenn köztük. A legtökéletesebb egyensúly mindig a legteljesebb nyugalom is. Az oly államszerkezet tehát, a minőt föltettünk, mindig a legnagyobb tespedést idézné elő. Egyébiránt könnyű belátni, hogy ily viszonyok gondolhatók ugyan, de valóban még nem léteztek soha és sehol.

A valóságban az egyensúly, ha fenn is állana pillanatra, csakhamar megzavartatnék, miáltal a hatalommal felruházott elemek közül valamelyik túlsúlyt nyerne. A királyság, az arisztokratia és a nép, mivel — a feltevés szerint — két hatalom gyakorlásából közülök mindegyik ki van zárva, jogkörét minden rendelkezésére álló eszközzel igyekszik kijebb terjeszteni; a minek folytán a különböző polgári osztályok közt vetélkedés támad. Ez a vetélkedés bizonyos határok közt üdvös eredménynyel járhat, de ha az államhatalmak közti vetélkedéssé és végre összeütközéssé fajul, — az államra káros.

De nem is szükséges föltevésekbe bocsátkoznunk, ha meg akarjuk állapitani a hatalmak megosztása elvének lehető következményeit. A történelem bő tapasztalást nyujt e tekintetben is, annak tanulságai többet érnek az elméleti értekezéseknél.

Az 1791. évi franczia alkotmány a polgári szabadság megalapitása érdekében úgy igyekezett rendezni az államtestet, hogy a fő, mely határoz, a tagoktól, és ezek viszont a főtől függetlenek legyenek. Az úgynevezett hatalomtól elvették a „veto“-t; a törvényhozás tagjainak megtiltották, hogy miniszteri állást viselhessenek: csupán azért, hogy a végrehajtó és törvényhozó hatalmat egymástól lehetőleg elkülönítsék. Az eredményt tudjuk. Folytonos tusa az egyes hatalmak közt, és végre a törvényhozó hatalom diadala a végrehajtó és birói hatalom fölött; és az előbbinek a diktaturája.

1848-ban megismételték ezt a kisérletet. Megint el akarták különíteni a törvényhozó és végrehajtó hatalmat. Az utóbbitól nemcsak a „veto“-t, hanem azt a jogot is elvették, hogy összeütközések esetében új választás által a népre hivatkozhassék.

Az eredmény megint e hatalmak folytonos összeütközése; míg elvégre ismét az egyik hatalom győzött a többi fölött, azaz: a legtökéletesebb diktatura.

Hogy a győzelmet az első franczia forradalom alatt a törvényhozó, s újabban a végrehajtó hatalom vívta ki, ennek is megvan a maga oka. Az első esetben az előzmények emlékezeténél fogva semmitől sem féltek inkább, mint a királyság győzelmétől; és e közbizalmatlanság következtében, a melylyel ellene viseltettek, a királyság igen gyenge volt akkor. A második esetben pedig a törvényhozás ellen uralkodott bizalmatlanság: a convent fölidézett emlékezete megfosztotta azt a közvélemény támaszától. Bennünket azonban most nem ezek az okok érdekelnek, hanem maga az a tény, hogy a hatalmak megosztása egyik esetben sem sikerült; hogy mind a két időszakban keletkezett tusa; és ez a viszály mindig azzal végződött, hogy egyik hatalom győzött a többi fölött.

Bennünket most a történelemnek az a tanulsága érdekel, hogy azt, a ki az elkülönzött hatalmakat egyesíti, s köztük a tusának véget vet: mindig a haza szabadítójaként üdvözlik, — legyen az bár convent, köztársaság elnöke vagy császár.*

VII. AZ ÁLLAM AKARATA.

28. §. Általában az állam akaratáról.

Az egyetemes akarat, a melynek az államban uralkodnia kell, nem egyéb az egyes polgárok összes akaratánál. Mivel azonban a többség mellett, a mely valamely törvényt vagy rendszabályt szükségesnek ismert, minden államban egy oly többséget is kell képzelni, mely más, gyakran ellenkező irányt óhajt követni; s még a többség körében is valamennyi egyén egyetérthet ugyan bizonyos rendszabályokat illetőleg, de egyéb és pedig a hozzá legközelebb álló dolgokra nézve fenntartja

* II. 133—141.

magának saját önálló akaratát: ennélfogva sohasem állíthatjuk, hogy az államban csak egy akarat van.

Nem is adhatunk útmutatást arra nézve, hogy az állampolgárok szétágazó akarata miként alakítható egységes államakarattá, mert a tökéletes akaratelgység olyan eszmény, a melyet nem lehet elérni. A többség akaratát kénytelenek vagyunk egyetemesnek tekinteni. És feladatunk itt csupán az, hogy megmutassuk azt az utat-módot, a melyen a többség akarata megállapítható; és a melyen a többség akaratának teljes uralmát biztosítani lehet az egyének ellenkező akarata fölött.*

Elméletileg legegyszerűbben úgy lenne megtudható a többség akarata, hogy a kérdéses ügyben az állam valamennyi polgára megkérdeztetnék és az adott válaszok összegeztetnének. Gyakorlatilag azonban ez az eljárás kivihetetlen. Nagyobb államokban maga a nép sem a törvényhozó, sem a kormányzó hatalmat nem gyakorolhatja. Még ott is, a hol minden hatalmat a néptől származtatnak, a hatalom gyakorlását másokra kell bízni.

És pedig az általános törvények hozását, a melyek inkább körülményes megfontolást igényelnek, mint gyors elhatározást, nagyobb gyülekezetekre bízzák. Ezek egyszersmind egyes, nagyobb fontosságú tárgyak eldöntését is, például az adómegajánlást, maguknak szokták fenntartani. Az állam kormányzását és az oly dolgokban való határozást, a melyek bármilyen fontosak, de gyors elintézést igényelnek, egy vagy néhány emberre bízzák. Ezeknek, mivel a dolog természete szerint a törvény végrehajtásáról is kell gondoskodniok, rendelkezésök alá adják az erre szükséges eszközt, az egész végrehajtó hatalmat is.

Az állam törvényhozásának és kormányzásának külön egyénekre való ruházása azt a hitet keltette, hogy az állam hatalma meg van osztva: holott csak a közegek vannak megosztva, melyek által az állam akarata különböző esetekben nyilatkozik.**

Ez a megosztottság legjobban szemlélhető az alkotmányos egyeduralomban. Azáltal, hogy a király belegyezése nélkül

* II. 213–214. — ** II. 143–144.

semmi sem válhatik törvénynyé és hogy a király kormányzó ténykedéséhez felelős miniszterének ellenjegyzése szükséges, jelentékeny a királyság befolyása a törvényhozásra és a nép képviselőinek befolyása a kormányzásra. Úgy, hogy mindazokban az esetekben, a midőn a dolgok természete szerint a felséges államhatalomnak kell határoznia, egyik sincs kizárva a részvételből ama tényezők közül, a melyek közt a felségi jogot megosztották. Igy gondoskodva van arról, hogy az organumok különfélesége, mik által az állam akarata nyilatkozik, nem zavarja meg az állam akarategységét. Másrészt a királyságra ruházott jog, melynélfogva a minisztereket kinevezheti és ezek felelőssége egyszersmind azt is biztosítja, hogy a kikre a végrehajtó hatalom bízva van, mindig függésben legyenek az uralkodó hatalomtól; azaz: mind a királytól, mind a nép képviselőitől, a kik közt a felségi jog meg van osztva. Biztosítja, hogy a végrehajtásban a nép képviselőinek és a királynak közös akarata, mint az állam akarata érvényesüljön. Hogy tehát az állam törvényhozó és végrehajtó hatalma közt is meg legyen az akaratégység.*

29. §. A törvényhozás szervezete.

Miként az egyes embernél az akarat a legfőbb; és a helyzet, a mit a világban elfoglal, inkább attól függ, hogy lelki és testi erői értelmes akaratának mennyire vannak alávetve, mint attól, hogy mennyi ereje van: ugyanez az eset az államra nézve. Minden államban mindig legfőbb a törvényhozás.

A ki a törvényhozás jogával bir, legyen bár egy egyén, vagy valamely polgári osztály, avagy az egész nép: mindig az az uralkodó. A törvényhozó nagy jogokkal ruházhat fel egyeseket és bizonyos polgári osztályokat; rájok ruházhatja az állam kormányát és a végrehajtó hatalom minden egyes részét: de bármi nagyok különben e hatalmak, a törvényhozástól függenek; és a kik ezeket a hatalmakat bírják, csupán annyira részesek az uralkodásban, a mennyire részök van a törvényhozásban is.

* II. 143—144.; III. 60—61.

Miután a történelem tapasztalása azt tanítja, hogy a közjóra még veszedelmesebb, ha a korlátlan uralmat egy osztályra, mint ha egy személyre ruházzák; és azt látjuk, hogy a gyülekezetek szintén bírnak mindazokkal a hibákkal és gyöngeségekkel, a mik által a korlátlan uralkodás az államra nézve veszedelmes lehet: önként következik, hogy a törvényhozó hatalmat — épen mivel egyedül uralkodó hatalom az államban — úgy kell szervezni, hogy az általa alkotandó törvények a lehető legnagyobb tiszteletben álljanak és ezzel minden veszedelem már előre elháríttassék. Úgy t. i., hogy

a) a törvényhozási jogot több, különböző állású osztályra és egyénre bízzák; olyanokra, a kik legnagyobb mértékben bírják a közbizodalmat;

b) bizonyos formákat jelölnek meg, a melyekre ügyelni kell, hogy a törvényhozó hatalom határozatait az uralkodó akarat kifejezéseinek ismerjék el.

Azok az eszközök, a melyek által az elsőt el akarják érni: a koronának adott az a jog, hogy a törvényhozó gyűlést egybehívhatja és feloszlathatja; hogy a törvényhozás határozatait korlátlanul vagy csak felfüggesztő „veto" által mellőzheti; hogy a felsőház tagjait mind, vagy legalább azok egy részét kinevezheti; végre a törvényhozásnak két vagy több kamarára való felosztása, a melyek közül mindeniket a polgárok külön osztálya választja.

Az elhamarkodás veszedelme ellen szintén különböző eszközökhöz nyultak és a törvényhozást határozásaiban bizonyos törvényesen megállapított szabályokhoz kötötték. Ilyenek p. o., hogy törvényesen meg van állapítva a törvényjavaslat tárgyalhatásához szükséges jelenlevő tagok száma; hogy minden határozat hozatalára az egész törvényhozó testület többsége kivántatik, nem csupán az épen jelenlevőké; hogy bizonyos időközök alatt háromszor ismételve hozott határozat törvény erejével bírjon; vagy hogy minden kérdést csupán akkor lehessen végkép eldöntöttnek tekinteni, ha a nép vagy a következő törvényhozás az e részben hozott határozatot legalább hallgatólag helyeselte.*

* II. 153—154., I. 254.

30. §. A király a törvényhozó hatalomban.

Ki vegyen részt az uralkodó államhatalomban? — erre a kérdésre a legellenkezőbb nézeteket halljuk az államok helyzetének különfélesége szerint. Miután az áll valóban szilárd alapon, a mi történetileg lassankint fejlődött: Amerikában és Svájcban a királyság ellen beszélnek, míg az európai államokban a királyság mellett.

Ha a XVIII. századnak politikai küzdelmekben oly gazdag történelmét vizsgáljuk, azt veszszük észre, hogy a tusákra alkalmat majd mindig a királyságnak az alkotmányos államokban elfoglalt állása nyujtott. Egyes esetekben a királyt fosztották meg koronájától, annak daczára, hogy az alkotmányban a király hatalmának örökösödési és felelőtlen volta ki volt mondva; máskor meg az alkotmányadta erővel ő magát kényúrrá tette. Mindenkor az alkotmányos királyság elve bukott meg e harczok közepette.

A küzdelmeket és az alkotmányos királyság elvének bukását mindegyik esetben az idézte elő, hogy a királyt egyedül a végrehajtó hatalomra akarták szorítani — felségjog, vagyis a törvényhozásban való részvétel nélkül. A királyságnak az alkotmányos országokban adott jogokat a végrehajtó hatalom tulajdonainak mondották; ahelyett, hogy a királyt annak tekintették volna, a mi valóban, t. i. a törvényhozó hatalom együtt-uralkodó részesének.*

A királyt a törvényhozó hatalom egy részének kell tekintenünk, ha az alkotmányos országokban ráruházott jogokat észszerűen meg akarjuk magyarázni. Legfontosabb teendői csak annyiban látszanak egyszerűeknek, a mennyiben a királyt a törvényhozó hatalom kiegészítő részének tekintjük, a ki nem csupán képviselője, hanem részese is az állam fölségének. Csak így érthetjük meg az alkotmánynak azt az intézkedését,

hogy a király nem felelős;

hogy a kényuralom veszélyei ellen való biztosítás végett a királynak egy rendeletét sem hajtják végre, hacsak vala-

* II. 159—162.

mely felelős államszolga, ki annak törvényességéről jótáll, alá nem írja;

hogy a törvényhozás jogát szabadon választott gyülekezetek gyakorolják, a mely gyülekezeteket összehívni és feloszlatni a király jogához tartozik és királyi jóváhagyás nélkül egy határozatuk sem bír törvényes erővel;

hogy az állam kormányzása, a törvényhozás távollétében általános kötelező rendeletek kibocsátási joga —

és az állam viszonyainak más államok irányában való meghatározása, a hadüzenés és békekötés joga, — mind a királyra van bízva.*

31. §. A kormány.

A kormány az a hatalom, a mely az állam ügyeit a törvényhozás által megállapított bizonyos alapelvek szerint vezérli, és ilyen alapelvek hiányában és a hol a határozás halasztást nem szenvedhet, egyes fontosabb esetekben azt az irányt is megszabja, melyet az államnak követnie kell.

Ez a hatalom csak tárgyilag különbözik a törvényhozó hatalomtól, nem pedig lényegileg. Lényegileg az állam akaratának kifejezője a kormány is, a törvényhozás is.

A kormányzó hatalom szintoly kevéssé van a törvényhozásnak alávetve, mint p. o. az egyes embernél sem választhatjuk külön és tulajdoníthatjuk alsóbbrendű, vagy fensőbb nemű tehetségnek azt az akarást, a mely az egyes esetben — és azt az akarást, a mely az általános alapelvek iránt határoz.

Igaz ugyan, hogy az értelmes ember, ha egyszer alapelveivel tisztába jött, egyes esetekben is azok után indul; s így jól rendezett államban egyes esetekre nézve is követik a törvényhozás általános határozatait. Azonban ez nem mindig történik így. Az egyesek eljárása nem mindig alapelveiktől függ, hanem gyakran egyes cselekmények és a viszonyok, a mikbe azok által jutottak, kényszerítik őket bizonyos alapelvek elfogadására: ugyanez az eset az államoknál is. A mennyire a kor-

* III. 61.; II. 157.

mány eljárása függ a törvényhozás által meghatározott alapelvektől: a törvényhozásnak épp oly gyakran ad irányt a kormány eljárása, vagy jobban mondva az a helyzet, a melybe az állam a kormány eljárása miatt jutott.*

Az a kérdés: hogy kit illessen az állam kormánya? — nem a nagyobb képességnek, hanem csak a jognak vagy a hatalomnak a kérdése.

A hol nem találunk általánosan elfogadott jogfogalmakat, a melyek szerint a kormány csak egy bizonyos személyt vagy testületet illet, ott a hatalom bír döntő erővel.**

Korlátlan egyeduralomban a határozás joga mindenben, a mi az államra vonatkozik, egyes embert illet. Itt nem szükséges tanakodnunk azon, hogy kit illessen az állam kormánya? Itt nem lehet kérdés a törvényhozó és kormányzó hatalom egységéről és a kettőnek a végrehajtó hatalomhoz való viszonyáról. Az uralkodó akaratot, a mely általános szabályokat fejez ki, itt senki sem fogja megkülönböztetni attól, a mely egyes esetekben határoz. Azokban a tisztségekben, a melyekre a törvények és a felség akaratának végrehajtása bízva van, senkinek sem jut eszébe a gépeknél egyebet keresni, a melyek által tetté lesz az uralkodó akarata.

Alkotmányos államban az állam kormányzóit az általánosan elfogadott jogfogalmak jelölik meg. A mi továbbá korlátlan egyeduralmakban, a hol az államhatalom egyes kezében van, ekép a dolog természetéből foly: az állami akarat egységét alkotmányos államokban mesterséges eszközökkel kell elérni. A hol az állam törvényhozása és kormánya különböző személyekre van ruházva: ott vagy annak, a kire a kormányzást bízták, kell döntő befolyást adni a törvényhozásra, vagy a törvényhozásnak kell tettleges befolyást adni a kormányra azáltal, hogy felelősségre vonhassa azt. A hol sem ez, sem az nem történt, és sem a törvényhozásnak a kormányra, sem ennek a törvényhozásra nincs befolyása: ott eszközökről kell gondoskodni, hogy összeütközés eseteiben az uralkodó népakaratot

* II. 143. — ** I. 226.

illesse a döntés, a melynek azok csak közlönyei. Különben szükségkép oda lesz az állam.*

A kormány legfőbb szüksége, hogy az állam polgárainak érdekeit ismerje. Legfőbb kötelessége, hogy az állam érdekeiről az állam polgárait tájékoztassa. A szabad sajtó, a törvényhozás tárgyalásainak nyilvánossága, egyesülési jog, kérvényezési jog, a képviselőválasztás szabadsága — azok az eszközök, a melyekkel a kormány az állampolgárok érdekei felől tudomást szerezhet és az állampolgárok az állam valódi érdekeiről tájékozódhatnak.**

A kormányok azonban többnyire nem azzal foglalkoznak, hogy a közvéleményt kiismerjék, hanem inkább azzal, hogy bizonyos irányt adjanak a közvéleménynek. Mert az alkotmányos államok szervezete magával hozza, hogy a kormányok nem a pártok fölött állnak, hanem mindig tagjai valamelyik pártnak. A politikai küzdelmekben maguk is résztvesznek. A minek rendesen az a következménye, hogy közvetlen ellenfeleikkel levén elfoglalva, az egész csatateret be nem látják; figyelmüket sokkal inkább igénybe veszik azok, a kik a küzdésben tettleg résztvesznek és ellenzéket alkotnak velök szemben, hogysem azzal a végtelen nagyobb számmal törődhessenek, a mely a parlamenti tusákat nyugodtan nézi. A kormány számos tévedésének és mulasztásának okai ezek a tények.***

32. §. A felsőház.

A felsőház feladata, hogy a pillanat valódi vagy képzelt szükségleteinek rohamában a történeti jogot képviselje.

Miután a választás által időközönkint megújított gyülekezet természeténél fogva a nép jelen kivánságainak, szenvedélyeinek, reményeinek, sőt pillanatnyi fölhevülésének is kifejezőjéül tekintendő: szabad államokban szükséges — és pedig minél demokratább az alkotmány, annál szükségesebb — intézmények által arról gondoskodni, hogy a multnak is megadassék, a mi megilleti.

* II. 143—145. — ** III. 26. — *** II. 28.

Nem a haladás akadályozása végett van szükség felsőházra, hanem csupán hogy a haladásnak az irányát meghatározza; közvetítő legyen mintegy a mult és a jelen között; a mi elutasíthatlan szükségletté vált, azt a fennálló viszonyok rámájába beilleszsze, hogy az új a már meglevőnek ne ellentéte, hanem annak inkább további fejleménye legyen. És csak annyiban biztos a felsőház fennmaradása, a mennyiben ennek a feladatának meg képes felelni; mert ekkor nemcsak önmagát képviseli, hanem az állam valamennyi konzervativ elemét is.

E feladat megoldását pedig biztosan csak akkor várhatni tőle, ha a kik azzal meg vannak bízva, ebben a részben személyesen is érdekelve vannak. Ha azt akarjuk, hogy a történeti jogot képviselje, úgy kell rendezni a felsőházat, hogy a történeti jog fenntartását a tagok nagyobb része nem csupán alkotmányosan reámért kötelességnek, hanem állása alapjának, a legfontosabb személyes érdekének is lássa. Ezt csak két úton lehet elérni.

Vagy oly egyénekből állítandó össze a felsőház nagyobb része, a kik születésöknek köszönhetik állásukat; a kiknek tehát társadalmi állásuknál fogva védeniök kell a történeti jogot, a min alapszik az örökösödés elve, főleg politikai teendőkre is kiterjesztve.

Vagy pedig, ha a felsőház tagjait választás vagy kinevezés útján akarják állásukra meghívni, a választás és kinevezés jogát oly feltételekhez kell kötni, a melyek maguk is történeti jogok eredményei.

Például szolgál az elsőre az angol felsőház, az utóbbira az északamerikai szabad államok szenátusa.

Az angol felsőház többnyire oly tagokból áll, a kik születésnek köszönhetik törvényhozói befolyásukat; a kik már nevüknél és családi emlékeiknél fogva is összeköttetésben vannak az állam multjával, a kiket tehát a történeti jog természetes képviselőinek kell elismernünk.

Az északamerikai szenátus viszont az egyedül lehetséges út és mód, a mely által Amerikában ugyanazt az eredményt elérik. Miután az amerikai szenátusban az egyes államok egyenlő képviselettel bírnak nagyságukra és népességükre való tekintet

nélkül: a szenátus feladata az egyes államok autonómiájának fenntartása. És épen ez az autonómia képezi az Egyesült-Államokban a történeti jogot. Ilyes külön képviselet nélkül már rég nem állottak volna ellen a demokratia természetes rohamának, a mely Amerikában is, mint mindenütt, a számszerinti többség korlátlan uralmára törekszik.

Ám a történeti jognak ez a hangsúlyozása nem szólhat a haladás ellen. A történet ugyanis sehol sem a dermedtség, hanem mindenütt a folytonos fejlődés, örök haladás képét mutatja: azért tévednénk, ha a történeti jog fogalmát a tespedés fogalmával kötnők egybe.

Mindig megbosszulja magát, ha meg akarunk feledkezni a multról és a fennállónak nem akarjuk megadni, a mi megilleti; de szintoly dőreség a jelent a multnak áldozni fel és a történeti jog nevében a nép fejlődésének olyan megállapodását követelni, a minek a történet egész folyama ellene mond. Valamint az egyes embernél jelen állása, sőt multja határozza meg, hogy mire törekedjék és még inkább, hogy mely úton és módon igyekezzék czélt érni; — a nélkül, hogy az okos ember lemondana minden további törekvésről és létezése valamelyik perczéhez tapadna: ugyanígy az államoknál csak ott lehet szó ép fejlődésről, békés haladásról, a hol úgy van rendezve az államélet, hogy minden pillanat a mult folytatásának és a jövő kezdetének tetszik; a hol a történetet közvetíteni tudják a jelen szükségleteivel; a hol a régit nem dobják el csak azért, mert régi, de nem is tapadnak ahhoz makacs önhittséggel. A miből következik, hogy a felsőházat úgy kell rendezni, hogy szervezete által a merev tespedés veszedelmét is kikerüljük.

Az amerikai szenátuséhoz hasonló intézménynél ez önként következik. Választott gyülekezeteket, a hol az egyének a kitüntetési vágynak mindig szükségét érzik, nem kell a tespedéstől különösen óvni. De a hol a felsőházi tagság öröködésen alapszik, intézmények által kell ezen a szükségen segíteni.

Az ilyes intézkedések nemcsak az államnak, hanem magának a felsőháznak érdekében is lényegesek. Angliában a királyi hatalomnak az a joga, hogy a felsőházba tagokat nevezhet,

nem annyira a királyi hatalom emelésére szolgált eszközül, mint inkább olyasminek tekintendő, a minek köszönheti a felsőház a fennmaradását. Rekeszszék be az angol felsőház aranykönyvét, és ama nagy nevek sorát, a melyek abban vannak, ne szaporítsák egyetlen új névvel sem: vegyék el a koronától a jogot, a mely által a felsőházat végső esetekben a jelen követelései iránt engedékenységre kényszerítheti: és a felsőház jövőre meg lesz semmisítve. A mi csupán a multtal van összeköttetésben, nem vehet részt a jelen fejleményeiben; és a legerősb erősség is hamar romba sülyed, ha nem újítják meg egyetlen elkorhadt kövét sem, ha a szükséghez képest nem építenek folyvást rajta.

A felsőházat feleslegesnek, czélszerűtlennek, sőt veszélyesnek kell tartanunk akkor,

ha a teljes egyenlőséget tekintjük az állam legfőbb feladatának;

ha az egész nép választotta törvényhozás többségéről a legnagyobb bölcsességet és igazságosságot tételezzük fel;

ha kisebbnek tartjuk az elsietésből származható veszedelmet, mint a mi abból származik, hogy a népnek vagy képviselőinek kivánságait csak egy időre is elhalasztják;

és mindenek fölött, ha a történeti jogot a politikai szabadság ellentétének és nem alapjának tekintjük; és mint észszerűtlent elvetünk mindent, a mi az életből fejlődött és századokig megvolt.

Minderről az alkotmányos egyeduralomban sohasem lehet szó. Sőt ennek az államformának egyenesen létfeltétele a czéljának megfelelő felsőház alkotása. Nélküle az alkotmányos egyeduralom nem maradhat fenn tartósan; két oknál fogva:

a) mert a királyságnak is legerősebb alapja a történeti jog; és minden sérelem, a melyet a történeti jogon elkövetnek, veszedelmes a királyságra nézve, miután a jog teréről, a melyen szilárdan állott, egyszerűen a tény terére taszítja azt;

b) mert a királyság által nyujtott előnyök épen az örökösödés következményei és az örökösödés elve, mint bármely

egyéb, sohasem tarthatja fenn kellő szilárdságát, ha csupán kivételül alkalmazzák egy esetben.

Az örökös főrendiség ellen semmit sem hozhatni fel, a mi az örökösödési királyságra is nem állana. Míg az a mindennél fontosabb ok, a mely a királyság mellett harczol, a sok százados tapasztalás, a felsőház örökösödése mellett is szól; azt mutatván, hogy a népválasztás, vagyis a korlátlan haladás, vagy legalább szünetlen változtatás elve csak ott szült az államra nézve üdvös eredményeket, a hol azt az örökösödés, vagyis az állandóság elve mérsékelte.*

33. §. A képviselőház.

A királyság és az arisztokratia személyesen gyakorolják a rájuk ruházott államhatalmat. Hogy tehát e hatalom a királyság és az arisztokratia érdekében gyakoroltassék, semmi különös biztosítékra nincsen szükség. Másként áll a dolog azokra a jogokra nézve, a melyek az alkotmány szerint a népet illetik. A nép a jogainak gyakorlását kénytelen egyesekre ruházni: miért is gondoskodni kell arról, hogy a nép képviselői a közérdeket szolgálják, és nehogy ennek helyébe a saját érdekeiket tolják. Ez csak akkor érhető el, ha a népnek némi befolyást adunk a nevében gyakorolt jogra.** Ezt a befolyást pedig a népnek a választási jog adja.

A nép választás útján jelöli meg képviselőit, a kikre törvényhozó hatalmát ruházza; a nép képviselői együttvéve alkotják a képviselőházat.

Ezekre a törvényhozókra nézve az újabb kor valamennyi alkotmánya általánosan elismeri ezt a két elvet:

a) a képviselő nem az egész nép, hanem csak egy választókerület többsége által választatik;

b) mindenik képviselő nem választóinak, hanem az egész népnek a képviselője, ennélfogva nem is kötelezhető külön utasítás által.***

* II. 168—171. — ** II. 172. — *** I. 227—228.

34. §. A választójog.

A választási jog nem foglalja magában az egész befolyást, a melylyel az egyén alkotmányos országokban bír;* mégis állíthatjuk, hogy az egyénnek az uralkodásban való részvétele nagyobb államokban csupán a választójogra van szorítva.** Czélja: hogy a törvényhozást, vagyis a legfőbb hatalmat az államban a közvéleménynek megfelelően gyakorolják.*** Biztosítékot keresünk benne arra, hogy az állam ügyei a többség érdekében és az egésznek a javára kezeltessenek; és eszközt, a mely által szabadságát az egyén a hatalom önkénye ellen oltalmazhassa.**** A választási törvények jósága tehát nagyon fontos úgy az államra, mint az egyénre nézve. Különösen az egyénre nézve jelentősége három dologtól függ:

a) attól a viszonytól, a melyben az egyén azok összegéhez áll, a kik vele osztoznak ebben a jogban;

b) attól a lehetőségtől, a mely szerint jogát az egyén szabadon és teljes öntudattal gyakorolja;

c) attól, hogy mily eredményei vannak e jog gyakorlásának az egyén viszonyaira nézve.†

Az állam szempontjából igen sokan az állam és az egyén bajaiért a választójogot okolván, valamennyi baj javulását a választójog tökéletesítésétől várják.

Ennek daczára fontosságát nem szabad a kelleténél többre becsülnünk. Az államot fenyegető veszedelmek ugyanis még a lehető legjobb választási törvény által sem háríthatók el; három oknál fogva:

a) Több százra menő képviselőnek egy időben való választásánál nem függ minden a választók akaratától, hanem igen sok a véletlentől.

b) A választók legfölebb is a személyeket határozhatják meg, a melyekből alakulni fog a törvényhozás, de nem az irányt, a melyet ez követni fog. Ha ugyanis kizárólag olyanokból állana is a törvényhozás, a kiket e végre a többség bizalma kijelölt,

* I. 86. — ** II. 287. — *** II. 177. — **** I. 260. — † II. 288.

még nem okvetlenül az következnék, hogy a közügyek a többség akarata szerint fognak kormányoztatni. Mindenik képviselő először is önmagát képviseli; és ha utasítás által megkötve nincs és felelősségre nem vonható, megbizóinak azokat a kivánságait, a melyek a saját érdekeivel ellenkeznek, nem fogja mindenben követni.

c) A választási törvény csak a törvényhozásra lehet befolyással. Miután pedig korunk veszélyei nem a törvényhozások által elkövetett hibákból erednek és a köznyugalmat nem a törvények zavarják meg, hanem az a tény, hogy a népképviselet törvényes hatalmát a tömegek nem tisztelik: e veszedelmeknek azzal, hogy a törvényhozást jó kezekre bízzuk, még nem fogjuk elejét venni.

Minden idő tapasztalása arra oktat, hogy a képviselőgyülések nem annyira választóik nézetét szokták képviselni, mint inkább azt a környezetet, a melyben működniök kell. Ha olykép alakították, hogy a főváros népessége. vagy ennek valamely töredéke, közéjök és az ország közé nyomulhat, az ily gyülekezetek mindig a fővárosban uralkodó szellemet képviselik, bármily elvek nyomán szerkesztetett is a választási törvény. Ezért is csalódás maradna azt hinnünk, hogy valamely ország politikai állapota a választótörvény igazítása által javítható. A választási jog helyes gyakorlása egészséges politikai viszonyoknak eredménye, de nem forrása. *

Központosított államokban, a hol a választási jogot egyetlen képviselő választására szorították, és a hol — államaink nagysága mellett — az egyén ebben a jogában százezerekkel, sőt milliókkal osztozik: szükségkép igen csekély a befolyás, a melyet azáltal az állam vezetésére az egyén gyakorolhat.

A mely mértékben alávetették az egyént az államhatalomnak, és a választás eredményétől tették függővé e hatalom birtokát: aszerint növelték a hatalom kezelőinek érdekeltségét, hogy a választást befolyásolják; — és tették lehetetlenebbé az egyénre nézve, hogy ellenállhasson ennek a befolyásnak. Míg azáltal, hogy a központosított államokban az összes közéletet a központba

* I. 263—264.

szorítják egybe és megsemmisítik azokat a kisebb köröket, a melyekben az egyén polgártársai bizalmát megszerezheti és képességét és érzelmeit kimutathatja: egyszersmind attól a lehetőségtől is megfosztják a polgárt, hogy a választási jogot öntudatosan gyakorolhassa.

A választási jog gyakorlásának különben, központosított államokban, az egyén közelebbi viszonyaira nézve is igen csekély eredményei vannak. Ámbár ugyanis az államhatalom birtoka a törvényhozás többségétől függ, és a választás eredményének eszerint tetemes befolyással kell lennie a nagy ügyek folyamára: mindazonáltal az rendesen csekély befolyással van az egyes polgárok jólétére. Mert a legtöbb ember elégültsége rendesen nem az állam nagy ügyeitől, hanem a községi ügyektől függ, s a miniszterek változásának csekély ebben a részben a befolyása.

Innen magyarázható, hogy a képviselőválasztás jogát — bár lehet mondani, hogy alkotmányos államainkban az egész politikai szabadság abból áll — a választók nagy része rendesen sohasem is gyakorolja; * közönyösséggel viseltetik alkotmányos jogai iránt; abból a meggyőződésből indulva ki, hogy a választójog a törvényhozás irányára befolyással nem lehet, idejét a választásnál vesztegetni nem akarja, hanem ezalatt inkább a dolgát végzi.

Innen magyarázható valamennyi választási törvénynek az a főhibája, a melynél fogva e törvények nem felelhetnek meg czéljoknak, hogy a kormányférfiak a szabad választást csak jognak tekintvén, megfeledkeznek arról, hogy ennek a jognak gyakorlása az egyes polgárra kötelesség is a szó legszorosabb értelmében.**

Innen magyarázható ki végül, hogy a nép a törvényt nem közakaratnak tekinti, és ennélfogva nem viseltetik az iránt a kellő tisztelettel.***

* II. 289., 303. — ** I. 262. — *** I. 242.

35. §. A választójog fajai.

Bármi különféle választásmódok hozattak is javaslatba eddig, egy eszmén alapszik valamennyi. Azon a meggyőződésen, hogy a polgároknak nagy száma a közügyek vezetésére nem lévén alkalmas, mindnyájának joga átruházandó egy kisebb számra.*

Egyformán tartalmaz továbbá mindegyik választási törvény intézkedéseket úgy a választhatóság, mint a választói jogosultság szempontjából. És végül szabályozza mindegyik a választójog gyakorlásának a módját.

a) A *megválasztandóra nézve* azt czélozza, hogy az államhatalom a legképesebbekre, vagy legalább azokra ruháztassék, a kik a közbizodalmat leginkább bírják.** E végett a választási jog vagy megszorításoknak van alávetve, vagy pedig korlátlan.

A választhatóság korlátozása esetében világos az előny, a melylyel a vagyonosabbak és a kitűnőbb társadalmi állásúak mások felett bírnak. Még az a megszorítás is, a mely Amerikában dívik, a melynélfogva mindenkinek bizonyos időt kell töltenie az államban vagy abban a választókerületben, a melynek képviselőjévé akar választatni, — a vagyonosabbak érdekét mozdítja elő. Mert ezerféle módja van annak, hogy a vagyonosabb ember — kivált ha egyenlő állású szomszédjai is pártolják — polgártársainak támogatását megnyerhesse vagy a választási kijelölést visszautasító kerületen bosszút állhasson.

Ha pedig korlátlan a választási jog a választandóra nézve, akkor azon a befolyáson kivül, a melyet a hatalmasabbak a velök közelebbi érintkezésben levő választókra gyakorolni szoktak, azokban a választókerületekben, a hol ilyen személyiség nem találkozik és a hol kevesebb politikai érdeklődés mutatkozik, az eldöntő befolyást a politikai pártok gyakorolják. Minthogy pedig külön mindenik pártnak befolyása nem annyira a hozzátartozó polgárok számától függ, mint inkább azoktól az eszközöktől, a melyek felett az illető párt választási czéljainak elérésére rendelkezhetik; vagy pedig a fegyelemtől, a melylyel

* I. 260. — ** I. 261.

az egyesek magukat vezéreinek alávetik; miután továbbá a vezérek a legdemokratább pártban is a vagyonosabb és míveltebb osztályokhoz szoktak tartozni: — ez osztályok egyes tagjainak befolyása ebben az esetben sem csökken, sőt még nagyobbnak fog mutatkozni. *

b) A *választókra való tekintettel* azt czélozza valamennyi választási törvény, hogy független és a választásra alkalmas választók találtassanak. Ezzel azt akarja biztosítani, hogy a választási jog az állam érdekében gyakoroltassék.

Lássuk, hogy a választási törvényeknek ez a törekvése eredménynyel jár-e? Tegyük fel, hogy lehetséges oly általános szabályokat alkotni, a melyek által a választók függetlenségét és értelmiségét meg lehessen mérni, — a mire kevés kilátással bírunk —: ebben az esetben is a függetlenségen és az értelmiségen felül van még valami, a mitől a választás czélszerűsége még nagyobb mértékben függ, mint ama két tulajdontól. És ez: a választók jószándéka ezekkel a tulajdonokkal csak az állam érdekében élni. A mi csak arra az esetre tehető fel a többségnél, ha az állam érdekei nemcsak nem ellenkeznek az egyének érdekeivel, hanem még arról is gondoskodtunk czélszerű intézkedések által, hogy az egyén az őt legközelebbről illető érdekeket ne egyedül az állam közbejöttével mozdíthassa elő. A hol az egyénnek valamennyi érdeke a közigazgatás kezébe adatott, ott — néhány római jellem kivételével — mindenki azt az eszközt, a melylyel a közigazgatásra befolyhat, azaz választásjogát mindenekelőtt saját érdekeinek előmozdítására fogja használni, s így a közérdeket alárendelni saját érdekeinek. Miután pedig a jelenkornak valamennyi állama közt egy sem felel meg ennek a kelléknek: az a körülmény, hogy czélirányos törvény által a választójoggal viszonylag független és értelmes választók ruháztattak fel, ennek a jognak az állam érdekében való alkalmazását még nem biztosítja. **

Mindazok a javaslatok, a melyek a választási jognak szabályozása iránt tétettek, a választók szempontjából négy főfajra osztályozhatók:

* I. 48. — ** I. 243.

1. az általános vagy fejenkinti választásjog, közvetlenül gyakorolva;
2. az általános választásjog, közvetett módon alkalmazva;
3. a bizonyos vagyonhoz kötött választásjog;
4. a fönnebbiek vegyületéből származó választójog. *

Egymástól abban különböznek, hogy a választók független és alkalmas voltát mindegyik más és más mértékkel méri. Ám hogy valamely államban kit illessen a választási jog, — az mindenekelőtt czélszerűségi kérdés, a miben az egyes népek fogalmaira, képzettségi fokára s a nép és kor külön viszonyaira is tekintettel kell lennünk. **

c) A mi végül *a választójog gyakorlásának a módját* illeti, erre nézve a választási törvényeknek az a közös törekvésük, hogy a választási cselekmény olykép intéztessék el, miszerint tévedésnek és szenvedélyeknek a lehetőségig csekély tér jusson, — továbbá a közrend semmiféle veszedelemnek ne tétessék ki. ***

Az állam szempontjából nem közömbös dolog, hogy a választási jog gyakorlása mekkora izgatottságot idéz elő. **** Ezt az izgatottságot nem a tárgynak valóságos fontossága, hanem a neki tulajdonított fontosság, mindenekfölött pedig a diadal utáni vágy kelti. † Függ az izgalom attól a módtól, a hogyan a választójogot gyakorolják. És kikerülhető bizonyos rendszabályok által, — minők a titkos szavazás, vagy a falusi választóknak lakhelyükön, a városiaknak pedig kerületenkint szavazása. ††

36. §. Az általános, közvetlen választójog.

Az általános választójog hívei arra a jogelvre hivatkoznak, melynélfogva a jog eszméjével nem fér össze, hogy valaki csak azért, mert a másiknál szegényebb, megfosztassék attól a jogtól, a melynek gyakorlására szorítkozik az egyénnek összes alkotmányos szabadsága. Ellenzői pedig abból az elvből indulnak ki, hogy az állam legfontosabb ügyeinek eldöntését nem tanácsos, nem szabad ügyetlen kezekre bízni.

Vizsgáljuk e nézetek helyességét!

* I. 225. — ** II. 177. — *** I. 261. — **** II. 288. — † I. 234. — †† I. 233

Az általános választásjog némi feltételekhez van kötve még azokban az államokban is, a melyekre ez intézmény czélszerűségének bebizonyítása végett hivatkozni szoktak. A nők és az életkor bizonyos fokozatai mindenütt ki vannak rekesztve; a legtöbb országban azok, a kik a lefolyt évben közsegélyre szorultak, — tehát bizonyos polgárok csak szegénységük miatt — távol tartatnak a választásjog gyakorlásától. Eszerint az államnak azt a jogát, hogy a választási képességet feltételekhez kösse, kétségbe ezekben az országokban sem vonják.

Másrészt azt az állítást, hogy az a néhány százezer választó, a ki igen magas census daczára résztvesz a politikai jogok gyakorlásában, az állam vezérletére képes, — maguk a tények czáfolják meg. És az a kérdés: kit illessen az állam kormánya? — nem is a nagyobb képességnek, hanem csak a jognak vagy a hatalomnak a kérdése. A kormány mindig azt illeti, a kit a dolgok természete, vagy az emberek jogfogalma erre kijelöl. A hol nem találunk általánosan elfogadott jogfogalmakat, a melyek szerint a kormány csak egy bizonyos személyt vagy testületet illet, ott a hatalom bír eldöntő erővel.

A választásjog gyakorlásával a polgárok nem dönteni akarnak az állam ügyei fölött, hanem biztosítékot keresnek benne arra nézve, hogy az állam a többség akarata szerint, vagy legalább azok által kormányoztassék, a kik a többség bizalmát bírják. Az a kérdés: vajjon az általános választásjog ebben a tekintetben nyujt-e biztosítékot?

A mai alkotmányok szerint a képviselőt nem az egész nép, hanem csak egy választókerület többsége választja. A nép képviselői közül egy sem tekintheti magát a nép többsége választottjának. Sőt igen kevesen hizeleghetnek maguknak csak azzal is, hogy névszerint ismeretesek a nép többsége előtt. Természetes, hogy az ily képviselőkből álló kamarának többsége nem tekinthető az ország többsége képviseletének.

Az általános választásjog, mint bizonyos fogalmak jelszava, és az egyenlőség és szabadság érzéki képlete, mondható a népek legnagyobb kincsének; ám ha e jog által azt a gyakorlati eredményt akarjuk elérni, hogy a nép valóban kivánságához képest, vagy azok által kormányoztassék, a kik az

egész nép bizalmát bírják, — akkor csalódásnak engedjük magunkat oda.

Erre a czélra nem elégséges, hogy mindenik polgár résztvegyen egy képviselő választásában. Valamint Francziaország alkotmányszerzői, kik az általános választásjog elvét másoknál következetesebben alkalmazták, szükségesnek vélték a végrehajtó hatalmat az egész nép választásából keletkeztetni: úgy kellene eszközökről gondoskodni, a melyek az egész törvényhozást az egész nép választásából keletkeztessék; azaz: a melyek szerint valamennyi képviselő választásában résztvegyen minden egyes polgár. Ennek a hiábavalóságát és lehetetlenségét azonban már gyakorlatilag bebizonyította Francziaország. A franczia törvény ugyanis akkép intézkedett, hogy mindenik választó az illető megye valamennyi követének választásában résztvesz. A törvényhozásra így a polgár tényleg nagyobb befolyást nyert. De ez a befolyás korántsem elég nagy arra, hogy az elnököt, a ki hétmillió szavazattal választatott, a ki magát a valóságos többség egyedüli képviselőjének joggal tekintheti, — a törvényhozó testület többségével való ellentét esetén inkább engedékenységre bírja, mintha e többség minden egyes tagját nem egy egész megye, hanem csak egy választókerület küldötte volna. A törvény intézkedése tehát ebben a tekintetben nem érte el czélját. Sőt a tapasztalás azt is mutatja, hogy még a legműveltebb választótestületek (pl. a párisi) sem képesek feladatuknak megfelelni, ha egyszerre 15—20 képviselőt kell választaniok; és hogy ezáltal a véletlen, vagy egyes pártok tevékenysége határoz. Mennyivel inkább ez következnék be, ha külön mindenik polgárnak a törvényhozás valamennyi tagjára kellene szavaznia.

A nép valóban akkor gyakorolja felségjogát, ha minden törvény kötelező ereje a népnek az ősgyűlésekben kijelentett helyeslésétől van feltételezve. A nép ekkor a korlátlan „veto“ alkalmazásában biztosabban jár el, mint bármelyik király. De akkor joggal kérdezhetjük, hogy mire való tehát a több száz személyből álló törvényhozás? És vajjon nem lehetne-e a végrehajtó hatalmat ama törvények javaslatba hozatalával megbízni, melyek csak az egész nép elfogadása után válnak érvénye-

sekké? Kivált ha a végrehajtó hatalom is — a mi ily viszonyok között önként értetődik — a népnek közvetlen választásából keletkezett.

Vagy ha ez nem tetszik és mégis azt akarjuk, hogy a törvényhozás ugyanabban a mértékben az egész nép akaratának képviselője legyen, mint a melyben a franczia köztársaság elnöke magát az egész nép választottjának tekintheti: akkor — miután az egész nép többsége több száz név körül nem összpontosulhat — a fönnebbi szándék csak azáltal érhető el, ha a törvényhozó hatalom egy vagy csak egynehány személyre bízatik; mint az ó-világban Solonra vagy a decemvirekre.

Fejenkinti választás által egyre bízott végrehajtó hatalom. Három vagy öt tagból álló törvényhozó hatalom, hasonló úton választva. — A végrehajtó hatalom feljogosítva a törvényhozás feloszlatására, a törvényhozó hatalom feljogosítva az elnök felfüggesztésére, úgy hogy a két hatalom között jelentkezett meghasonlás mindkét esetben új választással intéztetnék el: ez egyetlen mód, a mely által a közvetlen választásjog czélját el lehetne érni.

De hogy biztosítva volna-e ilyen alkotmány mellett a polgári szabadság; hogy a népre való hivatkozás helyett nem szövetkeznék-e mindakét hatalom inkább a nép rovására, — míg végre nem maradna egyéb hátra, mint forradalom útján küzdeni az önalkotta zarnokság ellen: — az egészen más kérdés. Csak annyi bizonyos, hogy abban az esetben, ha a törvényhozást a közvetlen fejenkinti választás által valóban azokra szándékozunk bízni, a kiket az egész nép bizalma jelöl ki erre a czélra, — ez csak az előbb említett módon lehetséges. És hogy mihelyest dictatori hatalommal ruháztatik fel a törvényhozás (a mi az alapeszméje valamennyi újabb alkotmánynak), sokkal észszerűbb dolog öntudattal menni elébe a dictatura veszedelmeinek, mint collegiális személyiséget bízni meg a korlátlan hatalommal; oly személyiséget, a melynek irányát előre senki sem mondhatja meg; oly többséget, a melynek tagjai felelősségre nem vonhatók és számuk által még a közvélemény irányában is biztosítva vannak.

Az általános közvetlen választásjog ellenzői sohasem említik azt az ellenmondást, hogy az egyes képviselőt, a kit csak

egy választókerület többsége választott, mégis az egész nép, azaz olyanok képviselőjének is tekintik, a kik őt nem választották. Sőt az illetők azt hiszik és vallják, hogy a fejenkénti választás által a népfelség elve tökéletesen valósultnak tekinthető. Csak a kivitel gyakorlati nehézségein akadnak fenn. Az ország nyugalmát féltik a milliók részvételével tartott választástól. És arra hivatkozván, hogy valamennyi ország népességének tetemes része még igen alacsony míveltségi fokon áll, kétségbevonják, hogy az általános választásjoggal derék népképviselők — olyanok, a minők a köznek érdekében kivánatosak — választhatók.

Az elv fenntartására és a most említett bajok megelőzésére a többfokú választást indítványozták és alkalmazták.*

37. §. Az általános, közvetett választójog.

A közvetett, vagyis a többfokú választás rendszerét a következő okokra alapítják:

1. A népképviselők választása pártküzdelmeknek alkalmul szolgál, azért a közvetlen választásjog, ha gyakorlásával igen nagyszámú választók bizatnak meg, veszedelemmel fenyegeti a köznyugalmat.

2. Nagy tömegekről föl sem tehető, hogy meg tudnák ítélni: mily tulajdonokkal kell bírnia a népképviselőnek.

3. A nép könnyebben kijelölheti azokat, a kik bizalmát bírják és a népképviselőkben megkívántató tulajdonok megítélésére nála alkalmasabbak.

4. A közvetett választás rendszere megóvja a népfelség elvét, vagy legalább elhiteti a néppel, hogy ez az elv meg van óva.

A gyakorlat azonban ezeket a feltevéseket nem igazolta.

A választási izgalom a választók választása alkalmával is megvan. Mert ha a nép nem is látna fontos eljárást a közvetett választásjog gyakorlásában, minden alkotmányos élettel bíró államban vannak pártok, a melyek a népet felvilágosítják és a

* I. 225—231.

közvetett választásjogot is nézeteik keresztülvitelére felhasználják. Vagy pedig feltéve, hogy a népet a pártoknak nem sikerült meggyőzniök a nép közönyössége miatt: akkor épen ez a közönyösség valamelyik pártnak, vagy a koronának, vagy mind a kettőnek absolut uralmát idézné elő; és végül nem maradna egyéb hátra a népnek, mint a forradalom . . . nemcsak a kormány ellen, hanem a saját képviselői ellen is. A korona is, a nép is csak egy lehetőség előtt állna: vagy az alkotmányt egészen megszüntetni, vagy épen abban az irányban módosítani, a melynek kikerülése végett fogadták el a közvetett választásjogot.

Nem bizonyosodott valónak az a föltevés sem, hogy könnyebb dolog választót, mint képviselőt választani.

Valamint az sem, hogy a közvetett választás rendszere megóvja a népfelség elvét. Ellenben világos az az eredménye, hogy vagy a nép — ha t. i. felségjogának elvéhez ragaszkodik — azon lesz, hogy végre ennek gyakorlati elismerését is kivívja; vagy pedig azok, a kik a gyakorlati hatalmat kezökben tartják, ezt arra fogják felhasználni, hogy a veszedelmes elvtől is menekülhessenek.

És ebből a kettős lehetőségből magyarázhatjuk meg magunknak azt az előszeretetet, a melylyel a többfokú választást épen a legtúlzóbb pártok magasztalják. Az absolutizmus szintúgy, mint a legszélsőbb demokratia ebben a rendszerben csak átmenetet látnak saját nézeteikhez. Épen mert a többfokú választás a népet nem elégítheti ki, mindenik párt, a mely a fennálló viszonyokat változtatni akarja, hasznát veheti ennek a választási módnak; csak az nem, a ki szilárd viszonyok megalapitására törekszik.

Gyakorlatilag a közvetett választás mindig csak átmenetel volt a legáltalánosabb közvetlen választásjoghoz és a választójog általánosságából származó valamennyi bajhoz; vagy pedig eszköz volt a legtökéletesebb politikai részvétlenség nemzésére, — az absolutizmus és a velejáró új forradalmak előidézésére.*

* I. 232—244.

38. §. A censushoz kötött választójog.

A census elve szerint mindenki az állam többi polgáraival tökéletesen egyenlő választásjogban részesül, ha a törvényesen megjelölt feltételeknek eleget tesz. A jogegyenlőséget tehát nem zárja ki.*

Védői nézeteiket arra alapítják,

a) hogy az állam fenntartása a többet adózóknak inkább áll érdekökben;

b) hogy a többet adózók műveltségöknél fogva a közügyek vezérletére alkalmasabbak.

ad a) — A mi az első pontot illeti, nézzünk közelebbről bármily országot, vizsgáljuk minden időkor eseményeit: azt az elszántságot, bátorságot, a melyet a magasabb osztályok az ország védelmére mutattak, mindenütt és mindenkor megtaláljuk a népnél is. És ha gyalázat és végbukás ért valamely nemzetet, ennek oka nemcsak a népben, hanem a társadalom magasabb rétegeiben is — és itt talán még inkább, mint amott — keresendő. Ezeket a jelenségeket pedig nem tudjuk megmagyarázni, ha el nem ismerjük, hogy a nép szintúgy, vagy talán inkább érzi érdekeinek az államéival való azonosságát, mint azt a vagyonosabb osztályok érzik.

Annyi tény, hogy a középkorból az ingatlannak — nevezetesen a földbirtoknak — sajátságos tisztelete maradt reánk. Ezért még azok is, a kik más vagyonfajoknál a választásjogot csak a vagyonosabbakra akarják szorítani, gyakran igen parányi földbirtokban is elégséges biztosítékot látnak. A mint hogy igazán nincs is oly társadalmi osztály, a melyre az állam ügyeinek elintézését nyugodtabban bízhatjuk, mint a földmívelő osztály. Még pedig nemcsak azért, mivel ez általában véve magasabb fokán áll az erkölcsiségnek, hanem azért is, mivel a folytonos foglalkozás és az a körülmény, hogy az egyesek egymástól némi távolságra laknak, tetemesen akadályozzák azt a hatást, a melyet a demagógiai fogások nagyobb tömegekre gyakorolni szoktak.

* I. 226.

Tisztán mint birtokot tekintve azonban, a földbirtok és a vagyon többi neme között jelen korunkban lényeges különbség nincsen. A franczia forradalom óta hozott törvények a földbirtokot is megfosztották az ingatlanság attributumától. És ha úgy vélekedünk, hogy a birtok bizonyos mennyisége a birtokos rendszeretetéről tanuskodik, akkor nagy tévedés volna ezt a hajlamot nagyobb mértékben tételezni fel a földbirtokosnál, mint a fekvő birtok értékével felérő pénzösszeg tulajdonosánál. Sőt a vagyonnak e két neme közül az utóbbi még inkább buzdít a fennálló rend oltalmazására, mert minden zavar először is a tőkét veszélyezteti, sőt néha meg is semmisíti.

A census elvének oly alkalmazása pedig, a mely szerint minden, bárminemű vagyonnak legcsekélyebb mennyisége is képesít a választásjog gyakorlására, ugyanavval az eredménynyel jár, mint a melyeket a fejenkinti választás idéz elő. Sőt az ilyen censusnál czélszerűbb a fejenkinti választásjognak a személyes tulajdonokból kiinduló bármely korlátozása is, mert nehezebb a kijátszása. A census barátai az ily intézkedésben legfölebb eszközt láthatnak arra, hogy az adón alapuló választási képesség elve elfogadtatván, idővel magasabb censushoz köthetik a választásjogot.

Hogy minden nagyobb államban vannak egyének, a kik veszedelem nélkül a választásjoggal fel nem ruházhatók, azt nem vonja kétségbe senki. Tudjuk, hogy a legkorlátlanabb egyenlőség védelmezői is szabnak meg feltételeket, a melyeknek betöltése nélkül nem gyakorolható a választásjog. Bizonyos életkor —; becstelenítő büntett által nem mocskolt hírnév —; meghatározott ideig való tartózkodás azon a helyen, a hol a választásjog gyakorolható —: oly feltételek, a melyek közül legalább az egyik vagy a másik megvan mindenik választási törvényben. Tehát nem az a kérdés: szükséges-e bizonyos tulajdonokat kijelölni, a melyekkel annak bírnia kell, a ki a választásjoggal élni akar; hanem az: helyes-e a választási jogot attól a feltételtől függővé tenni, hogy valaki bizonyos mennyiségű adót fizet?

Az előadottak azt mutatják, hogy nem helyes.

ad *b*) — Ezt a meggyőződésünket megerősiti az a további tény is, hogy az egyesek vagyonossága nem tekinthető művelt-

ségük mértékének. És addig, a míg a birtok és a birtokosoknak személyes tulajdonai egymással arányban nem állanak, azaz míg az örökösödési jog meg nem szüntettetett és az „à chacun selon sa capacité à chaque capacité selon ses oeuvres“ elve általános elfogadást nem nyert: — a vagyonosság addig nem is tekinthető a műveltség mérőjének.

Sőt mi több, a census magában véve, a tulajdonnak jelen viszonyai között, a midőn Európa valamennyi országában majnem az összes fekvő birtok adósságokkal van terhelve, még csak a vagyonosság mérőjéül sem szolgálhat.

A census hatása gyakorlati kérdés. Ez okból a census a különféle országok különböző viszonyaihoz képest más-más megfejtést nyer. Általában véve csak két tétel nem szenved kétséget:

a) hogy a magasabb census egymaga úgy nem képes az államot erőszakos rázkódásoktól megóvni, valamint a fejenkinti választás által a magasabb állású osztályok befolyása nem semmisül meg;

b) hogy a census elve csak abban az esetben felel meg kitüzött czéljának, ha nem ellenkezik a közvéleménynyel és ha azok, a kik a többet adózók által választattak, az egész nép többségétől képviselőkül elismertetvén, a törvényhozás rendelkezései tiszteletre tarthatnak számot.

A fődolog, hogy a törvényhozással megbizottak a közbizalmat bírják. Ám hogy a többet adózók választásából kiindult törvényhozás már származásának módja miatt nem bírhatja a közbizodalmat, azt nem állíthatjuk. A mint a fejenkinti választásjog sem nyujt kezességet, hogy a törvényhozás a közbizodalmat bírni fogja. Francziaországban az általános választójog törvényhozása ellen is számtalanszor felhozták, hogy többsége nem tekinthető az ország többsége képviselőjének és nem tarthat igényt a közbizalomra. Viszont Anglia példájából látjuk, hogy valamely nép összessége erősen ragaszkodhatik törvényhozásához, ha mindjárt ennek választásában csak azok vettek is részt, a kiket a megszabott census arra képesített.*

* I. 244—256.

39. §. A porosz (vegyes) választójog.

A porosz választási törvény szerzői kettős feladatot tűztek maguk elé. Azon voltak, hogy meg ne sértsék a jogegyenlőség elvét; és azon, hogy biztosítsák a társadalom vagyonosabb osztályainak túlnyomó befolyását.

Hogy ezt a kettős czélt elérjék, mindenkit felruháztak választási joggal, de e jog gyakorlása közvetett módon történik és az egyes polgárosztályok által kijelölendő választók választásánál a vagyonosabbaknak nagyobb befolyás biztosíttatik.

Világos, hogy e választásmód mellett nem szólanak azok az okok, a melyeket a census mellett szokás felhozni; és nem szólanak azok sem, a melyekkel a közvetett választásjogot támogatják.

A censusnak az az alapeszméje, hogy az állam csak azokat bízhatja meg a választás nagyfontosságú jogával, a kikről föl lehet tenni, hogy ezt a jogot az állam javára gyakorolni képesek lesznek. A porosz választási törvény mindenkinek a képességét elismeri.

A közvetett választás alapelve a jogegyenlőség. A porosz választási törvény a vagyonnak nagyobb befolyását akarja a közvetett választással biztosítani.

Ám az a törvény, a mely bizonyos elveket elismer ugyan, de azokat megsérti alkalmazás közben, ellenei között fogja látni mindazokat, a kik ezeket az elveket veszélyeseknek ismerik, mind pedig azokat, a kiknek meggyőződése szerint helyesek azok az elvek. Amazokat azért, mert tudják, hogy az elvnek elméletben való elismerése után annak gyakorlati foganatosítása szükségkép megkiséreltetik a legszélsőbb következményeig is. Ezeket pedig azért, mert követelik, hogy miután elveiket elismerte az állam, ez elvek gyakorlati következményei se utasíttassanak vissza.

De az a hatása sem lehet a porosz választási törvénynek, hogy általa a vagyonosabb osztályok túlyomó befolyása biztosíttatik. A kik valaha választásokban tettleges részt vettek, tudják, hogy az egyesek által gyakorlandó befolyást nem lehet eleve meghatározni törvények által; — és hogy abból, mert

A. tíz választóra, B. ötre és C. csak egyre szavaz, még korántsem következik az, hogy A. kétszer annyi befolyást gyakorol a választásra, mint B. és tízszer annyit, mint C. — Választáskor az egyének befolyása tevékenységüktől függ és összetartásuktól.

Hogy a szorgalomnak, a birtoknak és az értelmiségnek természetes befolyása biztosíttassék, nem intézményekre van szükség, hanem egyedül nyugalomra; és ekkor az államélet eme tényezőinek túlnyomó befolyása önmagától alakul.

De habár más nézetből indulnánk is ki, és ha e végre külön intézményeket látnánk is szükségeseknek, még ebben az esetben is czélszerűtlennek mutatkoznék minden oly rendszabály, a mely azokat, a kik a szorgalom, a birtok és az értelmiség képviselőinek tekintendők, háromfelé osztályozza. Mert ezáltal surlódásokat idéz elő köztük; és ezeket a surlódásokat az elégedetlenek mindig a fennálló rend ellen használják fel. *

40. §. A szavazás titkossága.

Sokan a szabadság fenntartásának egyedüli eszközét keresik a titkos szavazásban. És pedig majd azért, mert oly államokban, a melyekben hatalmas aristokratia létezik, a választók függetlensége ennek befolyásától csak ezen az úton biztosítható; majd épen az ellenkező okból, mert ott, a hol a választók szabadságát a tömegek terrorizmusa veszélyezteti, a titkos szavazásban látják az egyedüli módot, a mely által a kormány és a társadalom magasabb osztályai az őket megillető befolyást megtarthatják. **

Cicero a titkos szavazásban az állam bukásának egyik fő okát látja. Ciceronak ezt az állítását könnyen megérthetjük, ha meggondoljuk, hogy oly férfiak, mint Cicero, a demokrata kicsapongások korában, szükségkép epedve néztek vissza Róma régibb viszonyaira, a midőn alkotmánya még aristokrata volt; és a titkos szavazásban látták azt az eszközt, a mely által az aristokratia tényleg is megfosztatott túlnyomó befolyásától. ***

* I. 256—258. — ** I. 256. — *** I. 58.

A titkos szavazás ott, a hol valamely felekezet terrorizmus vagy vesztegetés által a választásra befolyást gyakorol, az egyenlőség biztosítékának tekinthető.* Alkalmas továbbá arra is, a szavazásnak községenkint való gyakorlásával együtt, hogy az izgalmat a választásból kiküszöbölje.** Az egyes osztályoknak vagy egyéneknek a választásra gyakorolt túlnyomó befolyását azonban maga a titkos szavazás nem fogja megszüntetni.*

41. §. A törvényhozó hatalom működése.

Az egyén a törvényhozásra valósággal csak igen csekély befolyást gyakorolhat. Még akkor is, ha a népfelség elve folytán mindenki hivatva van résztvenni a törvényhozásban. Sohasem bír elég hatalommal arra, hogy az állam törvényeit egyéni céljainak megfelelőkké tegye. Azért kénytelen az állam törvényeit létezőkül elfogadni és törekvéseit azokhoz szabni. Törekvéseinek eredményei tehát ama viszonyok állandóságától függnek, a melyekre kell alapítania minden számítását. És csak abban a mértékben érezheti magát az egyén az államban elégültnek, a mennyiben ezt az állandóságot megtalálja.

A kényuralom legnagyobb átkát abban kell keresnünk, hogy alatta az egyén semmire sem számíthat biztosan. Ám a kényuralomhoz hasonló eredményeket idézhet elő az egyén jólétére és az egyetemes haladásra bármely kormányforma, a hol minden örök változás alá van vetve; mert a szabad államnak alapelve is, hogy t. i. az egyén a törvényszabta korlátok közt önállóan mozoghasson, azonnal elveszti gyakorlati jelentőségét, mihelyt e korlátok naponkint összezavarhatók.***

Minden rögtöni változtatás az összes törvényhozásban rendesen kárt okoz az egyénnek és megfoszt mindenkit a biztonság érzetétől. De egyszersmind az államra nézve is roszszal van egybekötve. Gyengíti a törvények iránti tiszteletet, a mi nem annyira a törvények tökéletességéről való meggyőződésnek, mint inkább a megszokásnak az eredménye: — ezáltal egyik legszilárdabb alapjától fosztja meg az államot. És az is megtörténhetik,

* I. 47. — ** I. 233. — *** III. 47—48.

hogy a polgári törvények rögtöni megváltoztatása hajlamot idézhet elő az alkotmány megváltoztatása iránt; és megfosztja azt attól a támasztól, a melylyel bármi hiányos alkotmány bír az állampolgároknak abban az öntudatában, miszerint az alkotmányváltoztatás mindig a magánviszonyok megváltoztatását is maga után vonja.*

Tehát nemcsak az egyénnek, hanem az államnak is érdekében áll, hogy azok a feltételek, a mikhez a törvények és az azokból eredő jogok változtatása kötve van, ne legyenek igen könnyűk. És az alkotmány is csak annyiban felelhet meg céljának, a mennyiben meg vannak abban határozva a föltételek, a melyek alatt —, és a mód, a mely szerint kell történni a törvények változtatásának.**

Sokan a külön felsőház felállításával vélik biztosíthatónak az államot a hanyathomlok rohanás veszedelme ellen. Úgy tüntetik fel a felsőházat, mint szükséges közbenjáró hatalmat a trón és a nép közötti összeütközés kikerülése végett. A „veto“-t ugyan a királyság szükséges tulajdonának tekintik, de belátják e mellett, hogy igen gyakran élni evvel a joggal veszedelmes lehet. És e veszedelem elhárítása végett a felsőháznak a király mellett, vagy tulajdonképen előtte kell állania, hogy a népnek mindazokat a kivánságait elutasítsa, a melyeket a korona nem akar megadni, vagy állásánál fogva meg nem adhat.

Hogy a főrendiházra szükség van, azt a 32. §-ban már kifejtettük. De nem azért van rá szükség, hogy fékezze az államot a haladás útján. Nem is tudunk esetet, hogy a felsőház az alsóház által következetesen sürgetett népkivánságoknak hosszasan ellenszegülhetett volna. Eltekintve attól a ténytől, hogy a néppel való összeütközésnél előbb szorul a felsőház a trón védelmére, mint a trón a felsőházra, — csupán azt említjük meg, hogy észszerűtlen és hálátlan lenne magára a főrendiházra nézve is ez a neki tulajdonított szerep. Miként a kerékkötőt elhasználja a gyakori alkalmazás és épen akkor tagadja meg az szolgálatát, a midőn szükség van reá: úgy annak az intéz-

* II. 227—228. — ** III. 52.

ménynek is el kell végre kopnia, a melynek nincs más feladata, mint a haladást akadályozni.

Az államot tényleg biztosítanunk kell a rohanás veszedelme ellen. Ezt a biztosítékot azonban csakis a törvényhozó testület tárgyalási folyamában fogjuk megtalálni.*

42. §. A politikai egyesületek (pártok).

Politikai egyesületekről csak a szabad államokban beszélhetünk. Mert a hol az államot egy vagy kevés számú egyén korlátlan hatalommal kormányozza, ott senki sem fogja józanul igénybe venni a klubalkotási jogot.

A politikai klub czélja

a) a kisebbség részére eszközül szolgálni arra, hogy a többség nézeteit megváltoztassák, vagy saját meggyőződéseiknek túlnyomó befolyást szerezzenek azok különös hévvel és kitartással való hirdetése által, egyszersmind arra is kilátást nyujtva, miszerint azok kivitelére azokat az anyagi eszközöket is felhasználják, a melyekkel a klubok által önálló egészszé szervezett kisebbség rendelkezhetik;

b) a többség részére eszközül szolgálni arra, hogy megakadályozza a többség nézeteinek változását. Miután ugyanis a többség, a mely a kormány által követendő irányt kijelöli, gyakran igen csekély; miután gyakran csupán azáltal keletkezik többség, hogy a közügyekben való részvételre jogosítottak egy része a jogával nem élt: vannak viszonyok, a mik között a többség a klubokat hatalmának fenntartására használja.

Mindenesetre olyan eszköz a klub, a melyet csak addig czélszerű használnunk, a míg kisebbségben vagyunk, vagy attól tarthatunk, hogy kisebbségbe fogunk jutni.

A politikai klubok alkotásának szükségét két okkal lehet magyarázni:

1. Hogy szabad államokban okvetlenül szükséges, miszerint úgy a nép az állam valódi érdekeiről, mint azok, a kiknek kezében van az államhatalom, a nép vágyai és nézetei felől

* II. 166–167.

felvilágosíttassanak. Felvilágosíttassanak a klubok által, a melyek folyvást fennállván és kizárólag az államügyek ellenőrzésével foglalkozván, mind az állam szükségleteiről, mind a nép kívánságairól legjobban vannak értesülve.

2. Hogy szabad államokban élénk szükségét kell érezni a közügyekkel való foglalkozásnak, a mely szükséglet nem elégíthető ki az egyénnek képviselőválasztói joga által. Mivel pedig e szükséglet a szabad alkotmány egyik legjobb biztosítéka, és a polgárok közönye végre a politikai szabadságnak megsemmisítésére vezetne: czélszerű a politikai befolyás ama szükségét élénkíteni és egyszersmind a kielégítéséről is gondoskodni. A mi az államra nézve nem veszedelmes, minthogy a politikai egyesületek minden ügyet nyilvánosan tárgyalnak ott, a hol eléje akadályt nem gördítenek.

Vizsgáljuk most ez állítások igazságát. És iparkodjunk meggyőződni arról: vajjon a politikai klubok valóban szükségesek-e? — és valóban veszélytelenek-e az államra nézve?

A politikai szabadsággal bíró államban, azaz a hol szabad sajtó van, a törvényhozás tárgyalásai a legnagyobb nyilvánossággal folynak, és a népnek joga van egybegyűlni, a törvényhozáshoz vagy kormányhoz kérvényt nyujtani be, és képviselőit szabadon választani: az ilyen államban sem a kormánynak nem hiányzanak eszközei, hogy magának az állampolgárok érdekei felől tudomást szerezhessen; sem a polgároknak az a lehetőség, hogy az állam valódi érdekeiről felvilágosítást nyerjenek. A szabad államot fenyegető veszedelmek sohasem abból származnak, hogy igen keveset beszélnek a közügyekről; sőt igen gyakran épen az ellenkezőből. Annyian tolják fel magukat a nép szóvivőinek és annyit beszélnek össze-vissza az állam érdekeiről: hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja megállapítani, mihez tartsa magát. A zürzavar már maga veszedelem. De csak növeli ezt a veszedelmet a politikai klubok és olyan nagyobb egyesületek fennállása, a melyeket sajátlag csupán a közügyek megvitatása végett alapítottak.

Bizonyos számú rokonérzelmű ember egybegyűlt azzal a bevallott czéllal, hogy bizonyos alapelveket keresztülvigyenek, de tulajdonkép azért, hogy az államhatalmat maguknak meg-

tartsák, vagy kiszorítsák az államhatalomból azokat, a kik a kormányon vannak. Ebben a gyülekezetben ellenkező nézet képviselve nincsen. Feladata nem egyes alapelvek megvitatása, hanem hogy a már kétségtelen igazaknak vett alapelveket mint fejezzék ki legszebben és legerélyesebben. A szóvivők közül mindenik ki akarja magát tüntetni merészsége és szónoki tehetsége által. A legtöbb hallgató pedig ég attól a vágytól, hogy a rokonérzelműek közül senki sem mulja felül lelkesedésben. Az észszerűség tekintete a klubban sem korlátozza a gyülekezeteknek azt a természetes hajlamát, hogy egyes alapelveket szélső következményeikig szeretnek vinni. Az a meggyőződés, hogy a klubban hozott határozatok nem törvények, és hogy a kormánytól a lehetetlent kell kivánni, hogy valamit lehessen nyerni: a legszélső követeléseknek is mentségül szolgál. Tanácskozásaiban az egész nép nem vesz részt soha; még ott sem, a hol fennállása már szokássá vált is; még ott sem, a hol — politikailag izgatott korban — a legfőbb fokra emelkedett is a klubok tevékenysége. Tanácskozásaiban mindig az a töredék vesz részt, a mely foglalkozás nélkül van és a melynek leginkább van szüksége izgatottságra. Míg a vezetése rendesen oly emberekre van hagyva, a kik a viszonyok és a képességhiány miatt ki vannak zárva az államügyek vezetéséből; és klubi befolyásukat eszköznek tekintik, a mely által az államban is befolyást nyerhetnek. Minden klub — rendeltetéséhez képest — egyes párt közlönye; nem lehet tehát a klubokat a közvélemény kifejezőinek tekinteni. Képviseljenek bár a külön klubok minden szinezetet, az a mit gyűléseikben és határozataikban kifejeznek, a dolog természeténél fogva csak torzképe az államban létező véleményeknek; és oly eszköz, mely a nép fogalmait megzavarja és lassankint szélső nézetekre viszi. A mi csak újabb veszedelmet jelent az államra nézve.

Igaz, hogy a klubokat használták gyakran mérsékelt nézetek terjesztésére is. A tapasztalás mindazonáltal megmutatta, hogy erre a czélra nem alkalmasak. A mérsékelt nézetek ugyanis küzdelmek eredményei. Az eszmék e küzdelmeinek helyét pedig az állam törvényhozásában kell keresnünk és nem egyes párt tanácskozásában. A mérsékelt pártok, ama csekély

töredéken kívül, a mely belátta szükségét annak, hogy az idegen érdekeket és ellenkező nézeteket is tisztelni kell, mindig olyanokból állnak, a kik egy elvért sem lelkesülnek annyira, hogy végeredményeig vigyék. És a kik azért csatlakoztak a mérsékelt nézetekhez, mert azt remélik, hogy ezáltal kikerülhetik a küzdelem szükségét. Oly pártról tehát, a mely mindenekfölött békét akar, nem tehető fel, hogy két szélsőség ellen kivánna harczba szállni.

A mi már most a közügyekkel való foglalkozás szükségét illeti, azt mondják, hogy minden szabad államban létezik ez a szükség, és hogy annak kielégítéséről is kell gondoskodni. Sőt oly államokban is, a melyek nem élveznek politikai szabadságot, annyira általános a feltünés, a hatalom- és befolyás-szerzés vágya és a mozoghatás szüksége, hogy azt mellőzni ott sem lehet veszedelem nélkül. Azért a nagy uralkodók, a mint kizárták a népet az államügyek vezetéséből, a szerint igyekeztek tettvágyát kielégíteni háborúk által, vagy tevékenységének egyéb pályákat nyitván. Korlátlan államokban is czélszerű — főleg ott, a hol az absolutizmus új és a nép, vagy legalább annak egy vagy több osztálya azelőtt politikai jogokat élvezett — módokról gondoskodni, a mik által az önkitüntetés és befolyás-szerzés szükségét kielégíthetik. Szabad államokban pedig szükséges azért, mert csak ez által kerülhető ki a zavar, a mely akkor keletkezik, ha a közügyekben való részvétel jogát csak az állam központjában szabad gyakorolni, — és ezeknek előbb helyet kell kiküzdeniök, a melyen felléphessenek.

A politikai klubok nem nyitnak új pályát azoknak a hajlamoknak, a melyek bennünket a közügyekkel való foglalkozásra késztetnek. Sőt a klubok fennállása eszközül szolgál az állam központjára összpontosítani a küzdelmeket, a midőn egyedül fontosnak az állam kormányzása módját és azt a kérdést tünteti fel: kinek a kezében van a központi hatalom?

A minek aztán az az eredménye, hogy minél inkább ki van fejlődve valamely országban a klubozás, annál inkább erőre kap ott a korlátlan központosítás elve, annál több ügyet ruháznak az államhatalomra; míg az ellenállási erő, melyet az államhatalomnak le kell győznie, szükségképen ott a leg-

nagyobb, a hol az rendesen erős pártokból indul ki. Következőleg a klubok mindig az államhatalom gyengítését vonják maguk után. És pedig abban a mértékben, minél inkább növelik az izgatottságot és ezzel az állam ellen irányuló veszélyeket. A mi eléggé tanusítja, hogy a politikai klubok fennállása ellentétben van az állam nyugodt fejlődésével. Sőt a szabadsággal is; annak daczára, hogy a klubalkotási jogot a szabadság érdekeivel indokolják.

Ellentétben van a szabadsággal, mert a gyenge állam képtelen a szabadság biztosítására. Ellentétben van a szabadsággal, mert nem tekinthető a szabadság biztosítékának az, a mi az államhatalom birtokosainak állását veszélyezi és könnyíti az alkotmány megváltoztatását. Már pedig a politikai klubokat mindenkor csak arra használták fel, hogy egyes embereket vagy pártokat gyűlölet tárgyaivá tegyenek, vagy az állam intézményeit erőszakosan felforgassák.

Mindenesetre szabad államokban is lehetnek viszonyok, a mik közt az államéletben létező bajok orvoslására az alkotmánynyujtotta eszközök nem elegendők, és az államot csak diktatura, vagy — a mi mindig erre vezet — forradalom mentheti meg. De szintoly dőreség azokat az eszközöket, a melyek ezt megkönnyítik, előre fölvenni az alkotmányba: mintha bizonyos viszonyok közt belátván a diktatura szükségét, szabad államban felhatalmaznának valakit, hogy minden pillanatban megragadhassa a diktatorságot.

Mindakét esetben egyaránt valószinű, hogy nem csupán az állam érdekében használhatják a megnyert eszközöket.

A mit csak a klubok szüksége mellett ebből a szempontból fel lehet hozni, szintúgy fel lehet használni a titkos összeesküvések védelmére is, a melyek — bizonyos körülmények között — szintén javára lehetnek az államnak. Csupán a nyilvánosságban áll a különbség a kettő között. Már pedig csupán a nyilvánosság által egészen ki nem kerülhetők azok a veszedelmek, a melyek miatt az összeesküvéseket mindig a legnagyobb államellenes bűntettnek tekintették. Sőt valahányszor a fennálló alkotmány megdöntéséről van szó, az állam rendjére és nyugalmára szükségképen még veszélyesebbek azok a szövetkezések,

a melyek a törvény oltalma alatt szabadon alakulhatnak és a nyilvánosság minden eszközével dolgozhatnak czéljuk érdekében mindaddig, a mig eljő a pillanat, a melyben magukat elég erőseknek érzik arra, hogy megkezdjék a tettleges erőszakot. *

VIII. AZ ÁLLAM AKARATÁNAK VÉGREHAJTÁSA.

43. §. A végrehajtó hatalom általában.

A mint vannak az államnak szervei, a melyek az állami akaratot kifejezik, úgy kell bírnia olyan szervekkel is, a melyek az állami akaratot végrehajtják.

És minthogy a törvény végrehajtása a kormányra van bízva, azért a kormány rendelkezésére kell bocsátani azt az erőt, azt a hatalmat, a mely az állam akaratának végrehajtására nélkülözhetetlen. A mely a törvényhozás és a kormány intézkedéseit foganatosítja.

Az államnak ez a foganatosító közege, ez a végrehajtó hatalma: a közigazgatás, mint a tisztségek egész sorozata.

A végrehajtó hatalom fontosságát mutatja az a körülmény, hogy az állam tényleges hatalma nem a törvényhozás határozataitól, hanem a végrehajtás anyagi erejétől függ.

A legfőbb hatalom azért mindig bír és az állam érdekében bírnia is kell azzal a képességgel, hogy valahányszor az állam fennállása kivánja, legyőzze mindazt, a mi őt hatalma gyakorlásában korlátozza.

Ezt a legfőbb hatalmat azonban nemcsak az állam fenntartására lehet alkalmazni, hanem visszaélni is lehet azzal. Az oly hatalom ugyanis, a mely csak addig mindenható, míg a közjóra munkál, és mihelyt hűtlen lesz feladatához, azonnal elveszti erejét, csak az álmok országába tartozik. A valódi életben lehetetlen valakire valamely hatalmat ruházni a visszaélés lehetősége nélkül. **

* III. 24—35. — ** III. 49—50.

És mégis a törvényhozás, mihelyt meggyőződik arról, hogy a társadalmat csak úgy tarthatja fenn, ha a végrehajtó hatalmat korlátlan hatalommal ruházza fel, — kénytelen e hatalom gyakorlását egy személyre bízni. A mi által a törvényhozás irányában ez hasonló helyzetbe kerül, mint a minő a törvényhozás állása a felséges néppel szemben. Valamint a törvényhozás a reáruházott teljhatalomnál fogva, ezt a nép akarata ellen is használhatja: szintúgy fordíthatja az, a ki a törvényhozás által ily korlátlan hatalommal felruháztatott, ezt a hatalmát a törvényhozás ellen is. Nincs egyéb igazolásra szüksége, mint a melylyel a törvényhozás szokott élni a nép ellenében: miszerint azok java kivánja, kiktől hatalmát nyeré, hogy tetszésükön túltegye magát. Jogi szempontból a legfőbb államhivatalnok ily eljárását nem lehet menteni; azonban a kérdés: ki gyakorolhasson az államban egészen absolut hatalmat? — soha nem a jog, hanem mindig a hatalom kérdése. És az államcsinyeknek egész sorát mutathatja fel minden nép története, melyből megtanulhatjuk, hogy jogtalan cselekmények sem tartoznak a lehetetlenségek sorába. Hogy az állam legfőbb szolgája, épen mivel mindenkinek szolgál, és így mindenkinek szüksége van reá, mindenkinek az urává könnyen fölemelkedhetik. *

Az államhatalom visszaélése ellen csak két biztosíték nyujt kezességet anélkül, hogy az eljárásban akadályozná, vagy a fenntartására szükséges erőtől megfosztaná:

az egyik abban áll, hogy az államhatalmat legalább egyrészben azok gyakorolják, a kikre azt a nép bízza;

a másik abban, hogy a kik az államhatalommal meg vannak bízva, felelősségre legyenek vonhatók eljárásaikért.**

44. §. A közigazgatás.

A közigazgatás feladata általában az állam akaratának a végrehajtása, vagyis a kormány rendeleteinek foganatosítása.

Takarékosságból a közigazgatás teendőinek egy részét azokra bízza az állam, a kik egyszersmind a községek ügyeit intézik.

* I. 321. — ** II. 175.

Ugy okoskodván, hogy a községi hivatalnok, a mennyiben a központi hatalom teendőiben jár el, erre nézve csupán a központi hatalomnak tartozik felelősséggel, és nem községi megbizottnak tekintendő.

Eszerint a közigazgatás kétnemű functiót foglal magában, a melyek egyaránt fontosak ugyan, de lényegileg merőben különbözők:

a) az alsóbb közigazgatási hatóság eszközül szolgál az államnak — kisebb körökben — parancsai végrehajtására;

b) az egyes községek ügyeit köteles ellátni és azok érdekeit más községek, sőt az állam ellenében is képviselni.*

Vizsgáljuk meg azt a kérdést: melyek az előnyei és a hátrányai ennek a rendszernek az államra nézve? Vajjon nem volna-e helyesebb, ha az állam akaratának végrehajtását kizárólag a saját közegeire bízná?

Tény egyfelől, hogy a vegyes rendszerrel a közigazgatási költségek tetemes részét meg lehet takarékoskodni. Másrészről azonban nem lehet figyelmen kivül hagynunk azokat a rossz következményeket, a melyeket a kizárólagos állami közigazgatás hivatalnokseregének nagysága rejt magában úgy az államra, mint az egyes polgárokra nézve. Mégis döntő ezekben a kérdésekben sem az egyik, sem a másik, hanem az a harmadik tény, hogy a hol az állam ügyeinek egy részét a községekre vagy községi alkalmazottra bízzák, ott az állam nem fejthet ki soha elég erőt.** Az állam ügyei az összes állampolgárok ügyei, azért sohasem bízhatók azok veszedelem nélkül az állam egyes részeire. A hol az állam ügyeit az egyes tartományok, grófságok vagy községek intézik, idegenek intézik azokat, a kikre nem tartozik; és a tapasztalás azt mutatja, hogy a mit idegenek végeznek, mindig rosszabb és többe kerül, mintha az ember maga végezte volna.*** Meg lehet ugyan szabni törvényekben, hogy a községi hivatalnok minden dologra nézve, melyet az állam hivatalnokai helyett végez, csak az államnak legyen felelős: de hogy kettős felelőssége mellett összeütközés eseteiben inkább a község részére fog hajolni, mint az államéra, szintoly bizonyos, a mint

* II. 239—240. — ** III. 15. — *** III. 181.

föltehető, hogy a község az ellenkező eljárás miatt legtöbb esetben bosszút állana szolgáin, a kik az államnak is felelősek ugyan, de mégis tőle függnek. Az összeütközések pedig az államhatalom és a község között nem kerülhetők ki azáltal, hogy az államügyek egy részét a községi hivatalnokokra bízzák. A hol valódi ellentét van a községi és az állami érdekek közt, ez összeütközés is megvan. És mind az államra, mind a községre nézve jobb, ha nyilván folyik a harcz a hatóságok között, a melyekre ügyeiket bízták, mintha azok az egyének, a kiktől minden közügy czélszerű ellátása függ, — ellenkező kötelességek levén rájok bízva — önmagukkal kerülnek összeütközésbe.

Az államnak érdekében áll, hogy jogköre szorosan el legyen különítve egyes részeinek — a tartományoknak, a községeknek — hatáskörétől. Viszont az államban levő kisebb testületek csak úgy őrizhetik meg függetlenségöket, ha önkormányzási joggal bírván, hivatalnokaikat az állam befolyása nélkül választhatják. Épen azért szükséges, hogy ügyeit az állam is csak magától függő, saját szolgáira bízza. Enélkül a különböző functióknak ugyanazon kézben való egyesítése nemcsak az összeütközéseket nem küszöböli ki, hanem mindig a jogkörök egybezavarására is vezet.*

45. §. Választás-e avagy kinevezés?

Nem kevésbbé fontos kérdés: vajjon a közigazgatás hivatalai kinevezés avagy választás útján töltessenek-e be?

Ma csaknem minden alkotmányos államban a miniszterekre ruházták azt a jogot, hogy valamennyi nyilvános hivatalt ők töltsenek be kinevezés útján. És el kell ismernünk, hogy ez ellen elméletileg keveset lehet szólni. Egy miniszter sokkal magasabb polczon áll, semhogy — különösen az alsóbb hivatalok betöltésénél — mellékérdekek által engedné magát vezettetni. Arról, a ki a közigazgatás egyik ágának élén áll, fel kell tételeznünk, hogy ismeri a szolgálatra szükséges tulajdonságokat. És mikép teremtsen egységet az igazgatásban, és hogyan lehessen felelős

* III. 15.

a miniszter, ha parancsainak végrehajtóit nem ő nevezheti ki? De ezekkel az okokkal szemben a következőkről nem szabad megfeledkeznünk:

a) Hogy nemcsak személyes, hanem politikai okok is vannak. És hogy a közigazgatás sokkal gyakrabban szokott szenvedni ama befolyás alatt, a melyet a politikai okok gyakorolnak a hivatalok betöltésére, mint a mit a személyes okok gyakorolnak arra.

b) Hogy a miniszterek, összes mindenhatóságuknak és felelősségüknek daczára, mindig csak emberek maradnak; és ugyanazért a szolgálatra megkivántató tulajdonságokat a legpontosabban ismerhetik, anélkül, hogy mégis tudnák: vajjon ezek a tulajdonságok abban a több ezer egyénben, a kiket sohasem vagy csak félórára láttak, megvannak-e? Az alsóbb hivatalok betöltésénél, minden lelkiismeretességük mellett is, vagy környezetüknek tudomására, vagy az ugynevezett jószerencsére kénytelenek magukat bízni.*

c) Hogy ezer meg ezer államszolga kinevezési jogát oly egyénekre kell bízni,

a kik igen gyakran egészen más szakban működtek, mint a melyben minden helyet be kell tölteniök;

a kik csak rövid idő óta viselik hivatalukat;

a kik pártuktól és a kormánytól függnek;

a kik kineveztetésök következtében személyökre nézve nem igen tarthatnak valami rossztól.

És ha mindezeket a most elsorolt okokat is figyelembe veszszük, anélkül, hogy el lennénk fogulva a középkor intézményei iránt, abban a véleményben lehetünk, hogy mégis csak czélszerűbb, ha azok választják a közigazgatási tisztviselőket, a kikre igazgatásuk köre kiterjed, mint az újabbkori központosított államokban követett kinevezési rendszer.**

46. §. A közigazgatási biróság.

Ha még oly élesen elkülönitik is az állam és a község jogkörét az alkotmányban, ez is, amaz is egyaránt törekszik hatalmát kijebb terjeszteni. A mi által, ha az egymással szem-

* I. 174—175. — ** II. 304.

közt álló két elem közül egyik erősebb, vagy ha egyikben jóval nagyobb a törekvés korlátai tágitására: a törvényszabta határoknak lassankint okvetlenül össze kell zavarodniok.

Gondoskodni kell tehát arról, hogy valamennyi hatalom az alkotmány által kijelölt határai közt maradjon. Gondoskodni kell azért, mert az államban szükségkép egyik uralkodik e kettő közül: a törvény vagy az anyagi erő. És mihelyt kivontuk magunkat az első uralma alól, azonnal meg van alapítva a másodiknak az uralma. Gondoskodni pedig csak a birói hatalommal lehet, mert csupán az bizható meg azzal a feladattal, hogy mindent bizonyos határok közt tartson, — anélkül, hogy félnünk kelljen, miszerint ő maga lépi azokat át. Csupán a birói hatalom annyira gyenge anyagilag, hogy állásával nem élhet vissza.

Az alkotmány által meghatározott viszonyok fenntartása végett itélőszékekre van szükség, a melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fennforgó minden kérdésben határozzanak afölött: vajjon a kérdés tárgya a törvény szerint az államnak, vagy egyes részeinek hatáskörébe tartozik-e?

A birói hatalom döntvényeinek az állam és egyes részei közt előforduló kérdésekben ugyanazt az erőt kell tulajdonítanunk, a mely minden birói itéletet, a dolog természete szerint illet, az egyesekre vonatkozó kérdésekben; t. i. azokat a biróilag eldöntött esetre nézve sem a törvényhozó, sem a végrehajtó hatalom fel ne forgathassa.

A birói hatalom e fenségének, az itélőszékek üdvös befolyásának lehet tulajdonítani az északamerikai unio fenntartását és az északamerikai alkotmány nagyszerű eredményeit. A legfőbb törvényszék nélkül az egyes államok közötti soknemű ellentétek és önállóság után való erős törekvések mellett rég felbomlott volna az unio köteléke, vagy a szövetséges államok helyébe központosított állam lépett volna, Francziaország mintájára. Az állam és egyes részei közötti viszonyok rég felbomlottak volna, és az államoknak és egyes részeiknek illetősége közt a helyes határokat rég összerombolták volna, ha el nem ismerik és az alkotmány egyik támaszának nem tekintik az amerikaiak azt az alapelvet, miszerint a törvényszékek feladata közvetitőnek

állani a törvényhozás és a nép közt abból a czélból, hogy egyebek közt az utóbbit a hatalmának kijelölt korlátok között tartsa.

Németországban századokon át törekedtek arra, hogy Amerika főtörvényszékeihez hasonló biróságot létesitsenek. És a czélnak megfelelő „Kammergericht" behozására és a Kammergericht tekintélyének megalapítására irányzott törekvés azzal a belátással magyarázható, hogy ha a birodalom egyes részeinek némi önállóságot adnak . . . az egység felbontásának szándéka nélkül: akkor mind a birodalom, mind egyes részei alkotmányszerű állásának fenntartása végett egy főtörvényszék szervezése szükséges, a melyet illessen minden kétséges esetben a legfőbb határozás.

Ugyanezt találjuk más államokban is. Ama benső összeköttetés mellett, a mely az egész középkorban volt a birtokjog és a törvényhatóság közt, gyakran fordulván elő eset, a midőn bizonyos kiváltságok magyarázata fölött kétség támadt, a kétes illetőségi kérdések eldöntése az állam és egyes részei közt a középkorban mindenütt a birói hatalomra volt bízva. Mert a birtok kérdése fölötti ítélet, összefüggvén a törvényszéki illetőség kérdésével, magában foglalta annak a kérdésnek eldöntését: meddig terjed a király, meddig az egyes községek és hűbérurak törvényhatósága?

Miként kell rendezni a legfőbb törvényszéket, a melynek az állam és egyes részei közt keletkező illetőségi kérdések fölött kell határozni, oly kérdés, a melyet az egyes országok különböző viszonyai, míveltségi állapota és az azokban uralkodó nézetek szerint különbözőleg kell megoldani. Az államtudomány csak az irányt szabhatja meg általában, a melyet követni kell és a mely minden államban ugyanaz marad. De hogy a kitűzött czél mely eszközökkel, micsoda intézményekkel érhető el az egyes államokban, ez mindig a körülményektől függ. És csak néhány alapelv van, a mely e részben általános érvényességgel bírhat. Ilyenek:

a) hogy az alkotmányban tisztán ki legyen jelölve a határvonal az állam és egyes részeinek jogköre között;

b) hogy a birói hatalmat olyanokra bízzák, a kik sem letehetők, sem előmozdíthatók nem lévén, függetlenek és magas

állásukban több fogékonysággal bírnak az erkölcsi felelősség hatásai iránt; de sohase bízzák a népre vagy azokra, a kik — mint az esküdtek — csak az államhatalom befolyása ellen biztosítvák, és megmaradnak a saját osztályuk befolyása alatt, és a kik minden személyes felelősségtől mentek.

Nem szenved kétséget, hogy nem könnyű, sőt gyakran épen legyőzhetlen nehézségekkel jár oly törvényszékek szervezése, a melyek ezekkel a kellékekkel bírnak. Azonban ha egyszer beláttuk, hogy az államhatalom tevékenysége csak úgy lehet üdvös, ha az államot általában és közvetlenül érdeklő ügyekre szorítják, és a községeknek és az állam egyes részeinek bizonyos önállóságot adnak, — mellőzhetlenül szükséges ilyen czélszerűen rendezett bírói hatalom alkotása. Ha ugyanis az egyes községeknek, grófságoknak vagy tartományoknak bizonyos jogkört engednek, a melyet az államnak sem szabad áthágnia: sohasem kerülhető ki egészen, hogy az illetőség fölött vitás kérdések ne keletkezzenek. És ezek eldöntését sem a törvényhozásra nem lehet hagyni, a mely ezáltal túlterheltetnék ügyes-bajos dolgokkal és gyakran maga is érdekelt lévén, illetőséggel sem bírna; — sem a kormányra nem lehet bízni, mert nem tehető fel róla a kellő részrehajlatlanság, valahányszor a saját hatalomkörének kiterjesztése forogna szóban. Az oly viszonyok pedig, a mik szerint az államhatalom kihágásait azzal akarják megakadályozni, hogy az egyes községeknek adnak jogot, a melynél fogva a kormány törvénytelen befolyása ellen — mint a középkorban volt — azáltal keressenek védelmet, hogy parancsait ne hajtsák végre, . . . e viszonyok nem férnek össze az újabbkori államok helyzetével és feladatával. Az úgynevezett „vis inertiae“ a helyhatósági önállóság legjobb biztosítéka lehet ugyan: de csupán az állam erejének a rovására. A mikor azonban az államtól annyit követelnek, és az állam önállósága — a közszabadságnak ez a feltétele — oly nagy erőt igényel, az államhatalom gyengítését eredményező eljárás épen a szabadság ellen való volna.*

* III. 18., 58—70.

IX. BIRÓI HATALOM.

47. §. A birói hatalom szükségessége.

Az emberi nézetek különbözősége és ama befolyás mellett, a melyet egyéni nézeteink ítéletünkre gyakorolnak, csak annyiban uralkodhatik a törvény, a mennyiben van birói hatalom, a mely a törvényt magyarázza, alkalmazza és végrehajtja.

A kit az államban az uralkodás illet, — legyen bár az nép avagy egyes ember — megváltoztathatja az állam alkotmányát. A kikre a törvényhozó hatalmat ruházták, eltörölhetnek egyes törvényeket, ujakat hozhatnak; és ezáltal uj szabályokat adhatnak a birói hatalom elé. De hogy a birói hatalom előbb megjelölt feladatát teljesíthesse, míg az alkotmány fennáll és a törvény eltörölve nincsen, a biró egyes esetre kimondott ítélete fölötte kell hogy álljon a törvényhozás akaratának, fölötte az uralkodó hatalmának. A birói hatalom ezzel bizonyos fenségséget nyer a többi hatalmakkal szemben: fenségsége azonban nem egyéb a törvények fenségségénél. A birói hatalomnak ez az ereje egyszersmind a jogállam leglényegesebb ismertető jele. A jogi alapon rendezett állam és a kényuralom között ugyanis az a lényeges különbség hogy amabban a törvény, ebben az emberi akarat — egyes vagy sok ember akarata — uralkodik: tehát az olyan államot kényurinak kell tartanunk, a melyben el nem ismerik a birói hatalomnak ezt a fensőbbségét.*

48. § A birói hatalom kellékei: jogtudás, függetlenség és felelősség.

Minden emberrel veleszületett a jogérzéke. A szilárd alapon nyugvó jogviszonyok hasznai oly nyilvánvalóak, hogy minden emberben, tehát minden biróban is föl kell tennünk, miszerint a törvények értelmében igazságos törekszik lenni, hacsak különös okok ebben a törekvésben nem akadályozzák. A czélszerü tör-

* III. 58—59.

vénykezési rendszer feladata ennélfogva csupán ezeknek az okoknak az elhárításában vagy legalább gyöngítésében áll.

Evégből két dolog szükséges:

a) a birónak bírnia kell eszközökkel arra, hogy a jogot megismerhesse;

b) oly helyzetben kell lennie, a melyben személyes kár avagy haszon nélkül kimondhassa ítéletét, és mindamellett függésben maradjon a törvénytől.

Hogy a jog megismerését lehetővé tegyük a birónak, arra egyik leghathatósabb eszköz a törvények világossága. Ezenkivül a kérdés tény- és jogi álladékának megosztása; a fölebbvitel; bizonyos életkor, a melyben valaki birói hivatalt viselhet, kizárván az ifjú- és aggkorúakat; végre a bizonyítás meghatározott formulái: — mind megannyi eszköz, a mely a birót megőrzi a tévedéstől.

Fontosabb, de egyszersmind nehezebb is, intézményekkel biztosítani a birák függetlenségét. Fontosabb, mert minden, a mi által a birónak lehetségessé teszik a jog ismerését, haszontalanná válik ott, a hol nincs meg a függetlenség; és valóban független birák a hibás törvénykezési rendszert is legalább tűrhetővé teszik. De nehezebb is, mert az út és mód, a melyen a törvényszékek függetlenségét létesíteni törekszenek, nagyrészt az állam alkotmányától és attól a hatalomtól függ, a mely ellen épen védeni kell a törvényszékek függetlenségét.

Ha a törvényszékek önállóságát egyesnek a túlnyomó hatalma ellen kell védelmezni, alig találhatunk jobb formát az esküdtszéknél. Ugyanezt a czélt el lehet érni a birák nagyobb száma, elmozdíthatlansága és még nagyobb mértékben örökösödési volta által. Végre a törvényszéki eljárás titokban tartása is szükséges biztosítéka a birói hatalom függetlenségének oly állapotokban, a hol a szabadság hiányzik: mert a hol a hatalomnak nincsenek korlátai, merényletek ellen ott a titok leplére van szüksége a jognak.

Ha a népnek jelentékeny befolyása van az államra és a birói függetlenséget a tömegek befolyása ellen kell védeni, az esküdtszék — a mennyiben a nép erkölcseivel és szokásaival egybehangzik — igen czélszerű lehet oly esetek eldöntésére, a melyek egyeseket illetnek; de nem az akkor, a mikor az állam

érdeke forog szóban. Mert mindazok az okok, a melyeket korlátlan egyeduradalmakban az esküdtszék mellett emlegetni szoktak, ott, a hol a nép uralkodik, éppoly mértékben ellene szólnak; és pedig annál inkább, minél nagyobb befolyást gyakorol a nép az állam kormányára. — Ily államokban a birák nagyobb számában kell egyik eszközt keresnünk a birói függetlenséget fenyegető veszedelmek ellen. És mindig legjobb ugyane viszonyok között, ha az államot érdeklő esetekben a birói hatalom gyakorlását állandó birákra bízzák; ha a befolyás, a melyet a birói helyek betöltésére a népnek adni kellene, sem az egyes birák elmozdítására nem terjeszkedik ki, sem a választhatóság tekintetében nem korlátlan.

Ezek az eszközök azonban, a melyekkel a birói hatalmat függetlenné törekszenek tenni, magukban véve mind nem kielégítők. Nem kielégítők, mert a függetlenség erkölcsi tulajdon, a mely ennélfogva mindig inkább függ a biró egyéniségétől, mint az állásától. És mindazokat a momentumokat, a melyek az egyén ítéletére befolyással vannak, nem lehet sem előre kiszámítani, sem az államnak rendelkezésére álló eszközökkel erejökben csökkenteni.

Hogy a törvényszékek feladatuknak megfeleljenek, nem elég, hogy az egyes biró minden idegen befolyástól függetleníttessék, hanem szükséges még az is, hogy a törvénytől mindig függőnek érezze magát. A mi csak akkor várható bízton, ha azokon az eszközökön kivül, a mikkel a birót idegen befolyásoktól megóvni törekszenek, egyszersmind motivumokról is gondoskodnak, a melyek kötelessége teljesítésére buzdítsák.

Ilyes motivum a felelősség.

A birót a vesztegetésen és oly eseten kivül, a midőn szemlátomást megsértette a törvény által megszabott formákat, — felsőbb hatóság előtt felelősségre vonni és büntetni nem lehet. Fordulhatnak ugyan elő esetek, a mikben minden valószinűség arra mutat, hogy a törvényt tudva sértette a biró és különösnek tetszhetik, ha ilyenkor is felmentik minden felelősség alól: azonban a birák ilyen jogsértéseiből származható baj mindig kisebb, mint volna az, a mely a birói függetlenség megsemmisítését vonná maga után. Mindig jobb tehát a kisebb baj lehetőségének kitéve lennünk; annál is inkább, mivel nincs hatóság,

a melyre a birák felelősségre vonását veszedelem nélkül lehetne bízni. Legkevésbbé alkalmas erre a törvényhozó hatalom, miután a birák függetlenségét némely esetekben épen az ellen kell leginkább védelmezni.

De mivel a törvényes felelősséget nem alkalmazhatjuk, azért szükséges, hogy a birói hatalom erkölcsi felelősségnek legyen alávetve. Ez a legfontosabb ok, a melyet a birói tárgyalások nyilvánossága mellett fel lehet hozni.

A nyilvánosságtól nem várhatjuk azt a hatást — a mit sokan várnak tőle —, hogy a törvényt tágasabb körben megismerteti és a törvény iránti tisztelet gyakorlatilag megerősödik általa a népben. A polgári esetek nyilvános tárgyalása — egészen egyszerű eseteket kivéve — kevés hatással lehet a jogilag nem képzett osztályok jogismeretére. A büntető törvénykezés nyilvánossága pedig inkább káros, mint hasznos befolyással van ebben a részben. A midőn a tömegnek szabad bejárást engednek a törvényszéki tárgyalásokra, a hol a védő kiemeli a bűntettnek minden mentő okát, a hol hosszasan tárgyalják elkövetése és titkolása különféle módját, — legtöbbször még fontosabb okok szólnak a nyilvánosság ellen, mint a mik miatt a közönséget szeméremsértő büntettek törvényszéki tárgyalásakor ki szokták zárni. A nyilvánosság, a mint azt napjainkban értik, gyakran hasznos ugyan a vádlottnak, de sohasem az a közönségnek. Korlátozása, ha anélkül lehet, hogy a nyilvánosság előnyeiről le kelljen mondanunk, a közerkölcsiség érdekében igen kivánatos. A mi különösen a törvényszéki tárgyalások hirlapi közlését illeti, a mely szerint minden borzasztó vagy ravaszul kiszámitott bűntettet a legnagyobb körülményességgel adnak elő a lapok, — e szokás csak ártalmas lehet; és igen óhajtandó, hogy a hol szabad sajtó van, a közvélemény közlönyeinek kezelői ne felednék, miszerint egy lap szerkesztésében az előfizetők számának szaporitásán kivül egyéb szempontokat is figyelembe kellene venni.

A nyilvánosságot mindezek daczára a jó büntető eljárás egyik legjobb biztosítékának tekinthetjük, mert a birót itéletére nézve felelőssé teszi a közvélemény előtt. És a birónak ez az erkölcsi felelőssége sokkal fontosabb ok a nyilvánosság ellen felhozható valamennyi érvnél. *

* III. 65—73.

49. §. A kegyelmezési jog.

Az állam életében az emberi érzelemnek is juttatandó szerep, hogy ez ott, a hová a törvény nem ér, ennek hiányát pótolja; vagy a hol a törvény az egyént minden haszon nélkül, sőt a köznek világos kárára elnyomja, ennek túlságos szigorúságát enyhítse. Legjobban figyelmeztet erre a népszerűségnek az a magas foka, a melylyel az esküdtszékek mindenütt bírnak a népnél. A mely népszerűség mindenekelőtt annak tulajdonítható, hogy valamennyi törvénykezési forma közt — ha nem csupán az igazság felderítéséről van szó, a mire kétségtelenül vannak ennél czélszerűbb formák is — az emberi érzelemnek egyikben sincs nagyobb hatásköre, mint az esküdtszékben.

Ha kiküszöbölnők az érzelmet az állam életéből, akkor az állam hatalma a kérlelhetetlen végzet hatalmához hasonlítana, a melyet épen azért, mert kérlelhetetlen, senki sem tartana igazságosnak. És a melynek magunkat csak azért vetnők alá, mert ezt a hatalmat megtörni lehetetlen.*

Az alaki jog szükségén kívül minden ember érzi a méltányosság szükségét is. Ám ha ezt észreveszszük és igaznak tartjuk, el kell ismernük annak a hatalomnak a szükségességét is, a mely a méltánytalanságot, a melyre egyes esetekben a törvény betűszerinti alkalmazása vezetne, megakadályoztatni képes. Amint hogy tényleg majd minden országban — bármilyen szigorú legyen is különben a törvényhozás — van valaki, a ki fel van ruházva evvel a hatalommal, a kegyelmezési joggal. A hol pedig ez nem történt, vagy a hol az illető ezt a jogát használni nem akarja, ott mindenütt a merev törvényt az emberiség érzelmeinek rendeli alá a biró.

* Az egyén bármely sérelme, ha az államtól származik, a legnagyobb fontosságú. Oly cselekmények, a melyek a többség érzelmét sértik, ellenzéket szülnek az állam ellen; a mely épen azért, mivel nemes gerjedelemből származott, mindenekfölött veszedelmes. Minden állam veszedelemben forog, a hol azok, a kik az állam törvényei ellen vétenek és az állam rendeleteit nem tartják tiszteletben, ezt egy magasabb kötelesség érzetében teszik.

És vajmi ritka eset, a midőn ezeket az eltéréseket a szigorú igazságtól helyben nem hagyná a többség. Mert a méltányosság szükséges kiegészítője a jognak. Mert a kegyelmezési jog egyik követelménye az érzelemnek; és a hol intézményekről van szó, a mik által emberek kormányoztassanak, az érzelem kivánságai épen oly fontosak, mint az észnek bármily követelményei.*

X. AZ ÁLLAM ERŐFORRÁSAI.

50. §. Az állam erejének tényezői.

Hogy az állam a feladatát, a mely az egyének anyagi és szellemi javainak biztosításában áll, megoldhassa, bírnia kell azzal az állandósággal, a mely az egyén minden hasznos munkásságának feltétele és minden javak biztosítéka. Mert a mely államban folyvást változik az egyén jogköre, és változnak a viszonyok, a melyekre kell épitenie az egyénnek a számításait, anyagi és erkölcsi javainak sincs ott biztosítéka.

Az állandóság elérésére pedig szükséges, hogy az állam

a) *kivülről* teljesen független legyen;** a legteljesebb önállósággal birjon a külföld irányában;*** külügyei a legnagyobb vigyázattal kezeltessenek, hogy a viszony, a melyben az állam, mint egész, más államokkal van, a lehetőségig szilárd legyen és változást fontos ok nélkül ne szenvedjen;****

b) szükséges, hogy *benn* nemcsak forradalmak, hanem gyakori erőszakos megtámadások ellen is biztosítva legyen;** elegendő hatalommal bírjon az egyének anyagi és szellemi javait biztosítani bármely támadás ellen.

Minthogy pedig az államnak úgy külső, mint belső függetlensége védelmi eszközeitől függ; és az egyének javait sem óvhatja meg kellőképen csupán erkölcsi hatalommal: az államnak mindenekelőtt erőre van szüksége, hogy feladatának megfelelhessen.

* I. 274—276 — ** III. 163. — *** II. 117. — **** I. 142.

Ez az erő általában három elem közrehatásából származik. A mely elemek:

a munka

a tőke és

a szabadságnak az a mértéke, a mint az egyén a munkáját és a tőkéjét használhatja.

Mentől nagyobb a produktiv munkával foglalkozók száma;

mentől több tőkével rendelkeznek ezek; és

mentől nagyobb a szabadság, a melylyel erejöket és tőkéjüket használhatják:

annál nagyobb a termelés eredménye; annál nagyobb tehát az állam rendelkezésére álló erő.*

Az erő az államnak a feladata teljesítését lehetővé teszi. A lehetőség azonban nem elegendő. Szükséges még az is, hogy az erő az állam céljára fel is használtassék.** E mellett gondoskodnunk kell arról is, hogy az állam, hatalmának gyakorlása közben a lehető legkevesebb akadálylyal küzdjön; és hogy oly pillanatokban, a mikor az állam fenntartása nagyobb erőkifejtést kiván, ereje növekedjék, a helyett, hogy megsemmisülne.***

Az állam ezekkel az erőkkel anyagi és szellemi javainkat védi. Minthogy pedig erre a védelemre az államnál kisebb társulatok elégtelenek, az állam megszilárdítása minden egyesre nézve mellőzhetlen szükség. És pedig talán a legnagyobb, a legfontosabb mindenek között.**** Az állam védelmére ezért kell áldozniok a polgároknak, ezért áldozzák is a polgárok anyagi és szellemi javaikat, sőt szükség esetén vérüket és életüket is.

Általában a polgárok által az állam rendelkezésére bocsátott és az állam által a maga céljára felhasználható és igénybe is vett erőket gyakorlati alakjuk szerint a következőkben sorolhatjuk fel:

a) haderő;

b) pénz;

c) műveltség;

d) vallás;

e) hazaszeretet.

* II. 259. — ** I. 319. — *** II. 202. — **** III. 180.

51. §. A haderő.

Mint az egyénnél mindenekelőtt az a feladat, hogy éljen; és ha létele biztosítva van, csak akkor lehet szó arról, hogyan rendezze életét: úgy az államnak is mindenekelőtt önállóságát, azaz lételét kell biztosítania, és csak akkor lehet szó arról, hogy miként kell bizonyos eszméket az alkotmányban megtestesíteni.*

Az a kérdés tehát: miként biztosítsuk az állam önállóságát? — az államtudomány által elsősorban megoldandó kérdés.

Hogy erre a kérdésre felelhessünk, előbb azt kell megállapítanunk: mi veszélyezteti az állam önállóságát? — Az állam önállóságát csak egy másik államnak a támadása veszélyeztetheti. Vagyis ha gondoskodunk arról, hogy az államnak elégséges hatalma legyen megtámadtatása esetén önállóságát a saját erejével megvédelmezni: akkor biztosítottuk az állam önállóságát. Ezt a hatalmat, ezt az erőt pedig az államnak a hadsereg nyujtja.

Az erős hadsereg az állam önállóságának első feltétele.

A philantropok különböző államokból összegyülekeznek, és kölcsönösen megerősítik egymást ama szebb jövő reményében, a mikor a népek közt szintoly esztelennek fog tetszeni az ököljog, a mint esztelennek tetszik előttünk az, a mely az egyének közt uralkodott egykor. És módokról gondoskodnak, a mik által az örök békét megalapíthatnák vagy legalább a háború alkalmait kevesbíthetnék. Talán van is valami haszon ezekben a tanácskozásokban. De a ki a rendes hadseregek fennállásának szükségét századunkra nézve tagadja, vagy azt hiszi, hogy Nyugat-Európa valamennyi államának egyértelmű határozata is feloszlathatja az állandó seregeket, megszüntetheti azok szükségét, míg északon egy óriás hatalom él, egészen más alapokra épített polgárosodással, a minek következtében nyugat meghódítására kell törekednie: — merő utópiák körében forog az ily ember és legfölebb csak a jövendő ivadékok épülésére beszélhet államtudományról.

* II. 118.

Sokkal gyakorlatibb azoknak a fáradozása, a kik arra törekszenek, hogy az egymással érintkezésben levő államok között bizonyos egyensúly állapíttassék meg. A hol ugyanis a háború lehetetlen, ott a béke csak a gyengébb fél érdekeinek alárendelésében állhat: az ilyen államnak polgárai előbb-utóbb belátják, hogy nincs költségesebb a névszerinti önállóságnál. Az államok közötti egensúly rendszere különben nem diplomatiai találmány, hanem a dolgok természetének a következménye. A ki ezt kétségbe vonná, az mind az államok természetének, a melyek mindig nemzeti önzésen alapulnak, mind a történelemnek nemismerésével lenne vádolható. Az egyensúly rendszere oly régi, mint az államok története.

Minthogy pedig Európában több nagy állam létezik; és egyáltalában nem valószinű, hogy mindezek az államok közös megegyezés alapján feloszoljanak: azt kell következtetnünk hogy Európa jelen viszonyai között csak nagy államok felelnek meg czéljoknak, vagy olyanok, a melyek az önállóságuk védelmére szükséges erőt azáltal biztosították maguknak, hogy másokkal egyesültek. Az általános törekvés, a mely ily egyesülés után Németországban, Olaszországban és általában mindenütt mutatkozik, a hol kisebb államok voltak, vagy a hol azonegy állam részeinek szövetségi köteléke szerfelett lazának látszott — mint p. o. Svájczban — bizonyítja, hogy az állami életnek ezt a szükségét mindenki érzi.

Ha az európai államoknak helyzetét, egymáshoz való viszonyát nyugodtan vizsgáljuk, nem tagadhatjuk a nagy államok nagy állandó hadseregeinek szükséges voltát. Hogy azok ma nélkülözhetetlenek, azt el kell ismernünk, bármint vélekedjünk a nagy állandó seregek felől.

Azonban bármennyire legyünk is meggyőződve a nagy hadsereg erejének szükségességéről, nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy viszont a nagy, rendes hadseregek fennállásának szüksége teszi szükségessé a nagy államok fennállását. És nem szabad azt gondolnunk, hogy a hatalmas hadsereg, a mi az állam biztonságára nélkülözhetetlen, magában véve elegendő is volna erre.

Egyrészt ugyanis az igen nagy haderő az állam külbiztonságára nézve nemcsak védelmet nyujt, hanem veszedelmet is idézhet elő. Az államhatalom, túlnyomó hadereje öntudatában, épen mert fenntartása annyi áldozatba kerül, rendesen nemcsak az állam biztosítására szokta ezt az erejét felhasználni. E feltevés valószinűsége mindenesetre igen gyakran szolgáltat okot másoknak az ellenkedésre. Némely államot, a mikor épen zavarban volt, azért támadtak meg, mivel mások megtámadására jól felkészültnek látták, és meg akarták előzni a támadásban.

Másrészt a történelem azt tanítja, hogy valamely hadseregnek sem czélszerű szervezete, sem vitézsége sohasem védhetett meg egy államot is a szerencse változásaitól. A legkitünőbb hadsereg mellett is elnyomhatja pillanatra az államot elleneinek túlnyomó ereje. Valamennyi létező állam közt talán egyedül Anglia történelmében nem találunk pillanatokat, a midőn az állam az idegen hatalom által egészen alávetettnek látszott.

A tapasztalatok hosszú sorából következtetve is arra az eredményre jutunk, hogy az államnak a külföld irányában való önállósága biztosítása végett a vitéz haderőn kivül szüksége van egyéb erőkre is.

Miután senki sem áll oly magasan, hogy pillanatra alá ne sülyedhessen, mindenekfölött attól függ minden közállomány biztossága: mely eszközök állanak rendelkezésére, hogy ismét fölemelkedhessék.*

52. §. A pénz.

Az állam biztonsága nemcsak már rendezett haderejétől függ, hanem még inkább azoktól az eszközöktől, a melyekkel a haderő szervezetét illetőleg rendelkezhetik; azaz: valódi erejének mennyiségétől.** Erejének a hadseregen kivül egy másik tényezője, és egyszersmind a haderőnek is föltétele . . . a pénz. Önállósága — éppugy, mint az egyéné — mindenekfölött háztartásától függ.

Az állam háztartásának a terve a budget, vagyis az előirányzott bevételek és kiadások felsorolása. Valódi képe azonban

* II. 118.; I. 84.; II. 262–264. — ** II. 258.

a zárszámadásokból, vagyis a tényleg bevett és kiadott összegek jegyzékéből tükröződik vissza. Az állam háztartásának helyességét az alkotmányos államokban azáltal akarják biztosítani, hogy úgy a költségvetés, mint a zárszámadás tárgyalását a törvényhozás magának tartja fenn. Ugyanezt akarják biztosítani a budget és a zárszámadás tárgyalásának nyilvánossága által.

A budget nyilvánosan tárgyaltatik. A zárszámadások megjelennek nyomtatásban. A hirlapok által is vizsgálat alá vonatnak. A szerfelett nagy kiadások ellen általánosabb, mindenesetre hangosabb a panasz, mint az alkotmánynyal nem bíró államokban De vajjon hányat fogunk találni az állam több millió polgára között, a ki időt vesz magának, vagy képességet érez magában, hogy a milliárdos költségvetést átvizsgálja és azokat a tételeket kijelölje, a melyeknél megtakaríthatna valamit az állam? — Azokban az országokban, a hol a kormány legparányibb hibája sem marad megrovás nélkül a sajtóban, ott a hirlapok hasábjai csak igen ritkán nyílnak meg e nagyfontosságú kérdésnek; kivéve, ha a pénzügyi zavar épen tetőpontjára hág, vagy ha a közkincstár kezelésének fejtegetése izgatási eszközül használható valamelyik miniszter ellen. A budget az ülés végnapjaiban üres padok előtt tárgyaltatik. És ha a szónok a részletek tömkelegébe ereszkednék: csendre, figyelmes meghallgatásra nem igen tarthat számot. E közönyösség forrása a tehetetlenség érzetében rejlik; a mely nemcsak az egyént, hanem a törvényhozást is megszállja, midőn egy vaskos budget megbirálására hivatik fel.

Az állam számadása is megszünt hét pecsét alá zárt könyv lenni, mint volt akkor, a midőn a franczia udvar kiadásai a veres könyvbe jegyeztettek. A könyv nyiltan fekszik előttünk. De sok kötetből áll. És így tanulmányozására magában erőt senki sem érez. Mert fáradságának semmi hasznát sem látná. Még abban az esetben sem, ha hibákat találna benne. Másoknak ugyanis, hogy nézeteinek helyességéről meggyőződhessenek, ugyanazt kellene cselekedniök. Ennyi buzgóságot azonban a közjó érdekében a törvényhozás többségétől nem lehet várni. A tárgyalás ennélfogva néhány általános ellenvetésre szorítkozik. Minden törvényhozásban vannak egyesek, a kik kötelességüknek

ismerik, hogy a pénzügyminiszternek egypár gonosz órát vagy keserű napot szerezzenek; és ha ez megtörtént, a törvényhozás a költségvetést egészen, vagy némi levonással megszavazza. Aszerint, a mint nagyobb vagy kisebb bizalommal viseltetik a minisztérium iránt: nem mert a pénzügyet nagyon jól vagy kevésbbé jól kezelte, hanem mert politikai eljárása volt nagyobb vagy kisebb mértékben a közönség kedvére való. Egypár ezer frank titkos kiadás az anyaga rendesen a tárgyalásnak. És az emberek — úgy látszik — nem is sejtik, hogy a titkos költségeknek legnagyobb, legnyomasztóbb tételét azok a felesleges kiadások képezik, a melyekről magának a miniszternek sincsen tudomása. Az állam kimeríthetlenül gazdag. A népnek korlátlan joga van az állam összes kincse fölött intézkedni; a képviselőtestület az egész nép akaratának képviselője: tehát a közkiadások emelése ellen éppugy nem lehet kifogása senkinek, mint az ellen, ha egy véghetetlenül gazdag embernek a maga feleslegéből nagyobb összeget tetszenék kiadni.*

Nyilvánosan tárgyalják úgy a költségvetést, mint a zárszámadást. Az államot mégis napról-napra jobban nyomják a terhek. Az egyensúly megzavarodott a bevételek és a kiadások között. Az újabbkori államoknak achillesi sarka lett a pénzügy. Az államférfiak kénytelenek erre a pontra fordítani figyelmüket. Mert nincs nyomasztóbb szükség, mint a bevételek és kiadások közt megzavart egyensúlyt helyreállítani.

Erre nézve csak két eszköz van: vagy a bevételt kell szaporítani, vagy a kiadást lejebb szállítani.**

Vizsgáljuk most: a kettő közül melyik eszközzel lehet helyreállítani a pénzügyek megzavart egyensúlyát?

a) A bevételek szaporítása.

Az egyenes és indirekt bevételek a legtöbb államban felét, néhol szinte egész összegét teszik a forgalomban levő pénznek. A bevételek legnagyobb részét pedig a polgárok hozzájárulása, az adó szolgáltatja.***

* I. 152.—153. — ** III. 167. — *** III. 168.

A hozzájárulás szempontjából a jelenkorban az egyes polgár azt követeli az államtól, hogy a közterhekből ne rovassék ki reá nagyobb rész, mint a mennyi az állam fenntartására okvetlenül szükséges.*

Az igazság továbbá azt követelné, hogy az állam valamennyi polgárának javait egyformán védvén, a közteher is mindenkit egyaránt érjen. Ez az egyformaság azonban még ott sincs meg, a mely államban a korlátlan népfelség uralkodik. Azt az eszközt, a melylyel ez a teljes egyformaság elérhető lenne, még nem találták fel. És örökké változván a birtok, és az egyesek viszonyai egymásra hatván, nem is fogják azt egyhamarjában feltalálni. Miután p. o. a fekvő birtoknak oly megadóztatása, a mely helyes viszonyban volna az egyes iparágak adófajaival, termékeny évben igen könnyű, mostoha évben csaknem leróhatlan teherré válnék; — miután továbbá oly közvetlen adónem, a mely az ipar valamely ágára, sőt talán valamely fényűzési czikkre avval a czélzattal vettetett, hogy a gazdagabbakat sújtsa, közvetve épen a munkások legszegényebb osztályát érheti: nem igen remélhetjük, hogy valaki valaha meg fogja oldani az egyaránt való adóztatás titkát. Komolyan nem is szokták e feladat megfejtését megkisérelni. A történelem bizonyságot szolgáltat róla, hogy adó dolgában az emberek — egyes tudósok kivételével — sohasem is törekedtek egyformaságra. Az uralkodó felek inkább mindig azon voltak, hogy az adónak jóval nagyobb részét elháríthassák maguktól. Valamint egykoron a nemesség törvényhozói befolyása által tökéletes vagy legalább részleges adómentességet szerzett magának: úgy törekszik a demokratia szintazon czél felé a jövedelmi és progressziv adók segélyével.

Az eljárás és az egyenlőtlenség ugyanolyan. Ennek mértékeül elv gyanánt fogadhatjuk el, hogy az adóztatási egyenlőtlenség annál nagyobb, minél nagyobb az állam és minél nagyobbak annak kiadásai Már csak azért is, mivel igen nagy állami kiadások csak közvetett adónemek által fedezhetők, a melyeknél az egyenlő felosztás alig lehetséges.

* I. 142.

Első pillanatra úgy látszik, hogy habár egyenlőtlenül van felosztva az adó, mégis annak leszállítása mindenkinek egyaránt érdekében áll, mivel senki sem egészen adómentes, és ennélfogva mindenki érzi az adó leszállításának a hasznát. De bármelyen valószinűnek látszik e tétel, alkotmányos államokban, a hol a közterhek leszállítása a többségtől függ, épen az ellenkezőt tapasztaljuk. Ennek okát abban találjuk, hogy az adó általában véve csak az egyes kiadások csökkentése által lenne lejebb szállítható; és hogy a király díjának és a magasabb tisztviselők fizetéseinek kivételével csak igen kevés állami kiadás van, a mely számos egyén sérelme nélkül csökkenthető volna.*

Az adó nemhogy lejebb szállna, hanem ellenkezőleg egyre emelkedik, mert az államok jelen szerkezete mellett a közszükségek évenkint növekednek. És mert az alkotmányos államok kevesebb ellenszenvvel vetvén magukat a közterheknek alá, ezekben az államokban az adóbehajtás nehézségei — a melyek nem annyira attól függenek, hogy képesek-e az egyes polgárok az adót megfizetni, hanem inkább attól: meggyőzhetők-e adózásuk szüksége felől — kevesebbek; tehát mert az alkotmányos államok adózóképessége tagadhatatlanul nagyobb.**

A mai államokban sem a minimális adózás, sem az egyenlő adózás nem érvényesül. Sőt ellenkezőleg az adóemelés tekintetében még nem is értük el a szélső határokat. A forgalom élénksége mellett, az indirekt adók útján, az államban forgalomban levő pénzekhez képest, hihetetlen mennyiségű összeg hajtható be. Csakhogy nem szabad feledni,

hogy az indirekt adó behajtása nagy költséggel jár és drágaságot idézvén elő a megadóztatott tárgyakra nézve, az államnak nemcsak bevételeit, hanem kiadásait is szaporítja;

— hogy a legtöbb adónak bizonyos mértéken túl való csigázása, ahelyett, hogy növelné az állam bevételeit, mint a vámoknál, bor- és söradónál látjuk, csökkenti azokat;

— hogy végre az oly állapot, a melyben a folyó kiadásokat csupán azzal fedezik, hogy az állam egész adózási erejét

* I. 154—155. — ** III. 174.

igénybe veszik, szükségkép a pénzügyi egyensúly megzavarására vezet, mivel néha az állam rendkivüli erőfeszítésekre van kényszerítve.

Mindebből következik, hogy a pénzügyi egyensúlynak az állambevételek szaporítása által való helyreállítása, ha lehetséges volna is, roppant nehézségekkel van összekötve. Annyival is inkább, mert az adó szaporítása népszerűtlenné teszi az államhatalmat, és a rend ellenségeinek izgatási eszközül szolgál.

Vannak, kik azt állítják hogy az állam pénzügyi állása csupán a hiteltől függ, és mivel az állam halhatatlan, a bevételekben mutatkozó hiányt mindig kölcsönnel kell fedezni. Ez az állítás azonban nem egyéb csalódásnál. Az állam ugyanis, épen mert halhatatlan, a hitelezőivel való leszámolást nem hagyhatja síró örökösökre. Adósságát kamatostul együtt neki magának kell visszafizetnie. A kamatok és törlesztési részletek lerovása végett újabb fedezetről kell gondoskodnia. Úgy hogy a rendes bevételek kiegészítésére felvett kölcsön nemcsak nem állítja helyre az állam pénzügyi egyensúlyát, hanem azt még inkább megzavarja.*

b) A kiadások csökkentése.

Az újabb államok budgetjeiben előforduló összes kiadások két osztálybeliek.

1. Olyanok, a melyek természetöknél fogva az állam kiadásainak tekintendők, és ezért — bárminő legyen az alkotmány — mindig előfordulnak. Ezekhez mindazok a kiadások tartoznak, a melyek az államadósságra, a haderőre, a szolgálati személyzet fizetésére fordíttatnak.

2. Olyanok, a melyek csak azért váltak állami kiadásokká, mivel az ál'am a nyilvános élet amaz ágainak kormányzatát is magára vállalta, a melyek szoros értelemben véve nem illetik az államot. Ezekhez tartoznak a vallásgyakorlatra, az iskolákra, az utakra, az épületekre, az alsóbb rendőrségre, az igazságszolgáltatás és közigazgatás egy részére vonatkozó kiadások. Szóval azok a költségek, a melyek szigorúan véve a municipális élet,

* III. 168—169.

a vallási felekezetek, vagy magánegyesületek hatáskörébe esnének.

Akár az első, akár a második osztályt nézzük, a kiadásokban mindenütt tetemes növekedést látunk.

Az első osztályba tartozó közkiadások növekedése nagyrészt annak tulajdonítandó, mert e kiadások növekedése néha nemcsak nem kártékony azoknak érdekeire nézve, a kik mint a nép képviselői a budget fölött határoznak, hanem az több esetben érdekükben áll, mivel ők a közkiadások növekedése által magukra és a hozzájok közelállókra nézve sokkal többet nyernek, mint a mennyit a közadó növekedése által veszithetnének.

Ha pedig a közkiadások második osztályára fordítjuk figyelmünket, akkor azt fogjuk látni, hogy a növekedés szükséges volta itt magában a dolog természetében rejlik.

Először: mert minden központosításnak számos közbenső lánczszemre és mindenüvé kiterjedő ellenőrködésre van szüksége, a mi sok költséggel jár.*

Másodszor: mert azoknál a kiadásoknál, a melyek szigorúan véve a község, a megye, a vallási vagy másnemű társulatok körét illetik, ezek jóval nagyobb igényekkel állanak elő, ha ezeket a kiadásokat az állam vállalta magára. A község, ha önállóan rendelkezik, sohasem téveszti szem elől a takarékosságot; de ha az állam a vállalkozó, akkor kivánságainak tökéletes kielégítését követeli tőle. Még pedig annál sürgetőbben, minél csekélyebb a saját terhének növekedése ahhoz az előnyhöz képest, a mely a közbudget ily emeléséből reá hárul.

Kétségtelen, hogy ez a számítás helytelen, mert a község, a melyiknek érdekében az állam kiadásai növeltettek, utóbb más

* Vannak ugyan, a kik épen az ellenkezőjét állítják. A kik a központosításban gazdálkodási eszközt látnak, a mennyiben a központosítás az ügyek egyszerűsítését vonja maga után. A gyár — mondják — annál olcsóbb áron adhatja termékeit, minél nagyobb. De ez csak bizonyos határpontig való. Ha oly vidék, a mely gabonáját eddig száz vizimalmon — a melyeknél a mozgató erő csaknem semmibe sem került — őröltette, a lisztet rögtön egy óriási gőzmalomban készíttetné, ebben az eljárásban meggazdálkodást senki sem látna. És ez áll az államra is, ha oly ügyeket vállal magára, a melyeknek kezelése előbb parányi költségbe került.

községek használa ugyanazon módon vonatik teher alá. De az is kétségtelen, hogy a mely országban az állam túlságos központosítással az egész közigazgatást magához rántotta, ott a községeknek ez a törekvése általánossá válik, a mi a közkiadásoknak csaknem végnélküli növekedését idézi elő.*

Ez a tény egyszersmind utbaigazít bennünket arra nézve, hogy az állam megzavart pénzügyi egyensúlyát mikép állíthatjuk helyre. Arra nézve, hogy annak a roppant tehernek, a mely az államot jelenleg majd agyonnyomja, melyik része olvasztható le, az állam becsületének és biztosságának veszélyeztetése nélkül?

Arról a teherről, a mely az államadósságból ered, nem lehet szó. Ha az erkölcsi tekinteteket mellőzzük is, az állam bukása a polgárok nagy részére nézve sokkal nagyobb veszteséggel járna annál a tehernél, a melyet az államadóság kamatfizetése igényel és azért a haderő alászállítását szokták rendesen mindenekelőtt felhozni, mint olyan eszközt, mely a sinylődő pénzügyi viszonyokat helyreállítaná.

Hogy az állandó seregek alábbszállítása mindenütt kívánatos; és írigylendő az az állam, a melynek, mint Angliánál, elszigetelt helyzetében, vagy mivel magában áll, mint az északamerikai szabad államok, csak csekély fegyveres erőre van szüksége: az nem szenved kétséget. De szintoly bizonyos, hogy Európa államai többnyire egészen különböző helyzetben vannak, s hogy míg a világbéke fenyegetve van, annál kevésbbé lehetséges tetemesen alábbszállítani a fegyveres erőt, mivel a mostani hadakozás oly fegyvernemeket igényel, a melyekkel czélszerűen bánni az ember csak hosszas oktatás után képes és nem lehet, hogy a veszély pillanatában sorozzák be a katonákat. Lehetséges-e és mi módon lehetséges a hadiszerekben megtakarítani valamit, azt nem tudjuk; annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a zsoldot és az élelmezést aligha lehet kevesebbre szabni. És nem valószinű, hogy a fennforgó viszonyok közt a legtöbb államban azok is képesek volnának egészben változtatást indítványozni, a kik leginkább szót emeltek a hadi budget nagy mennyisége ellen; — olyan változtatást, a melylyel az állam állásának veszé-

* I. 156—158.

lyeztetése nélkül sokat lehetne megtakarítani ezekből a kiadásokból.

A civillistáról, — a melyet inkább a királyság elleni izgatásból, mint a pénzügyek érdekében emelnek ki —, minden elfogulatlan embernek meg kell vallania, hogy az kisebb államokban, főleg miután az állami birtokokat és az uralkodó családok magántulajdonát eladták, gyakran igen nyomasztó. De a nagyobb államokban a civillista a kiadásoknak olyan kicsiny része, hogy ama tagadhatlan befolyás mellett, a melyet az udvartartás több jövedelmi forrás előállítására gyakorol, kétséges marad: vajjon az ország pénzügyei egészben nyernének-e valamit, ha 1500 milliónyi budget mellett 30 milliót megtakarítnak?

És minél tovább vizsgáljuk részletesen az államkiadások egyes ágait, annál inkább meggyőződünk arról, hogy az egyetlen utat és módot, a melyen a jelen viszonyok közt, az állam méltóságának és önállóságának veszélyeztetése nélkül, a kiadások terén tetemes összeget takaríthatunk meg, egyedül a beligazgatás körében találjuk.* Abban t. i., hogy az állam számára kitűzött hatáskört korlátozzuk;** — abban, hogy azoktól a költségektől, a melyek szigorúan véve a municipális élet, a vallási felekezetek, vagy magánegyesületek hatáskörébe tartoznak, az államot mentesítjük.

Nem az elméleti okok, hanem az államadósság nagysága, a nagy hadseregtartás kényszerűsége, a jövedelemszaporítás nehézsége, és az e részben való kiadások csökkentésének lehetetlensége, tehát maguk a tények sürgetik az állam igazgatási szervezetének megváltoztatását. Meg fogják szorítani az állam hatáskörét, mivel az kikerülhetetlen szükséggé lett az államra nézve. Oly forradalom ez, a melyet minden államban a pénzügyminiszter fog megindítani. És a mely annál bizonyosabban bekövetkezik, ha kivülről nyugalmat élvez az állam s a közigazgatás korlátlan egyedúr kezében van, a kinek érdekei egyrészt azonosak az állam érdekeivel, másrészt függetlenek a közigazgatástól.

* III. 169—170. — ** I. 352.

Mikor fogják ezt belátni, azt még az egyes államokban sem mondhatja meg senki. Csupán annyi bizonyos, hogy mihelyt az a kérdés merül fel: a várak falait hanyagolják-e el, vagy azt az irományhalmazt hárítsák el, a melylyel az államot elsánczolták; az állam szolgálatában működő tollak számát csökkentsék-e, vagy a szuronyokét, — azonnal vége lesz a mostani kormányformának is. Mert ha minden más előnye megvan is a központosításnak, mindenesetre a legköltségesebb valamennyi igazgatási forma közt. Mivel a politika nem a szemlélődő, hanem a gyakorlati tudományok közé tartozik: épen annálfogva nem engedik magukat az emberek az állam szüksége vel ellenkező irányba sodortatni ama nagyszerű eszme által, hogy mindent egy központból igazgassanak; a miről úgyis tudja mindenki, ha kormányzásban egyszer résztvett, hogy gyakorlatilag a központosított államokban is kivihetetlen.*

53. §. A műveltség.

Az állam nem elégedhetik meg azzal, hogy fenntartásához a polgárok csupán anyagi erejükkel járuljanak hozzá. Nem pedig azért, mert egyedül az anyagi erő nem biztosítja a győzelmet abban a versenyben, a melyet az államok a létért és az elsőségért napról-napra egymással vívnak. Az anyagi erőn kívül az állam kénytelen igénybe venni polgárainak szellemi erejét is. Ezt a szellemi erőt nyujtja az állampolgárok műveltsége. Mentől műveltebbek az állam polgárai egyenkint és általában véve, annál nagyobb szellemi erőt bocsáthatnak az állam rendelkezésére, annál hatalmasabb az állam.

A saját érdekében is köteles tehát az állam a műveltséget előmozdítani. A műveltség emelése végett pedig különösen köteles a tudományt támogatni és az elemi ismeretek terjesztését előmozdítani. A tudományoknak ugyanis hatalmas pártfogásra van szükségük, hogy virágozzanak. Minél tovább haladtak, tehát minél több kitűnő tehetséget vesznek igénybe, a kik kizárólag nekik szenteljék magukat: annál szükségesebb e pártfogás; és

* III. 172.

jelenleg csupán az állam rendelkezhetik erre a czélra a kellő eszközökkel. A legszükségesebb elemi ismeretek terjesztése pedig azért tekinthető állami feladatnak, mert ennek a magántörekvések nem képesek megfelelni. Miután sok államban minden előbb létezett népoktatási intézetet megszüntettek, vagy legalább akadályozzák ilyesek keletkezését; és a nép — képzettség hiánya miatt vagy szegénységből — nem képes a szükséges oktatást megszerezni: az állam kötelessége ennek a szükségnek eleget tenni. Annyival is inkább, mivel nagyfontosságu dolog az államra nézve, hogy mi módon gyakorolja a polgári jogokat minden egyes. Minélfogva viszont e jogok gyakorlását némi ismeretekhez kellene kötni.

A műveltség emelése végett igénylik újabb időben mindenütt az állam részére azt a jogot, hogy polgárait nevelhesse. Az elmélet szerint ezért; valójában pedig azért, hogy a nevelés által a polgárok érzületét az államhatalom birtokosainak érdekében befolyásolhassák, az alkotmány szellemében átalakíthassák.

Régebben a kormány — ha arra a meggyőződésre jutott, hogy hatalmát az állampolgárok és különösen valamelyik osztály műveltsége veszélyezteti —, megtilthatott minden oktatást. És tudvalévő dolog, hogy még az újabb időben és szabad államokban is büntető törvényekkel törekedtek akadályozni a rabszolgák szellemi és erkölcsi mívelését. De ha egyszer valamennyi osztálynak megadják a szellemi művelődés jogát, sőt a legtöbb európai állam példájára azt valamennyi osztálynak kötelességévé teszik: többé nem áll az állam hatalmában meghatározni a következményeket. Az államhatalom kezelői hatalmukat veszélyeztetve érzik. Oly eszközt keresnek, a melylyel magukat a hatalomban megerősítsék. Ezt az eszközt vélik megtalálni az állam részére követelt abban a jogban, hogy polgárait nevelhesse.

Az államhatalomnak azonban, vagyis azoknak, a kikre annak gyakorlását bízták, szabad államban lehetetlen oly jogot tulajdonítani, a mely nemcsak az egyéni szabadságot, hanem a haladás lehetőségét is megsemmisíti. Mert épen abban áll a szabad alkotmányok előnye, hogy a polgárok érzülete ad irányt a kormánynak. A ki tehát ezt a viszonyt meg akarja fordítani,

és azt állítja, hogy a kormány joga a polgárok érzelmeinek meghatározása: a legnagyobb ellenmondásban van a szabad állam eszméjével.

De ha meg is adnók az államnak azt a jogot, hogy polgárait nevelhesse, a dolgok valódi állása szerint aligha venné hasznát ennek a jognak. Alkotmányos államokban ugyanis gyakran változik a kormány. Még pedig úgy, hogy nemcsak személyekben, hanem az elvekre nézve is változás történik. Egy kormánynak sincs ideje bizonyos elvek szerint nevelni a polgárokat. Miért is az államra ruházott népnevelési jognak nem lehet egyéb eredménye, mint hogy az ifjúságot ellenkező alapelvek szerint akkép nevelik, hogy semmiféle érzülete sem lesz.

Vagy ha fel is tételezzük, hogy a szabad államok kormányai nemcsak joggal bírnak bizonyos szellemben nevelni polgáraikat, hanem hogy e kormányok, vagy legalább egy közülök, oly hosszú ideig fenntarthatják magukat a hatalomban, hogy élhetnek evvel a joggal: ebben az esetben is még kérdés, vajjon e jog gyakorlásával valóban el lehet-e érni a kitüzött czélt? Ám ha *a*) az oktatás és nevelés közti különbség felől tisztába jöttünk; és *b*) a korlátlan egyeduralmaknak e részben szerzett tapasztalatait figyelembe veszszük: erre a kérdésre nemmel válaszolunk.

a) Az oktatás csak kicsiny része a nevelésnek. Az iskola kész nézetek helyett csupán módot nyujt ismeretek szerzésére; a melyek nem attól függenek, a mit az iskolában tanult valaki, hanem a mit az életben tapasztalt.

És ha fel is tennők — a mi a tapasztalás szerint nem tehető fel —, hogy a kikre az ifjúság nevelését nagy államokban bízták, mindnyájan egészen osztják a kormány nézeteit; és nincs egyéb czéljok, mint az ifjúságot az alkotmányra nézve kedvező nézetekben dresszirozni: az államnak a polgárok politikai érzelmére gyakorolt befolyása akkor is csekély lenne. Mert azok a benyomások és fogalmak, a melyeket ugyanaz az előadás száz gyermek lelkében előidéz, előre ki nem számíthatók; mert ha valamely tárgyat megvilágosítanak, azt mindenki másként látja állásához és egyéniségéhez képest. Ennélfogva ha valamennyi polgárnak ugyanazokat a fogalmakat verik is fejébe az iskolák-

ban, még nem következik, hogy tehát a betanított fogalmaknak megfelelő nézetekkel fognak bírni. Vagyis nemcsak a nevelést, hanem az oktatást sem képes a kormány úgy rendezni, hogy azt mindenütt kedvező irányban intézzék az alkotmányra nézve.

b) A korlátlan egyeduralmaknak az állami nevelésre vonatkozó tapasztalásait legérthetőbben a katholikus egyház mutatja meg nekünk. Bárhogy itéljünk ugyanis a katholikus egyház felől, azt be kell látnunk, hogy egy államhatalom sem képes több szívóssággal és hasonló következetességgel használni hatalmát, mint az egyház. A középkor folyamán pedig nemcsak az ifjúsag nevelése, hanem az egész tudományos tér, az összes irodalom a klérus kezében volt: és mégsem akadályozhatta meg a reformatió föllépését és gyors elterjedését. Épen a reformatióval szerzett tapasztalás figyelmeztette a papságot, hogy az előbbi szervezet még nem elég szilárd, hogy a katholikus egyház nevelési rendszere hiányos. És e hiányok helyrehozása végett alkották a jezsuiták szerzetét. E rend úgy szabályzatát, mint kitűzött czéljait tekintve, mesterműnek mondható. És az általános ellenséges indulat, a melylyel e rend a katholikus egyház irányzatainak ellenei részéről találkozott, mutatja, hogy a mennyire emberi erőtől telik, megfelelt feladatának.

A katholikus országokban a legtöbb nevelőintézet majdnem két századon át a jezsuita-rend kezében volt; és e rend nemcsak valamennyi osztály tudományos kiképzésére, hanem még a családok házi viszonyaira, s ezáltal minden egyes polgár valódi nevelésére is jelentékeny befolyást gyakorolt: mégis mindazokkal az eszközökkel, a melyek a jezsuitáknak mint katholikus papoknak rendelkezésökre állottak, és azzal az óvatossággal és következetességgel, a mint ezeket az eszközöket használták, nem voltak képesek megakadályozni, hogy idő folytával épen az a forradalom be ne következzék az emberek szellemében, a minek megakadályozása volt a feladatuk. Voltaire a jezsuiták növendéke volt. Az oekonomisták és encyklopaedisták nagyrészben szintén azok voltak. Az egész nemzedék, a mely az egyház és a fennálló rend elleni antagonismusában az őrültségig elment, a jezsuiták rendjének befolyása alatt nőtt fel.

A mi nem sikerült a jezsuitáknak, az nem sikerülhet az államhatalomnak sem, álljon bár élén korlátlan uralkodó vagy felelős kormány. Azzal a befolyással, a melyet az iskolákra gyakorol az állam — mert csupán erre vonatkozik az államhatalom befolyása — nem akadályozhatja meg a fennálló rendre veszedelmes érzelmek terjedését: a mint ezt megakadályozni a jezsuiták sem bírták; holott a gyóntatószék által akkor oly mértékben rendelkeztek az emberek érzelmeivel, hogy annyira a polgárok érzelmeit ma egy kormány sem bírja. *

54. §. A vallás.

Tény, a melynek helyességét senki sem vonhatja kétségbe, ha járatos a történelemben, hogy egy állam sem állhat fenn vallás nélkül. A minek oka az, hogy fennállhatása végett az államnak bizonyos általában elismert jogfogalmakra van szüksége, és jogfogalmaink vallásos eszméken alapszanak.

Következőleg az államra is veszedelmes, a mi a nép hitfogalmait megingatja. És egy államszerkezeti forma sem felelhet meg a szükségeknek, ha az állam nélkülözi azt az erkölcsi biztosítékot, a melyet csupán a vallástól kölcsönözhet.

Az az időszak, a midőn szenvedélyesen támadták a kereszténységet, már rég elmult. Az az idő is elmult, a midőn a hitközönyösséget a nagyobb műveltség bizonyságának tekintették. A tőkepénzesek is, az őket fenyegető veszélyek által megtérítve, megint vallásosakká lettek.

Mióta Napoleon, a ki minden egyébben aggodalom nélkül elfogadta a nagy forradalom hagyományát, az egyház irányában más pályát kezdett követni: valamennyi államhatalom a legnagyobb tiszteletet mutatja a vallás iránt. Belátták, hogy a fennállónak oltalmára, ha az sokak érdekével ellenkezik, a legnagyobb anyagi erő sem elég soha: annálfogva az egyházat pártfogás alá vették, az államhatalom érdekkörébe vonták és a legfőbb tisztelet minden jelével elhalmozták. Mindamellett az állam mai

* II. 216—222.

helyzete az egyház irányában a legkevésbbé sem czélszerű a kitűzött czél elérésére:

a) mert az olyan vallás, a mely az állam oltalmára szorult, vagy legalább az államhatalom támogatásának köszönheti állását, támaszul annak sohasem szolgálhat;

b) mert az a helyzet, a melyet az államban az egyháznak adtak, ellenkezik a kereszténység alapelveivel, a mik által a kereszténység oly nagy befolyást gyakorol egész polgárosodásunkra.

Ha nem erőszak eredményének, hanem jogi intézménynek tekintjük az államot, a melyet az egyének anyagi és erkölcsi érdekeik biztosítása végett alkottak, és a melynek valódi alapját az emberek meggyőződéseiben kell keresnünk: azok az elvek, a melyeket az állam követ, szintoly kevéssé ellenkezhetnek a nép vallásos meggyőződéseivel, mint a mily kevéssé sérthetik az államtagok érdekeit az állam által követett czélok.

Ebből következik, hogy az állam alkotmányának mindenekfölött tekintettel kell lennie a nép hitfogalmaira; és a vallást olyasminek kell elismernünk, a mi az államhatalomra kiszabja az erkölcsi lehetőség határait. Az állam támogathatja az egyházi hatalmat; lényegesen előmozdíthatja a vallásos fogalmak megszilárdítását; sőt a saját érdekében tartozik is ezt megcselekedni: tovább azonban az állam hatalma nem terjedhet. És bár a vallás az alap, a melyen az egész államépület nyugszik, sőt épen mert ily alap, azért az állam nem tehet egyebet, mint hogy támaszul használja.

Az oly vallást, a melynek a világi hatalom támogatására van szüksége, semmiféle államhatalom nem tarthatja fenn. És a minek a törvények alapjául kellene szolgálni, az annál inkább üres ragyogássá sülyed alá, minél inkább törekszenek külső fénynyel körülvenni és törvények által megszilárdítani. A történelem a legkiáltóbb bizonysággal szolgál erre.

A vallás fontosságát az államra nézve sohasem látták világosabban át, mint Rómában. Midőn a míveltebb osztályok rég kinőttek atyáik hitének járszalaga alól, és isteneiket csupán erkölcsi fogalmak jelképeinek vagy nagy embereknek tekintették, a kiket az utókor hálája emelt az istenek sorába: még akkor

is az állam legfontosabb feladatának látták a népvallás fenntartását. Szebbnél-szebb templomokat építettek; fényesebbnél-fényesebb játékokat rendeztek; megkérdezték a madárjósokat, az állatok belső részeit és a sybillai könyveket: szóval a társadalom felsőbb osztályainak legnagyobb hitetlensége mellett is semmit sem tettek vagy mulasztottak el, a min a néphit megbotránkozhatott volna. Sohasem tanusított az államhatalom a népvallás iránt nagyobb tiszteletet, sohasem törekedtek inkább törvényekkel támogatni a hit sülyedő hatalmát, mint akkor. A tanács és a császár többször megkisérlette eltiltani az idegen istenek tiszteléséť, vagy újabb cultus behozatalát. Szigorú törvényekkel iparkodtak korlátozni az egyes bölcseleti rendszereknek vagy a kereszténységnek az istenekben való hitre való befolyását. És mind e törekvések eredménytenek voltak. Eredménytelenek maradtak Rómában és mindenütt, a hol bármikor az államtól várták a megszilárdítását annak, a mi az államnak szolgál legjobb biztosítékául, ha az emberek meggyőződésében gyökerezik.

A vallás csak annyiban szolgálhat támaszul az államnak, a mennyiben az állam a vallást fensőbbnek tekinti és parancsait eljárásában zsinórmértékül veszi. De ha eszközül akarja használni, mint oly intézményt, a melynek czélja az állam fenntartása: szükségkép akkor találja magát megfosztva ettől a támasztól, a mikor leginkább reászorult.

A vallásnak az állam által való minden támogatása, a mely a vallás elveinek tiszteletén túl terjed, csak gyöngítheti azt a befolyást, a melyet a vallás az emberek kedélyére gyakorol.

A vallás feladata, hogy az egyént jobbá, bensőleg elégedettebbé tegye. Mintegy közvetítőül állván, a gyöngét türelemre, az erőset hatalmának erkölcsi korlátaira, és mindnyájokat kötelességükre inti. Hatalma az emberi kedélyben székel. Tehát nem ott áll legerősebben, a hol a legfényesebb ragyogással vették körül, a hol a legnagyobb templomokat építették annak, és a hol az állam édekében a legnagyobb tisztelet tárgya. Mindez vallásos érzelemre mutathat, de a hol a vallásos érzelem nincs meg, azt az állam támogatása nem idézheti elő.

Miként az egyház kisérletei, hogy a világi hatalmat magának alávesse, nem vezettek czélra: szintúgy nem fog sikerülni, valamíg a kereszténység nemcsak külsőleg, hanem lényegileg is fennáll, hogy az egyházat tartósan az államhatalomhoz kössék, habár csupa aranylánczokat használnának is erre a czélra. Ellenkezőleg, hogy a kereszténység az államnak támasza legyen, azt szabaddá kell tenni. Mert az a függés, a melyben az állam a vallás által felállított elvekre nézve van, nem szabad hogy kölcsönös legyen.

A teljes szabadság, csupán e szabadság biztosítása az egyedüli, a mit az államnak meg kell adnia valamennyi keresztény egyház irányában. A vallás természetes állása a keresztény államokban, ha a világi és egyházi hatalom függetlenül állanak egymás mellett.

Annál is inkább követelheti ezt a függetlenséget az egyház, mert az egyház önállósága az állam irányában egyszersmind legfőbb, egyedüli, rendíthetetlen erkölcsi biztosítéka mindannak az önállóságnak, a melyet az alkotmány az állam egyes részeinek ad. Az egyház és a községek szabadsága kölcsönösen támogatják egymást, mert mindakettő ugyanazon az elven alapszik; azon t. i., hogy az állam hatalma csak bizonyos körön belül lehet korlátlan és nem mindenütt. Csupán az a különbség, hogy ezt az elvet, a hol az egyház önállóságáról van szó, könnyebben keresztül lehet vinni az államhatalom ellenében; míg a hol az állam főbb hatalmát hit dolgában is elismerték, az önállósági igényeknek logikai alapjuk egyéb tekintetben sincsen.*

55. §. A hazaszeretet.

Az államot csupán anyagi eszközei és közigazgatási hatóságainak czélszerű szervezete magukban nem teszik hatalmassá. Csupán ezekre támaszkodva nem is maradhat fenn soká. Világosan mutatja ezt az a tagadhatatlan tény, hogy az egyes államok részéről kifejezett hatás sohasem áll szoros viszonyban

* III. 74—83.

nagyságukkal és a rendelkezésük alatt levő anyagi eszközökkel. Az államnak szüksége van egy eszmére, a mely anyagi erőit összetartja, a mely közös czél felé készti. Akár valamely nagy egyéniség melletti lelkesedés, vagy az a hűség, a melylyel az állam lakói uralkodó-házukhoz viseltetnek, meg lévén győződve, hogy a jog, a melynél fogva ama ház a trónt bírja, csak koronája annak a fának, a melyen az egyénnek minden joga fejlődött; akár a nemzetiség érzése, a melynek állása az állam fennmaradásától függ, vagy hosszas emlékezések ereje tartsa össze az állam lakóit: annyi bizonyos, hogy ilyes, mindent átható eszme kapcsolata nélkül egy állam sem állhat fenn soha; közszellem, hazafiság nélkül hatalmas egy állam sem lehet.* Mohammed követőinek példája, ama harczok története, a melyek végre kiszorították a mórokat Spanyolországból, egyes olasz városok hatalma a középkorban, Svédország befolyása a XVII. században, és bizonyos pillanatokban majdnem valamennyi nép története tanusítja, hogy valamely eszme vagy egy nagy egyéniség lelkesítő befolyása, a népeknek mekkora erőt adhat.**

Lehetetlen észre nem vennünk, hogy az újabb kor államaiban kevesebb közszellemet találunk, mint az ó-kor, sőt a középkor államközösségeiben. Az is kétségtelen, hogy a fegyelem és a becsületérzés minden csodája sem pótolhatja azt a lelkesedést, a melylyel az ó-kor polgára városáért magát feláldozta. Azonban tévednénk, ha ezt a jelenséget korunk erkölcsi sülyedésének, vagy épen, mint sokan gondolják, a kereszténység befolyásának akarnók tulajdonítani. Annak oka részint a mostani államok nagyságában, részint abban rejlik, hogy rendezésük módja által lehetetlenné tették a közszellem keletkezését.

Ha az ó-kor polgára kész szívvel áldozta fel életét hazájának, alkalmasint többet tett ebben a részben az a tudat, hogy hazája körén kivül semmi jogra sem tarthat igényt, és ha az elvész, rabszolgaságra jut maga is mindazokkal együtt, a kik előtte kedvesek, — mint az a megmagyarázhatatlan érzelem, a mely némelyeket a szülőföldjükhöz köt. De ha megengedjük is, hogy a honszeretet akkor, a midőn a legközelebbi emelkedett

* III. 164. — ** II. 122.

helyről az állam egész területét be lehetett látni, s a midőn a leigázott állam lakosait a hódító önkénye hazájoktól elszakíthatta, — merőben az érzés dolga, és ama ragaszkodás eredménye volt, a melyet mindenki érez a hely iránt, a hol életét tölté: a jelenkorra nézve ezt semmiesetre sem tételezhetjük fel. A szeretet az állam iránt, a melyet csak a térképről ismerünk teljesen, egyéb valami, mint a melyet szülőföldünk iránt érzünk. Más alapjának kell lennie ennek a lelkesedésnek, a melylyel most a hazát oltalmazzák, a midőn annak bukása keveset változtat az egyén közvetlen körében, s a midőn csak az elveszett szabadság vágya tölti be a kebleket.

Miután a jelenkori állam — sokkal nagyobb kiterjedésű lévén, hogysem érzékeinkkel felfoghatnók — csak eszmeképen tűnik fel előttünk: az iránta érzett ragaszkodás sem csupán az érzésből folyik, hanem nagyobb részint meggyőződésünk eredménye. Sokkal nagyobb a haza, hogysem mint egészet mindenki szerethesse. Csak azért lelkesül az egyén érte, mert magában foglalja mindazt, a mi minden egyes előtt becses. Ugyanezért a hazaszeretet mértéke azoknak az érzelmeknek és érdekeknek a számától és fontosságától függ, a melyeknek kielégítését a haza fenntartása föltételezi. Ebből következik, hogy az államhatalom észszerű korlátozása által, minél inkább növekszik ama körök száma, a melyekben az egyén szabadon mozoghat, a melyekre hatással lehet, és a melyekhez annálfogva érzelemmel viseltetik: az állam iránti ragaszkodásnak, és így az állam valódi erejének is növekednie kell.

Nem az államgépezet mechanismusától kölcsönöz az állam szilárdságot. Egyes lánczot, ha még oly erős és súlyos is, el lehet törni. Főleg a mikor a lánczszemeket észrevétlenül bevésik ezer meg ezer helyen. De az a százezernyi kötelék, a mely a polgárokat egymáshoz és mindeniket külön a saját szűkebb köréhez is fűzi, áthatlan hálót képez: épen mert az egyes szálakat, a melyekből áll, senki sem akarja összetépni. Miután semmi sincs az államban, a mi valamikép összeköttetésben nem állana vele: azok a kötelékek, a melyek az egyént családjához vagy megyéjéhez, valamely iparűző társulathoz vagy az egyházhoz fűzik, egyszersmind az államhoz is szorosabban kötnek minden

egyest. Minél szabadabbnak érzi magát, minél kevésbbé emlékeztetik őt külső jelek az államtól való függésére: annál nagyobb ez a függés. Mert csak akkor menekülhetne attól, ha előbb széttépne minden köteléket, a mely előtte szent.

Egyébiránt Svájcz példája a középkorban, Hollandiáé a XVI. és XVII. században, Angliáé s az észak-amerikai szabad államoké jelenleg, mindenkit legjobban meggyőzhet arról, hogy az államhatalom észszerű korlátozása az állam egyes részének vagy községének érdekében, nemhogy lazábbá tenné az állam egységét minden külső megtámadás ellenében, sőt oly egységet idéz elő az érzelmekben, a minővel csak az ekkép rendezett államokban találkozunk.*

---

* III. 164—166.

MÁSODIK SZAKASZ.

AZ ÁLLAMI ÉS TÁRSADALMI ÉLET.

XI. A FEJLŐDÉS.

56. §. Az emberiség fejlődése törvény.

Minél tovább foglalkozik a tudomány azzal a kérdéssel, hogy mely változásokon ment át a föld, a míg a mostani alakjára fejlődött — annál inkább meggyőződünk arról, hogy a föld, a melyen lakunk és az egész teremtés, a mely bennünket körülvesz, folytonos fejlődésben van. A geologia sokkal fiatalabb még, hogysem azok az eredmények, a melyeket eddig elért, bennünket kielégíthetnének; és némely tanai, a melyek ma igazaknak látszanak, későbbi kutatások következtében legalább is lényeges módosításokon mennek még át. Annyi azonban mindenesetre bizonyos, hogy a mint az első, előttünk ismert geologiai korszakoktól a mostani alakulat felé közeledünk, mindig változatosabbak, mindig tökéletesebbek az állat- és növényvilág szervezetei, a melyek a kövületekben fennmaradtak. Hogy miként történt e tökéletesedés, azt nem tudjuk; és meglehet, hogy kivül is esik azon a körön, a melynek ismeretére eljuthat az emberi elme; de nem szenvedhet kétséget maga a tény, a fejlődés ténye. A siluri képlettől, a melyben a szerves életről némely tengeri növény, zoophita, polypfaj és csekély számú kagylón kivül más nem tanuskodik, a föld jelen alakulásáig az előrehaladás szakadatlan. Minden geologiai korszakkal növekszik a kétszikű növények (dykotyledonok) és az emlős állatok száma; míg végre az ember, mint a legtökéletesebb lény, és a kinek az előbbi alakulatokban semmi nyoma, megjelenik a föld szinén.

Ezt a haladást az egyes növény- és állatfajoknál is látjuk. Ha kerti virágaink száz meg száz faját, a gyümölcs-, főzelék- és gabonafajokat azokkal a növényekkel összehasonlítjuk, a melyekből azok lassankint fejlődtek, a tökéletesedést lehetetlen észre nem vennünk. Valamint nem kerülheti el figyelmünket az

a tény sem, hogy mindazok az állatok, a melyeket az ember használ, nagyságra és szépségre és általában valamennyi tulajdonságukra nézve, a melyek előttünk becsesekké teszik, sokat tökéletesedtek vad állapotukhoz képest.

És ha figyelmünket most az embervilágra irányozzuk, itt is azt tapasztaljuk, hogy az ember sincs kivéve a haladásnak, a lassankint való tökéletesedésnek ez általános jelensége alól. Az ember, ha jelenleg körültekint és alkotásait látja, méltán nevezheti ugyan magát a természet urának, de az uralmat csak lassankint szerezte az Istentől nyert erejével.

Minél inkább megismerkedünk a merőben nyers, műveletlen népségek valódi viszonyaival, annál inkább megerősödik lelkünkben az a meggyőződés, hogy a cultura ugyanazzal a befolyással van az emberekre, mint más szerves lényekre. Csak Ausztrália vad népeit, — a melyek a műveltség legalsó fokán vannak — az európaiakkal, és Amerika őslakóit azzal a fajjal, a mely őket lassankint kiszorította, — kell összehasonlítanunk, hogy belássuk, mennyire haladt az ember csak physikai fejlődés tekintetében is. A mint ez már a dolog természetéből következik, miután az ember physikai fejlődése elsősorban tápszereitől, és ezek nagyrészben műveltsége fokozatától függnek.

A mi pedig az ember szellemi tevékenységét illeti, ez legalább részben physikai erőinek kifejezésétől függ; és a haladás, a mely ebben a tekintetben mutatkozik, bizonyára nem kisebb, mint a melyet az anyagi erőkre nézve tapasztalunk.

Ugyanezt mondhatjuk az erkölcsiség tekintetében is. Az emberi kedélynek szüksége van arra, hogy a legfőbb erkölcsi tökéletesség és boldogság eszményét nemcsak lehetségesnek, hanem már valóban létezettnek gondolja. S mint az egyén későbbi éveiben úgy tekint vissza gyermekségére, mint a teljes ártatlanság és öröm napjaira: — úgy a népeknél is a paradicsom mondája egykorú a polgárosodással. De ha a költészet mezejéről a tények terére lépünk, csakhamar meggyőződünk arról, hogy mindazt, a mit a hajdan-kor előnyeiről annyi ékesszólással mondanak, éppoly kevéssé igazolja a tapasztalás, mint a mit annyiszor beszélnek a polgárosodás által még el nem rontott nép boldogságáról.

A népek nyers állapotának is megvannak a maga erényei. A vad népek, a mint Amerika őserdeiben találjuk őket, és őseink is, a mint a középkorban éltek, bírhattak bizonyos erényekkel, a melyek mibennünk nincsenek meg; és meglehet, hogy mentesek valának némely hibáktól, sőt vétkektől, a melyekért korunknak pirulnia kell. Azonban be kell látnunk, hogy az erkölcsiség mértékét nem bizonyos .vétkek hiányában kell keresnünk, a melyeknek indító okai a polgárosodás igen alacsony fokán nincsenek meg, hanem abban: mennyire tud az egyén uralkodni azon az állati ösztönén, a mely tisztán önző czélok követésére készti; úgy hogy abban talál elégedettséget, ha másoknak is eleget tesz. Minél alsóbb fokán áll az egyes ember avagy nép a műveltségnek, annál undorítóbban tűnik föl előttünk önzése. És minél tovább haladt a polgárosodás útján, annál nagyobb az a kör, a melynek kielégítése szükséges személyes boldogságunkra. Így ha a középkort nem lovagregényekből és ősapáink korát nem dajkánk meséiből tanuljuk megismerni, be fogjuk látni, mikép az emberiség azóta egyáltalában nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében. Be fogjuk látni, hogy a mit egyes kormányok demoralisatiója, a birtokosok szívtelensége és a nép nyersesége ellen talán fel lehet hozni, korunkban a legócsároltabb miniszter, gyáros vagy pénzember, sőt maga a nép is, kiállhatja az összehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival; az annyit magasztalt lovagokkal, a kik útonállással foglalkoztak; és azzal, a milyen volt a nép a középkorban és a reformatio idejében.

Minél inkább tanulmányozzuk tehát a történelmet, és igyekszünk tiszta képet szerezni a mult anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyairól: annál inkább be kell látnunk, hogy ama nagyobb boldogság és erkölcsi tökéletesség eszménye, a melylyel majdnem valamennyi népnél találkozunk, nem a multban, hanem — ha valósítható ezen a földön — csupán a jövőben keresendő; és hogy feléje — ha még oly lassan is — közeledünk.

Igaz, hogy polgárosodásunk fejlődési folyamát tekintve, tespedés, sőt visszaesés jelenségeivel is gyakran találkozunk.

Mint a folyam gyorsasága nem mindenütt ugyanaz; és hosszú folyása közben vannak helyek, a hol a víz nyugodni

látszik: úgy a polgárosodás sem mindig egyforma gyorsasággal halad előre. Vannak pillanatok a történelemben, a midőn a polgárosodás tere az ekével csak most felhasgatott föld képét tünteti elénk, a hol az előbbi korszak vegetatiója semmivé van téve, s még semmi új nem fejlődött. De valamint a folyam ama tespedése, s a zöld csirák e semmivé tétele csak látszólagos: ugyanez az eset a polgárosodással. És csak nagyobb korszakokat kell egybefoglalnunk, hogy meggyőződjünk, miszerint az emberiség, e látszólagos veszteglés daczára, folyvást előre halad; s hogy a tespedést, a látszólagos visszalépést egy ugyanakkor más tekintetben tett haladás pótolja.*

A tespedés korszakai térben és időre nézve korlátoltak. Nagyban mindenütt nyugtalan alkotás, erős küzdelmek, soha nem szünő tevékenység képe tűnik föl előttünk; és sehol sem a nyugalomé.**

Gátat nem ismerő rohammal halad előre korszak korszak után; s a rövid nyugalom perczei csak arra látszanak szánva, hogy azalatt új erőt lehessen gyűjteni a gyorsabb haladáshoz. Az elporladó polgárosodás a műveltség egy magasabb fokának anyagául szolgál: a mint ezer csermely és patak nevét veszti ugyan, de csak miután a vizét egy nagyobb folyam medrébe öntötte, a hol új név alatt hatalmasabban tovább zúg. Ha lefolyt az egyes időszak, csak az összes fejlődés egyik szükséges láncz-szeme gyanánt tűnik fel. Sehol félbenszakadás nem mutatkozik a történelemben.*** A haladás szakadatlan. Nincs nehezebb dolog, mint korszakokra szaggatni azt. Mindegyik korszak magán hordja a megelőzőnek maradványait és a következőnek csiráit. És majd mindig lehetetlen meghatározni azt a pontot, a hol az előző műveltségi korszak megszűnik, vagy a fejlődő kezdetét veszi. Mindamellett beszélhetünk polgárosodásunk egyes korszakairól, a melyek közül mindenik különös jellemmel bír; és a melyek közül mindegyiket meg lehet uralkodó eszméinél fogva különböztetni a többiektől. Arra az időpontra nézve, a hol a régi világ polgárosodása megszűnik, éppoly kevéssé említhetünk pontos évszámot, mint arra nézve: hol záródik

* III. 108. — ** III. 98—103. — *** I. 185.

be a középkor és veszi kezdetét a renaissance. És mégis beszélünk ezekről a korszakokról.*

Beszélünk róluk és az emberiség fejlődésének szempontjából is összehasonlítjuk a történelemnek egyes korszakait.

Van mértékünk is arra, hogy az emberiség haladását a különböző időszakokban meglehetős szabatossággal meghatározhassuk.

És pedig három ismertető jelről ítélhetjük meg különböző korszakok műveltségét; u. m.

a) ama hatalom mennyiségéről, a melylyel az anyagi világ erői fölött bír az ember;

b) arról, hogy a műveltség bizonyos foka mennyire általános az emberek között;

c) hogy mennyire ismerik el és tartják tiszteletben az emberi méltóságot.

A mi az első mértéket illeti: korunk a megismert *természeti erök használatára nézve* mind felülmulja, a mit az ó-kor elért ebben a részben.

Ugyanerre az eredményre jutunk, ha az ó-kor *polgárosodásának kiterjedését* hasonlítjuk össze a keresztény polgárosodáséval; és ha figyelembe veszszük, hogy e határokon belül hányan részesültek az ó-kornak, és hányan osztoznak korunknak a műveltségében. Még ha az ó-kor melletti lelkesedésünkben azt állítjuk is, hogy az újabb korban a polgárosodás sehol sem emelkedett arra a tetőpontra, mint Rómában, Carthagóban és Athenében; s hogy például az athenei polgárok tömege általában véve a műveltségnek olyan fokára jutott, a minőt hiába keresünk fővárosaink polgáraiban: mindezt — amaz ellenvetések daczára, a melyeket ellene mindenkinek szükségkép emelnie kell, ha az ó-kori történelem forrásaival elfogultság nélkül foglalkozik — meg lehet engednünk anélkül, hogy legkevésbbé is megingatnók azt a tételt, miszerint mostani műveltségünk magasabban áll, mint az ó-kor műveltsége. Ugyanis a mily kevéssé ítélhetjük meg egy egész ország éghajlatát és termékenységét egyes, a természet és ipar által különösen kegyelt részeiről: oly kevéssé

* III. 119.

mutathatja egyes középpontok műveltségi állapota egy egész időszaknak és népnek a műveltségi fokát. Az ó-kor polgárosodása, épen a hol legmagasabban állott, kizárólag a városokra volt szorítva, míg most kiterjed egész országokra.

A három mérték közül leghelyesebb *az emberi méltóság elismerésének és becsülésének fokát* a polgárosodás mértékeül tekintenünk; mert a különböző korszakok erkölcsi értékét ebből ismerhetjük meg. Az emberi méltóság megbecsülése az egyenlőség elvéből foyik. És ennek csak ott lehetnek gyakorlati eredményei, a hol a népfelség és az állam közt van valami magasabb, a mi az összes emberekkel közös. Mint az egyenlőség elve az ó-korban a polgárság fogalmával függött össze; s ha az állam valamennyi lakosának meg is adták volna a polgárságot, az csak annyiban terjedhetett ki idegen országok lakosaira, a mennyiben a különböző államok közt — mint például Görögországban — létezett valamely községi kapocs: úgy az ember méltóságának becsülése is az ó-korban csak az állam polgáraira terjedt. Az emberiségnek, mint egy nagy egésznek fogalmát, a melynek jóléte és szerencsétlensége minden egyest érdekel, és a melynek irányában kötelességeink vannak, . . . a kereszténységnek köszönhetjük. Még a népvándorlás korát is haladás korának mondhatjuk ebből a szempontból az ó-korhoz képest. Zivatarként tódultak az egész nyugati birodalomra a germán fajú szilaj csapatok; s a tudomány és művészet némely művei a hódítás zavarában megsemmisültek. De ha eltekintünk is attól, hogy a világnak akkor a haladhatás végett új népek ifjú erejére volt szüksége; s a kereszténység, a nyugati birodalom feldúlása nélkül, alkalmasint itt is sokáig azt az alakot vette volna fel, mint a keleti birodalomban találkozunk azzal: tagadhatatlan tény, hogy mindazok a népek, a melyek a római birodalmat megbuktatták, a midőn a régi műveltség alkotásait összerombolták, egyszersmind maguk is annak körébe vonattak; és hogy az emberi méltóságot, ha csupán a győzők körében volt is elismerve, a népvándorlás legszilajabb korszakaiban is jobban becsülték, mint a római császárok legműveltebb korában.

A történelem egyes korszakainak életét akármelyik mértékkel mérjük, arról győződünk meg, hogy

folyvást növekedett az emberek uralma az anyagi természet fölött;

szaporodott a műveltség részeseinek száma;

és emelkedett az emberi méltóság-érzet: — tehát ezzel a vizsgálódással rájövünk arra, hogy az emberiség fejlődése, vagyis a polgárosodásban való előrehaladása . . . törvény.

E törvény megismerésére a soha nem változó tények hosszú sorának szemlélete vezetett minket. Ugyanaz az út, a melyen a tudomány minden eddig ismert természeti törvényre rájött. Megdönteni eszerint csakis akkor lehet, ha tényeket állítanak elénk, a melyek ezzel a törvénynyel ellentétben vannak.

Hogy mily fontos e törvény világos tudása a gyakorlati életre nézve, azt könnyen megérthetjük. Mint ugyanis a földnek mozgásáról mihelyt meggyőződtünk, azonnal lehetővé, sőt szükségessé vált e mozgás irányát is megismernünk: éppúgy ha egyszer a haladás tényét elismertük, e haladás irányát is a legnagyobb biztossággal meghatározhatjuk.*

57. §. A fejlődésnek törvényei vannak.

Ha figyelemmel kisérjük a természetet, az a meggyőződés támad bennünk, hogy abban a végtelen térben, a mely körülünk van, semmi sincs a véletlenre, semmi sincs az önkényre hagyva. Bárhová fordulunk, mindenütt a legnagyobb rendet látjuk. A legkisebb élő lény leheletétől az oczeán ár-apályáig, a legparányibb porszemtől a csillagok rendszeréig minden mozgás, minden fejlődés törvényeknek van alávetve.

Az ember maga is — bármi büszkén emelje föl fejét — ezernyi kötelékkel érzi magát a földhöz kötve. Nem vonhatja ki magát a physika törvényei alól. A gondolkodás törvényei pedig, a melyek szerint szellemének működnie kell, és az érzékek, a melyek útján a gondolkodás anyagát szerzi, lelkének is korlátokat szabnak, és gondolatainak a folyását is meghatározzák. Úgy hogy akár a gondviselésben higyjünk, akár azt képzeljük, hogy az ember a természet törvényei alatt áll: első esetben föl

* III. 104—115.

kell tennünk, hogy a gondviselés az ember kormányzásában éppúgy törvények szerint jár el, mint minden egyéb dolgok fölötti uralmában; az utóbbi esetben a természet törvényei alkalmazhatók az emberre is, mint a többi teremtményre. De semmiesetre sem tagadhatjuk, hogy törvények léteznek az emberek fölött is. Mert ha csak egy lény nem volna a fejlődésben semmiféle törvénynek alávetve, azonnal összeromlanék az egész világrend, és minden a véletlentől függne.

Legjobban szemlélhetjük a fejlődésnek ezt a törvényszerűségét, ha a föld és az emberiség történetében egymás mellé állítjuk a közös vonásokat.*

Az emberiség és a föld története nemcsak abban hasonlítanak egymáshoz, hogy mindakettőben folytonosan tartó átalakulást, folytonos fejlődést látunk mindig tökéletesebb szervezetre: hanem az átalakulás módjára nézve is van némi hasonlat a kettő között.

A föld felülete nagy forradalmak nyomaira mutat, a melyek alakját megváltoztatták. Vannak korszakok, a melyek alatt a rázkódások hosszú sora következtében óriási hegylánczok keletkeztek, tengerek megváltoztatták medreiket, állat- és növényvilágban tömérdek új organizmus állott elő, míg mások elenyésztek. De az átalakulás munkája nem szorítkozik ez erőszakos forrongás korszakaira, hanem számos kisebb természeti esemény, sőt az örökké munkás természeti erők működése által is lassankint folyvást tart.

Ugyanezt találjuk az emberiség történelmében is. Ama nagy forradalmakon kívül, a melyek az összes emberi viszonyokat egyszerre megváltoztatják, az élet minden viszonyát kisebb események, sőt az emberi fogalmaknak lassankint való fejlődése és a naponkinti törekvések is észrevétlenül, de tetemesen módosítják.

Még szellemünk korlátai is ugyanazok ama törvényeket illetőleg, a melyek szerint e változások a természetben és az emberiség körében lefolynak.

* III. 91—92.

Hogy mi módon történhettek ama nagy földrázkódások: arról fogalmunk lehet bizonyos általános természeti törvények ismerete, a vulkánikus erő okozta jelenségek szemlélete és általában azoknak az erőknek figyelmes vizsgálása által, a melyek földünk felületét lassankint átalakítják. De pontosan a földrázkódásoknak sem az idejét, sem a módját nem ismerjük a multra nézve. És még kevésbbé lehet előre látni, hogy mily alakot veszen földünk felülete egy új katasztrófa esetében.

Épp így ismeretünk köre akkor is rendkívül korlátolt, ha azokat a törvényeket kutatjuk, a mik szerint ama nagy forradalmak történnek, a melyek az emberek összes viszonyait egyszerre átalakítják. Itt is ugyanazon erők működése tűnik fel nagyban, a melyeket a kisebb eseményeknél szemlélünk. De hogy mikor és mily terjedelemben történnek ezek a forradalmak, és minő eredményei lesznek, mindez túl fekszik tudomásunk körén. Tudományunk e tekintetben csak arra szorítkozhatik, hogy abból a tényből, miszerint az emberiség több ily forradalmat tapasztalt, következtetheti, hogy szintoly nagyszerű események a jövőben is valószinűleg történni fognak.

Más dolog, ha ama törvények kutatására fordítjuk figyelmünket, a melyek szerint az emberi viszonyok lassankint átalakulnak, a melyek szerint a polgárosodás lassankint előrehalad. Mert ha a nagy befolyás következtében, a melyet az akarat szabadsága minden emberi viszonyra gyakorol, sohasem is állapíthatjuk meg itt azt a szabályszerűséget, a melylyel a természet vizsgálása közben találkozunk; és ha ennélfogva a polgárosodás haladását sohasem is számíthatjuk ki azzal a pontossággal, mint például a bekövetkezendő hold- és napfogyatkozások idejét, avagy a Niagara zuhatagainak egy század alatt tett és a jövőben teendő apadását: két ezredév történelmében a tények roppant sora van előttünk, a melyekből a haladás törvényeit éppoly bizonyossággal elvonhatjuk, a mint e tényekből a haladásra általában következtetést lehet vonnunk.*

A mi annál is inkább lehetséges, mert minden államban vannak oly viszonyok, a melyek egyrészről a legnagyobb

* III. 120—121., 93—94.; I. 32.

befolyást gyakorolják fejlődésére, másrészről nem függenek az állam tagjainak akaratától.

A mi annál is inkább lehetséges, mert az ember akarata szabad ugyan, és egyes embereknél, a kiknek tulajdonságait és viszonyait tökéletesen nem ismerjük, ritkán határozhatjuk meg előre, hogy mely irányban fog akaratuk megnyilatkozni: de e bizonytalanság abban a mértékben fogy, a melyben a döntés nem egyes személytől, hanem nagyobb számtól függ; mert azoknak az okoknak hatása, a melyek minden értelmes lény akaratára elhatározó befolyással bírnak, sokkal könnyebben ítélhető meg általánosan, mint egy egyénre nézve. A szenvedély pillanatainak kivételével az emberek akaratát az emberek fogalmai és szükségletei döntik el. És valamint az eszmékre nézve, a melyek valamely nép többségének bizonyos időkorban irányt adnak; s az emberek általános szükségleteire nézve kevesebb csalódásnak vagyunk kitéve, mint ha egy egyén eszméit és szükségleteit igyekszünk megismerni, úgy azt a befolyást is könnyebben láthatjuk előre, a melyet bizonyos viszonyok egész népek akaratának elhatározására gyakorolni fognak. Az egyes ember el van látva az akarat szabadságával, de embertömegek csak kisebb mértékben bírnak azzal.

Bármi nagy legyen a különbség, a mely a mult századokban előforduló egyes cselekvények és események között mutatkozik, az ember mégis mindenkor hasonló maradt magához. Bármily távolra haladt, mégis mindig azonegy módon ment előre. Hiszen a természet éppoly örök és változatlan az emberben, mint a föld többi teremtményeiben.*

Az egyén akarata sohasem határozhatja ugyan meg az emberiség sorsát, és egyes nép vagy nemzedék tévedései nem zavarhatják meg örök időkre az egész emberiség fejlődését; de bizonyos, hogy korára mindkettő tetemes befolyást gyakorol és hogy az emberiség sorsa Isten kezében van ugyan, de az egyes nemzeteké önmagukéban: épen ezért mellőzhetlen is a fejlődés törvényeinek a kikutatása.** Az ember legszebb feladata, hogy

* I. 22. — ** III. 94.

a fejlődésnek ezeket a megállapítható törvényeit kikutassa. Nem azért, hogyha az igazság végtelen óczeánjának partján néhány csigát gyűjtött, és megérintette ama lepel szélét, a mely a természetet eltakarja tőlünk: őrült büszkeségében a föld istenének képzelje magát. Hanem hogy tiszteletteljesen tanuljon meghajolni a teremtő nagysága előtt, a mely a természet csodás rendjében leginkább mutatkozik. És megismervén azoknak a törvényeknek egy csekély részét, a melyeknek a mindenség alá van vetve; és azokat tetteiben zsinórmértékül vevén: az anyagi világ fölött szert tegyen arra az uralomra, a melyre a Mindenható jósága által hivatva van.*

58. §. A haladás első törvénye: a haladás különböző egyéniségek érintkezéseinek az eredménye.

Görögország mindig gyorsabban haladt előre, mint Róma.* Ennek a gyorsabb haladásnak okát nem a görög nép fensőbb tehetségében, hanem az ellentétek sokaságában kell keresnünk, a melyek közt e nép kifejlődött. Miután a görögök vallása a képzelem hite volt, a mely sem a lelket, sem a szívet kielégíteni sohasem volt képes; sohasem is volt oly nagy hatása a társadalomra, hogy az az ellentét, a melybe a bölcseleti eszmék a vallással kerültek, haladást idézhetett volna elő minden tekintetben. Annál általánosabb és erősebb volt az ellentét a politikai élet terén. Görögország minden részében, a nép minden rétege közt megvolt az ellentét: ennélfogva a haladás is kiterjedt Görögország minden részére. Mihelyt pedig Róma egész Görögországra kiterjesztette uralmát, az ellentétek elenyészésével megszűnt a haladás is; csupán a tudomány terére szorítkozott, a hol a görög keleti és a keresztény fogalmak érintkezése hatalmas ellentéteket idézett elő. Míg végre a kereszténység ezeket az ellentéteket is, és velük a haladást ezen a téren is megszüntette.

Rómában is hosszú ideig szüntelen előrehaladást szemlélhetünk, a mit a folytonos ellentéteknek lehet tulajdonítanunk.

* III. 91—92.

Külső viszonyait tekintve először a körülötte fekvő kisebb községekkel, majd Italiával, Carthagóval és majdnem az egész akkor ismeretes világgal ellentétben látjuk Rómát. Benn a királyság és patriciusok, a patriciusok és plebejusok, a birtokos osztályok és a proletárság, Róma és a tartományok, végre a köztársaság és az imperium állanak egymással éles ellentétben. Miután pedig Róma hétszázados küzdelem után az egész világot meghódította; midőn a császársággal a legtöbb belső ellentét megszűnt, befejeződött a haladás is. Augustus alatt a haladás útját is örökre bezárták Janus templomának ajtaival együtt.

A kereszténységgel az emberiség új ösvényeket tört a polgárosodásnak. De ha a haladás a keresztény polgárosodás folyama alatt térben és időben felülmulta az ó-kor haladását: annak okát ismét abban a körülményben látjuk, hogy egész polgárosodásunk folyama alatt mindig voltak hatalmas ellentétek.

Attól a pillanattól fogva, midőn a kereszténység a pogány világgal szemközt fellépett; és megindult a harcz, a melyben a barbár népek ifjú ereje végre legyőzte a világ régi urát: a keresztény polgárosodás egész folyamán folyvást ellentétekkel találkozunk és pedig az élet minden körében, a melyek a tespedést mindenütt lehetetlenné tették.

A császár és a pápa és az egyetemes egyház, az egyetemes egyház és a nemzeti egyházak, a katholicismus és a reformatio, a királyság és az aristokratia, az aristokratia és a polgárság, a községek és az egyén, az emberiség vagy legalább a kereszténység egységének gondolata és a különállásra való törekvés valamennyi népnél épúgy mutatkozik, a miként a népiség fogalma az egyének önállósági igényeivel került összeütközésbe. Ezekkel az ellentétekkel találkozunk a keresztény polgárosodás egész ideje alatt. És a haladás aránylag mindig annál nagyobb volt, minél erősebben léptek fel az ellentétek egymás ellen.

A történelem ekként kétségtelenül bizonyítja, hogy a haladás és a különböző erők és eszmék ellentéte egymással mint okozat és ok függenek össze. Nem szükséges, hogy az ellentétben álló erők egyensúlyban legyenek. Az is mindegy, helyesek-e avagy nem — az uralomért küzdő eszmék. Valamint a hajó előre vitorlázhat gyönge, sőt látszólag ellenkező szél segítségé-

vel is, úgy az emberiség haladását gyakran oly eszmék is lényegesen előmozdították, a melyeket hamisaknak ismertek el utóbb. Csak ott nincs haladás, a hol nincsenek ellentétek.

Ellentét pedig csak úgy képzelhető, ha az egyes eszmék vagy érdekek képviselői gyanánt külön egyéniségek állanak egymással szemközt. A miből következik, hogyha a haladást csak különböző eszmék és érdekek ellentéte mozdíthatja elő: haladás csak akkor lehetséges, ha különböző egyéniségek állanak kölcsönös érintkezésben egymással.

Az egyén szellemi kifejlődése azoktól az érintkezésektől függ, a melyekben más egyénekkel áll. Ha még oly kitünő adományokkal látta is el a természet, sohasem fejlődhetnek ki azok, ha elszigetelten él; sőt visszaesés vehető észre, mihelyt el van szigetelve. Erejének öntudatára csak akkor ébred az ember, ha másokkal érintkezésbe lép; kedélyét csak az érintkezés hozza működésbe és csupán a kedély viheti a lelket termékeny tevékenységre. Az ember szellemi tevékenysége olyan, mint a villany, mely a galvanikus elemből fejlődik ki; és a melyet mindig csak különböző elemek érintkezése idéz elő.

És a mit az egyénnél látunk, ugyanazt találjuk egész népeknél is. Egy nép sem fejlődhetik mindaddig magasabb műveltségre. bármi tehetségekkel legyen is megáldva, míg elkülönözve áll. S a már műveltebb nép is hátramarad, sőt visszasülyed a polgárosodás pályáján, mihelyt másokkal való érintkezései gyérebbek lettek vagy épen megszüntek. Mert úgy az egyének, mint a népek érintkezése alkalmával a fogalmak nemcsak azáltal szaporodnak, hogy mindenki idegen fogalmakat sajátít el, hanem azáltal is, hogy a különböző fogalmak találkozása új fogalmakat idéz elő. Elszigetelt népek, kivétel nélkül, a polgárosodás legalacsonyabb fokán állnak. A hol a polgárosodás első nyomait találjuk, ott az azelőtti érintkezések nyomai sem hiányzottak soha.

Nem szükséges, hogy egyenesen nép és nép közt történjenek azok az érintkezések, a melyek a haladást létrehozzák. Mint a vándormadarak magukkal viszik némely növény magvait és azon a szigeten, a hol rövid pihenőt tartanak, idegen vegetatio csiráit szórják el: úgy vitték át gyakran egyesek az egyik nép eszméit más népekhez. És mély jelentősége van a mondának,

a mely szerint az ó-világ valamennyi törvényhozója és gondolkozója utazásban töltötte életének igen nagy részét.

Ily egyenes és közvetlen érintkezés nélkül valódi haladást sohasem találunk. A mint egyszersmind a haladás élénksége is összefügg az érintkezések gyakoriságával. Az a tény, miszerint a szárazföldi népeket a szigetek, vagy széles, hajózható partok lakosai mindig megelőzték a műveltségben, szintén csak abból a befolyásból magyarázható meg, a melyet a más népekkel való érintkezés, és azért a közlekedés könnyűsége gyakorol a polgárosodásra. A mint ennek az oknak kell tulajdonítanunk azt a nagyobb előhaladást is, a melyet a vegyes népek tanusítottak a polgárosodásban. Mivel ugyanis az ily népek különböző elemekből állanak, és a különböző egyéniségek érintkezései itt leggyakoriabbak, épen azért élénkebb itt a haladás, mint az egytörzsű népeknél.

Mindaz tehát, a mi gyéríti vagy egészen meg is szünteti a különböző egyéniségek érintkezéseit, megállapodásra vagy visszalépésre vezet a polgárosodásban.

Ismeretesek a teljes elzárkózottság eredményei. A chinai fal megérteti velünk a sárga-faj elmaradottságát. És a mely törvényhozók, papok vagy uralkodók a létező állapot változatlan fenntartására törekedtek, igyekeztek akadályozni az érintkezést az idegenekkel. Azért, mert meg voltak győződve, hogy a meglevőnek változatlan fenntartása csupán akkor lehetséges, ha meg lehet akadályozni az idegen elemekkel minden érintkezést. A kényúri államformáknak a haladásra gyakorolt rossz befolyása is ennek az oknak tulajdonítható. Mivel a kényúri államforma lehetetlenné teszi a szabad egyéniség létezését; és mivel minden egyéni sajátságot el akarván törölni, magát biztosítani törekszik idegen befolyások hatásai ellen: épen azért akadályozója a haladásnak. A hol a korlátlan hatalom — vagy mert területileg keskeny határok közé volt szorítva, vagy egyéb okoknál fogva — nem akadályozhatja meg, hogy éles kifejezésű egyéniségek legyenek és azok egymással érintkezzenek: ott a haladást sem szakíthatja félbe. Erre példaképen említünk két egy-korbeli és rokon népet. Szicziliában a zsarnoki uralom alatt is élénkebb haladást találunk, mint Spartában. Mivel az egyesek uralma

Szicziliában rövidebb ideig tartott és kisebb körre szorítkozott, hogysem az egyéni sajátságok megsemmisítése az egyes államok körében is sikerülhetett —, vagy az idegen államoktól magukat elkülöníteni törekedhettek volna. Míg Spartában Lykurg törvényhozásának befolyása által mindakettőt sokkal inkább elérték, mint Görögország bármely más államában.

Ugyanezt mutatja maga az a tény is, a melyet rendesen fel szoktak említeni a végtelen haladás ellen: hogy t. i. minden polgárosodás, mihelyt tetőpontját elérte, megint visszasülyed; és pedig ahhoz a tetőponthoz képest, a melyre előbb emelkedett. Mert ha valamely nép a hatalma alá vetette mindazokat a népeket, a melyekkel azelőtt érintkezésben állott, és nyelvét, vallását, erkölcseit és törvényeit rájok kényszerítette; vagy ha egy polgárosodás lassankint mindarra a népre kiterjed, a melyek egymással kölcsönösen érintkeznek, a mi azt jelenti, hogy e népek sajátságait mindnyájukkal közös műveltség váltotta fel — a mint ez például Róma uralmával történt, vagy a görög műveltség általános elterjedésével a kereszténység föllépése előtt —: ekkor meg kell szünnie a haladásnak. Nem azért kell megszünnie, mert a polgárosodás elérte azt a tetőpontot, a melyen túllépni nem képes az ember; hanem mert az osztályok és nemzetiségek nivellirozása a haladás föltételeit is megsemmisítette.

Akár a haladás, akár a tespedés korszakaira fordítjuk figyelmünket, mindenütt tisztán láthatjuk, minő befolyással van a különböző egyéniségek érintkezése a haladásra. Mindakét út arra a meggyőződésre vezet bennünket, hogy

a haladás a különböző erők és érdekek ellentétének, vagy a mi egyenlő azzal, — *az önálló egyéniségek érintkezéseinek az eredménye.*

Ez az első törvénye a haladásnak; a melyre egész népek és korszakok műveltségtörténelme tanít.*

* III. 122—129.; II. 305.; I. 368.

59. §. A haladás második törvénye: a haladás irányát az uralkodó eszmék határozzák meg.

Akár az egyén, akár az emberiség fejlődését nézzük, a fogalmaknak, az eszméknek fontos szerepét látjuk a fejlődésben. Az egyén törekvését afölöttti fogalmai irányítják, a mit igaznak, helyesnek és illőnek tart. A világtörténet sem egyéb bizonyos fogalmak megvalósítására irányzott folytonos törekvésnél.

Ha lapozgatunk a világtörténelemben és különösen a fogalmaknak a haladással való vonatkozásait kutatjuk: legelőször a vallásnak a haladásra és kiváltképen annak irányára gyakorolt befolyása tűnik szemünk elé. Legelőször . . . a vallás hatásának méretei miatt.

Bármekkora fontosságot tulajdonítsunk a nemzeti különbségnek: a vallás befolyását a haladásra mégis nagyobbnak kell látnunk. Csak az izlamra és a kereszténységre, és az utóbbinak körében az egyes felekezetekre fordítsuk figyelmünket, hogy belássuk, miszerint a legkülönbözőbb népek is teljesen ugyanazt az irányt követik egy közös vallás befolyása alatt. Úgyde a vallás — a mennyiben üres külsőséggé nem sülyedt — a nép uralkodó eszméinek forrása vagy eredménye; és csak ha tényleg ez, és ha körébe minden uralkodó eszmét felvett, csak akkor lehet befolyással a haladás irányára. A mely pillanatban uralomra emelkedtek azok az eszmék, a melyek a vallás által felállított fogalmakkal ellentétben vannak, vagy a vallással épen semmi viszonyban sincsenek: azonnal vége a befolyásnak is, a melyet a hit a haladás irányára gyakorolt addig. Sőt a kor uralkodó eszméi lesznek hatással a vallásra. És vagy új vallás alapítására vezetnek, vagy a fennálló vallás alapelveit átalakítják. Az a befolyás is, a melyet a vallás az élet viszonyaira és ez által a haladásra gyakorol, nem annyira attól függ, a mit az egyes esetekben tennünk parancsol, hanem inkább azoktól a fogalmaktól, a melyeket uralomra juttat. Hivatkozhatunk ebben a tekintetben a reformatió hatására.

Elfogultság nélkül senki sem tagadhatja, hogy a reformatió kezdettől fogva növelte a világi hatalom körét. Bármi gyakran hirdette is Luther a szelidséget az uralkodó osztályok-

nak alattvalóik irányában: mindazonáltal ezeknek a föltétlen engedelmességet köti lelkükre mindenben, a mi nincs egyenesen Isten parancsa ellen. Sohasem hangoztattak a fejedelmek korlátlan hatalma felől merészebb nézeteket; sohasem igyekeztek a nép teljes jogtalanságát az állam irányában oly hévvel kimutatni: mint a XVI. és XVII. században a protestáns hittudósok. A mit például Bellarmin a pápa csalhatatlanságáról írt és mondott, mind nagyon távol áll attól, a mit akkor a királyság jogai mellett Angliában írtak és mondtak. Ugyanebben az időben a katholikus hittudósok a pápa fensősége mellett a népfelség elvét vitatták, és a fejedelem és a nép közti viszonyra vonatkozólag a legmerészebb álláspontot foglalták el.* Elegendő erre nézve azt a tant felemlítenünk, hogy a világi hatalomnak az egyházi alatt kell állania, vagy legalább is az egyházi hatalomnak függetlennek lennie a világi hatalomtól; a mely tan nem tartható kedvezőnek a fejedelmek korlátlan hatalmára. A minthogy a reformatió korában, midőn a hatalmas uralkodóházak rokonszenvének megnyeréséről volt szó, gyakran szemére is vetették a katholicizmusnak, hogy az alattvalókat engedetlenekké teszi és fellázítja fejedelmeik ellen. És mindamellett ha vizsgáljuk, hogy mily hatással volt mindkét felekezet három század alatt az állam intézményeire: azt veszszük észre, hogy azok az államok, a melyekben akkor a reformatió munkája eredménynyel járt, többnyire nagyobb polgári szabadságra emelkedtek; míg a katholikus népeket, kevés kivétellel, korlátlan fejedelmek kormánya alatt találjuk, és a világi hatalom, többeknél közülök, valóságban még egyházi dolgokban is nagyobb befolyással bír, mint a protestáns államokban. Ezt pedig csak úgy értjük meg, ha meggondoljuk, hogy a protestantizmus által a szabad vizsgálódás, a katholicizmus által a tekintély elve jutott uralomra. S épen a fogalmaknak ez az ellentéte okozta, hogy a protestáns és katholikus tartományok azóta ellenkező irányban haladtak.

A vallás befolyása a haladás irányára nem egyéb, mint a vallás által uralomra emelt fogalmak befolyása. Csak akkor

* Ranke L.: Die römischen Päpste im XVI. und XVII. Jahrhundert II. k. 6. könyv 179. lap.

változhatik a haladás iránya, ha e fogalmak átalakulnak. Mert valamint annak, a mi a gondolkodás terén történik, az élet mezején is mutatkoznia kell: úgy a külső jelenségek csak annyiban idézhetnek elő maradandó eredményeket, a mennyiben az emberek fogalmaira átalakítólag hatnak. A fogalmak átalakítása nélkül történhetnek a legnagyobbaknak látszó események anélkül, hogy a haladás irányán a legkevesebbet is változtatnának. A hódítónak romboló hatalma romokkal fedheti a világot; és a zűrzavar által, melyet előidéz, az emberiség fejlődési folyamát rövid ideig feltartóztathatja: irányát azonban éppoly kevéssé tudja megváltoztatni, a mint egy polgárosult nép meghódítása sem változtathatja meg, ha századokra terjed is, a meghódított nép által követett irányokat, ha a hódító nép sokkal alacsonyabb fokán áll a műveltségnek, hogysem átalakító hatással lehetne annak fogalmaira.*

Legszebb példa erre a római birodalom elenyészte. A mint a politikai és társadalmi viszonyokat erőszakosan összerontották a barbár népségek, ezer meg ezer darabra hullott szét a nagy birodalom, s az egész világ, a mely fölött Róma uralkodott, új alakot öltött. És talán még nagyobb volt az a forradalom, a mely ugyanakkor az eszmékben történt.

Ama népek uralkodó fogalma, a melyek Rómát megtörték, a legteljesebb egyéni szabadság öntudata volt, a melynek határait mindenki csupán önerejében látta. A kereszténység uralkodó eszméje, a melynek hatása szintén terjedni kezdett ugyanakkor, az egyén szellemi szabadságának és az emberiség egységének eszméje volt (nem mint Róma értette, valamennyi népnek egyetlen nép zsarnoksága alá vetése által, hanem mint a föld népeinek egy közös egyházban való egyesülése). Ezek az eszmék, a melyek annyira különböztek az ó-koriaktól, egy új polgárosodásnak képezték kiindulási pontját és meghatározták az irányt, a melyben az emberiség ezer évig haladt. És mégis mindez nem volt képes az ó-kor hatását polgárosodásunkra megsemmisíteni.

III. 131–13[illegible].

A római imperium emlékei, a helyhatósági intézményeknek a népvándorlások zűrzavarát is kiálló maradványai, a római jog . . . összes polgárosodásunkra hatással voltak. Az egyéni szabadság utáni törekvést az egész középkoron át módosították: az erős állam utáni vágy, a helyhatósági intézmények utáni törekvés és a római jog fogalmai.*

A fogalmaknak ezt a fontosságát világosan mutatja a pápaság és császárság története is a középkorban. A pápaság a legcsekélyebb kezdetből, tisztán szellemi eszközökkel, az anyagi erőszak korában, legfőbb hatalomra jutott. A császárság ellenben mindama hatalom daczára, melylyel nagy Károly s az Ottók és Hohenstaufok alatt bírt, majdnem üres névvé sülyedt alá. Mivel magyarázhatjuk ezt meg? A császárok és pápák egyéniségével nem. Mert voltak mind a pápaságnak, mind a császárságnak méltatlan képviselői. A pápaság nem egyszer a legnagyobb lealáztatásba és függésbe sülyedt. És végre mégis diadalmaskodott az összes ellenfelen és akadályon: s a nyugati kereszténység népei fölött oly hatalomra emelkedett, a minővel egy fejedelmi nemzetség sem bírt oly sokáig soha. Mindezt csak azzal magyarázhatjuk meg, hogy a pápai hatalom fensősége megfelelt a középkor eszméinek. Míg a korlátlan államhatalom alapítása, a római imperatorság értelmében, a mire a német császárok törekedtek, ellenkezett ezekkel az eszmékkel. Ezért vezetett a haladás a középkorban a pápai hatalom emelésére mindaddig, míg az egyházi és világi hatalom viszonyára vonatkozólag meg nem változtak az uralkodó eszmék.

És a mennyire a történelem előttünk ismert, mindenütt hasonló jelenségekkel találkozunk benne. Azzal a ténynyel, hogy az egyes népek haladásának iránya gyakran változott; de csak akkor, ha előbb az uralkodó eszmék mentek át hasonló változáson.

Ezek az analog tények tanítanak meg bennünket a haladás második törvényére: arra t. i., hogy a *haladás irányát mindenkor az uralkodó eszmék határozzák meg.***

* III. 156—157. — ** III. 130—135.

60. §. A haladás harmadik törvénye: a haladás gyorsasága a szükségletektől függ.

Amióta az egyes fontosabb történeti jelenségek felől gondolkodnak, egy kérdés sem vette igénybe annyi gondolkodó fő figyelmét, mint az: mely okoknak tulajdonítható az a különbség, a mely különböző népek vagy korszakok előrehaladásában mutatkozik? Pedig csak azt a hatást kell megfigyelnünk, a melyet a szükségletek a haladásra mindig gyakoroltak, és azonnal megtudjuk a keresett okot.

Látjuk, hogy a történet folyamán nem mindig egy és ugyanaz a nép ment a többiek előtt; látjuk, hogy ugyanaz a nép, a mely bizonyos körülmények között századokig tespedésben sínylett, a legélénkebb fejlődésnek indult, mihelyt az érintett viszonyok megváltoztak. Mindezt csak úgy érthetjük meg, ha felteszszük, hogy bizonyos képességeken kivül, a melyeket mindenesetre sok népnél meg kell engednünk, még különös viszonyok is szükségesek a haladásra, a melyek a képességeket működésre indítják.

Tudjuk, hogy a polgárosodásra az éghajlati viszonyok is különböző befolyást gyakorolnak. De van tudomásunk olyan esetekről is, a midőn egyes vidékek, a melyek egykor a polgárosodás legmagasabb fokán állottak, a legnagyob barbárságba sülyedtek . . . az éghajlat változása nélkül. Ezt a változást is csak úgy érthetjük meg, ha felteszszük, hogy az éghajlati viszonyokon kivül is kell lenni valaminek, a mi az egyes népek fejlődésének különbségét előidézi. Ezt az okot abban a befolyásban találjuk meg, a melyet a nép délibb vagy északibb lakóhelye gyakorol annak szükségleteire. Az éghajlat hatása közvetett ebben a részben. A különböző éghajlatok alatt a haladás elsősorban nem az éghajlatok különbözősége miatt, hanem aszerint gyorsabb vagy lassúbb, a mint az éghajlat több vagy kevesebb szükségletet teremt, több vagy kevesebb szükséglet kielégítését teszi lehetővé.

*

Ismerjük az emberek nyugtalanságát, vágyaik és nézeteik változandóságát, a mely valamint a haladás föltétele, úgy egyszersmind az általános elégedetlenség forrása: mindazáltal nem kerülheti el figyelmünket az a tény sem, hogy az emberi termé-

szetnek némi maradási ösztön is sajátja, — bizonyos inertia, a melynél fogva sohasem változtat állapotán, ha nem kénytelen azzal.* — Az emberek az észszerű dolgot is, ha ellenkezik szokásaikkal, csak kénytelenségből fogadják el. És nagyobb változás csak akkor létesíthető, ha elutasíthatlan szükséggé vált.**

A mi a nehézkedés törvénye az anyagi világban, ugyanaz az emberi viszonyokban az önfenntartási ösztön. Itt, mint amott, a mozgást bizonyos lendületből magyarázhatjuk meg; s ez a lendítő erő, mely előttünk az embervilágban a mozgást, a haladást érthetővé teszi, — a szükség.

A haladás azért függ a különböző egyéniségek érintkezésétől, mert ez érintkezés, különböző fogalmak kicserélése és kölcsönös hatása által új szükségletek keletkeznek. A haladás iránya azért függ az uralkodó eszméktől, mert az eszmék idézik elő lassankint azokat a szükségleteket, a melyek szorosabb értelemben nem állati ösztöneink kielégítésére vonatkoznak. És ha egyes népek idegen érintkezés nélkül századokig maradnak ugyanabban az állapotban, míg másoknál annál élénkebb az előrehaladás, minél magasabb fokára jutottak a polgárosodásnak és más népekkel minél gyakoribb érintkezésekbe léptek: az okot mindannyiszor abban kell keresnünk, hogy műveletlen népeknél a lendítő erő is hiányzik, a melynek le kell győznie az ember sajátságos maradási hajlamát, eredeti tunyaságát, ha azt akarjuk, hogy mozgásnak, haladásnak indulhasson; hogy a polgárosodás emelkedésével növekszik a szükségletek száma; és hogy a szükségletekkel együtt megszűnik a bizonyos irányban való mozgás, azaz a haladás is.***

* III. 136—143.; II. 305. — ** III. 161.

*** Önként értetődik, hogy valamely szükséglet megszűnése a haladást nem rögtön szakítja félbe. A lendület hatása itt is, valamint az anyagi világban, tovább tart; csakhogy a mozgás apránkint lassúbb lesz, s végre teljesen megszűnik.

Mint a mozgás nagyságát és gyorsaságát az anyagi világban a lökés ereje és gyorsasága határozza meg: úgy az emberek haladása azoktól a szükségletektől függ, a melyek kiragadják őket természeti apathiájokból.

A szükség szabja meg a haladás gyorsaságát; — ez a harmadik törvény.*

II. A HALADÁS IRÁNYITÓI: AZ URALKODÓ ESZMÉK.

61. §. Az uralkodó eszmék általában.

Haladásunk irányát eszméink határozzák meg. Hogy tehát megismerjük azt az irányt, a melyben valamely korszak egyik vagy másik népének haladnia kell, szükséges tisztában lennünk az illető népnek uralkodó eszméivel.** És pedig az uralkodó eszméknek nem annyira avval a jelentésével, a melylyel azokat a tudomány meghatározza, mint inkább azzal, a melyet a nép szokott azoknak tulajdonítani. Mert a gyakorlati következmények, a miket bizonyos eszmék általános elismerése az emberek viszonyaira előidéz, nem azoknak tudományos értelmezésétől, hanem attól az értelemtől függnek, a melyben azokat közönségesen veszik.***

Hogy mily értelmet tulajdonít a nép az uralkodó fogalmaknak, azt csak közvetve és pedig két úton tudhatjuk meg:

a) ha forrásukig követjük az eszméket, és innen elindulva követjük azt az utat, a melyen azok lassankint uralomra jutottak, igyekszünk megállapitani azt az értelmet, a melylyel ezek az eszmék különböző korszakokban mostanáig bírtak;

b) ha azokat a következményeket vizsgáljuk, a miket a nép ezekből az eszmékből von.****

Hogy pedig az uralkodó eszmék forrásaira reáakadjunk, mindenekelőtt a kor legfőbb szükségleteiről kell meggyőződnünk: mert egy eszme sem támadt egyszerre, a mely az emberiségre hatást gyakorolt, hanem a szükségletekből fejlenek ki a meg-

* III. 136—143.; II. 305. — ** III. 207. — *** I. 361. — **** II. 11.

felelő eszmék. A minthogy minden eszmének, hogy uralomra jusson, meg kell felelnie az emberek szükségleteinek. *

Vizsgálnunk kell tehát azt is, hogy az egyes korszakok vagy népek életében uralomra törekvő eszmék összhangzásban vannak-e az illető kor vagy nép közszükségleteivel?

És tekintve, hogy az alkotmány czélszerűségét is mindig a nép uralkodó eszméi határozzák meg; tekintve továbbá, hogy az uralkodó eszmék az államban mindig azokat a formákat idézik elő, a melyekben valósításuk lehetséges: vizsgálnunk kell azt is, hogy az államintézmények összhangzásban vannak-e a nép uralkodó eszméivel? Annál is inkább, mert az államok többnyire nem az azokban uralkodó anyagi inség következtében, hanem azáltal buktak meg, hogy intézményeik ellenkezésben álltak az államtagok fogalmaival és érzelmeivel; sőt épen akkor jutottak közelebb bukásukhoz, a midőn az anyagi jólét növekedtével a szellemi és erkölcsi szükségletek öntudata leginkább fölébredt a polgárokban. **

Európában mindenütt három eszmével találkozunk, a mely lelkesedéssel felkarolva irányt ad a nyilvános életnek. Ezek az eszmék: a szabadság,
az egyenlőség és
a nemzetiség.

A befolyás, a melyet ez eszmék közül mindegyik az egyes államok nyilvános életére gyakorol, különféle. Német- és Olaszországban inkább a nemzetiség eszméje lép előtérbe. Francziaországban inkább az egyenlőségé és a szabadságé: de anélkül, hogy Francziaországban a nemzetiség eszméje, mely a „gloire française“-ért való lelkesedésben nyilvánul, és Németországban az egyenlőség és szabadság után való törekvés egészen kiszoríttatnék. ***

Haladásunk ma csak akkor lehetetlen, ha az az irány, a melyben haladni akarunk, ellentétben áll ezekkel a fogalmakkal. Ebben az esetben pedig lehetetlen azért, mert a mint az ember akaratszabadságát korlátozzák azok a viszonyok, a melyek közt él: szintúgy korlátozza a saját esze, úgy hogy az ember ko-

* II. 14. — ** II. 102—103. — *** I. 35—36.

molyan csak azt akarhatja, a mi véleménye szerint jó, hasznos és lehetséges. Ennek az ellenkezőjét nem is akarhatja.*

Haladásunk ma csak a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméi által megjelölt irányban lehetséges. Ezek az eszmék közösek egy fél világrészszel. Nem is önkényesek, hanem az összes multnak eredményei. Az egyén, bármennyire legyen is meggyőződve helytelenségükről, elveszhet a harczban, a melyet ellenük visel, de azokat legyőzni, vagy csak lényegesen módosítani is, nem áll hatalmában. Mert habár őrültség volna állítani, hogy a népek nem tévedhetnek: annyi mégis bizonyos, hogy tévedésükről meggyőzni őket nem egyes ember, hanem csak véres eseményeknek hosszú sora képes . . . ellenállhatatlan logikája által.**

A) A SZABADSÁG.

62. §. Az egyéni és a politikai szabadság.

A szabadság az az állapot, a melyben az ember mind saját tehetségeit, mind a természet erőit, a lehetőség határai között, maga által választott czélok elérésére használhatja.***

Ez az egyéni szabadság az, a minek valósítására az emberek polgárosodásunk egész folyama alatt törekedtek.**** Egész a franczia forradalomig a nép nagy többsége előtt csupán ez a jelentése volt a szabadságnak. Sőt a franczia forradalom is, a mely az újkor összes törekvéseinek kiindulási pontjául tekinthető, kezdetét az egyéni szabadság nevében vette. Azonban Francziaország alig kezdette meg küzdelmeit a szabadságért, a midőn oly viszonyokba jutott, a melyeknél fogva a szabadság eszméje csakhamar háttérbe szorult. Megtámadtatva egész Európa által, mindenekelőtt azon kellett lennie, hogy nemzeti függetlenségét oltalmazza meg. Ha magát megmenteni akarta, erősebbé, hatalmasabbá kellett válnia, mint valaha volt. A népnek az önfenntartás óriási küzdelmére összes munkásságát kellett központosítania. A végrehajtó hatalmat oly eszközökkel kellett felruháznia,

* III. 153. — ** I. 23. — *** I. 35.; III. 153; II. 52. — **** II. 51.

a minőkkel maga a korlátlan királyság sem bírt soha; a minőket az legalább sohasem vett alkalmazásba. Ezzel a szabadság eszméjének helyébe, a melynek nevében pedig a forradalom kezdetét vette, a népfelség elve lépett, mint az egyenlőség elvének a következménye: a mennyiben t. i. az egyenlőség az egyes polgár ama jogára vonatkozik, hogy részt vehet az állam kormányzásában. De a mely az egyén szabadságának szempontjából nem egyéb, mint az a hatalom, a mely az egyén szabadságának korlátokat szab. És Francziaország számos forradalmon ment keresztül anélkül, hogy eme tévedésének öntudatára jutott volna; anélkül, hogy a szabadság neve alatt valaha egyéb után törekedett volna, mint a népfelség elve után. A convent a franczia nép nevében XIV. Lajos állását foglalta el és a nagy király korlátlan hatalmát még túlságosabban gyakorolta. Napoleon, midőn a conventet felváltotta, csak tovább fejleszté ezt az elvet. Hasonló értelemben jártak el utána a restauratió által teremtett alkotmányos hatalmak is; azután a juliusi dynastia; végre a rövid köztársaság, nemkülönben a második császárság is.

A küzdelem Francziaországban az egyéni szabadságér kezdődött és átalakult a kormányhatalomért való küzdelemmé.

Európának legtöbb országa e tekintetben fogalmait egészen a franczia nézetek mintájára idomította. Az egyéni szabadság fogalma helyébe az államélet terén Európa-szerte a politikai szabadság fogalma lépett. És pedig a következő értelemben:

A *politikai szabadság* abban áll, hogy ne létezzék az államban oly hatalom, mely nem a nép nevében és — legalább közvetve — nem általa gyakoroltatik. Vagyis ebben az értelemben szabadsággal bírni annyi, mint joggal bírni a kormányzáshoz.

A mit tehát a politikai szabadság neve alatt érteni szokás, nem egyéb, mint az egyenlőség elvének az államra való alkalmazása. Nem egyéb, mint a népfelség elve. Ez pedig abban a terjedelemben, a melyben el van ismerve, az egyén és az állam javára hasznosabb lehet, mint az egyéni szabadság elve: a kettő azonban nem azonos.*

* I. 36—37., 41.

63. §. A szabadság eszméjének eredete és értelmezése polgárosodásunk eddigi fejlődése során.

Az egyéni szabadság eszméjét, a politikaival szemközt, az egész ó-korban nem ismerték. A szabadság nevében az uralomban való részvételért küzdöttek akkor. Szabadnak azt a népet nevezték, a mely ebben a tekintetben czélt ért.

De bár a régieknek az egyéni szabadság különös jogköréről, a melyre az állam hatalma nem terjeszkedhetik ki, fogalmuk sem volt: kétségtelen, miszerint a kereszténység első fellépésekor már érezték szükségét annak, hogy az egyéni szabadság az állam mindenhatósága ellen is megvédessék. Miután ugyanis az állam korlátlan felsége a római imperatorok korlátlan hatalmára vezetett: a szabadságnak új tért kellett keresnie. Ezt a stoikus iskolában találta meg; a melynek tanítása szerint mindenkinek az erényben és saját lelki erejében kell keresnie a boldogságot. S a mely ennélfogva előkészítője volt az egyéni szabadságról hirdetett keresztény tannak. Mindamellett mivel valamely eszme csak akkor válik fontossá az államra nézve, ha már általánossá lett: az egyéni szabadság eszméjének gyakorlati következményeit is a kereszténységnek kell tulajdonítanunk, mert ez az eszme csak a kereszténységgel együtt vált egyetemessé.

A kereszténység eleinte nem ellenségesen lépett fel a pogány állam ellen. Ennek hatalmát minden világi dologban elismerte. De midőn azt a tant hirdette, hogy az ember rendeltetése e földi léten túl keresendő; s a kereszténynek Isten országáról beszélt, a melyre itt csak elő kell készülnünk; és midőn híveit nem a világi hatalom ellen való tettleges ellenállásra kötelezte, hanem arra, hogy hitükért minden sanyargatást szenvedjenek el, és azok számára, a kik ennek a kötelességnek eleget tettek, a vértanui koronát biztosította: akkor az egyéni szabadság elvének végső diadalát a világi dolgokban is előkészítette. Az ó-világi állam mindenhatóságának legyőzhetetlen korlátot először a kereszténység szabott a vallásos meggyőződésben, s ezáltal utat tört e hatalom további megszorítására.

Az egyéni szabadság eszméje tehát egészen a keresztény polgárosodás tulajdona. A szabadságnak az ó-kor nem tulajdonította azt az értelmet, a melyben az fejlődésünk alapjául szolgált. Forrását, mint minden kor uralkodó eszméinek eredetét, a vallásban találjuk meg.

Miután pedig a reformátióig az egyház volt a kereszténység eszméinek kizárólagos közvetítője, arra, hogy a szabadság eszméjének ebben az időben való értelmezését megismerjük: csak azt az értelmet kell megtudnunk, a melyet annak különböző időben az egyház tulajdonított.

A kereszténység a szabadság fogalmát csak szellemi tekintetben hangoztatta. Kezdetben az egyház is erre a körre mérsékelte magát. Az állam irányában nem követelt egyebet a hit szabadságánál. S ezt sem erőszakkal, hanem csak türelem és kitartás által igyekezett megvalósítani.

Miután azonban a kereszténység kivívta ezt a hitszabadságot, s az egység és állandóság szüksége egyházi hatalomnak (hierarchiának) alapítását tette szükségessé, mely az állam oltalma alatt keletkezett és az állam által elismertetett; szóval attól az időtől fogva, midőn az egyház, mint intézmény, helyét a világban elfoglalta: módosulni kellett annak az alapelvnek is, a melyet az egyház a szabadság tekintetében addig felállított

Az egyház mint egész, ezután is a legnagyobb szabadságot követelte; s ezt a szabadságot, a világi hatalommal szemközt, valamennyi tagja részére is biztosítani törekedett: de saját körében híveitől minden vallási dologban tökéletes engedelmességet követelt. Úgy hogy az egyes keresztényt az egyház kényuralma ellen csak a hierarchia nagy lépcsőjén minden foknak szorosan megszabott jogköre, továbbá a változhatlanság elve, a melyhez az egyház szigorúan ragaszkodott, és végre az egyház fejének választás útján való kijelölése s a zsinatoknak sokáig elismert legfőbb tekintélye — biztosította.

Ugyanekkor az államélet terén is a jogilletőség szorosan meghatározott fokozatában és a változhatlanság elvében keresték az önkény ellen való biztosítékot, vagyis a szabadságot. Az államban is, mint az egyházban, kiváltságok után törekedtek. És abban a meggyőződésben, hogy az egyszer kivívott jogkört

anyagi erő föl nem forgathatja — látta mindenki akkor szabadságának legfőbb biztosítékát.

Hasonlóság volt tehát az állam és az egyház között a szabadság fogalmának felfogására nézve az egész középkorban. De az az értelem, a melyet a szabadság fogalmának ebben a — fejlődésünkre oly fontos — korszakban tulajdonítottak, egészen más volt, mint a melyben ezt a fogalmat korunk politikusai valósítani megkisérlették. Tudvalévő dolog, hogy az egész középkornak kiváló jellemvonása épen az egyéniségben rejlik. Az a fogalom, hogy a szabadságot csupán az államhatalomban való részvétel adja, sohasem volt távolabb az emberektől; a személyes erő érvényesítésére való törekvés sohasem volt olyan általános — mint a középkorban.

A XVI. század nagy egyházi szakadásával ebben a tekintetben is jelentékeny változás állott be. A szabadság elvével, a melyet azelőtt csak az egyház, mint egész, követelt az állammal szemközt, — a reformatio után az egyének léptek fel az egyház irányában. Azzal az alapelvvel, hogy a kereszténynek hit dolgában csupán az írás szavaihoz kell alkalmazkodnia, és minden keresztény joggal bír annak valódi értelmét vizsgálgatni — lelki ügyekben a teljes egyéni szabadságot ismerték el.

A reformátorok utóbb meggyőződtek amaz eljárásuk veszélyességéről, hogy egyházi dolgokban minden tekintélylyel szakítottak. Belátták, hogy a szabad vizsgálódással nemcsak a pápa mindenhatóságát, hanem olyan egyházi intézmények fennmaradását is lehetetlenné tették, a melyeket maguk is szükségeseknek tartottak. Ekkor a korlátlan szabadság helyébe a községek önhatóságát állították fel; és azt a jogot, hogy az egyesek a község döntő tanácskozásaiban résztvehessenek.

Vagyis a reformatio a szabadságot, a mi alatt a középkorban az egyéni szabadságot értették, a község tanácskozásaiban való részvétel jogában kereste. S így ennek a fogalomnak, egyházi ügyekben, hasonló értelmet tulajdonított, mint a minő értelemben azt jelenleg az államban igyekeznek valósítani. Az a tény azonban, hogy minden kisérlet, mely a protestáns egyház kebelében arra tétetett, hogy a többségnek korlátlan hatalom adassék az egyesek fölött, meghiusult, s csak újabb szakadá-

sokra vezetett — azt bizonyítja, hogy ennek a fogalomnak abban az értelemben való megvalósítására a reformatio korszaka nem volt érett Vagy más szavakkal, hogy az emberek többsége a szabadság eszméje alatt egészen mást értett.

A minthogy a szabadságnak, polgárosodásunk eddigi folyamán, sohasem adták azt az értelmet, a melyben azt ma az államban valósítani törekszenek. Az emberek nem az államhatalomban óhajtottak részesülni, mint inkább önállóságot biztosítani maguknak bárminő kis körben. Nem törődtek az államhatalom terjeszkedésével, mert az állam hatalmának növekedésétől vártak nagyobb közbiztosságot, a mi az egyéni szabadság első feltétele. Csak miután odáig fejlődtek a dolgok, hogy az állam és az egyén -- tevékenységük körének tágítása közben — összeütköztek: csupán akkor törekedtek az emberek résztvenni az államhatalomban. De most sem azért, mintha megszűntek volna az egyéni szabadság után törekedni; hanem épen mivel egyedül ezen az úton vélték az egyéni szabadságot elérhetőnek.

Mivel az előrehaladás, a melyet az emberiség a keresztény polgárosodás folyamán elért, csak annak tulajdonítható, hogy az egyéni szabadság elvét mindig szélesebb körben ismerték el; s művészet, tudomány és anyagi jólét abban a mértékben emelkedett, a mint az egyéni szabadság élvezete kevesekről többekre lett kiterjesztve: a forradalom e fejlődés czélját, polgárosodásunk legfelsőbb fokát, azáltal akarta elérni, hogy az egyéni szabadságot mindenki számára biztosítani törekedett. Az egyenlőség elve csak azt a kiterjedést fejezi ki, a melyben a forradalom a szabadság elvét valósítani kivánta. De törekvéseinek főiránya mindenkor az egyéni szabadság maradt. *

64. §. A szabadság fontossága.

A szabadság nemcsak az egyén létfenntartásának és boldogságának alapfeltétele, hanem kiváló fontossággal bír még a társadalomra, sőt az államra nézve is. A családon túl (a mit a nemi viszonyból és a gyermekek felőli gondoskodásból, a mely

* II. 13—26.

az emberben még inkább megvan, mint más állatban, lehet kimagyarázni) minden emberi társaságnak természetes okát a szabadság utáni vágyban látjuk; vagyis abban a törekvésben, hogy más személyeket és dolgokat a saját czéljaink elérésére használhassunk. Sőt az államot is egyik oly eszköznek kell tekintenünk, a mely által az egyén a szabadságát, azaz a körülötte levő dolgok fölötti hatalmát biztosítani törekszik oly esetekben is, a midőn tudja, hogy a rendelkezésre álló eszközök evégett mind nem elegendők.

Ugyanaz a hajlam, a mely, ha az embert esztelen lénynek gondoljuk, háborút idézne elő mindenki részéről mindenki ellen, — e hajlam az, a mely az ész közreműködésével, vagyis az ember ama veleszületett tehetségénél fogva, a mely szerint vágyainak lehető legnagyobb mértékű kielégítésére a szükséges eszközöket meg tudja választani, először társaságba vezette az embert. És minél magasabb fokára jut a polgárosodásnak, azaz minél inkább uralomra jut az ész használata ösztönei felett, annál inkább nyilatkozik a szabadságvágy szociális természete; annál világosabban kell látnia az embernek, hogy vannak viszonyok, a melyek közt az államra biztonságunk végett szükségünk van; vannak czélok, a melyeket csak az állam által érhetünk el. Tehát annál inkább úgy fogjuk tekinteni az államot, mint a szabadság egyik alapfeltételét; a szabadságvágyat pedig viszont úgy, mint az állam fenntartására irányzott törekvéseknek és áldozatoknak rugóját és okát.*

A történelemnek akármelyik lapja azt hirdeti nekünk, hogy a műveltség, tevékenység, a haladás csak addig terjed, a meddig a szabadság, vagyis az önálló munkásság lehetősége terjed. E körön kivül sötétséget és tespedést találunk.

És ez a tünemény nem szorítkozik egy osztályra, egy népfajra, egyetlen országra. Minden népnél, minden országban ugyanezt látjuk. Legelől az halad, a ki legkevesebb bilincset hord: az országok között a legszabadabb, a népek között az, a melynek minél több tagja emelkedett önállóságra; az egyes népfajokon belül az az osztály, a mely tevékenységének körében

* II. 274.

a legkorlátlanabb. Egy nép sem vívta ki magának a szabadságot a nélkül, hogy nyomában a haladás ösvényére ne tért volna. A mely város szabadságjogot nyert, szellemi és anyagi fejlődés mutatkozott benne. A kereskedésben, a művészetben, az iparban és az emberi élet egyéb terein is az önálló munkásságot mindig haladás követte; és a haladás mindig csak a szabadságnak volt az eredménye.

S a mennyiben egy idő óta az ismeretek mezején sebesebb haladás és a műveltségnek mindig általánosabb terjedése mutatkozik: ezt is — mint minden valódi haladást minden időben — csak az egyéni szabadságnak köszönhetjük. A gyors haladást a korlátlan verseny, a mely az emberi képességek természetes különféleségének a legtágasabb mezőt nyitja, tette lehetővé. Csak mert korunkban a verseny általánosabb, mint eddig bármikor volt, csak ez oknál fogva előzte meg korunk elődeink korát.*

65. §. Az egyéni szabadság korlátozása.

A szabadság utáni vágy az emberrel veleszületett. Csak tehetségeinek és tulajdonainak önálló használata által érezheti boldognak magát. És minden megszorítás, bármely tehetségeit illetőleg, szenvedés forrása ránézve.** Minél kevésbbé van akadályozva ereje használatában, minél több tárgyat fordíthat czéljaira: annál szabadabb. És minél inkább korlátozva van ebben a részben: annál kevésbbé szabad.

Minthogy pedig az ember önfenntartása végett erejének használatára van utasítva, a szabadságvágyat az önfenntartás föltételének tekinthetjük. Boldogságának mértéke erejének és önállóságának arányától függ. Azért szabadság utáni törekvése korlátlan. Azaz minél önállóbban használhatja az ember tehetségeit, minél inkább hatalma alá vetheti a körülötte levő dolgokat: annál élénkebb vágyat érez arra, hogy még kijebb terjeszsze hatalomkörét. Mindaddig, míg fel nem jutott arra a magaslatra, a melyen az ösztön, a mely szerint egyre több-

* I. 139.; II. 53. — ** II. 48.

több idegen erőt szerzünk önválasztotta czéljaink elérésére, — vagyis a szabadság legfőbb fokára való törekvés — immár nem szabadságvágy, hanem uralkodási hajlam.*

A szabadság és az uralom fogalmai rokonok. Miként ugyanis a szabadság abban áll, hogy saját erőnket és mindent, a mi fölött rendelkezünk, önválasztotta czélok elérésére használhatjuk: úgy az uralkodás nem egyéb, mint hatalom, a mely által a mienken kivül a mások erőit is felhasználhatjuk a saját czéljainkra.* ** A szabadság és az uralkodás közötti különbséget az a mérték adja, a melyben az egyén ezt a lehetőséget megszerzi. A különbség a kettő közt tehát csupán fokozati. Biztos határvonalat nem húzhatunk köztük; de annyi bizonyos, hogy a szabadság ösztöne, ha nem talál akadályra fejlődésében, uralkodási vágyra vezet.

Az uralkodás a szabadság legmagasabb foka. Ennél magasabb az absolut szabadság volna. Azonban a föltétlen szabadság fogalma — ha csak philosophiai szemlélődés útján nem jut reá — szintoly kevéssé támadhat az emberben, mint egyéb olyan dolgok fogalma, a melyeket nemcsak nem látott, sőt a miknek mindig épen az ellenkezőjét tapasztalta. Az ember, természeténél fogva törekszik legyőzni az akadályokat, a melyek ereje használásában korlátozzák, mert kijebb igyekszik erejét terjeszteni; de hogy ennek a törekvésnek sohasem tehet egészen eleget, azaz hogy sohasem lehet föltétlenül szabad, azt nagyon jól tudja. Nem vágyódik az absolut szabadságra, hanem csak a létező viszonyok közt lehetséges legnagyobb szabadságra. Ennek a relativ szabadságnak körét igyekszik kijebb terjeszteni.*

A társaságon kivüli állapotban — a mennyiben t. i. ilyen állapot valaha létezett volna — az egyénnek gyengesége korlátolja szabadságát.*** Azt mutatja neki a tapasztalás, hogy igen kevés ama dolgok száma, a melyeknek saját erejével ura lenni képes. Az az ösztön, a mely szerint mindennek ura, azaz lehetőleg szabad akar lenni, ekkor arra viszi rá az embert, mint eszes lényt, hogy mások segítségét igyekezzék magának biztosítani. Vagyis a szabadságvágy vezeti társaságba.*

* II. 272—274. — ** I. 308. — *** I. 35.

De a társas életben nemcsak szabadsága növekedett, hanem szabadságának addig ismeretlen korlátai is keletkeztek. Szabadságát a társaságban a társak egyenlő joga és a társaság szükségletei korlátozzák. Ezeket a korlátokat azonban elviselhetőknek tartja, mert a megszorításért, a melyet egy tekintetben szenved, annál nagyobb szabadságot nyer másfelől kárpótlásul.* Örömest eltűri, hogy szabadságát a társak és a társaság érdekében korlátozzák, ha nagy mértékben részeltetik az uralkodásban.**

A miből viszont következik, hogy az állam csak annyiban érdemel szabad nevet, a mennyiben az egyént személyes szabadságának ama részeért, a melyet az államnak feláldozott, a közügyek vezetésére adott befolyással kárpótolja.*** Míg ellenkezőleg ott, a hol az egyén erőinek gyakorlatában gátoltatik; s a hol az oly cselekményekre nézve, a melyek sem mások szabadságával, sem a társaság szükségleteivel nem ellenkeznek, gyámság alá vettetik: ott nincsen polgári szabadság, nincsen semmiféle szabadság egyáltalában.**** Ott az egyén a boldogulását látja korlátozva, a boldogságát érzi megsemmisítve: ott az ősi szabadságvágy szembeállítja az egyént az elnyomó államhatalommal.

Az egyén boldogságát és tehetségeinek szabad kifejtését csak annyiban korlátozhatja az állam, a mennyiben mások jólétére, szabad fejlődésére és az állam fenntartására szükséges ez a korlátozás.†

66. § Az egyéni szabadság biztosítékai.

Ha a szabadság abban áll, miszerint az ember a saját tehetségeit és a természeti erőket a maga által kitűzött czélokra használhatja, e szabadság biztosítékát két dologban kell keresnie; u. m.

1. a saját erejében,

2. abban, hogy saját erejével senki se rendelkezhessék rajta kivül, vagy legalább beleegyezése nélkül.

* II. 48. — ** II. 277. — *** III. 25. — **** I. 35. — † II. 84.; I. 142.; III. 210.

A társadalmon kivüli állapotban az egyénnek a szabadsága igen korlátolt. Mert a szabadságnak hiányzik első biztosítéka, t. i. az erő, mely által a körülötte levő természetet czéljaira felhasználhatja.

Az egyéni szabadság első, legfontosabb biztosítéka eszerint a társadalmi állapot, s annak minden tökéletesedése; tehát mindenek fölött az állam.

A mit a természeti állapot szabadságáról beszéltek és írtak, az mind hiú ábránd. Az embernek, hogy szabad lehessen, társaságba kell lépnie: csak ott művelheti magát, s csak a műveltség adja meg az erőnek azt a fokát, a mely szabadságának alapfeltétele.

Azonban bármennyire szaporítsa is a társas élet az eszközöket, a melyekkel az ember czéljai elérésére rendelkezik: szabadságának biztosítására a társadalom magában még nem elegendő. Arról is meg kell győződve lennie, hogy magát szabadnak érezhesse, miszerint erejével rendelkezhetik.

S miután az erő nagyobb fokozata, a mi által a társadalom a szabadság biztosítéka lett, csupán egyesülés által lehetséges, ha t. i. sok erő aláveti magát egy közös akaratnak: az egyéni szabadság az államban csak azáltal biztosítható, ha az egyénnek része van az akarat meghatározásában, a melynek minden erő alá van vetve.

Annyira elismert dolog e tétel helyessége, hogy szóbeszédben is csak azokat az alkotmányokat mondják szabadoknak, a melyekben az egyén befolyással bír a közakarat meghatározására. Csak e tétel szükséges következményeiről szoktak megfeledkezni. Arról t. i., hogy ha az egyénnek a közakarat alá vetése mellett, a mi nélkül társadalom nem állhat fenn, az egyéni szabadságot csupán ott lehet biztosítottnak tekinteni, a hol az egyén résztvesz a közakarat meghatározásában; hogy e szabadság meghiusul, ha az egyén befolyása a közakarat meghatározására csupán képzeleti; hogy tehát bizonyos aránynak kell lenni ama két mérték közt, a melyben az egyén a közakaratnak alá van vetve, és a melyben résztvesz a közakarat meghatározásában.

Ez akarat meghatározásában való részvételre csak annyiban jogosult az egyén, a mennyiben a közakaratnak alá van vetve; de viszont csak annyiban szabad, a mennyiben e határok közt joga van résztvenni abban. Vagyis az, hogy mennyi szabadságot nyujt az egyénnek az alkotmány, nem attól függ, mennnyire vannak az egyéni erők az államnak alávetve; nem is abból ítélhető az meg, hogy mily mértékben vesz részt a közakarat megállapításában: hanem abból, hogy mily arányban áll az egyénnek a közakarat alá vetése a közakarat megállapításában való részvételhez.

Oly állam polgára, a melyben az egyénnek csak csekély része van a közakarat meghatározásában, és az oly állam polgára, a hol a legnagyobb mértékben alá van vetve az egyén a közakaratnak, — egyaránt lehet szabad: ha az előbbi államban az egyéni erők csak csekély mértékben vannak alávetve a közakaratnak; s az utóbbiban pedig a nagyobb alávetettség mellett nagyobb befolyás van adva az állam vezetésére. Például szolgálhat az elsőre a klasszikus ó-kor minden állama, főleg Spárta; az utóbbira pedig Németország birodalmi városai a középkorban.

A kérdés tehát: vajjon biztositható-e az egyéni szabadság az államban? — vagy más szavakkal: lehetséges-e a szabadság bizonyos államban és bizonyos időszakban (mert az oly szabadság, a melynek biztosítékai nincsenek, nem is érdemes erre a névre) — a következő kérdésre vezet: vajjon az a hatalom, a melyet az állam az egyénre gyakorol, csökkenthető-e, vagy az egyén befolyása a közakarat megállapítására növelhető-e akképen, hogy az egyén a közakaratnak csak oly mértékben legyen alávetve, a mennyire ez akarat meghatározásában részes?*

A középkor rendkivül nagy figyelemben és gondozásban részesítette a szabadságot. Mindig azzal foglalkoztak, hogy az egyént, a mennyiben a kiváltságosak közé tartozott, nemkülönben az egyleteket és testületeket, a melyek önálló jogkört szereztek maguknak, — biztosítsák az államhatalom túlterjesz-

* II. 183—187.

kedései ellen. Míg végre odajutottak, hogy maga az állam is majdnem elenyészett.

Később, miután bekövetkezett a szükséges visszahatás és az államtudomány a római jog alapján felépítette a korlátlan királyság épületét, — csupán az állam szükségleteire voltak tekintettel. És míg azt a lehető háborítások ellen biztositani törekedtek, elhanyagolták az egyéni szabadságot.

A mióta pedig Rousseauval a népfelség elve diadalmaskodott, ismét csak ebben az irányban haladtak tovább. Úgy gondolták, hogy mivel az állam a polgárok összességét foglalja magában, nem lehet más czélja, mint a polgárok összességének: azért megkísérlették létesíteni az állam mindenhatóságát. Mivel azonban az államhatalmat nagyobb államokban a polgárok összessége nem gyakorolhatja, igyekeztek őket az államhatalom túlterjeszkedései ellen teljesen biztosítani: a mi által némely újabb alkotmányokban odajutottak, hogy az egyént és a kisebbséget minden biztosítéktól megfosztották; s egyszersmind az államhatalmat is, csupán hogy a többségnek teljesen alávessék, oly helyzetbe hozták, a melyben nem élhet ugyan vissza hatalmával, de nem is élhet azzal. Azaz hogy biztosítsák az egyéni szabadságot az államhatalom visszaélései ellen, az állam mindenhatósága mellett az állam érdekeit képviselő összes hatalmak tehetetlenségére törekedtek. És figyelmen kívül hagyták, hogy az egyén érdekében nem elegendő, ha egy hatalom sem hágja át kijelölt körét, hanem az is szükséges, hogy mindenik be is töltse a saját hatáskörét.*

Ha Nyugat-Európa szárazföldi államaira fordítjuk figyelmünket, két jelenség tűnik mindenütt szemünkbe, a mi mindenikkel közös:

a) mindenütt nagy államokkal találkozunk;

b) mindenütt kiterjesztették a közigazgatási központositás elvét, a mennyire csak lehetett.

Az első jelenség eredménye az, hogy az egyénnek befolyása az államhatalomra annál csekélyebb, minél nagyobb azok

* II. 148—149.

száma, a kik a választási jog következtében legalább közvetve befolyással bírnak az állam igazgatására.

A második tény eredménye az, hogy az egyén minden államban igen nagy mértékben alá van vetve az államhatalom parancsának.

Ebből pedig az következik, hogy az a mérték, a melyben az egyén szabadsága az állam hatalmának alá van vetve, egyáltalában nincs arányban azzal a befolyással, a melyet gyakorol az állam vezetésére. Minélfogva az egyéni szabadságot csak igen kis mértékben lehet biztosítottnak tekinteni az újabb kor államaiban.

Az előbb feltett kérdés tehát most már így szól: vajjon szerezhetni-e az egyéni szabadság számára Nyugat-Európa államaiban több biztosítékot, mint a mennyivel az jelenleg bír; s mely úton és módon? — vagyis ezekben az államokban növelhető-e az állam hatalma, a melyet az egyénnek minden viszonyára gyakorol?

Ha az állam fennállása a törvényhozás, kormányzás és képviselet egységétől függ; s egész polgárosodásunk irányánál, valamint a jelenkor politikai viszonyainál fogva kikerülhetetlenül szükségesnek látszik, hogy legyenek nagyobb államok: világos, hogy az egyén befolyását az állam ügyeire növelni egyáltalában nem lehet. Mivel ugyanis sem a törvényhozást, sem a kormányt nem gyakorolhatják a milliók: e milliók befolyását szükségkép a választási jogra kell szorítani, a miről pedig tudjuk, hogy mily csekély biztosítéka az egyéni szabadságnak. És mert eredménytelen marad minden kisérlet, a mely ennél nagyobb befolyást akarna adni. Az a jog, a melyet az 1793.-i alkotmányban a nép részére igénybe vettek, miszerint minden egyes törvényt általa hagyattak helyben az ősgyűléseken, valamint az ellenállás joga, a mely a középkorban több ország nemzetségeit alkotmányszerűleg illette és a mit 1793-ban épen a legszentebb kötelességnek hirdettek: mind egyaránt eredménytelen maradt. Sőt — ha eltekintünk is a veszedelmektől, a melyek ilyen intézményekből az államra háramolhatnak — nemcsak nem növekednék, hanem inkább kevesbednék azok által az egyén befolyása, minthogy ekkép a választási jog által az államra

gyakorolt befolyásról is kiderülne, hogy az gyakorlati értékkel nem bír.

Azt az arányt tehát, a melyben az egyén az államhatalomnak alá van vetve, és a mennyi befolyást az állam kormányzására gyakorol, kiegyenlíteni, vagyis az egyéni szabadságot biztosítani, csupán a második úton lehetséges: ha t. i. kevesbíteni törekszünk azt a hatalmat, a melyet az állam jelenleg minden egyéni viszonyra gyakorol. Ha az állam hatáskörét a mostaninál szűkebbre szabjuk. Ha az állam hatáskörét úgy állapítjuk meg, hogy abba csupán az egész állam vezetése és az állam valamennyi tagjával közös érdekek tartozzanak. Minden egyéb az egyénnek, a községnek, a tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, a melyek az egyént az állammal egybefűzik, hatáskörébe utalandó. *

Az állam oly rendezése által ugyanis, melynélfogva a törvényhozás korlátlan hatalmát bizonyos dolgokra szorítják, az egyénben az az öntudat keletkezik, hogy bizonyos körön belül egészen szabadon mozoghat. És ez az öntudat különösen azért fontos, mert azt a meggyőződést idézi elő, hogy azt a kört, a melyet a törvényhozás mások önálló tevékenységének kijelölt, nem sérthetjük meg saját érdekeink koczkáztatása nélkül. **

67. §. A politikai szabadság biztosítékai.

A politikai szabadság biztosítékai, vagyis azok a biztosítékok, a melyek alkotmányos országokban avégett vannak, hogy sem a népet illető választási jog, sem a nép választott képviselőire ruházott hatalom csorbulást ne szenvedjen, a következők:

1. a népképviselőknek az a joga, a mely szerint az államszolgákat felelősségre vonhatják;

2. a népképviselőkre ruházott adómegajánlási jog; végre

3. végső esetekben, ha a népképviselők a rájok ruházott kötelességeket megsértik, s a kormánynyal egyesülve el akarják nyomni a népet, ennek fennmarad, a törvénytelen hatalom ellenében, az ellenállás lehetősége. **

* II. 318—319. — ** III. 56. — ** II. 288.

68. §. A felelősségre vonás joga.

A felelősség czélja: hogy a kikre az államhatalom egy része bízva van, és a kik azzal visszaélnek vagy kötelességeik elhanyagolásával a közbizalmat megcsalják, ezért a bűntettért lakoljanak.

Mely intézmények biztosítják, hogy egy bűnös se kerülje el a büntetést és hogy az csak a bűnöst érje? Kire bízzák a biráskodást, hogy elég magasan álljon és még oly esetekben is, a mikor a törvényhozás többsége lép fel vádlólag és milliók vannak a vádlott mellett és ellen, csupán az igazságot tartsa szeme előtt? — ezeket a kérdéseket minden országra nézve külön kell megfejteni a viszonyokhoz képest. Legtöbbször abban hibáznak, hogy a felelősség kérdésénél majd mindig csak a politika kivánalmait igyekeznek kielégíteni. Holott a felelősség, mint minden büntetőjogi kérdés, mindenekelőtt tisztán jogi kérdés.

Hogy a felelősségi törvény czéljának megfeleljen, szükséges, hogy mindenekelőtt tisztán körülírja a vétséget, a melyre a törvény büntetést szab; és egyszersmind, hogy megfoszszuk a vétkest minden módtól, a melylyel a büntetést kikerülhetné.

Mindakét feltételt nagyon nehéz megvalósítani. És különösen a központosított államokban majdnem lehetetlen. Egyrészt ugyanis a felelősséggel megakadályozandó vétséget lehetetlen tisztán körülírni, ha világosan meg nem szabták azt a kört, a meddig az állam legfőbb hatalma terjed. Másrészt a minisztériumnak, központosított államokban — azon ürügy alatt, hogy mindenért felelős — a leghatályosabb eszközöket is megadták, a melyek által minden felelősség alól kibujhatik.

A központosítás szükséges feltétele az, hogy az államhatalom alsóbb közegei függjenek a felsőbbektől. A hol ugyanis abból a nézetből indulnak ki, hogy a községektől elvonják saját ügyeik önálló kezelését: ott még kevésbbé adhatnak az államhatalom alsóbb közegeinek ilyes önállóságot. A miből következik, hogy központosított államokban mindazokért a cselekményekért, a melyek által az egyén sértve érzi magát, — a mennyiben a hivatalnoki hatáskör ezáltal át van hágva, — csupán a miniszter vonható felelősségre.

Itt azonban gondoljuk el, hogy micsoda roppant távolság választja el az egyes polgárt az állam kormányzóitól még alkotmányos országokban is. Fontoljuk meg mindazokat a nehézségeket, a mikkel a közönséges polgárnak — minden alap- és emberijogok és az egyenlőség elvének ünnepélyes kijelentése mellett is — küzdenie kell csak avégett is, hogy panaszát maga a miniszter elé juttathassa. Jusson eszünkbe, minő ügyekkel van a miniszter elhalmozva; és mennyire lehetetlen, hogy minden egyes esetről kellő tudomást szerezzen. És ha mindezt elgondoltuk, akkor megítélhetjük: mennyiben veszi hasznát az egyén annak a jognak, hogy az állam szolgáit felelősségre vonhatja.

Ha nem ámítjuk magunkat azzal, hogy a mi az alkotmányban ki van fejezve, már valósultnak (kivívott eredménynek) tekinthető: úgy találjuk, hogy az alkotmányos államok egyes polgárai a kormány sérelmes tetteire nézve egészen hasonló helyzetben vannak, mint a legtöbb korlátlan egyeduralom lakosai. Azaz hogy a felelősség gyakorlati haszna mindössze is abban a jogban áll, hogy az alsóbb hivatalnokok tettei ellen panaszt emelhetnek a minisztereknél; a miniszterek pedig csak a kinevezési jog miként való használatáért, és csak akkor vonhatók felelősségre, ha vonakodnak megvizsgálni az eléjök terjesztett panaszt.

Hogy azonban a kinevezés miként való használata miatti felelősség — nyilvános vesztegetés esetén kivül — csupán erkölcsi lehet, az szintoly szembetűnő dolog, mint az a tény, hogy az alsóbb hivatalnokok elleni panaszok megvizsgálása — a mit polgárosult államban, ha még oly korlátlanul kormányozzák is, sohasem szoktak megtagadni, miután a vizsgálatot is hivatalnokok végzik — csak igen kevés gyakorlati eredményre vezet.

A miniszterek kinevezési jogának a felelősség elvére nézve az az eredménye, hogy a közigazgatás ama cselekményeiért, a melyek által az egyes sértve érzi magát, tulajdonképen senkit sem lehet felelősségre vonni. Mert az alsóbbrendű államszolgát, a kitől közvetlenül származott a sértés, csupán egy felsőbb hatalom akaratnélküli eszközének kell tekinteni; a ki ennélfogva alantabb áll, hogysem felelősségre lehetne vonni. Viszont igen

magasan állanak azok, a kiknél minden felelősségnek központosulni kellene:

a) mert ellenkezik a józan észszel, hogy a miniszter olyan cselekményért, a mit nem tett, és egyéb elfoglaltsága mellett nem is tehetett, felelősségre vonják csupán azért, mert ő nevezte ki azt, a ki a jogsértést elkövette;

b) mert az a kérdés, hogy valakit felelősségre lehet-e vonni, nem az alkotmány ama szakaszaitól függ, a melyekben a felelősségről szó van, hanem attól, hogy aránylag milyen állásban van az, a kit felelősségre akarnak vonni. Azokban az államokban, a hol az egyént elszigetelten állítják szembe a korlátlan államhatalommal, sokkal alárendeltebb helyzetben van az egyén, hogysem alkotmányos jogának gyakorlatilag hasznát vehesse.

Egyébként a most elmondottak helyességét eléggé megmutatta már a tapasztalás. Mert bár a felelősség elve minden alkotmányos államban ki van mondva; és ámbár az igazgatás ezekben az államokban nem mondható mindig példaszerűnek, sőt gyakran annyira elnyomja az egyént, hogy az állampolgárok egész osztályaiban határozott ellenszenv támad az államhatalom ellen: mindamellett egy esetet sem láttunk, hogy egy minisztert a közigazgatás részletében elkövetett hibája miatt valóban felelősségre vontak, sőt hogy valamelyik miniszter emiatt csak a népszerűségét is elvesztette volna.

Gyakorlati jelentősége a felelősség elvének csak oly államokban van, a hol azokat a tisztviselőket, a kikre az egyes községek közigazgatását bízták, nem a központi hatalom akaratnélküli eszközeinek tekintik, és ennélfogva egyenesen felelősségre vonhatók eljárásaikért.*

Itt azonban külön figyelmet érdemel a korlátlan népfelség elvének befolyása az alkotmányos állam közigazgatásának felelősségére. A korlátlan népfelség ugyanazokat a következményeket vonja maga után, a melyek általában minden korlátlan kormányforma eredményei gyanánt tekinthetők.

* II. 176—182., 291—294.

Miután ugyanis az egyes polgár épen a közigazgatás által érintkezik az állammal, a közigazgatási rendszernek egyetlenegy hiánya sem kerülheti ki a közfigyelmet: ezer meg ezer ember már csak azért is, hogy ezzel polgári bátorságát tanusíthassa, minden irnok tévedéseit és kicsapongásait keményen szokta megróni. A nép az alsóbbfokú tisztviselőkkel körülbelül úgy bánik, mint hajdanában azokkal a gyermekekkel bántak, a kik a királyfiak mellett neveltettek és a kik valahányszor ezek oly valamit követtek el, a mi büntetést látszott érdemelni, derekasan megpaskoltattak. A magasabb tisztviselők a közelégedetlenség megnyilatkozásának ezt a módját magukra nézve igen kényelmesnek találhatják; azért nem tiltattak el a közvélemény felszólalásai a bureaucratia visszaélései ellen még korlátlan kormányformájú államokban sem. Természetesen csak annyiban, a mennyiben a megrovások az alsóbb ágakra szorítkoztak.*

69. §. Az adómegtagadás joga.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a polgári szabadságot a végrehajtó hatalom részéről fenyegető veszedelmek ellen semmi által sem lehet jobban biztosítani, mint ha a törvényhozásnak jogot adunk az adómegtagadásra; a mi által a nép képviselői minden eszközt elvonnak a kormánytól, a melylyel hatalmát folytathatná.

Elméleti szempontból e nézet helyesnek látszik. Ha azonban az adómegtagadás gyakorlati következményeit is nézzük, kénytelenek leszünk e jog erejéről alkotott nagyon szép illuziókról lemondani.

Az a kérdés: kit illessen az adóztatás joga, szorosan összefügg a szabadsággal.

A hol az államhatalomra ruházták az adóztatás korlátlan jogát, ott sem polgári, sem egyéni szabadságról nem lehet szó. Miután ugyanis minden érték munka eredménye, s az állampolgárok nagy részének munkával kell megkeresnie jövedelmét,

* I. 147.

hogy abból az adót fizethesse: a korlátlan adóztatási jog magában foglalja egyszersmind a munkára kényszerítés jogát; és így semmi különbség sincs e jog és a rabszolgaság között.

A korlátlan adóztatási jogra csak a kényuralom és a kommunizmus, vagyis a többség nevében uralkodó államhatalom kényuralma, tarthat igényt.

A korlátlan egyeduralomnak, a mely épen abban különbözik a kényuralomtól, hogy az egyén némely jogát, mindenekfölött pedig a tulajdonjogot elismeri, el kell ismernie az adóztatási jogra nézve is valamelyes határt; habár csak az uralkodó vallásos meggyőződése, jogérzete és lelkiismeretessége nyujtanak is ebben a tekintetben biztosítékot.

Az alkotmányos államok törvényhozásai adómegajánlási joggal bírnak, a mely jognak szükséges következménye az adómegtagadás joga. Mennyiben élhetnek evvel az utóbbi joggal gyakorlatilag, az sem az alkotmányban felállított alapelvektől, sem a törvényhozás akaratától nem függ, hanem attól, hogy mik lennének eredményei az adómegtagadás jogának az államra és az egyes polgárokra nézve?

Oly viszonyok közt, a minőket a középkorban találunk, a midőn az állam fogalma egyenlő volt a királyság fogalmával s ennek hatalma inkább a koronajószág nagyságától és a király magánerejétől függött, mint az állampolgárok részvételétől; a midőn minden állam csaknem elkülönözve állott s még szó sem volt európai politikáról; a mikor minden hűbérnök és minden államközség maga látott el törvényhatósága körében minden községügyet s még alig gyanították, hogy a kulturát és az ipart is az államnak kell védelmeznie; a mikor majd semmit sem követeltek az államtól s azért keveset is adóztak az állam fenntartása végett: akkor az adó megajánlása vagy megtagadása semmi lényeges befolyást sem gyakorolhatott az egyesek viszonyaira; s a törvényhozás korlátlanul élhetett adómegtagadási jogával, a melynek gyakorlásában inkább a király iránti rokon- vagy ellenszenvekre voltak tekintettel, mint az állam szükségleteire. Ebből azonban nem következtethető, hogy a törvényhozás e jog gyakorlásában ma is épen oly korlátlanul járhat el; a mikor

az adó rendes befizetése nemcsak az államra, hanem minden egyesre is szükséggé lett.

Svájcot kivéve — a mely kivételes állását sajátságos helyzetének és talán még inkább azoknak a viszonyoknak köszönheti, a melyekben szomszédai állanak egymás irányában — egy állam sincs ma Európában, a mely csak egy hónapig is fennállhatna adó nélkül.

Az adómegtagadás joga tehát ugyanavval a jelentőséggel bír az államra nézve, mint az öngyilkosság az egyénre nézve; a melyet csak a kétségbeesés utolsó menedékének lehet tekinteni és bizonyára nem olyan eszköznek, a melylyel elégült lét szerezhető; a miből következik, hogy az adómegtagadási jog csak azért fontos jelenleg az alkotmányos államokban, mert az ilyen államokban mindkét részről feltételezhető annyi ész, miszerint egyik sem hagyja odáig jutni a dolgot, hogy evvel a joggal valóban élni is kelljen.

Miután a kormány nem folytathatná ügykezelését a saját eszközeivel; és minthogy a nép sem tűrne olyan kormányt, a mely idegen hatalmak támogatására szorulna ebben a részben: az adómegtagadás egyértelmű a forradalommal. Mivel azonban az adómegtagadást rendesen azzal az intézkedéssel kötik egybe, hogy a fennálló adók bizonyos ideig még szedhetők: az egész nem egyéb fenyegetésnél, a melynek hatása attól függ, hogy beváltása több vagy kevesebb nehézséggel jár-e?

De a velejáró körülményeket mind egybevetvén, arról győződünk meg, hogy az adómegtagadás valósításának nehézségei annál nagyobbak, minél inkább központosítva van valamely állam.

a) Oly államban, a hol a központi kormánytól függő hivatalnokokra van bízva az adó kivetése és beszedése, hatalmas eszközei vannak a kormánynak, a mik által a törvényhozás határozata ellen is képes folytatni az adószedést.

b) Az adómegtagadás ott, a hol e szabály nemcsak az állam kormányzását, hanem sok százezernyi államszolga életfenntartását is veszélyezteti: még a legnyilvánosabb alkotmánysértés eseteiben is ellenzésre talál nemcsak a kormány, hanem

azok részéről is, a kik családi vagy egyéb viszonyban állanak az államhivatalnokokkal. Végre

c) gondolhatunk olyan eseteket, hogy valamely államban, a hol az államhatalom befolyása csak néhány valóban közérdekű tárgyra és az állam közviszonyaira terjed, az állam fennállására nézve csak igen csekély veszélyekkel járna, ha a kormány működése megszünnék egyidőre. De ha mindenről az államnak kell gondoskodnia, ha az államra ruházták a nevelésügyet, a törvénykezést és a közigazgatást, és mindazokat az eszközöket, a mikkel a személy- és vagyonbiztonság fenntartható: ily körülmények között napokra is alig lehet megszakitani az államhatalom működését anélkül, hogy a társasélet valamennyi kötelékét szét ne tépnék s olyas viszonyokat ne idéznének elő, a melyek sokkal félelmetesebbek, hogysem a többség készebb ne legyen mindent elszenvedni inkább a kormánytól, mint azoknak tenni ki magát.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az adómegtagadás oga, a melyet a polgári szabadság egyik főbiztosítékának tekintettek, kevesebb gyakorlati jelentőséggel bír a központosított államokban, mint ott, a hol megvalósítása nagy nehézségekkel jár ugyan, de legalább nem vonja maga után a biztonság teljes felbomlását.*

70. §. Az ellenállás lehetősége.

Csak az valóban a miénk, a mit meg tudunk védelmezni. Azért alkotmányos országokban minden jog biztosítéka abban áll, hogy mindazon megtámadásoknak, a melyeknek ki van téve, képesek vagyunk ellenállni. És habár az ellenállás joga, mely a középkor folyamán sok államban külön törvények által volt a rendek részére elismerve, sok igen veszedelmes következménye miatt korunk alkotmányaiban nincsen már kimondva: az ellenállás lehetősége — mely különben sem az alkotmány betűin, hanem tényeken alapszik — a mai nap is éppúgy a polgári szabadság utolsó biztosítékának, mint minden államhatalom biz-

* II. 294—297.

tonsága elengedhetetlen feltételének tekintendő. Miután ugyanis korlátlan szabadság mellett az alkotmányos állam sem állhat fenn: mind az államhatalomnak, mind pedig a népnek abban a körben, a melyet az előbbi hatalmának és az utóbbi szabadságának az alkotmány kijelölt, bírnia kell módokkal, a melyek által ellenállhasson minden támadásnak.

A mi azonban nem értelmezendő úgy, hogy az oly viszonyok, a melyek közt az államhatalomnak és a népnek nincsenek meg az ellenállás anyagi eszközei, azonnal a kormányzók korlátlan hatalmát, vagy a nép féktelen szabadságát idézik elő. Valamint ugyanis az értelmiség magasabb foka megmentheti azoktól a veszélyektől, a melyek a féktelen szabadság után törekvésből származnak: úgy az uralkodó vallásossága, jogérzete és erényessége — a történelem tanubizonysága szerint — némely államot hatályosabban megvédett az önkény ártalmai ellen minden alkotmánynál. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy erre sohasem lehet biztosan számítani. És az egész történelem azt is igazolja, hogy alkotmányos államokban úgy a kormány hatalma, mint a nép szabadsága nem az alkotmány határozataitól s gyakran nem is az uralkodó akaratától, a mely szerint azt védeni kivánja, hanem mindig e kettőnek egymáshoz való viszonyától függ; vagyis attól: mely eszközei vannak az uralkodónak és népnek törvényes jogaik védelmére.

Külön ki kell még emelnünk azt is, hogy nem a tettleges ellenállás, hanem az ellenállás lehetősége tekinthető a szabadság biztosítékának. Mert csak addig lehet biztosítottnak tekinteni a szabadságot, a míg szilárd jogállapot létezik: ellenben az anyagi erő alkalmazása, a mely az államhatalomra is mindig veszedelmes, legalább arra az időre, a míg hozzá folyamodnak, a szabadság bukására vezet. És egyébként is nagy a különbség az ellenállás lehetősége és a valódi tettleges ellenállás között. Annak az oka, hogy az előbbit alkotmányos államokban a polgári szabadság biztosítékának tekintették, épen abban rejlik, hogy a hol az ellenállás lehetősége mindenki előtt szembetűnő, valahányszor a nép vagy az államhatalom túllép korlátain: ott leginkább kikerülik annak tettleges alkalmazását.

Az ellenállás lehetőségének, mint a szabadság biztosítékának, fontossága két körülménytől függ:

a) attól, hogy az ellenállás lehetősége azokra az esetekre szorítkozzék, a melyekben a polgári szabadság valóban meg van támadva;

b) attól, hogy a polgári szabadságra intézett támadások ellen mennyire lehet használni — anyagi erőszak alkalmazása nélkül — az ellenállási eszközöket. *

Az ellenállás útját és módját az alkotmánynak kell meghatároznia. Ha az állam egyes részeinek megadták az autonomia bizonyos fokát, ezen a téren törvényes formák közt fog nyilatkozni az ellenállási törekvés a központi hatalom ellen. Ha központosított az állam s úgy van rendezve, hogy választott törvényhozás többségétől függ az államhatalom gyakorlása, parlamenti ellenzés lép a helyhatósági helyébe. Ha a központosított állam polgárai hosszas tapasztalás után arra a meggyőződésre jutottak, hogy a parlamenti ellenzés terén minden erőfeszítéssel sem lehet eredményt elérni: titkos társulatok működése lép a parlamenti ellenzés helyébe, vagy az állam szempontjából idegen területre viszik át a vitát és az államépület alapját, a mely erősebb, hogysem egyenesen megtámadják, aláássák. Mindezen ellenzések közül a központi hatalomra nézve talán legkellemetlenebb, de az államra nézve legkevésbbé veszélyes a helyhatósággal biró testületek ellenzése a törvény által megszabott formák között. **

A központosított államokban az ellenállás lehetősége az államhatalom ellenében nem attól függ, hogy az alkotmány valóban megvan-e támadva, hanem inkább attól, hogy mily arányban állnak az egyes pártok anyagi ellenállási eszközei a kormányéihoz képest; s az államhatalom ellen kifejtett ellenállás az ily államokban mindig csak tettleges ellenszegülésben és anyagi erő alkalmazásában állhat: következésképen világos, hogy azok a veszedelmek, a melyek az ellenállás lehetőségéből az államra nézve származnak, sokkal nagyobbak a központosított államokban.

* II. 297—301. — ** II. 250.

Az ellenállás eszközeinek gyakorlati alkalmazása központosított államokban veszélyesebb az államra nézve a következő okoknál fogva:

a) mert az ellenállás eszközei központosított államokban nincsenek törvény által meghatározva;

b) mert központosított államokban szükségkép mindig titkon készítik elő az ellenállást az államhatalom ellen, s annálfogva sohasem az egész néptől, sőt nem is a többségtől, hanem mindig aránylag csekély töredéktől indul az ki;

c) mert oly viszonyok között, a hol a nép minden alkotmányos ellenállási eszköztől meg van fosztva, kénytelen azonnal a fennálló rend tettleges megtámadásához folyamodni.

A polgári szabadság biztosítékai egyszersmind korlátai az államhatalomnak; s ha fölteszszük, hogy ez a hatalom kész is, képes is az állam javát előmozdítani, abban az esetben kétségkivül rosszak ezek a biztosítékok.

Az ellenállás lehetőségét sem képzelhetjük tehát az államra nézve rossz következmények nélkül, épen mivel a legerősebb biztosítéknak kell azt tekintenünk. S az egész középkor és valamennyi állam története, — melyben egyes osztályoknak és testületeknek nagyobbfokú önállóságot adtak, s ezáltal az államhatalommal szemben emelték ellenállási képességét — több példát mutat arra, hogy egyes uralkodók legjobb czélzatai meghiusultak az ellenök támadt ellenállás miatt.

Ennek daczára ha nem is tagadhatjuk hasonló intézmények rossz eredményeit; s habár nemcsak a gyors, hanem gyakran a leglassúbb haladást is megakadályozván, nem egyszer a tespedés veszedelmét hozták az államra: mégis kisebbek ezek a rossz eredmények, mint a miket az ellenkező rendszer követése szokott maga után vonni.*

* II. 297—301.

B) AZ EGYENLŐSÉG.

71. §. Az egyenlőség különböző értelmezése.

Az egyenlőség fogalmát egyesek már a kereszténység föllépte előtt abban az értelemben fogták fel, a melyet annak ma tulajdonítunk. A plebeiusok kivívták jogegyenlőségüket. A Gracchusok forradalmai óta Rómában többször igyekeztek megvalósítani, legalább aránylag, a birtokegyenlőséget is. Utóbb még a rabszolgák szomorú állapotára is fordult némi figyelem. S a római irodalomnak a kereszténység keletkezésével egykorú szakában a rokonszenv sok szép adatával, sőt azzal az alapelvvel is találkozunk, hogy egyenlő valamennyi ember. Mindazonáltal evvel az eszmével még azok sem jöttek soha tisztába, a kik azt felállították: sohasem tették azt erkölcsi rendszerök alapjává. Emiatt az emberi egyenlőség tana akkor is gyakorlati befolyás nélkül maradt az ó-korban, miután egyesek már hirdették azt. A rabszolgákkal való bánásmód azután sem javult. Sőt csak Tacitust kell a kezünkbe vennünk, hogy belássuk, mennyire távol volt az egyenlőség fogalma még oly emberektől is, a kik szellemi képzettség tekintetében kimagaslottak kortársaik közül.

Az egyenlőség eszméjének gyakorlati fontossága csak a kereszténységgel kezdődik. Ez eszme ugyanis, mely az ó-világban csupán egyes philosophusok nézete volt, a keresztény hit lényegéhez tartozik. Legfontosabb hitczikkelyeinek szükséges következménye s egyszersmind erkölcstanának is alapja az. Ha egyszer elfogadták az embereknek egy emberpártól való közös származását, az eredeti bűnt, a közös veszélyt, a mely abból mindenkire hárult, s az emberek közös megváltását az Isten fia által: nem lehetett többé ellenemondani annak a tannak, a mely egyenlőnek hirdetett valamennyi embert; s abban a mértékben kellett annak gyümölcsöznie, a mely arányban a kereszténység terjedt. Az a tan, hogy szeressük felebarátainkat, mint önmagunkat, csak átvitt értelme az egyenlőségnek az erkölcsi törvénybe. S ez a tan az első pillanattól fogva áldásos gyümölcsöket termett.

A kereszténység nem törte ugyan szét azonnal a rabszolgaság lánczait, de kezdettől fogva igyekezett azokat elviselhetőbbekké tenni: vigasztalást nyujtott s a végső jutalmazás reményének balzsamát öntötte minden sebre; és a rokonszenvet mások szenvedése iránt, a mely azelőtt csak a magasabb műveltség eredménye és kevesek előnye volt, vallásos kötelességévé tette mindenkinek.

Az egyház mint a keresztény eszmék kizárólagos közvetítője, kezdetben megelégedett azzal, hogy csak szellemi tekintetben állította fel az egyenlőség gondolatát. Az egyenlőséget csak abban a világban hirdette, a melyben minden földi salaktól meg leszünk tisztúlva. És a rabszolgát, a kit mint keresztényt egyenlőnek mondott a királyokkal, engedelmességre intette ura iránt, a minek jutalmát egykor meg fogja kapni. Canonjában az egész kereszténységet „plebs tua sancta" név alatt foglalta egybe. Saját körében mindazonáltal az egyenlőség fogalma sokkal inkább ellentétben állott avval a szervezettel, a mely szerint az egyház magát berendezte, hogysem valósítása lehető lett volna. Miután az egység érdekében hierarchiájához ragaszkodnia kellett, az egyház az egyenlőség valósítását csak ama tökéletesség következményeül fogadhatta el, a melyre egy jobb világban egykor valamennyi keresztény fel fog emelkedni; és csak ebben az értelemben igérhette azt meg.

Az egyenlőség fogalma ehhez képest sohasem is volt annyira háttérbe szorítva, mint a középkorban. Az egyenlőség eszméjének csupán abban állt minden befolyása, hogy a szabadság utáni törekvés mindenkinél egyenlően megvolt; és abban, hogy a helyzetek ama nagy különbözősége, a melyet a középkori társadalom feltüntet, keresztény polgárosodásunk körében keleti kasztrendszerré nem kövesedhetett . . . a vallásos szentesítés hiánya miatt.

A katholikus egyház alapelve az egyenlőség tekintetében a következő volt: az egyház mint legfőbb hatalom előtt egyenlő valamennyi ember; de az egyház kebelében, hacsak a hierarchia valamelyik lépcsőfokán nem áll, föltétlen engedelmességre van kötelezve. Ezt a felfogást a reformatió egészen átalakította. A reformatió a hierarchiával együtt a jogkülönb-

séget is megszüntette, s az egyház körében, a község egyes tagjai közt, elismerte az egyenlőség elvét. A XVI. század irodalma, a pórháború, az anababtisták törekvései, s azok az irányok, a melyeket a puritánok Angliában követtek, eléggé tanusítják, hogy mily sokat tett a reformatió a teljes egyenlőség fogalmának elterjesztésére. Ebbeli törekvésének azonban tartós eredménye nem lett. A teljes egyenlőség eszméje az emberek többségének lelkében gyökeret nem tudott verni. A nagy pórháborúban a parasztok által kitűzött követelések legvilágosabb adatok arra, hogy mily távol volt a teljes egyenlőség gondolata még azoktól is, a kiknek ez alapelv diadala által a legtöbb nyernivalójok volt.

Világosan mutatja a történelem, hogy az egyenlőség eszméjét még az egész franczia forradalom alatt is nem czélnak, hanem mindig csak eszköznek tekintették.

E nagy politikai mozgalom kezdetben leginkább a királyság korlátlan kényuralma elleni harcz volt és küzdés a szabadságért. Utóbb is ez maradt a czélja. A különbség az előbbi és az utóbbi korszak közt csak abban áll, hogy eleinte politikai intézmények által remélték megalapíthatni az egyenlő szabadságot és később meggyőződtek arról, hogy a szabadság, ha nem az egyesek egyéni önállóságát, hanem a hatalomban való részvételt jelenti, csak akkor lehet mindenkire nézve egyenlő, ha mindenki tényleg is egyenlővé válik. Ezt az egyenlőséget a szabadság mellőzhetetlen feltételének tekintették, csak azért törekedtek oly fáradhatatlanul utána. *

A tények nyugodt vizsgálata alapján tehát arra a meggyőződésre jutunk, hogy a franczia forradalomban, sőt polgárosodásunk egész folyama alatt mindig az egyéni szabadság volt az, a minek valósítására az emberek törekedtek, míg az *egyenlőség* elvét mindig csak *eszköznek* tekintették, a melylyel a szabadság mindenkinek biztosíttassék. Az egyenlőség fogalmát a nép ebben az értelemben igyekezett megvalósítani — az államéletnek oly szabályozása által, melynélfogva az egyén sem külön joggal nem bír, sem külön kötelességgel meg nem terhelhető.

* II. 13—25.

Mindenkinek egyenlő alávettetése vagy egyaránti függetlensége, mindnyájoknak egyenlő jogosultsága az államhatalom gyakorlásában: ezt értjük a politikai egyenlőség alatt.*

Ezzel szemben azok, a kik az államot a nép nevében akarják kormányozni, az egyenlőséget abban látják, hogy a nép neve alatt értsünk minden embert és a nép akaratának különbség nélkül mindenki egyaránt föltétlenül alá legyen vetve.**

72. §. A szabadság és egyenlőség eszméi egymással ellenkeznek.

Hogy a szabadság és egyenlőség eszméi, absolut értelmükben véve, egymással ellenkeznek: az kétséget nem szenved. Az egyenlőség eszméje talán követelése lehet az észnek, vagy inkább az érzelemnek; de annyi bizonyos, hogy nem tény, a melylyel a természetben találkoznánk. Létesítése csak a polgári társaságban és csak a szabadság tetemes megszorítása által lehetséges; azáltal, hogy a képességek között levő különbségek kiegyenlítése végett az egyének tevékenységét korlátozzuk.

Ha a szabadság a népfelség eszméjének megvalósítása s ha az egyenlőséget abban keressük, hogy az állampolgárok mindnyájan egyenlő részt vegyenek az országos hatalomban, akkor az államhatalom körét mindig tágabbra kell terjesztenünk: nemcsak azért, mert a hatalomnak természetében rejlik a továbbterjeszkedés, hanem azért is, mert ebben az esetben a hatalom embereinek természetes hajlandóságát még azok is támogatják, a kik annak határt szabhatnának és más viszonyok között szabnának is valósággal, t. i. maga a nép. Hiszen minél tovább terjed az állam hatalma, annál nagyobb a népszabadság. A polgári életnek minél több viszonya kerül az állam körébe, annál nagyobb a kör, a melyben valamennyi egyén, mint a népfelség részese, hatalmát gyakorolja.

Ámde minél tágabbra terjed az államhatalom köre, annál szűkebbre szorul az egyéni szabadság határa. Nemcsak azért,

* I. 35–36. — ** II. 51–52.

mert ha az állam számára fenntartott dolgok köre szélesbül, az egyén szűkebb kört talál a szabad működésre, hanem azért is, mert az olyan állam, a mely az ügyek nagyobb részét magának lefoglalta, s ezáltal polgárainak munkásságát csökkentette és irányukban mintegy a gondviselés szerepét vállalta magára, magát nemcsak minden komoly támadás, hanem munkásságának még pillanatnyi akadályozása ellen is biztosítani köteles. A mi csak úgy lehetséges, ha az egyénnek a szabadságát tetemesen korlátolja.

Az egyenlőség elvének fenntartása mellett tehát vagy nem lehet a politikai egyenjogúságnál megállapodni s a viszonyok tényleges egyenlőségeig kell elmenni; vagy pedig az államot úgy kell szerkeszteni, hogy az országos hatalom a nép nevében ugyan, de a nép minden, még közvetett befolyásának is elmellőzésével gyakoroltassék.

Az első esetben élesen szögellik ki az ellentét, a mely a korlátlan egyenlőség eszméje és a szabadság, még a korlátolt szabadság között is megvan.

A másodikban a politikai szabadság áldozatul esett az egyenlőség fogalmának. Mert az olyan alkotmánynál, a hol minden hatalom a nép nevében ugyan, de ennek minden, még közvetett befolyása nélkül is gyakoroltatik, politikai szabadságról szó szem lehet. *

73. §. A szabadság és egyenlőség angol és franczia felfogásban.

Hosszú ideig az angol alkotmányban a czélszerű államszervezet eszményét látták.

Európa legtöbb országában ugyanis hosszas küzdelmek után korlátlan monarchiák kezébe került a hatalom. A fegyveres nemesség hajdani jogai, a mennyiben a királyi hatalmat korlátozták, eltüntek. De annál szívósabb élettel bírt ezeknek a jogoknak az a része, a mely mint úgynevezett tiszteletbeli jog, a népnek meg-megújuló lealacsonyításában állott, vagy a nemes-

* I. 42—46.

ségnek anyagi előnyöket és külön igazságszolgáltatást biztosítván, neki csak kiváltságos állást szerzett.

Míg Angliában a királyi hatalom már századok óta korlátozva volt. Az egyén jogait szilárd intézmények, a habeas corpus, az esküdtszékek, a szabad sajtó és a szabad gyülekezési jog biztosították. Az angol alkotmány szabad alkotmány. A törvény előtt valamennyi angol egyenlő. És ez a szabadság, és ez az egyenlőség nem állanak ellentétben egymással, hanem egymást kölcsönösen támogatják. A polgári egyenlőség épen a szabad intézményekben találja legjobb biztosítékát. Ezek pedig mindenkit ugyanazokban az előnyökben részesítvén, megtámadtatásuk esetén mindig az egész nép oltalmára tarthatnak számot.

A politikai egyenlőségnek és szabadságnak ebből a frigyéből, a mely Angliában valósággal megvan, következtetni szokás, hogy ezek az elvek a gyakorlati politika terén általán véve sem állhatnak ellentétben egymással. De ez a következtetés egy nagy tévedésen alapszik.

Anglia példája minden bizonynyal nagy befolyást gyakorolt valamennyi újabb alkotmányra és egy ideig az angol intézményekhez hasonlók kivívása volt sok politikai törekvés főczélja. De habár ezen az úton a külalakra nézve bizonyos hasonlatosságok keletkeztek, az angol intézményeknek és az újabb alkotmányoknak alapjául szolgáló főfogalmak lényegesen eltérnek egymástól; és az, a minek életbeléptetése után valamennyi újabb alkotmány törekszik, egyéb valami, sőt annak ép ellenkezője, a mit Angliában a szabadság és egyenlőség alatt érteni szokás.

A szabadság lényege — angol fogalmak szerint — abban áll, hogy az országban ne létezzék korlátlan hatalom. A király és a parlament egymást kölcsönösen korlátozzák. A parlamentben magában felső- és alsóház állanak egymással szemben. És ha mindezek a hatalmak az egyes polgár szabadsága ellen szövetkeznének, még akkor is az esküdtszék, a melynél a polgári szabadság fenntartása minden tagnak érdekében áll, oltalmat nyujtana neki az elnyomás ellen.

Ezzel ellentétben a szabadság olyan felfogása szerint, a mely Francziaországban s napjainkban általán véve csaknem mindenütt divatozik, okvetlenül szükséges, hogy korlátlan hata-

lom létezzék az államban. Hogy az állam legmagasabb feladatát, az önfentartást teljesíthesse — mint Rousseau mondja — általános kényszerítő hatalomra van szüksége, hogy külön minden egyes tagjával az egésznek üdvére intézkedhessék. Az állam korlátlan hatalommal bír az övéinek összessége felett, és ezeknek vele szemben biztosítékra semmi szükségök sincs: mert a felség magát a népet illeti, s ez olyasmit nem akarhat, a mi a népnek kárára válhatnék. E felfogás szerint a polgári szabadság csak abban állhat, hogy az országos hatalom a felséges nép nevében és legalább közvetve a nép által gyakoroltassék.

Az egyenlőség angol fogalmak szerint abban kerestetik, hogy mindenik polgár az állam oltalmára egyaránt tarthasson számot, hogy saját körében hasonló szabadsággal mozoghasson; hogy az országos hatalomnak nagyobb mértékben, mint bármelyik polgártársa, ne legyen alávetve; és hogy a hozott törvény nyomán vele azonképen történjék az eljárás, mint a többiekkel, kivétel nélkül. Tehát Angliában az egyenlőség alatt az egyenlő egyéni szabadságot értik.

Amaz elvek szerint pedig, a melyek az államra nézve korunkban elterjedtek, az egyéni szabadság fogalma a nép felségében olvadván fel, természetes, miként az egyenlőség csak abban kereshető, hogy valamennyi polgár egyaránt részesíttessék abban a korlátlan hatalomban, a mely az egészet illeti. Nem annyira a hozott törvényeknek mindenkire egyenlő alkalmazása, mint inkább egyenlő részeltetés a törvényhozásban: ebben kerestetik az egyenlőség. A törekvés nem mindenkinek egyenlő egyéni szabadsága felé, hanem arra van irányozva, hogy mindnyájan egyenlően és tökéletesen a többség korlátlan hatalmának vettessenek alá.*

* I. 43—44.

74. §. Az egyenlőségért való küzdelmek a haladás szolgálatában.

A világ azzal vádolja Nerot, hogy Rómát a lángoknak adta martalékul. És bár nem ez volt az egyetlen szörnyű cselekvése, és utána más zsarnokok következtek, eléggé érdemesek arra, hogy elődük gonosztetteit homályba borítsák: az emberiség mégis undorodással és iszonynyal emlékezik vissza arra a borzasztó tettre, a mely fölött majdnem két ezredév sem volt képes enyhíteni a világ itéletét.

Nero — a mint maga mondta — az örök várost hamvaiból phönixként akarta újra fölemelni. Nagyszerűbben, szabályosabban akarta felépíteni azt, a mit összerombolt; palotákat akart emelni ott, a hol azelőtt szerény polgári lakok álltak. A tettet a szándék miatt mégsem menti senki. És nem bocsát meg a zsarnoknak, a ki hiúságának annyi ezerek boldogságát feláldozta, s hogy álmodott remekműveit létesítse, össze merte rombolni mindazt, a mit századok alkottak, s a miben annyian nyugalmukat lelték.

Ám a jelen és jövő kor hasonló ítéletet mond azok fölött is, a kik egy elv nevében oly vakmerően lobogtatták a polgárháború fáklyáját, s korlátlan hatalmuk mámorában a történet minden művét kíméletlenül romba döntötték csak azért, hogy a romok fölött — a mint hirdették — egy szebb jövő palotáját emeljék fel. És kétségtelenül igazságos lesz ez az itélet. Az egyenlőségre való törekvést azonban, mely a kereszténység által felállított elvekből ered, nem teszi kevésbbé nemessé az a tény, hogy a nevében iszonyú tetteket követtek el. E törekvés jótékony eredményei megmaradnak annak daczára is, hogy olykor rossz irányt követett és alkalmul szolgált annyi szenvedésre.

Hogy az államot megmentsék azoktól az ártalmaktól, a melyeket az egyesek önzése okozott, felizgatták a tömegek irigységét, és ezt a legnemtelenebb érzést fegyverül használták. Azt az állapotot, a melyben társadalmunk legalsóbb osztályai jelenleg vannak, tekintették annak a színvonalnak, a melylyel

mindent egyenlővé kell tenni. És abban keresték az egyenlőség elvének a megvalósítását, hogy mindent porba rántottak, a mi magasabban állott.

Ha a folytonos előrehaladási törekvés nem velünk született ösztön volna, az egyenlőséget mindenesetre el lehetne érni ezen az úton. De ebben az esetben sem kerülhetnők ki azt a kérdést, hogy csupán ezen az úton lehet-e és kell-e elérnünk az egyenlőséget? A víz nemcsak az apály perczében, hanem akkor is egyenlő felszinen áll, a midőn az ár legmagasabbra nőtt. Ép így az alantabb állónak felemelése által is helyre lehet állítani az egyenlőséget. A mit legjobban bizonyít az a valóság, hogy maradandó eredményeket az egyenlőség utáni törekvés csak ebben az irányban ért el.

A Convent véres kézzel kisérelt meg minden feltünő helyzetet lehetetlenné tenni. Eszménye az az egyenlőség volt, a mely után a communizmus rajong. És ha vizsgáljuk azokat az eszközöket, a melyek a fennálló viszonyokat a legtöbb államban megingatták; — azoknak az érzelmeit, a kik által annyi forradalom győzött: belátjuk, hogy sem a kisérlet, sem a szükséges anyagi erő nem hiányzott, hogy az egyenlőség elvét ebben az értelemben uralomra emeljék; és mindamellett a Convent minden erőfeszítésével sem volt képes egyéb eredményre jutni, mint hogy a születési jogkülönbséget a tehetség és vagyon tényleges különbsége váltotta fel. Rájövünk arra, hogy minden forradalom, mely a demokrata elv nevében győzött, csak azt eredményezte, hogy mindinkább szaporodott azoknak a száma, a kik a legalacsonyabb szinvonalnál feljebb emelkedtek. Hogy mindig általánosabb lett a fölemelkedési törekvés. Bizonyítékául annak, hogy az egyenlőségi törekvés csak abban az irányban idézhet elő tartós eredményeket, a mennyiben megfelel a mindig előbbrehaladás és emelkedés velünk született ösztönének. De hogy ezek az eredmények az emberiségre nézve általában üdvösek; hogy a következmények, a melyeket az egyenlőség utáni küzdelem előidézett, egészben véve kedvezők az emberiség fejlődésére: világosan mutatja az a haladás, a melyet az emberi tevékenység minden irányában tapasztalunk. Mert ez a haladás annak tulajdonítható, hogy az egyenlőség elvének elismerése

által lerombolták azokat a korlátokat, a melyek az egyéni tevékenység útjában állottak; és a magasabbra törekvést lehetővé tették. *

75. §. A kiváltságos osztályok.

A nép különös rokonszenvvel viseltetik minden kitünőség iránt. Egyes esetekben a szellemi kitünés, igen gyakran azonban oly egyén iránt is, a kit csupán születés vagy vagyon emel ki. Ez az oka, hogy a jogegyenlőség egyáltalában nem szünteti meg bizonyos osztályok túlnyomó befolyását, a melyet azok régóta gyakorolnak. Bizonyitja ezt Róma története, a hol egyideig azután is patriciusokat választottak consulságra, miután a plebeiusoknak ebben a tekintetben megadták a hivatalképességet. Bizonyítja ezt Francziaország is, a hol az emberek szerfelett nagy száma — a nép — végtelenül hatalmas, de egyszersmind végtelenül tehetetlen, és e tehetetlenség érzetében örömest engedi magát egyesek által vezettetni.

Általában a demokratia sohasem választja vezetőit a saját kebeléből, hanem mindig a társadalom magasabb osztályaiból. **

Bizonyos osztályok és egyének így az államélet terén kitüntetésben részesülnek, a mely kitüntetésnek alapja a polgártársak részéről az a meggyőződés, hogy ezek az osztályok kiváló tulajdonságokkal bírnak és ezeknél fogva magasabb állásra jogosultak; az illető osztályok vagy egyének részéről vagy a személyes becsültetés vagy a birtok. Miután pedig a név és birtok régóta örökség szerint száll, azért a kitüntetés vagy előny is maradandó, a mely evvel a kettővel össze van kötve.

Ezzel a polgárok közül egy osztálynak különös, a többi állampolgárokéitól eltérő érdekei keletkeznek, a melyeknek oltalmazása annak az osztálynak tagjait szövetkezésre bírja és szövetkezésben tartja. És minthogy érdekeinek oltalmazása végett hatalomra van szüksége, a kiváltságos osztály politikai uralomra törekszik. Ez az oka annak, hogy bármi kis előnynyel bírjon valaki, már abban veszedelem rejlik a szabadságra nézve. Innen

* III. 197—199. — ** I. 58—59.

van, hogy az első franczia forradalomban, miután a nemesség minden politikai előnye és minden gyakorlati fontossággal bíró előjoga megsemmisíttetett, minden nemesi czím és a legcsekélyebb kitüntetés eltörlése is oly hévvel követeltetett. *

Nyugat-Európának valamennyi állama hódítás által keletkezett; és ez a hódítás nemcsak a birtokviszonyoknak szolgált alapul, hanem annak a magasabb állásnak is, a melyet a lakosok egy része elfoglalt a többiek fölött. Valamint a barbárok törvényhozása különbséget állít fel a vérdíjra (Wehrgeld) és büntetésekre nézve a hódítók és meghódítottak közt, úgy később is, a mikor az államba köztörvényeket vittek be, e hódítók utódainak kiváltságos állást adtak; és mint nemességet, mindazokban az előnyökben részesítették őket, a miket őseik már karddal megszereztek. Csupán ez az eredete a nemességnek teszi megfoghatóvá, hogy miért élveznek majd minden országban oly nagy számú kiváltságot.

Hogy a nemesség eredete a hódításban keresendő, abból is látszik, hogy Angliában és Francziaországban minden család a legszebb czím gyanánt veszi, ha hőseit valamelyik normann vagy frank hódítóig viheti vissza és hogy mindenütt az a nemesség áll legnagyobb tiszteletben, a melynek eredetét nem csupán királyi adományozásra lehet visszavinni. **

Az erőszakos hódítás azonban, a mely által valamennyi újabb állam keletkezett, nemcsak a rang- és rendkülönbség alapjának tekinthető, a mely jelenleg tényleg megvan, hanem egyszersmind millió elnyomott szívébe ama meggyőződés első csiráit rakta le, hogy az állam szerkezete erőszakon és nem valóságos jogon alapszik. Tehát a minek a nemesség eredetét köszönheti, kiindulási pontját képezi az egyenlőségi törekvéseknek, a kiváltságok megszüntetésének. ***

Természetes, hogy a nemesség ragaszkodik jogaihoz — hogy a társadalom kiváltságokkal biró osztályainak leginkább áll érdekökben a jogállapot fenntartása. Érthető, hogy a társadalom felsőbb osztályai — ama pillanatokat kivéve, a mikor rémuralom alatt vannak — mindig konzervativek. Méltán tekintik

* I. 67., 74. — ** I. 78. — *** I. 131.

a nemességet a rend legfőbb biztosítékának és a trón legszilárdabb támogatójának. *

Mindezek a tulajdonságok azonban mind nem elegendők arra, hogy a nemesség intézménye visszaállíttassék ott, a hol megsemmisíttetett. Sőt még ott is, a hol a nemesség intézménye fennáll, bármily nagyszerű és hasznos, a mit a nemesség egyes országokban tett, oly alapelveken nyugszik, a melyek sokkal inkább meg vannak ingatva, semhogy az államépületnek támaszul szolgálhassanak. **

Napoleon a nemesség talpraállítását megkisérlette. Mindent elkövetett, hogy Francziaország régi nemességét, a mely részben hajlott hozzá, fölemelhesse elnyomatásából. Ő ezt nem az alkotmányos rend érdekében tette, hanem azért, mert veszélyesnek látta, hogy oly országokban, a hol a trón örökösödésen alapszik, az örökösödés elve, a magasabb társadalmi állás emez előfeltétele, csak a koronára szoríttassék. Mert azt hitte, hogy a trón biztosabb alapon nyugszik, ha fokonkint emelkedő pyramist épít annak alapjául. Napoleon az örökösödési nemesség intézményét újjá akarta alkotni a monarchia érdekében, — de nem sikerült neki. ***

Ám ha a nemesség, mint kiváltságok forrása el is töröltetett, elsőrendü érdeke az államnak, hogy azok a nagy tulajdonok, a melyeket a nemesség kifejtett, követőkre találjanak abban, a ki a nemesség helyét elfoglalta.

Midőn Róma plebejusai hosszú harczok után a patriciusok irányában kiküzdötték az egyenjoguságot, egy sem veszett el ama nagy tulajdonok közül, a melyek az előbbi kor consulait és senatorait jellemezték. A plebejusok a patriciusok helyébe léptek, nemcsak a törvény előtt, hanem érzelmeikben is, mindenben, a mire elődeik büszkék voltak. Rómára nézve áldásteljes volt az a nagy forradalom, a melynek eredményeképen az állam vezetése a patriciusi családok szűk köréből kijebb terjesztetett, mindazonáltal az nem egyébben állott, minthogy ama polgárok száma, a kikre Róma büszke lehetett, tízszer annyira szaporodott. És csakis így mondható a forradalom üdvösnek, ha a gentleman

* II. 270. — ** I. 75—77. — *** I. 217.

becsületérzése milliók közkincse lesz; nem pedig akkor, ha minden elpóriasodik. Azoknak, a kikre az államban az absolut hatalom átruháztatik, szükségök van korlátokra s a becsület és lovagiasság törvényei — a melyek csak addig tarthatók előítéleteknek, a míg csupán egy osztály által vétetnek igénybe — valóban nem feleslegesek olyanokra nézve, a kiknek kizárólag a saját akaratuk emel korlátokat.*

76. §. A vagyonos és vagyontalan osztály.

A javaknak nemcsak az egyén tulajdonít fontosságot, hanem nagy befolyással bírnak azok a társadalomra és az államra nézve is. Társadalmi rendünk alapja a tulajdon szentsége. Az állam és a tulajdon pedig egymással ok és okozati viszonyban állnak; mert az egyéni javak biztosítása is ott van az állam keletkezését előidéző okok között; és mert az egyéni javak biztosítása ma is az állam egyik legfőbb czélja.

Az egyéni szabad tevékenység, a melynek biztosítását az egyén szintén az államtól várja, lehetővé teszi egyrészt a javak szerzését, másrészt a javak felhalmozódását is. A szabad verseny előidézi a vagyonosabbak kiválását; ezek közös érdekeinek felismerése pedig a vagyonos osztály keletkezését. A nagyobb vagyon az örökösödés elvével párosulva az arisztokratiát hozza létre: — és pedig akár fekvő birtokból, akár más értékekből álljon a nagyobb vagyon.** Az arisztokratia ennélfogva a békés fejlődés szükséges eredménye. Úgy hogy még ha meg is semmisítik, új arisztokratia támad, csak azokkal a rendszabályokkal kell felhagyni, a melyekhez épen az arisztokratia keletkezésének megakadályozása végett nyultak. Sőt ha nincs mellette politikai jogokkal biró nép, az arisztokratia szükségkép mindig oligarchiává fajul; éppúgy mint a demokratia bizonyosan kényuralomra vezet az arisztokratia ellensúlyozása nélkül.***

Az egyik is, a másik is küzd az uralomért, az államhatalomért. Mindkettő fölött áll harmadik gyanánt a királyság . . . az ő nagyobb hatalmával. És igen sok példát mutat a

* 75—77. — ** I. 218. — *** III. 192—193.

történelem arra, hogy a birtokosok szövetkeztek nemcsak egymással, hanem az államhatalom birtokosával is — jogaik védelme végett. Hallgatag ekkép szóltak a birtokosok az államhatalomhoz: „Biztosítsd tulajdonunkat, s átadjuk érette szabadságunkat." Ép így lehetséges az is, hogy a birtoktalan osztályok lépnek hasonló szövetségre; s azzal a feltétellel, hogy mások birtoka közöttük felosztassék, lemondanak a politikai befolyásról, a melyből különben is rég ki vannak zárva. És nem bizonyos, hogy ezt az ajánlatot az államhatalom birtokosa vissza fogja utasítani, ha ezt a szövetkezést az állam vagy a saját érdekében szükségesnek véli.*

A király és a birtokosok esetleges szövetkezését érthetővé teszi a közös vagyonérdek és az a tény, hogy hatalmát mindkettő ugyanazon elvek alapján bírja. Úgy hogy első tekintetre az államhatalom birtokosának és a népnek a szövetkezése lehetetlennek is látszik. Pedig hogy nem lehetetlen, azt eléggé bizonyítja a XVIII. század korlátlan királyságának úgynevezett szabadelvű iránya. A melyhez hasonló szövetséget a korlátlan uralkodók és a demos között még igen sokat találunk, bármennyire is megyünk vissza a történelemben. Azt látjuk mindenütt, hogy valamint maga Nero is leereszkedőbb, sőt emberibb volt a nép legalsóbb osztályai iránt: úgy a népnél is majd mindig épen azok az uralkodók voltak a legnépszerűbbek, a kik korlátlan hatalmukat legkiméletlenebbül gyakorolták. Ennek a jelenségnek az okát könnyű megtalálni. A korlátlan uralkodónak és a nép alsó rétegeinek közös ellenségeik vannak. Mindkettő azt hiszi, hogy állásukat a köztük levő osztályok függetlensége veszélyezteti. A középosztályok szabadságától félti hatalmát a kényúr; s abban keresi a proletár anyagi szenvedéseinek a forrását: annálfogva mindketten szövetkeznek a közös ellenség ellen.**

A vagyonosak és vagyontalanok közt így megindul a harcz, a mely — a történelem tanusága szerint — ha egyszer elkezdődött, sohasem végződött másként, mint a szabadság bukásával.***

* I. 325. — ** I. 61. — *** I. 324—325.

Ebben a harczban igen czélirányos izgatási eszköz a gazdag és szegény emberek érdekeinek egymástól való elkülönítése. Az érdekeknek ez a felosztása azonban, közelebbről tekintve, alaptalannak fog mutatkozni.

Az érdekek azonossága ugyanis nem a vagyonosság fokától függ, hanem attól, vajjon ugyanazon viszonyok között éretik-e el a vagyonosság fenntartása és öregbítése. Valamint nem tehető fel, hogy azok, a kik többféle forrásból egyforma jövedelemmel bírnak, már ez oknál fogva azonegy törvény mellett fognak szavazni: épúgy lehetséges érdekazonosság olyanok között, a kik igen különböző jövedelemmel bírnak. Azt a törvényt, a mely az iparnak a földművelés rovására kedvezne, a dolog természete szerint mindazok elleneznék, a kiknek jólétök a mezei gazdaságtól függ: valamint másrészről a gyáriparral foglalkozók — a gazdag gyártulajdonos azonképen, mint a szegény napszámos — egyesülnének az oly törvény hozatalának megakadályozására, a mely a gyáripar kárával juttatna előnyöket a mezei gazdaságnak.

Az érdekek különfélesége nem a vagyon, hanem a foglalkozás különfélesége által feltételeztetik. Ha máskülönben volna, akkor az alkotmányos élet a szegényebb osztályok tökéletes elnyomásához, vagy a gazdagabbak kifosztásához vezetne; — holott még Francziaországban is, a mióta alkotmányos intézményekkel bír, épen ellenkező eredményt tapasztalunk. A népesség valamennyi osztályának vagyona tetemesen növekedett annálfogva, mivel az igen hiányos választási rendszer daczára is az ország valamennyi érdeke képviselve volt a parlamentben. *

A mai államnak nem is az a feladata hogy akár az egyik, akár a másik érdeket pártfogolja. Ha figyelmünket a jelen államok anyagi érdekeire fordítjuk, arról győződhetünk meg, hogy ebben a tekintetben csak egy van, a mi az egész nép általános szükséglete gyanánt vehető számításba: — az, hogy az állam valamennyi érdeket egyaránt oltalmazzon. ** Tehát az államnak nem szabad különbséget tenni a vagyonosak és vagyontalanok érdekei között. Nem szabad az államnak a vagyonosakban a közrend különös védőit, az állam fenntartóit, a vagyon-

* I. 239—240. — ** I. 146.

talanokban az állami és társadalmi rend született ellenségeit látnia, a mikor az állam jövedelmeinek nagyobb része közvetlenül vagy közvetve a szegényebb osztályoktól szedetnek be; a kikre nézve az adónak bármily parányi növekedése sokkal nyomasztóbb, mint a vagyonosakra nézve. A mikor a közrendnek minden bomlása, a legkisebb bizonytalanság, a mely a tőkepénzest jövedelmének egy vagy két százalékától fosztja meg, ezer napszámoscsaládot juttat koldusbotra; s a jólét, a mely ily zavarok után bekövetkezni szokott, a vagyonosak veszteségét megtériti, de sohasem azokét, a kik néhány nap alatt megfosztattak minden eszköztől, a melylyel magukon később segíthetnének. *

Az államnak nem feladata, hogy pl. a nagyipart a kisipar elnyomására irányzott törekvésében támogassa és hogy a nagyobb iparnak adott befolyás által a gazdagság túlnyomóságát előmozdítsa. ** De épen a saját érdekében kötelessége, hogy polgárainak osztályokba való tagozódását és ezzel a társadalmi osztályok harczát megakadályozza. Mert a hol az államhatalom részesei közt, a király, az arisztokratia és a nép között ellenkezés van, mindenik rész a saját czéljainak elérésére fordít minden erőt, a melylyel közvetlen rendelkezhetik, azaz a jelen esetben ellenzése erősítésére; a minek következtében ily viszonyok közt az állam a benne levő erőknek csak kis részével rendelkezhetik. Abban az államban, a hol a nép és a felsőbb osztályok ellenkezésben állanak, ha az első keríti kezére az államhatalmat, nemcsak mind az az erő megy veszendőbe, a mely közvetlen az arisztokratiától függ, hanem a demokratia erejéből is az a rész, a melyet az ellenzés emészt fel. Hasonló történik az ellenkező esetben. A miből világosan látjuk, hogy az állam a különböző osztályok versengése következtében a legnagyobb tehetetlenségbe sülyedhet, bármily nagy az erők összege, a melyek az államnak rendelkezésére állhatnának. S egyáltalában nem szükséges, hogy ez a küzdelem anyagi legyen. A hol a különböző osztályok közt nem csupán nézetkülönbség uralkodik, hanem

* I. 246. — ** II. 173.

egyszersmind az egyik osztály törekszik a másik osztályt kiszorítani állásából és kizárólag magához ragadni minden hatalmat: — ez a harcz mindenütt megvan, habár csak a parlamenti viták terén folyik is az. Ott természetesen az osztályharcz előbb említett következményeit sem kerülheti el az állam. *

77. §. A kommunizmus.

A kommunizmus az egyéni vagyon megszüntetése, közössé tétele, és az egyénnek az állam alá való rendelése a társadalmi és birtokviszonyok egyenlőségének a megvalósítása végett.** Öntudatos katonái a szociálisták. De ugyancsak érte küzdenek mindazok is, a kik nem hívei az egyéni vagyon megszüntetésének, de zászlajukra mégis a politikai egyenlőséget írták: mert a politikai egyenlőség létesítésének előfeltétele a társadalmi és birtokviszonyok egyenlősége.***

A lényeget ugyanis a kommunizmusban nem azok az egyes javaslatok teszik, a melyek ellen annyi élczczel és tudományossággal szoktak sorompóba szállni. Miként Cabet, kommunista hitvallomásában, a család fenntartása mellett nyilatkozik, míg mások azt a teljes egyenlőség rendszerével összeférhetetlennek tartják: úgy alig van a kommunizmus tanai közt egyetlenegy is, a mely körül a legnagyobb véleménykülönbség ne mutatkoznék. A lényeg, a miben egyetért a kommunizmus minden követője, abban áll, hogy az állam czéljául a teljes egyenlőséget, s eszközül erre a czélra az egyénnek az állam alá való föltétlen alárendelését tekintik. Minthogy pedig az egyén teljes alávetése az állam hatalmának csak úgy lehetséges, ha az államot korlátlan hatalommal ruházzuk fel; és minthogy az általános egyenlőség elvét akkor lehet leginkább megközelíteni, ha ez alól csupán egy személy van kivéve: lehetetlen, hogy a kommunista elveket valaha más valósítsa meg, mint az absolutizmus.****

Ezen az alapon alkotott a katholicismus a szerzetességben olyan községeket, a melyekben az egyéniség, a mennyire lehetséges, elenyészett. Az egyénre nézve lehetetlenné tette minden

* II. 163. — ** I. 316.; III. 198. — *** I. 46. — **** I. 317—318.

egyéni érdek keletkezését vagy legalább kielégítését; az egyént lehetőleg elszigetelte és széttépett minden köteléket, a szerzetieken kivül: mert azt akarta, hogy az egyén a helyett, hogy a saját feladatát követné, egész tudományát és tehetségét annak a társadalomnak szentelje, a melynek tagja. * Ezzel egyszersmind alkalmat is adott nekünk arra, hogy a kommunista társadalmat közvetlenül megfigyelhessük. A zárdákban mindazt megtaláljuk, a mi egy szocziálista módra berendezett társadalomban szükséges. Megszüntetése az egyéni szabadságnak, közösség az élvezetekben és foglalkozásokban, a közügyeknek egy a tagok által választott főnök által való vezetése, és pedig gyakran e tagok jelentékeny befolyása mellett. Ha közelebbről vizsgáljuk ezt az intézményt, úgy arról győződünk meg, hogy a vallásos társulatok oly kedvező viszonyok közt vannak, a minőre nem számíthat a szociálisták társadalma. A tagok közt többnyire magasabb műveltségi állapot és a vallásos lelkesedésnél fogva az erkölcsiség nagyobb foka található, s e mellett anyagi szükségleteik is gyakran nagy birtok által biztosítvák. Mindezek megvannak a zárdákban, s a zárdai intézmény mindazonáltal az egyéniség teljes feláldozásán nyugszik. **

Hasonló példát a történelemben még eleget találunk. Azok az iskolák, a melyek az egyéni tulajdon megszüntetését jól rendezett államintézményekkel összeférhetőnek tartják, nézeteik igazolására idézni szokták Mózes és Lykurg intézkedéseit, az első keresztények és a zárdák vagyonközösségét; továbbá Indiát, a hol több községben a földbirtok közkezelés alatt van, s a termés a község tagjai közt bizonyos canon szerint felosztatik. Sőt arra is van példa, hogy a vagyonközösség nemcsak kicsiny államokban volt meg, hanem száz meg százezer ember is élt már hosszú időn keresztül hasonló intézkedés alatt. A terjedelmes államterület jól kezeltetett, földmivelés és ipar emelkedett. Az állam, ez intézmények mellett, határait hódítások által kijebb is terjesztette és oly egybeolvasztási erőt tanusított a legyőzött népek irányában, hogy hasonló példára alig akadunk a történelemben. És bár elenyésztek is ezek az intézmények, ezt nem a

* II. 222—223. — ** I. 59—60.

belőlük fejlődött bajok, hanem előre nem látható külső események idézték elő; s ezek az intézmények csak az állammal együtt, a melynek háborítlan nyugalmát annyi ideig biztosították, enyésztek el.

A midőn Pizarro az inkák országát meghódította, három részre osztva találta azt: a nap, az inkák és a nép számára. A nap birtoka a templomok, a pompás cultus és a nagyszámú papság fenntartására volt szentelve. A másik rész a királyi ház és rokonai s a kormány szükségleteire. A harmadikat fejenkint osztották ki a nép között.

Huszonnégy éves korában minden peruinak nőül kellett vennie egy 18 éves leányt. A község vagy kerület, a melyben lakott, ez alkalommal lakást jelölt ki számára. Egyszersmind az ő és neje tartására elegendő földet mértek ki neki, a melyhez minden született gyermek részére adatott némi pótlék. A földet évenkét újra felosztották, s a földmívelő birtoka családjának száma szerint apadt vagy szaporodott.

Az egész földet a nép művelte. Először a nap birtokát; azután az aggok, betegek, árvák és a tettleg szolgálatban levő katonák, szóval a községbeliek ama részének földjeit, a kik ezt a foglalkozást maguk nem végezhették. Ha ez megtörtént, mindenki a maga számára dolgozott. Utoljára művelték az Inka földjeit.

Hasonló rendszert követtek az iparűzésben is. Minden lámanyáj a nap és az Inka kizárólagos tulajdonának tekintetett. Az országban szétszórva pásztorok őrizetére bizatott, koronkint megnyiratott, a gyapjú közraktárakba hordatott és minden család kapott házi szükségleteire elegendő gyapjút, a mi a nőknek adatott át megfonás és megszövés végett. Ha ez elkészült, minden házban az Inka számára fontak és szőttek. Az állam részére szükséges kelme mennyiségét és minőségét az ország fővárosában határozták meg, a minek megtörténtével a munkát kiosztották a tartományok között.

Különösen erre a czélra rendelt hivatalnokok ügyeltek fel a gyapjú-kiosztásra; a kik vigyáztak arra is, hogy a különböző munka az illető kezek által készíttessék. Időről-időre elmentek a házakhoz, s utána néztek, hogy a munkát lelki-

ismeretesen végezzék. Ez a felügyelet nemcsak azokra a munkákra szorítkozott, a melyek az Inka számára készültek, hanem azokra is kiterjedt, a melyeket az egyesek házi szükségleteire készítettek, nehogy a nyers anyag, a melyet mindenki a saját használatára kapott, elrontassék, és valaki nélkülözni legyen kénytelen a szükséges ruhát. Ily munkák körül az ötéves gyermektől a vén matrónáig a ház egész női része foglalkozott. Az elaggott és beteg embereken kivül senki sem élhetett munka nélkül. A henyeség bűntett volt, a melyet szigorúan fenyítettek.

Az ország valamennyi bányája az Inka tulajdona. Kizárólag az ő számára mívelték azokat oly emberek, a kik ebben a munkában jártassággal bírtak, s erre a czélra abból a kerületből választották őket, a hol a bányák voltak.

Minden perui földmívelő volt, és tartozott magáról gondoskodni földeinek megművelése által. Egyrészük technikai oktatást nyert, s néhányan azokkal a finomabb iparczikkekkel foglalkoztak, a melyek az Inkának és udvarának fényűzésére szükségesek voltak. A munkát erre a czélra rendelt biztosok osztották fel.

A termékek és kézművek egy részét a fővárosba vitték az udvar használatára. A többit raktárakba, a mik az ország különböző részeiben nagy számmal voltak. Ez az ország szükségleteinek a fedezésére szolgált. A takarékos kezelés mellett megmaradt készletet más raktárakba hordták, a terméketlen évek vagy oly egyének számára, a kiket betegség, vénség vagy valami szerencsétlenség akadályozott a magukról való gondoskodásban. Ily intézkedés mellett Peruban a pauperizmus lehetetlenné volt téve. Senki sem szegényedhetett el, de nem is gazdagodhatott meg. A perui nép egy körben forgott, a hol rendezve volt minden, s az emberi ösztönök és szenvedélyek elől minden tér el volt zárva.

Azt, hogy e rendszer mellett az ország anyagilag fejlődött, bizonyítják azok a nagy utak, a melyeknek nyomai az utazót ma is bámulatba ejtik. Ez utak mentén szállodák voltak, az Inka és udvara, úgyszintén a hivatalos utazók számára. Más utazó Peruban nem volt. Minden öt mérföldnyire

kis házakat építettek a futárok számára, a kik — posta gyanánt — a kormány rendeleteit tovább szállították.

Prescot története Peru meghódításáról, a mely egykorú források alapján készült, részletesen ismerteti azokat az intézményeket, a melyek a perui államban ezeknek az elveknek az alkalmazását lehetővé tették. Belőle a legrészletesebb tudomást lehet meríteni mindezekről; és mindenki meggyőződhetik arról, hogy Peru ez intézmények által — legalább szomszédaihoz képest — nemcsak magas fokára emelkedett a jólétnek és műveltségnek, hanem hatalmát más népek fölött is messze kiterjesztette.

Ez a példa eléggé bizonyítja azt is, hogy az alapelvek, a melyeken a kommunizmus nyugszik, — t. i. az egyénnek teljes alárendelése az állam alá, s ezzel egybekötve az egyéni tulajdon megszüntetése — nagy államokban is gyakorlatilag fennállhatnak. De az is kétségtelen, hogy a lehető legnagyobb despotizmus volt az ár, a melyen Peru lakói az anyagi jólétet megvásárolták. Annak, a ki az egész államszerkezetet fenntartotta, korlátlan hatalommal kellett bírnia; úgy hogy Atahualpa inka elmondhatta Pizarrónak, miszerint akarata ellenére még a madarak sem mernek Peruban repülni. A közbiztonság azt kívánta, hogy a szellemi fejlődés korlátok közé szoríttassék. A mint a kommunisták is, hogy megelőzzék a veszedelmet, a mely az egyének nem egyenlő képességéből az egyenlőségre nézve származhatnék, az egyének nevelését és tevékenységét feltétlenül alárendelik az államnak. Szükségesnek tartanak oly hatalmat, a melyet mindenhatósággal ruháznak fel, hogy a dolgoknak isteni rendjét lehetővé tegye az emberek között.

Gyakorlatilag csak kevéssé lényeges az a különbség, hogy a kommunizmus nézete szerint ennek a hatalomnak az egyének szabad választásából kell erednie; mert a hol egyéb szabadsága nincsen a népnek, a választási jog maga sem hosszas életű. A kommunista Francziaország például ép oly könnyen le fog mondani róla, mint a respublica, a midőn Napoleont előbb tíz évre, aztán egész életére consullá és végül császárrá választotta. A szabad választási jog is a szabad verseny elvén alapszik; és ama rendszer mellett, a melynek legfőbb, sőt egyedüli czélja az

egyenlőség megalapítása és oly szervezet létesítése, a mely minden versenyt kizár: — ily rendszer mellett nem lehet ragaszkodni a választási joghoz, a mely ellenkezik mindakét kitűzött czéllal.*

A kommunizmus győzelmével az egyes államokban megszünnék az egyének harcza. A harcz azonban nem fejeződnék be. Az államokban a javakat egyenlően felosztották valamennyi állampolgár között: de megmaradt a különbség a javak tekintetében az államok között. Néhol a nép szűk területre szorul, vagy éghajlata által a legtöbb élvezettől meg van fosztva; mig másokat nagy területen a természet elhalmoz minden áldásával. A helyzetökkel elégedetlen népek rövid idő alatt arra a meggyőződésre jutnak, hogy az egyes államok körében alkalmazott elveket az egész emberiségre ki kell terjeszteni. És a birtokos és birtoktalan egyének közt megindult és a kommunizmus békéjével végződött harcz a kedvező és nem kedvező állapotú népek közötti harczban fog folytatódni.**

78. §. Útban a kommunizmus felé.

Ha az állam életét vizsgálat alá veszszük, lehetetlen észre nem vennünk a közeledést a kommunizmus felé. Általános a törekvés a politikai egyenlőség létesítésére, a népfelség eszméjének megvalósítása által. Az állam hatalma a népfelség nevében korlátlanná tétetett. Az egyetlen biztosíték, a melylyel az egyén e hatalommal szemközt bír, abban kerestetik, hogy ama hatalom alkotására, a mely a népfelség nevében fölötte uralkodik, mindenki egyenlő befolyással bir a választási jog gyakorlása által. A nép szenvedélyesen követeli, hogy az egyenlő választási jog valósággá váljék. Minthogy pedig a választási jog alkalmazásánál a gyakorlati egyenlőségnek útjában leginkább a társadalmi állás és a birtok egyenlőtlensége áll, e jognak biztosítására még a társadalmi állások, még a birtok egyenlőtlenségét is megtámadja.

* I. 314—318. — ** I. 119.

Nem törődik azzal, hogy a birtok munkának eredménye s mint ilyen szent. A mint a korlátlan hatalom sohasem döbbent vissza a jognak szentsége elől, a midőn e jog megtámadásában előnyt látott: akár Nerónak hívták ezt a korlátlan hatalmat, akár athenei népnek; akár egy anyának meggyilkolása, akár a legnemesebb polgárok számüzetése volt az, a mit a saját érdekében szükségesnek tartott.

Nem törődik azzal, hogy a társadalmi állás és a birtok tökéletes egyenlősége lehetetlen. Mert a politikai egyenlőséget mint olyan czélt tűzték ki eléje, a melynek elérése lehetséges, sőt a mely felé törekednie kötelessége: azért azoknak nem ad hitelt, a kik az egyetlen eszközt, a mely által ama czél elérhető lenne, lehetetlennek mondják.

Nem törődik azzal sem, hogy ha az egyéni tulajdont eltörlik, a rugó hiányában semmi sem fogja az emberek lehető legbuzgóbb munkálkodását biztosítani, a mely pedig Európa legtöbb országának jelen népességi viszonyainál fogva az emberiség fenntartására nélkülözhetetlen. Hogy vissza kell térnünk a rabszolgasághoz, vagy tömérdek szenvedés után általános nyomorúságba kell sülyednünk: olyanba, mint a minő az volt, a melyből jelen polgárosodásunk kibontakozott.

Történjék bármi, a tökéletes egyenlőségnek gyakorlatilag is életbe kell lépni. Ezt az egyenlőséget az egyetlen valódi jogállapot gyanánt hirdették. A fejenkénti választást e czél eszközének mondták. És ott, a hol ezzel be nem lehet érni, a lázadást a jogok legszentebbikének nyilvánították. A nép, ha egyszer arra a meggyőződésre jutott, hogy a politikai jogok valóságos egyenlősége csak a birtok egyenlősége által valósítható, immár aligha szűnik meg jogát tovább követelni.

És ebben rejlik a szociálizmus és kommunizmus veszélyessége.* Abban t. i., hogy a kommunizmus csupán azoknak az alapelveknek logikai továbbfejlesztése, a melyek az államban általános érvényességgel bírnak; a melyeken korunk valamennyi államintézménye nyugszik. Ennek kell tulajdonítanunk e tanok bámulatos elterjedését is. Innen van, hogy egy, számra nézve

* I. 48—50.

csekély iskola tanai aránylag rövid idő alatt nagy pártok jelszavai lettek; — hogy korunk szociálistái, minden reájuk halmozott gúny daczára, azt kiálthatják elleneiknek, a mit szent Ágoston a kereszténység ellenségeinek mondott: „Illud scio, quod isti irrisores nostri — pauciores sunt hoc anno, quam fuerunt priori.“ Innen van, hogy immár azok ellenében is, a kik — mint állítják — az emberi természettel ellenkező elveket hirdetnek, s egyáltalában lehetetlent akarnak, minden eszközt fel kell használnunk, a mely az államnak rendelkezésére áll. Innen van végre az a különös látvány is, hogy a fennálló rend ellenei gondosan kerülik az erőszakos összeütközést, míg a rend védői azt óhajtják, s a törvényhozás konzervativ többsége kénytelen azt az alkotmányt, a melynek lételét köszöni, alapjában, — a választási törvényekben — változtatni, hogy az a felforgató pártnak eszközül ne szolgáljon.

A veszély nagysága, a mely az egész társadalmi rendet fenyegeti, érthetővé teszi azt az ellenszenvet, a melylyel korunkban a szociálizmus és kommunizmus ellen fellépnek; — azt a szenvedélyességet, a melylyel ezeket a tanokat ostromolják. De tévedésbe esnénk, ha azt hinnők, hogy a túlságos vádak és hamis állítások, a melyeket a szociálizmus ellen felsorakoztatnak, a fenyegető veszedelmet elhárítják. A vádak között, a melyeket a szociálizmus ellen emelnek, egy sincs, melyet egykor a kereszténység ellen nem használtak volna.

A keresztényeket is az első században „hostes humani generis“ névvel illették. Szemükre vetették, hogy a tulajdont megtámadják. És midőn vakbuzgóságukban az ó-kor műemlékeit lerombolták, barbarizmussal, istentagadással vádolták meg őket. Azt állították, — és pedig ezt joggal —, hogy oly társadalmi viszonyok, a milyeneket az első keresztények be akartak hozni, nagyobb államokban lehetetlenek: mert a tökéletesség és az önfeláldozás oly mértékét kivánják, a minővel az életben nem találkozhatunk.

Még a IV. század vége felé is a régi vallás mellett nyilatkozott a nép műveltebb része, a senatus arisztokratiája és a birodalom legnagyobb városai. A szellemi arisztokratiából előttünk egy Hyeronimus, Augustinus, Paulinus, Victorinus, Prudentius

iratai bírnak kiváló becscsel; holott a forma tökéletességében, a melyre a régi kor nagyon sokat adott és a mi iránt a szentatyák oly közönyösséget tanusítottak, az egykorúak sokkal kitünőbb íróknak tartották Amianus Marcellinust, Aurelius Victort, Eutropiust, Symmachust, Ausoniust, Claudianust, stb., míg az előbbieket csupán merész és veszedelmes röpiratkészítőknek (pamphletaires) tekintették.

A mi az erkölcsiséget illeti, igen természetes, hogy ez a keresztények mellett szólott. De egy pártnak tekintélyt csupán azok az erények kölcsönöznek, a melyeket koruk véleménye ilyeneknek ismer. Már pedig a polgári erényeket illetőleg nem kedvezőleg ütött volna ki a keresztényekre nézve az összehasonlítás. Hiszen sok keresztény volt, a ki a hadiszolgálatot, sőt a házasságot is összeférhetetlennek tartotta a keresztény tökéletességgel. Másrészt keresztényi szempontból is emeltettek már a IV. században némi panaszok a clerus erkölcsi magaviselete ellen.

Mondották, hogy a kereszténység győzelme barbarizmusba döntené a világot; hogy általa végtelen nyomor áradna az emberiségre, és csak századokon keresztül tartó küzdelmek után alakulhatna ismét új rend.

Mindez beteljesedett. És mégis diadalmaskodott a kereszténység az ó-kor civilizációja fölött.* A pogányságnak erős támasza volt a népszokás. Az államhatalom, és pedig a római imperium, századokon keresztül feladatának hitte, hogy fenntartsa a régi vallást. És mégis a kezdetben megvetett új tan győzedelmesen állta ki a harczot a népszokásokkal, az államhatalom anyagi erejével, sőt még azzal a philosophiával is, a melynek befolyásától eleinte maga sem volt képes menekülni, s melyet annak több nagy hirdetője, mint Justin, Clemens, Origines stb. a kereszténységre való előkészületnek nyilatkoztatott. Úgy hogy tökéletes diadalát maga az államhatalom is elismerte.

A kommunistáknak az a szokása, hogy a kereszténységre hivatkoznak, könnyen magyarázható azzal a nagy hasonlatossággal, a mely az ő helyzetük és az első keresztények helyzete közt megvan. Érthető, ha sokan a kereszténység fennmara-

* I. 310–313.

dásáért is aggódnak, a mikor ennek mai helyzete hasonlít a pogányság IV. századbeli helyzetéhez; és a mikor a conventnek a kereszténység ellen hozott törvényei önkéntelenül is a a 408. év 17. Calend. Decembris kelt híres törvényre emlékeztetnek.*

Azonban minden e tárgyú aggodalom ama lényeges különbség félreismerésén alapszik, a mely az ó-kor vallásai és a keresztény vallás közt van.

Az ó-kor vallásainak lényege a cultus szertartásaiban rejlett, a kereszténységben maga a tan a lényeg. Amazok később támadtak, mint az állam; és mindenütt az állam szükségleteihez alkalmaztattak. Azok államvallások, ez az emberiség vallása. Azok támasza az állam, ezé a nép. Csak midőn a kereszténység természetes állását félreismerve, lényegét formákban, és nem a tanban keresi; ha magát államvallásnak tekinti és támaszát nem a nép meggyőződésében, hanem az államhatalomban keresi; a midőn a pogánysághoz hasonló helyzetre alacsonyítja le magát: a kereszténységet csak akkor fenyegethetik hasonló veszedelmek. Míg ez nem történik; míg a hitetlenség és erkölcstelenedés, a miket a XVIII. század udvarainál philosophia gyanánt hirdettek, a társadalomnak csak magasabb osztályaiban terjedt el, s legfölebb a középosztálynál utánoztatik mint felvilágosultság; a míg a nép többsége keresztény maradt: mindaddig a kereszténység és vele együtt minden, a mi ennek alapján nyugszik, tehát társadalmi rendünk is, nem fog megrendülni.**

* Templorum detrahantur annonae simulacra si qua etiam nunc in templis fanisque consistunt et quae alicubi ritu vel acceperint vel accipiunt paganorum, suis sedibus evellantur, cum hoc repetita sciamus saepius sanctione decretum. Aedificia ipsa templorum, quae in civitatibus vel oppidis, vel extra oppida sunt, ad usum publicum vindicentur; arae locis omnibus destruantur; omniaque templa possessionibus nostris, ad usus accomodos transferantur; domini destruere cogantur.

Non liceat omnino in honorem sacrilegi ritus funestionibus locis exercere convivia vel quidquam solemnitatis agitare. etc. Cod. Theod. l. 16. tit. 10. cap. 19.

** I. 354—355.

C) A NEMZETISÉG.

79. §. A nemzetiségi eszme eredete és fejlődése.

Sem a római birodalomban, a melynek romjaiból polgárosodásunk részben alakult, sem azoknál a népeknél, a melyek a római birodalmat megbuktatták, nem találkozunk a mi nemzetiségi fogalmainkkal. Ott az eredet különbözősége háttérbe vonult a római polgárság fogalma előtt; itt egyetlenegy nép sincs, a melynél a származás és nyelv egyenlősége egyesülés vagy különállás okának tekintetett volna.*

Róma, midőn a világ urává lett, lemondott nemzetiségéről. — Görög műveltség és csaknem ázsiai erkölcsök kiszorították a hajdani Itália egyszerűségét. Az örök város a föld összes népeinek találkozó helye. És a polgárság, a melyet a latin városok annyi vérrel szereztek maguknak, egész Itáliára kiterjesztetvén, később más városoknak és egyeseknek is adományoztatott, nemzetiségükre való tekintet nélkül. A „civis romanus" neve, — a mely korábban, csekély kivétellel, csak azokat illette, a kik a városban és legközelebbi környékén laktak —, most éppúgy, mint a nemesség a legújabb időkig, bizonyos előnyöket és kiváltságokat jelentett, egyebet semmit. És minél messzebb jutunk az imperatorok történetében, annál általánosabbá válik e tünemény; és valamint Rómának légiói már csaknem egyedül idegenekből állanak, s a császári széken is egyre több-több barbárt látunk: úgy szaporodik évről-évre azoknak a száma, a kik magukat római polgároknak nevezik; úgy terjed a római nyelv és műveltség hova-tovább nagyobb körökben még oly népek között is, a melyek nemzetiségük fenntartásáért bámulatos kitartással küzdöttek évszázadokon át. Hogy Rómának uralkodása által a külön nemzetiségek érzete mennyire eltünt, azt főleg az a körülmény mutatja, hogy a római birodalom bomlása közben egyes városok ugyan folyvást növekedő függetlenségre tettek szert, de egyes nemzetiségek államalakítási törekvésének semmi nyoma. Sőt még akkor

* I. 99.

is, midőn Róma megkisérelte Galliában a tartomány szervezését a képviseleti rendszer egy neménck alkalmazásával: e törekvés az általános részvétlenségen szenvedett hajótörést.*

Ama nagy barbár hadjáratok között, a melyek a római birodalmat tartományaitól egymásután megfosztották, egyről sem állíthatjuk, hogy csak egy törzsnek harczosai vettek részt benne. Góthok, avarok, szlávok egy czélra egyesültek. Viszont ugyanegy nyelvcsalád ágai: a frankok, góthok sohasem szövetkeztek. Még az egyes törzsek is többfelé váltak. Keleti és nyugati góthok, saliusok és ripuariusok egymással szemben álltak. Sőt eme nagyobb töredékek ismét kisebbre oszlanak, hogy más, gyakran nyelvre és származásra nézve egészen különböző népségekkel nagyobb tömegeket alkossanak: a mint ezt valamely vezérnek bátorsága, a háborúnak változó szerencséje, vagy más közös érdek magával hozta. Minden ily egyesülésnek valamely kitünő személyiség — és nem a nemzetiség — szolgált középpontul. A középkor első századainak története, melynek eredménye az ó-világ államainak felbomlása és az újkoriaknak alakulása, egy nem szűnő háború, melynél a vezérek neveit és ezek tetteit ismerjük, de a küzdő sereget nem. Csak annyi bizonyos, hogy a sereg ritkán állott valamely nép összes harczosaiból; olyanokból pedig sohasem, a kik egy néphez tartoztak volna.

De bár a nemzetiség fogalmával nem volt tisztában az ó-kor, a nemzetiségi eszme eredetét mégis azokban a viszonyokban találjuk meg, a mik közt a római birodalom kevéssel hanyatlása előtt volt. A birodalom nagyságában, egyes részeinek a központtól való távolságában, abban a nyomásban, a melyet az államhatalom a főváros érdekében az egyes tartományokra gyakorolt, végre abban a körülményben, hogy erkölcsre és nyelvre nézve különböző annyi nép lépett fel egyszerre: mind megtaláljuk azokat az elemeket, a mikből utóbb a nemzetiség fogalmának ki kellett fejlődnie. Ki is fejlődött. De már nem a római, hanem — éppúgy mint a szabadság és egyenlőség fogalma — a keresztény polgárosodás alatt.

* I. 127—129.

Nem áll ugyan a nemzetiség fogalma, mint a szabadságé és egyenlőségé, közvetlen összeköttetésben a kereszténység alapelveivel, miután a kereszténység azt a tant állította fel, hogy Isten országa nem ebből a világból való, a különböző népek egymáshoz való viszonyának meghatározását feladatának nem is tekintette; sőt a nemzeti elkülönzés rendszere az egész emberi nem egyetemességével ellentétben is látszik lenni, s annak a vallásnak, a mely mindeneknek egy lelki községben való egyesítését hirdeti czéljául, lehetetlen is volt egyes népek különállását egyenesen előmozdítania: közvetve mindazáltal a nemzetiség fogalma is a kereszténység eredményének tekinthető, miután az egyéni szabadság és az emberi egyenlőség elvei szükségkép minden nemzetiség egyenjogúságára vezettek. S azért a kereszténység legnagyobb tanítói, ha nem léptek is fel a nemzeti jogosultság elve mellett, legalább küzdöttek egyes népek elnyomása ellen. És tisztán belátták annak a ténynek a fontosságát az emberiség fejlődésére, hogy különböző nemzetiségek vannak.*

A nemzetiség fogalma az egyházi élet terén kisebb körökben nem maradt befolyás nélkül. A keresztény község egyik-másik városban — már az istentisztelet kedvéért is — különvált a nemzetiség szerint. S a különajkú egyházak — ez lévén a különvált és egymáshoz közelálló részek természete — gyakran ellenséges indulattal viseltettek egymás iránt. De az egyház, mint nagy intézmény, a nemzetiségnek e befolyásán kivül áll. Ennek lehetőségét kizárja egyrészt a katholikus egyház egyetemessége is, másrészről az a körülmény, hogy a szabad vizsgálódás alapján nyugvó protestantizmus nem a nyelv, hanem a meggyőződés egyenlőségében keresi minden egyesülés alapját: vagyis ez okoknál fogva mindenik egyház — a katholikus éppúgy mint a protestáns — ott, a hol osztályozást szükségesnek látott, nem a nemzetiség elve, hanem az állami felosztás, a terület viszonyai szerint járt el.**

A katholikus egyház a nemzetiség fogalmát illetőleg egészen az első egyházatyák tanaival tartott, a mennyiben a népek közötti különbség létezését elismervén, nem abban kereste fel-

* II. 15—22. — ** I. 99—101.

adatát, hogy minden különbséget eltöröljön, hanem abban, hogy a népeket a keresztény község kebelében egyesítse. S az a valóban keresztény felfogás, hogy minden nép egyaránt hivatva van az üdvösségre, az egyházban megvalósította a népek általános egyenjogúságát. A mikor pedig a népvándorlás zavara megszünt, és az egyház nagyobb befolyásra tett szert, a nemzetiség fogalma az állam fogalmának rendeltetett alá, s a bizonyos nemzetiségek különös jogai helyébe a külön rendiség kiváltságai léptek.*

A nemzetiség fogalma kisebb körökben, — egyes városokban és tartományokban — bizonyos kiváltságok alapjául szolgált. Oly korban, a midőn mindenki kiváltság után törekedett s mindenik kiváltság a származás fogalmán alapult, igen természetes, hogy a *nemzetiség* fogalma is, a mely nem egyéb a család fogalmának kiterjesztésénél, szintén használtatott kiváltságos állásoknak alapjául. De az állam körére a nemzetiség fogalmát — mostani értelme szerint — a középkorban sohasem alkalmazták. A *nemzet* fogalmát mindig az állam — és nem a nyelvegység — fogalmával azonosították. Az egész középkor valamennyi nagyobb állama a legújabb korig különféle nemzetiségű népekből állott. Mihelyt a hódítás első zürzavara megszünt, az a körülmény, hogy valaki bizonyos nemzetiséghez tartozott, egymaga még nem ruházott fel senkit magasabb polgári állással. Nem sokkal a hódítás ideje után pedig számosan, a kik nyelvökre és származásukra nézve a hódító néphez tartoznak, szolgaságba sülyednek, másrészről a meghódított népnek soraiból egyesek szabadságra, sőt hatalomra vergődtek fel anélkül, hogy valakinek eszébe jutna a királyság jogát ily kedvezmények osztogatására bizonyos nemzetiséghez kötni.**

A reformatió hatása sem volt kedvező a nemzetiség elvére nézve. Mert bár Németország nemzeti ellentéte Róma túlterjeszkedései ellenében bizonyára sokat tett Luther nézeteinek az elterjesztésére, s így a nemzetiség elve lényeges befolyással volt a reformatióra: mindazonáltal a protestáns mozgalmak közepette a nemzeti elkülönzés fogalma a vallásos érdekek előtt teljesen háttérbe szorult; minélfogva a reformatió korszakában az államok

* II. 15—22. — ** I. 99—101.

és népek nem nemzeti rokonságuk, hanem vallási közösségük viszonya szerint közeledtek egymáshoz, vagy idegenkedtek egymástól. *

A népeket nemzeti öntudatra a XVIII. század szabadságmozgalmai ébresztették. És ha nyugodtan vizsgáljuk azt, a mi a XVIII. századtól korunkig történt; — azt a buzgalmat, a melylyel az egyformaság kedvéért minden nemzeti sajátságnak háborút izentek; — azt a kitartást, a melylyel az egyéni szabadságot (előbb a kényuralom, később a népfelség érdekében) az állam hatalmának minden tekintetben alávetették: sem azon nem csodálkozhatunk, hogy a nyomásra felébredt a nemzeti sajátság öntudata; sem azon a tényen, hogy az egyéni szabadság utáni törekvés épen ebben az irányban mutatkozott a legélénkebb módon.

Mivel az egyes államokban az egyéni szabadságot épen azokra a tulajdonokra nézve sértették leginkább, a melyek az egyeseket mint bizonyos nép tagjait illetik, azért ébredt fel e tulajdonok öntudata. S a gyengeség, a melyet az államhatalommal szemben az egyénnek éreznie kellett, arra kényszerített mindenkit, hogy a szabad kifejlődés ösztönének épen azokra a tulajdonokra nézve igyekezzék eleget tenni, a mikre nézve a mindenható állam ellen küzdve nem áll magánosan.

A nemzetiség melletti lelkesedés ma csak tiltakozás: és pedig — az egyén egészen erőtlen lévén az állam irányában — az egyéni szabadság egyedül lehetséges tiltakozása az állam mindenhatósága ellen. A legkiáltóbb bizonysága annak, hogy a szabadság fogalma korunkban sem vesztette el hatalmát az emberek kedélye fölött; sőt hogy most is, mint a keresztény polgárosodás egész folyama alatt, az emberek cselekvéseit tulajdonkép az egyéni szabadság utáni törekvés irányozza.**

* II. 15—22. — ** II. 49.

80. §. A nemzetiségi eszme értelmezése.

Miután a történelem mindenütt arra figyelmeztet, hogy az államok és népek nem annyira anyagi szükségeik miatt, mint inkább azért szenvedtek nagy rázkódásokat, mert a kor szellemi érdekeit nem tudták méltányolni vagy kielégíteni: senki sem lehet kétségben a nemzetiség elvének fontossága fölött. Főleg napjainkban, a mikor a nemzeti törekvés általános. És főleg mi érezzük e kérdés súlyosságát, a kik oly nemzethez tartozunk és oly viszonyok közt élünk, a hol a nemzetiség igényeinek valósítására irányzott törekvés háttérbe szorított minden szükséget és minden tekintetet.

A nemzetiség elve, mely előbb már megingatta a fennálló viszonyokat és oly nagy hatással volt az összes viszonyok összezavarására, az államok végleges alakulására is tetemes befolyást fog gyakorolni. De hogy ezt a befolyást helyesen megítélhessük, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy minő értelemben lelkesültek korunkban a nemzetiség elve mellett. Meg kell állapítanunk azokat az igényeket, a melyekkel a nemzetiség elve nevében az állam irányában felléptek.

Kevés kérdés van, a mely fölött több, merőben különböző nézet és oly általános fogalomzavar uralkodnék, mint épen e fölött. Ezt az elvet, a mely korunkban oly mélyen belevág a gyakorlati életbe, sok költészettel és egyoldalúlag tárgyalták. Gyakorlati államférfiak a nemzetiség kérdését csak izgatási eszköznek tekintették. És nem törődtek azzal, hogy azoknak az alapelveknek, a melyek oly tetemes negativ hatást idéztek elő, szükségkép positiv oldaluknak is kell lenni, a melyet, jól felfogva, az állam nyugalma és jóléte érdekében fel lehetne használni.

Korunk nemzeti törekvéseinek gyakorlati eredményeit is csak úgy méltányolhatjuk, ha helyesen fogjuk fel a nemzetiség elvének valódi jelentőségét és azokat az igényeket, a melyeket ez elv nevében támasztanak.*

* III. 183—184.

A nemzetiségi eszmének egységes értelmezésében a közfelfogás még máig sem állapodott meg. Ez a szó: *nemzet*, hol az állam, hol a nyelv vagy faj közösségét jelenti; és a nemzetiség nevében majd előbb különvált néprészek egygyé-olvasztása, majd idegen elemek kiküszöbölése vagy átidomítása, majd csak egyenjogúság, majd uralkodás követeltetik.* Ennek a zürzavarnak az okát abban találjuk meg, hogy a nemzetiségi eszmét inkább csak mint érzelmet ismerjük, a melynek fogalma szintoly kevéssé állapítható meg, mint más érzelmeké, melyek gyakran egész népeket legnagyobb erőfeszítésre bírnak, anélkül hogy számot adhatnának maguknak: miért nem voltak képesek keblök ihletésének ellenállni? **

Külső megnyilvánulását az egyes népeknek abban a törekvésében látjuk, a melylyel mindeniKök ama helyzet elfoglalása után fárad, a melyre magát multjánál (történeti jogánál), nagyságánál, vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli. ***

A chinaiak még most is „a középbirodalmá"-nak nevezik hazájokat; az indus midhianának, a svéd mitgradnak mondta a magáét, stb. Minden nép minden időben a világ központjának szerette magát tekinteni, a mely körül forogjon a többi. A kíméletlen önzés, a melyet egészen műveletlen népeknél találunk, nem enyészik el a műveltség által; csakhogy az önzés a hazafiság leple alá vonul, a melyben pirulás nélkül jelenhetik meg. Ha a hazafiság érzelmének — a mely más formában azonos a nemzetiségével — alapját megvizsgáljuk, látni fogjuk, hogy az alap némi magasabb hivatás öntudata, némi igény nagyobb jogok követelésére.

Nemcsak a görögöknél, a kik barbárnak hívtak minden idegent, hanem csaknem valamennyi nép szójárásában találkozunk ezzel a nézettel. Talán nincsen is olyan nyelv, a melyben valamely példabeszéd ki ne fejezné, hogy a nép önmagát nagy tiszteletben tartja és megvetéssel viseltetik szomszédai iránt.****

Érthetővé teszi ezt a jelenséget az a tény, hogy a természet az egyént különféle tehetségekkel ruházta fel, és e tehetségek az egyénnek viszonyaihoz képest különbözőleg fejlődnek

* I. 38. — ** I. 63. — *** I. 36. — **** I. 65.

ki. Hogy tehát van különbség az egyénekből álló magasabb fokú egyéniségeknek, a népeknek a tehetségeiben is. Ez a különbség az, a mit evvel a szóval: *nemzetiség* kifejezünk.*

Nincs nép a történelemben, a melynél valamely korszakban elenyészett volna a törekvés tehetségeinek önálló kifejtésére. Hogy mely irányban nyilatkozik e törekvés, attól függ:

a) mely tehetségeinek jutott az emberek többsége legtisztább öntudatára? — *b*) az önálló kifejlés utáni törekvést mely erőkre nézve lehet legkönnyebben kielégíteni?

Miután minden nemzet egyénekből áll; s a mit *nemzeti jellem*-nek nevezünk, nem egyéb, mint ama tulajdonok összessége, a melyek közös származásuknál és multjoknál fogva az egyének nagy számával közösek: a nemzeti kifejlésre való törekvés sem egyéb, mint az egyének törekvése ama tulajdonok kifejtésére, a melyek mint ugyanannak a népnek tagjaival, mindnyájokkal közösek. Eszerint a nemzeti kifejlésre való törekvésben olyas irányra kell ismernünk, a mely szerint az egyes emberrel veleszületett törekvés egyéni szabadság után oly esetekben nyilatkozik, a midőn bizonyos nemzeti tulajdonok sokaknál fölébredt, és az önálló fejlődés ösztönének kielégítése ezekre a tulajdonokra nézve az egyesek előtt elérhetőnek látszik.**

A nemzeti egyéniséget csupán külön egyénisége öntudatáról és arról lehet megismerni, hogy szükségesnek érzi ezt az egyéni különbségét érvényesíteni. Minden nép, álljon bár milliókból vagy csak ezerekből, legyen bár önálló vagy más népnek alattvalója, külön nemzetiségnek érzi magát, mihelyt felébredt benne az öntudat; s ekkor annak kell azt elismernünk.***

És ha külön nemzetiségnek elismertük, ezzel *nemzeti jogosultságát* is elfogadtuk, a mely jog egyformán megillet minden nemzetiséget, és a mely jogosultság abban áll, hogy a mint minden egyén, úgy minden nemzetiség is, mint egyéniség, egyenlő joggal bír erejének és tehetségeinek szabad kifejlesztésére, a mennyiben ez másoknak szabad kifejlődését nem akadályozza. Ez az a jog, a melyet önálló egyéniségtől, legyen az fizikai vagy erkölcsi személy, megtagadni nem lehet. S addig,

* I. 98. — ** II. 48–49. — *** III. 186.

míg valamely nép mint önálló egyéniség lép elénk, jogosultságának köre iránt nem is lehet kétség.

Az események folyama azonban úgy hozta magával, hogy Európában alig találunk egy-egy népet, a mely magát mint önálló egyéniség fenntartotta volna. A népek helyébe államok léptek, és csak ezekben találkozunk az egyéniség valamennyi feltételével. Az egyes népek különbözősége — a mennyiben ez a hozzájuk tartozó egyénekben nyilvánul — azáltal, hogy több nép egy államba olvadt, vagy egy nép több államba osztatott fel, nem szűnt meg. Tehát szintoly kevéssé szűnt meg az a jog, a melylyel az egyének tulajdonaik, tehetségeik, s így külön nemzetiségi tulajdonaiknak is kifejlesztésére bírnak. És ha ezt értik a „nemzetiségi jogosultság" alatt, ha nevében csak az egyénnek személyes szabadságát követelik, akkor nem kell félnünk attól, hogy ennek az elvnek a valósítása bármely állam fennállását veszélyezteti. De ha nem akarunk erőnek erejével csalódni, nem szabad elhallgatnunk, hogy egészen más valamit értenek a nemzeti jogosultság neve alatt.

Az egyén, a melynek bizonyos jogok szándékoltatnak biztosíttatni, nem az egyes polgár, hanem a külön nemzetiség. Miután pedig a jogot csak physikai vagy erkölcsi személyiség veheti igénybe; s miután külön jogosultság csak külön egyéniséget illethet: a nemzeti jogosultság gyakorlati valósítására szükséges, hogy az, a minek számára a nemzetiség neve alatt bizonyos jogosultságot követelnek, mindenekelőtt külön egyéniséggé alkottassék.

Minthogy pedig azok az elemek, a melyekből a nemzetiségek mint külön egyének alkotandók volnának, ugyanazok, a melyek jelenleg az államot alkotják: először is ezt kell megszüntetni, és csak azután lehet szó a nemzetiségek mint külön egyéniségek megalakításáról.*

A nemzetiség eszméjének hibás felfogása tehát igenis veszedelmes az államra nézve. Segíteni azonban nem azzal segítünk rajta, hogy a külön nemzetiség fogalmát megsemmisítjük, hanem azáltal, hogy visszatérünk a nemzetiségi jogosult-

* I. 98—99.

ság helyes értelmezéséhez. Svájcz és az amerikai szabad államok példájokkal megkönnyítik nekünk ezt a munkát. A nemzetiség fogalmát úgy kell tekintenünk, mint a család fogalmának tovább kiképzését. S azért az államhoz való viszonyát is a családéhoz hasonlónak kell látnunk. Valamint a legkevésbbé sincs ellentétben erős családi kötelék létezése az állam szilárd fennállásával; sőt az államnak leghatalmasabb támasza a család: hasonló eset forog fenn a nemzetiségre nézve. Úgy hogy azoknak esztelensége, a kik egységes államuk feltételéül minden különös nemzetiség megsemmisítését szükségesnek tartják, csupán fokozatra különbözik azoknak az őrültségétől, a kik azt állítják, mikép egy valódi állam alkotása végett meg kell semmisíteni a családot, mert csak akkor lehetséges, hogy valamennyi egyén egészen az államhoz tartozzék.*

81. §. A nemzetiség eszméje ellenkezik a szabadság és egyenlőség fogalmaival.

Abban az értelemben, a mint a nép a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmait valósítani törekszik:

a szabadság oly állapot, a melyben az ember saját tehetségeinek és a mennyire ezek engedik, a természetnek korlátlan ura;

az egyenlőség csupán eszköz, hogy mindenki a szabadság élvezetéhez juthasson;

a nemzetiség pedig az egyéni szabadság elvének egész népekre való alkalmazása.

Tehát a szabadság, egyenlőség és nemzetiség fogalmai, abban az értelemben, a mint azokat az emberek többsége veszi, s a mely értelemben azok a kor uralkodó eszméinek tekinthetők, — nem állanak egymással ellentétben.**

De más eredményre jutunk akkor, ha a nemzetiség eszméjének azt az értelmét hasonlítjuk össze a szabadság és egyenlőség fogalmaival, a mely értelemben a nemzeti jogosult-

* I. 118—119. — II. ** 52—53.

ságot azok veszik, a kik az államot a nép nevében akarják kormányozni. A nemzetiségi politikusok ugyanis tudvalevőleg a nemzetiségnek mint önálló egyéniségnek akarnak jogokat biztosítani. Ebben az értelemben pedig az általános egyenlőség és szabadság s a külön nemzeti jogosultság mint fogalmak ellentétben állanak egymással: — miután az első kettő az állam valamennyi lakójának egyenlő jogokat és a többségnek korlátlan uralmat követel, a nemzetiség pedig minden törzs- és nyelvbeli különbséget külön jogosultság forrása gyanánt tekint.

És ennek az ellentétnek nyilvánulnia kell az életben is. Vagy el kell ismerni a többség korlátlan jogát, s akkor mindenik többség — épen a nemzeti törekvések idejében — hatalmát a kisebbségben levő nemzetiségek elnyomására fogja fordítani mindaddig, míg az állam fogalma a nemzetiség fogalmával egygyé nem vált. Vagy pedig a többség korlátlan joga nem ismertetik el, és külön mindenik nemzetiség számára bizonyos elidegeníthetlen jogok állapíttatnak meg, a melyek a felség jogkörén kívül esnek; de abban a pillanatban, a midőn ez történik, az egyenlőség és szabadság elve sem alkalmazható már a szokásos értelemben. Nem alkalmazható azért, mert ha oly jogokkal bír az egyén, a melyek őt csak származásánál fogva illetik; és ha a népfelség elve bizonyos jogosultságokkal szemben erőtlenné válik: akkor egyáltalában nincsen ok, miért kelljen ily különállással csak bizonyos nemzetiségeket felruházni? — miért ne lehessen a felségjogot más testületek és egyesületek irányában is korlátolni? Akkor a kiváltságos osztályokról sem volna szabad azt állítanunk, hogy azok fennállása ellenkezik a szabadság és egyenlőség elveivel. Mert a kiváltságos osztályok alapja is, mint a nemzetiségé, az a meggyőződés, hogy kiváló tulajdonokkal bírnak és ezeknél fogva magasabb állásra jogosultak. Mert azoknak az előjogoknak az élvezetéhez, a melyekkel a kiváltságos osztályok bírnak, egyes esetek kivételével születés útján lehet jutni, akárcsak a nemzetiségi jogosultsághoz. Mert a kiváltságos osztályok is előbb egyenjogúságra, és később uralomra törekszenek ép úgy, mint a nemzetiségek. Tehát mert a nemzetiségek követelései és a kiváltságos osztályok között a legnagyobb analogiát állapíthatjuk meg.

A franczia forradalom által felállított és általunk elfogadott eszme szerint azonban minden különállás az összes szabadság és egyenlőség megsemmisülését vonja maga után. És ha ez igaz, akkor annál nagyobbnak kell lennie ennek a veszedelemnek, minél nagyobb az az egyén vagy testület, a melynek ily különállás megengedtetik.

A franczia forradalom kezdetekor a nemzetiség és az egyenlőség elve közötti ellentét nem igen mutatkozott. A minek oka részint abban rejlik, hogy akkor a XVIII. század kozmopolita elvei ellen még nem nyilvánult ellenhatás, s a nemzeti és nyelvbeli elkülönzés eszméje még mindenütt háttérben volt; részint Francziaország sajátságos helyzetében, a hol nyelvbeli különbségek ugyan léteztek, de a franczia nyelv felsőbbsége bevégzett tény gyanánt tekintetett; a mit még azok sem vontak kétségbe, a kik Francziaország történeti feldaraboltságát szívesen fenntartották volna. Hogy egyébiránt már akkor is voltak, a kik sejtették, mily viszonyban állnak az uralkodó fogalmak a nemzetiség eszméjéhez, azt mutatja Clootz Anacharsis porosz báró eljárása. A ki elég merész volt mindazt kimondani, a mit bizonyos előzmények szükséges következményének tartott; s a kit azért az eszelősségért, hogy mint „orateur du genre humain" lépett fel, Robespierre kétségkivül nem tartott volna a vesztőhelyre érdemesnek, ha a diktátor kérlelhetetlen logikájával be nem látja, hogy Francziaország integritását Clootz elméletei mily veszedelemmel fenyegetik épen azért, mert elfogadtatván az előzmények, a porosz báró nézeteinek következményeit sem lehetett kétségbe vonni.

Ez elvek ellentéte azonban később gyakorlatilag nyilvánult a franczia forradalom alatt. A nemzetiség eszméje ugyan sohasem szoríttatott ki az egyenlőség és szabadság fogalmai által, de utóbb épen az ellenkező következett be, s a nemzetiség eszméje Napoleon uralkodását népszerűvé tette, habár kormánya a szabadság és egyenlőség valamennyi elvét folytonosan sértette is. Még nem létezett olyan arisztokratia, a mely kiváltságos állásáért annyit feláldozott volna szabadságából és javaiból, a mennyit a franczia nép évtizedeken keresztül áldozott a nemzeti dicsőségért.

Bármely országra vagy időkorra fordítsuk figyelmünket, azt tapasztaljuk, hogy a nemzetiség eszméje abban a mértékben lép háttérbe, a melyben a szabadság és egyenlőség eszméje valósulásnak indul. Míg másrészről a nemzeti különállás sehol sem maradt fenn épebben, mint oly országokban, a melyekben a szabadság és egyenlőség elveit nem alkalmazták.

A midőn a plebs Rómában győzött, a gracchusi zavarok után az örök város kitárta kapuit az idegeneknek.

Angliában a szabad alkotmány a szászok és normannok közötti ellentétet annyira kiegyenlítette, hogy még jeles történetírók is, mint Hume, alig vették tekintetbe azt a befolyást, a melylyel amaz ellentét Anglia régibb történetére volt.

Francziaországban a forradalom óta a franczia nyelvnek oly terjedése következett be, a minőt a korlátlan királyság századokon keresztül sem volt képes elérni.

Az északamerikai köztársaságban és Svájczban a nyelvkülönbség minden fontosságát elvesztette, holott e két állam tőszomszédjában épen az ellenkezőt tapasztaltuk és tapasztaljuk: mert Kanadában, lord Durham véleménye szerint, a Felső- és Alsó-Kanada közötti nyelvkülönbség forradalmat hozott létre; másrészt a német és olasz Tirol közötti surlódások ismeretesek mindenki előtt.

A nemzetiség érzelme a szerint nyilvánul élénkebben vagy lép háttérbe még ugyanabban az államban is, a mint bizonyos részeik, vagy lakosságuknak bizonyos osztályai a politikai egyenlőségben és szabadságban kevésbbé vagy inkább részesülnek. Igy például az Anglia és Skóczia között századokig fennállott ellentét csaknem egészen eltünt; holott Irországban még él mindannak emléke, a mit a benyomult idegenektől szenvednie kellett: s az ir nép jó angol nyelven készült költeményekben és beszédekben folyton-folyvást felhivatik a nemzetiségéhez való ragaszkodásra. — Igy párolgott ki a külön nemzetiség érzelme a magyar nemességből, a mely az előbbeni viszonyok között politikai egyenlőséggel és szabadsággal birt, ámbár több nemzetiség vegyülete volt és a nyelv szempontjából is elkülönözve maradt; a nép pedig, a melynek számára szabadság és egyen-

lőség nem létezett, sokkal nagyobb mértékben lelkesül ettől az érzelemtől.

Mindezek a példák, a melyeknek számát még szaporíthatnók is, világosan bizonyítják, hogy a szabadság és egyenlőség fogalmai a külön nemzeti jogosultsággal nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlati élet terén is ellentétben állnak, a mely ellentétnek előbb-utóbb vagy a nemzetiség elve, vagy a politikai szabadságé esik áldozatul.*

82. §. A nemzetiségi eszme alapja.

A nemzeti érzelem alapja általában az a meggyőződés, hogy miután bizonyos nép szellemi vagy erkölcsi tekintetben másoknál magasabban áll, és ezeket a magasabb tulajdonságait vagy a multban tüntette ki, vagy hivatva van arra, hogy azokat a jövőben bebizonyítsa: ahhoz a néphez tartozni dicsőség.**

Különösen pedig azok az okok, a melyek a nemzeti egyéniségek fennállásának alapjául szolgálhatnak, a következők:

a) fajkülönbség;

b) valláskülönbség;

c) az érintkezések ritkasága;

d) nyelv;

e) az előkor emléke;

f) ellenhatás.

Vizsgáljuk most, hogy ezek az alapokok a jelenkor nemzetiségi mozgalmai szempontjából mennyiben szerepelnek és mily erővel bírnak?

a) A FAJKÜLÖNBSÉG.

A népvándorlások, és még inkább a kereszténység, a mely a törvényes házasság lehetőségét valamennyi keresztény nép között elvül elfogadta, csaknem végkép eltörölték Európában a fajkülönbséget. A connubium joga, mely az ó-kor államainak eszközül szolgált arra, hogy magukat néha még a legközelebbi

* I. 67—73. — ** I. 64.

szomszédaiktól is elkülöníthessék, és a melyről annyi vita folyt le, kiveszett a politikából; és egész Európát — de Európának különösen azt a részét, a mely a nemzetiség eszméje mellett páratlan buzgalommal küzd — vegyes fajok lakják.*

A franczia nemzetiség bármily compactnak tűnjék is fel előttünk, mégis a franczia népnek csak igen csekély része számíthat frank származásra. Sőt talán egész Francziaországban sem található egyetlen egyén sem, a kiben a hódító vére tisztán maradt volna fenn. És daczára minden erőlködésnek, ebben az országban mai napig sem sikerült a nemzeti különbözésnek még csak külső jeleit is eltörölni.

A német nép nagy része, a mely napjainkban a német egységért lelkesül, elismert tót származásu.** Szász- és Poroszországban ugyanis a szláv elemek megváltoztatván nyelvöket, beleolvadtak egy azelőtt ellenséges nemzetiségbe.***

Angliát vegyes nép lakja.

Itáliában még a római köztársaság elpusztulása előtt nyomatott el az őslakosság ama rabszolgák által, a kiket a világ fölött uralkodó nép a föld minden részéről összehordott. Rómában magában a szabadosok fiai uralkodtak. Caesar óta még a senatusban is ültek oly férfiak, a kiken első pillanatra feltünt barbár származásuk. Ennélfogva — már ha a lombardok, normannok, stb. későbbi hódításait nem veszszük is figyelembe — fajegységről itt sem lehet szó.

Ugyanezt lehet mondani Magyarországról is. Csak egymással karöltve járó rosszakarat és tudatlanság nézhette a nép nemes és nem-nemes részei közt itt létezett viszonyt egy kiváltságos faj által a többi faj ellen kifejtett elnyomásnak. Egyrészt ugyanis a magyar törzs legnagyobb része, a mennyiben a parasztosztályhoz tartozott, a középkori törvényhozás minden korlátozását szenvedni volt kénytelen; másrészt nem volt egy nemzetiség sem a nemesi jogok birtokából kizárva, és ez a kedvező állás nem szorítkozott csupán egyes egyénekre, hanem ruthének, románok és horvátok ép oly tömegesen részesültek abban, mint a magyarok. Míg a nagyobbrészt városokban lakó

* I. 177—178. — ** I. 192—193. — *** III. 184.

német népesség, valameddig Magyarországon még rendi elkülönítések voltak, egészben véve — politikai és társadalmi tekintetben — sokkal kedvezőbb viszonyoknak örvendett, mint a magyar néptörzs. Általában kevés vidéket találunk Magyarországon, a hol a népesség származását bizonyossággal lehetne meghatározni. Valamint az újabb időben nemcsak egyes családokra, hanem egész falukra is akadunk, a hol a német vagy szláv nyelv a magyar által szoríttatott háttérbe: úgy lehet korábbi időkből a magyar nyelvnek más nyelv által való elnyomását történetileg bebizonyítani. Csupán a különböző nemzetiségek szóvivőinek neveire kell tekintenünk, hogy meggyőződjünk arról, miszerint mindegyik táborban vannak olyanok, a kiknek származásuknál fogva tulajdonképen ama nemzetiség ellenei közé kellene tartozniok, a melyért küzdenek.*

Tehát a fajkülönbség — a mennyiben az t. i. tényleg léteznék is — Nyugat-Európában ma már megállapítható sem volna. Még a nyelvkülönbség alapján sem, a mely pedig egyik legjellemzőbb vonása a külön népiségnek.

Igen túlbecsülnők ezt a származási befolyást, ha abból akarnók kimagyarázni a különböző népek közt jelenleg létező különbséget, miután az egyes népek nemzetiségi öntudata egyáltalában nem a közös származás hitén alapszik. És mert bár nagy különbségek vannak a kaukázusi és maláj, a mongol és szerecsen faj között fizikai és erkölcsi tulajdonokra nézve; sőt ama népek közt is, a melyeket a tudomány ugyanahhoz a kaukázusi fajhoz számít, tetemes különbséget találunk: nálunk a közös származás eszméje magára a népre nincs nagy befolyással. Erre nézve a legtöbb nép mondáiban sem találunk semmit.**

A leghatalmasabb ok, a mely a nemzeti elkülönülésnek alapjául szolgál, a fajok különbsége — Európában — a parányi zsidó nép kivételével — összes jelentőségét elvesztette.***

* 192—193. — ** III. 184. — *** I. 177—178.

b) A VALLÁSKÜLÖNBSÉG.

Az egyes nemzetiségek különállásának fenntartására az ó-korban talán a fajok különféleségénél is hatalmasabb eszközül szolgált a vallás. Az ó-kor törvényhozóinak feladata nemcsak abban állott, hogy a közélet formáit, s az egyes polgár jogait és az állam iránt való kötelességeit meghatározzák. A polgár egész létét akarták felkarolni. Az erkölcsiség és különösen a vallás az állam köréhez tartozott. A családfő jogai és kötelességei, ép úgy mint a vallási szokások, a polgárságból származtak. Azokra nézve, a kik ennek körén kivül maradtak, — a rabszolgákra nézve — az erkölcsiség és vallás parancsai egyaránt érvénytelenek voltak.

Minthogy tehát az ó-korban az állam eszméje azonos volt a nemzetiségével, vagy helyesebben szólva, minthogy az utóbbi fogalmat mostani divatos értelmében az ó-kor nem is ismerte: ennélfogva azokban az esetekben, a midőn különféle nyelvű és származású népségek külön államokba voltak osztályozva, a vallás is szükségkép befolyással volt nemzeti sajátságaik megőrzésére. És egyedül a vallásnak evvel a befolyásával magyarázhatjuk meg, mint történhetett, hogy idegen elemektől körülfogott gyarmatok, mint pl. Marsilia, a görög gyarmatok Itáliában, stb. stb. mind a mellett hogy gyakran érintkeztek szomszédaikkal, nemzetiségöket — jelen értelmében véve ezt a szót — fenntartották.

A mióta azonban a kereszténység általánossá vált, a vallás a nemzeti különállásnak nem szolgálhat eszközéül. Az újabb időben még a vallásfelekezetek különfélesége sem: miután azokat, a kik vallásukhoz ragaszkodnak, a keresztény vallás helyes felfogása —, a többieket a közömbösség nem hagyja türelmetlenekké válni; és miután a hívők a testvéri szeretet parancsát látják a vallásban, a hitetlenek pedig oly értéktelen valamit, a mi egyáltalában nem szolgálhat alapjául semmiféle állami intézménynek.*

* I. 178.

A kereszténység behozatala óta a vallásos fogalmak különösen kétszer léptek előtérbe: a keresztes háborúk alatt és a reformatió idejében. A nemzetiségi fogalmak mind a két korszakban annyira háttérben maradtak, hogy úgy látszott, mintha a népek cselekményeire gyakorolt minden befolyásukat elvesztették volna. Akkor, a midőn a keresztény népek a Megváltó sírjának a hitetlenek kezéből való visszavételeért lelkesültek, nyugat valamennyi népét egyesülni láttuk. Az egyházi reformatio alatt pedig a vallásos fogalmak miatti szakadás minden nemzetiségi köteléket széttépett; és nem csupán ugyanannak az országnak lakosait állította, osztotta ellenséges táborokra, hanem a népek közt századokon át fennállott ellenségeskedés emlékezetét is el látszott törölni egyidőre.*

c) AZ ÉRINTKEZÉSEK RITKASÁGA.

A faj és a vallás különféleségén kivül az érintkezések ritkaságában kell keresnünk a nemzeti különállás fenntartásának egyik alap-okát. Most már megszünt ez is. Előbb mindenik nép elszigetelve állott; szünetnélküli hadviselések és száz meg száz akadály és nehézség, a melyek az utazásokat gátolták, még a szomszédokat is távol tartották egymástól. A tudomány csak keveseknek jutott osztályrészül; a kereskedés a legszükségesebb czikkekre szorítkozott; a népek egyedül a csatamezőn ismerkedtek meg egymással: és így természetes volt, hogy mindenik megtartotta a maga sajátságait. Még a közös törzsből származott népek is, ha több államra oszlottak, idegenekké váltak egymás iránt ily viszonyok között. Az egykor közös eszméket mindenik a maga módja szerint fejlesztette tovább; mindenik sajátságos erkölcsöket és szokásokat vett fel; mindenik szánakozással tekintett a másiknak előitéleteire, a melyekben annál több hóbortosságot látott, minél inkább elütöttek azok az övéitől. A nyelv is észrevétlenül változásnak indult; s a hol előbb csak egy uralkodott, most tízféle szójárás kapott lábra, a melyek egyre távolabb estek egymástól, és e szerint új esz-

* I 116.

közül szolgáltak szülőjöknek, az állami szakadásnak, hogy magát fenntarthassa.

Jelenleg ez tökéletesen megváltozott.

Vasutaink áttörték a válaszfalat, a mely hajdanában a népeket távoltartotta egymástól. A nemzeti erkölcsök és szokások lassankint eltünedeznek; naponkint száll egy-egy előitélet sírba. S valamint a vihar szárnyain haladó gőzkocsin az utas megfeledkezik a távolságról, a mely őt hazájától elválasztja: úgy messzefekvő országokban is napról-napra kevesebbet lát, a mi őt ama távolságra emlékeztesse. Az erkölcsök és szokások mindinkább hasonlókká válnak és hovatovább honiabbnak látszik az idegen föld.

Mindazon okok közül, a melyeken a nemzetiségek különállása alapult, még csak kettő állott ellen eddig a népek folytonos érintkezésének, s általuk — úgy látszik — nem is fog soha egészen megsemmisíttetni: a nyelvkülönbség és az előkor emlékei. *

d) A NYELV.

A mi a nyelvet illeti, az egymaga még nem alkot nemzetiséget. Egyike az a nemzetiség fenntartására szolgáló eszközöknek, minthogy általa egy nép elszigeteltetik a másiktól és önálló fejlődésre kényszeríttetik. De a nemzetiség nem a nyelvben rejlik, hanem az önálló kifejlődésben; ez pedig a nyelvkülönbség által napjainkban kevésbbé van biztosítva, mint bármikor volt. Sohasem tulajdonítottak az emberek nagyobb fontosságot a nyelvnek, mint jelenleg. Itt valamennyi külön szójárás érvényességre törekszik jutni, és külön irodalmat, külön nagy jövendőt akar magának alkotni; ott épen ellenkező törekvéssel találkozunk, a mennyiben mindazoknak az idiomáknak, a melyek a tudományos nyelvészet szerint közös nyelvtörzshöz tartoznak, egy roppant egészbe olvasztása és ezer év óta különvált száz népnek egybeforrasztása czéloztatik. Németek és szlávok egyre kutatják valamennyi nemzet szótárait, hogy bennök testvéreket fedezzenek fel. És ha

* I. 178—179.

a tudósok még sokáig követik ezt az irányt, maholnap a Luther által leforditott biblia alkalmasnak fog találtatni a perzsák számára; és a görög kormány fel fog hivatni, hogy nyilatkoztassa ki Athent a nagy Szláva székvárosának, mert hiszen be van bizonyítva, hogy Homer tót nyelven írta a maga Iliasát.*

Nyugodt megfontolás után azonban azt fogjuk találni, hogy a nyelv mint eszköz, valamely nép különállásának fenntartására csak annyiban bír fontossággal, a mennyiben a nyelvkülönbség egyszersmind az eszméknek és nézeteknek némi sajátságos fejlődését feltételezi, a mi napjainkban már épen nem állítható. Jelenleg szavak dolgában rendkivül puristák az emberek; de az eszmékben és nézetekben egyetemiségre törekesznek. A polgárosodásban egyik nép sem akar a másik mögött maradni; s a többieket megelőző népeknek mind jelességeik, mind tévedéseik átszivárognak társaikra. Nyelvről-nyelvre fordítanak minden eszmét. A nyelvek összessége tehát ugyanazoknak az eszméknek és nézeteknek terjesztésére szolgál. Minden igazság egy év lefolyása alatt, és minden tévedés még hamarabb bejárja a világot. A különféle nyelvek nemhogy különféle polgárosodásnak szolgálnának eszközül, de még sajátságaikat is az egy szóhangon kivül mindinkább elvesztik; s mert idegen eszmék kifejezésére használtatnak, maholnap már syntaxis dolgában sem fognak önállósággal bírni. Ily viszonyok között nem bírhat fontossággal a hangok különfélesége.

A nyelvbeli különbség hatalmas eleme a nemzeti különállásnak, és gyakorta a legmostohább befolyásoknak is huzamosan áll ellen, de mégsem legyőzhetetlen. Számos, rész'nt nagy,

* Adelung, Mithridatesében, 221 gyökszót sorol elő, a melyek a Parsisból valók; a határozatlan alak végződése, -ten, den, szintén ugyanaz; úgy a parsis nemszó és előrag — der, bi, gi — a német der, be, ger-nek felel meg.

Dankovszky azt mutatta meg, hogy az Ilias versei csupa tót szavakból állnak.

És a dolog félig sem oly bámulatos, ha meggondoljuk, hogy Xilander (Sprachgeschichte der Titanen) 2500 mandzsu szót hasonló számú görög szóval összehasonlítva, és az előbbi nyelvnek grammatikáját és syntaxisát megvizsgálva, azt a nézetet fejezi ki, hogy a mandzsu nyelv nem egyéb egy primitiv görög dialectusnál.

részint a műveltség viszonylag magas fokán álló népnek nemzetisége még ebben a tekintetben is elenyészett. Megsemmisült a nagy pelasgi népnek nyelve; megsemmisültek mindama népek nyelvei, a melyeket Róma magának Italiában alávetett. Alig mult egy százada, hogy Poroszországban több szláv dialectus kiveszett. És szemünk előtt egyre tovább s tovább terjed az észak-franczia nyelvjárás, ellenállhatlanul szorítván vissza a többieket, a melyek vele még nem rég is a mai Francziaország területében osztoztak.

És hányszor történt ilyesmi oly esetekben, a melyekről a tudomány nem bír számot adni? — Valamint régi épületekben gyakran találunk egyes oly köveket, a melyek formájuk szerint itélve hajdanában más épülethez tartoztak: úgy legdivatosabb szavaink között is vannak olyanok, a melyek valamely rég kihalt nyelvnek maradványai. A legkülönfélébb nyelvnek egyes szavai közt található hasonlatosság gyakran a népek rokonságát bizonyítja, de e hasonlatosság szintannyiszor oly örökség maradványa, a mely egy rég kihalt nyelvből több népre szállott át. Minden nyelv, a mely valamely nem épen műveletlen népnek tulajdona, a dolog természeténél fogva összetétele számos nyelvjárásnak, a melyekkel a kisebb törzsek éltek, mielőtt egy néppé olvadtak össze. A polgárosodás kevesbitette a népek számát: ugyanez történt — csak kissé lassabban — a nyelvekkel is.*

e) AZ ELŐKOR EMLÉKE.

Az az állás, a melyet az egyén a társaságban elfoglal, részint attól függ, mily nézetben vannak az emberek tehetségei felől; de még inkább függ attól az öntudattól, a melylyel helyzetét betölti vagy magasabb állásra törekszik: ugyanez az eset a népeknél is. És ez az öntudat a népeknél, valamint az egyéneknél, nagyobbrészt multjuk eredménye. A míg lesznek népek, a melyek az emberiségért többet tettek másoknál, a melyek mások szabadságának századokig védbástyái voltak; a míg az egyes népek visszaemlékeznek azokra az időkre, a midőn fénye-

* I. 179—181.

sebb helyzetben voltak, mint a minőben jelenleg élnek: mindaddig fennmarad a külön jogosultság öntudata is; valamint a törekvés is, érvényt szerezni ennek az öntudatnak.*

Kérdés azonban: vajjon képes lesz-e az előkor emléke — a visszapillantás ama szebb multra, a midőn az egyes nép még külön történettel bírt — a dolgok természetes folyamát megakasztani? Képes lesz-e az ilyes emlékektől lángra gyúló érzelem a nemzeti különbségeket fenntartani akkor, a midőn annyi gyakorlati ok egyesül ezeknek a megszüntetésére?

A népérzelem fontosságát nem szabad kicsinyelnünk. De midőn a nép érzelmeire történik hivatkozás, akkor meg kell vizsgálnunk: vajjon ezek az érzelmek csakugyan olyanok-e, a minőknek azokat hirdetni szokták? És e kérdés nyugodt megfontolása mindenkit arra a meggyőződésre vezet, hogy a népnek érzelmei és emlékei korunk nemzeti törekvéseit nem segítik elő, sőt akadályozzák.

A nép, mint felség, más fejedelmek sorsában részesül. Ha Rousseau jogosan vádolja Grotiust és társait, hogy a királyi hatalom körét csak azért vonták oly tágasra, mert a nép nem osztogat hivatalokat és nyugdíjakat: úgy az is állítható, hogy a mióta e viszonyok változtak, a népnek is vannak Grotiusai. A mely hatalom valaha emberek fölött uralkodott, az hizelkedőkben sem szűkölködött. És valamint az ember nem mindig azért hajlik meg, mert valamit keres: úgy nemcsak a haszonlesés, hanem gyakran a megalázkodás szükséglete is, a melyet némely emberek magukban éreznek, létrehozzák egy bizonyos faját a hízelkedőknek. Mint a királyság, úgy a nép is felruháztatott a mindenhatóság, hibázhatatlanság és felelőtlenség tulajdonaival. A királyt és a népet egyaránt fenyítő törvények oltalmazzák; és sokszor megelőző sajtóvizsgálat útján a hízelkedők híven gondoskodtak arról, hogy kellemetlen igazságok hallása a felséget nyugalmában ne zavarhassa. Nézeteire és érzelmeire nézve sem jár jobban a korlátlan felségjoggal bíró nép, mint koronás elődei jártak.

* III. 185.

Valamint a despotiai államokban, a hol az uralkodónak érzelmei döntő befolyással vannak az állam politikájára, mindig találkoznak emberek, a kiknek szokásuk ezekre az érzelmekre hivatkozni: úgy nem hiányoznak a korlátlan demokrata államokban sem olyan egyének, a kik a nép érzelmeinek és nézeteinek hirdetésével külön mesterséget űznek. És a nép ez udvaronczai és kamarásai által kürtölt hírek ép oly selejtesek, mint azok, a melyek a fejedelmek udvaraiban kelnek szárnyra. S ha valaki talán kételkednék az udvarok és piaczok tányérnyalóinak tökéletes hasonlóságában, annak is eloszlik kétsége, ha figyelemmel kiséri azokat, a kik a nép érzelmeire és nézeteire hivatkoznak.

Az előkor emlékei szentek a nép előtt. Mint a dal s a rege, úgy gyökereznek a népnek érzelmei is a mult kor emlékeiben; és a világon nincsen oly hatalom, a mely képes volna a népet az emlékektől megfosztani. A nemzetiség érzelme is mélységes gyökeret vert a nép kedélyében. Híven ragaszkodik az atyák nyelvéhez és erkölcseihez. Dicső tetteik emlékét sem engedi magától elvitatni. S ez az emlék neki, a kinek ősei ama tettek alkalmával mindössze is csak véröket ontották, talán szentebb, mint azoknak, a kik akkor egyszersmind nemességre és birtokra tettek szert. De ha a történetek könyvében nincs egyetlenegy fejezet, ha a nép szájában nincs egyetlenegy rege, a mely a nemzetiség elvének nevében felhordott követeléseknek alapul szolgálhatna; ha tehát korunk nemzetiségi igényei ellentétben állanak az összes multtal: — akkor nem lehet, nem szabad ebben az irányban a nép érzelmeire hivatkozni.

Nincsen olyan ország, a melyben az, a miért a népet mult emlékei által a nemzetiségi eszme nevében lelkesíteni akarják, valaha létezett volna. Olaszországban sohasem jelentkezett az összes néppel közös érzelem — az idegen uralkodás elleni gyűlöleten és az egyes városok önállóság utáni hatalmas törekvésén kivül, a melylyel fenn akarták tartani az egyéniségüket. Az egységes Németország, a melyet most újjá akarnak alkotni, a multban nem volt. És nincs egyetlenegy valóban népszerű rege, a mely szerint valamennyi szláv törzs valaha szövetkezett, avagy külön mindenik népfaj, a mely Magyarországot lakja,

önállósággal bírt volna. A nemzetiségek nevében minduntalan ismételt követelések tehát nem is származhatnak a népek érzelméből. A nemzetiségi követelések lehetnek vágyai a kolomposoknak, a kik a jelennel való elégedetlenségükben szemüket a jövőre függesztik, és a kik igen helyesen cselekesznek, ha a népben lelkesedést akarnak ébreszteni az iránt, a miben boldogságának alapját látják; de a kiknek nem kellene a nép érzelmére hivatkozniok: mert ez annyi, mint önmagukat is, másokat is csalni.

Csak ha valamennyi emlék széttépetik; ha mindaz porba rántatik, a mit a nép szentnek tart; ha szemfényvesztő hitegetések következtében a nép lelkületének összes iránya megváltozott: csak akkor remélhető, hogy arra, a mit most az ő nevében követelnek, békén rá fog állni. Ámde miként joggal állítható, hogy napjainkban mindazok az okok, a melyek a nemzetiségek elkülönzését régebben támogatták, részint megszüntek, részint sokat vesztettek fontosságukból: úgy nem kevésbbé helyes az az állítás is, hogy épen a nép érzelmeiben és nézeteiben rejlik ama követelések legnagyobb akadálya, a melyekkel egyesek a nemzetiségek nevében fellépnek.

Az emberiség eddigi haladásának alaptörvényei nem fognak egy rövid időszak által megczáfoltatni. Ennélfogva a legnagyobb bizonyossággal jósolhatjuk, hogy egyes nemzetiségek, a melyek most öntudattal lépnek fel, talán hamarabb, mint hinnők, különállási törekvéseikről le fognak mondani; s unokáink a nemzeti jogosultság nevében indított vitákban, a melyek századunkat jelenleg izgatják, csak a vízbehalónak minden tárgy után való kapkodását fogják átni.

A jelenkor valamennyi nemzeti mozgalmának valóságos alapja nem a nép emlékeiben és nézeteiben, hanem a XVIII. század eseményeiben rejlik.*

* L. 181–185.

f) AZ ELLENHATÁS.

A XVIII. században a nemzetiség fogalma számos ok összehatásának következtében lényegesen gyengült. E korszak filozófusai — a kiknek érdemük abban állott, hogy az igazságnak tért nyitottak, ha nem voltak is képesek az igazságot formulázni — a nemzeti előszeretetben a középkori vadság egyik maradványát látták. A kormányok is kivétel nélkül törekedtek e nézet elterjesztésére. Erre törekedtek azért, mert a XVIII. század legtöbb állama különféle nemzetiségek töredékeiből állott, a melyek az egészbe való bekebeleztetésük előtt saját jogokkal bírtak: tehát a monarchiának érdeke úgy kivánta, hogy a lehetőségig eltöröltessék minden, a mi az embereket erre a hajdani állapotra emlékeztette. Valamennyi udvarnál, ahonnan az akkori időnek a műveltsége kiindult, azon voltak a hatalmasok, hogy bizonyos általános formákra tehessenek szert, a melyek XIV. Lajos által hozattak divatba. A nemzeti sajátság legfölebb abban állott, hogy az udvari egyenruhának szabása és egyes czifraságai némileg a nemzeti öltözetre emlékeztették a nézőt. Kamarássá, titkos tanácsossá, ennek vagy annak a rendnek vitézévé válhatni dicső dolognak tartatott: de legdicsőbbnek mégis minél kevésbbé hasonlítani a néphez. Nemzetiségére senki sem lehet büszke, ha némi jogot vagy előnyt nem köszönhet neki; és ezért az a század, a melyben az abszolutizmus teljes érvényességre jutott, szükségkép veszélyeztette a nemzetiség eszméit. Adjuk még hozzá, hogy azok az osztályok, a melyek legalább némi befolyással bírtak mindig, és a melyek mindenütt közelebb állván a királyi székhez, föld eiknek példaképül szolgáltak, a papság és a nemesség oly intézményekben gyökereztek, a melyek a külön nemzetiség körén kivül esnek. A klérusnak közös egyesülési pontja a pápaság volt. A nemesség számára némi közösség rejlett a lovagság eszméjében még akkor is, a midőn ez már nem bírt nemes, nagyszerű jelentőségével; és az egyenrangúság fogalma valamennyi ország nemességeit szilárd kötelékkel fűzte együvé, szilárdabbal, mint az, mely az egyes nemest saját nemzetéhez lánczolta.

De valamint a XVIII. század általános viszonyainak kell tulajdonítanunk, hogy a nemzetiség fogalma egy ideig nem volt befolyással az eseményekre: úgy a jelenkor nemzeti mozgalmai nagy részben az ama viszonyok által előidézett ellenhatásnak tulajdoníthatók.

A korlátlan királyság alapja nem ismertetett többé jogszerűnek. E jogszerűtlenség bebizonyítására igen természetesen felhivattak a nemzeti előjogok is, a melyek a mindenki által érvényesnek ismert történeti jogon alapultak. A mióta a nép a jogait hősileg követelte vissza, az emberek épen úgy dicsőségnek tartották a néphez tartozni, mint előbb a nemesség közé igyekeztek tolakodni. Valamint hajdanta az udvart utánozták, s úton-útfélen szólottak francziául az emberek: úgy most a nép erkölcse vált tisztelet tárgyává. Ezek utánzása, az atyák szokásaihoz való ragaszkodás, volt a jelszó. Még nem régen is tizenhat ősét, külön czímerét, és a színeket, a melyekbe a ház szolgái öltözködtek, emlegette mindenki: s most csak a hazának czímere, csak a népnek történetei jöttek szóba.

Elmult az az idő, a mikor csak az mondhatta magát az állam polgárának, a ki a nemességhez tartozott. Most a nemességét mindenki abban látta, hogy egy bizonyos államnak polgára. Szóval az arisztokrata érzelmek a hazafiság határai közé vonultak vissza. Cromwell szavai, a melyeket a polgárháború kezdetén mondott, hogy azt nagyon jól tudja, mit nem kiván, de azt még nem tudja, mit kiván, — egészen illenek az első franczia forradalomra és az utána következett egész időszakra. A közelebb lefolyt idő története nem más, mint az ellenhatás históriája. Ez áll a nemzeti mozgalmakra nézve épúgy, mint a többiekre. Világosan mutatja ezt nekünk az a tünemény, hogy ott, a hol szabadság létezett, s az egyénnek a nyelv körüli jogai semmiféle rövidséget sem szenvedtek, a nemzeti mozgalom elmaradt; míg azokban az államokban, a hol az egyéni szabadságot ebben a tekintetben valamely kiváltságos osztály vagy kormány megszorította, a buzgalom a polgárháborúig fokozódott.*

* I. 185—187.

83. §. A nemzetiségi törekvések czélja.

Valamint a gondolkodás kételkedéssel vagy tagadással kezdődik: úgy az állami élet körében is minden haladás ellenhatással veszi kezdetét. Azonban valamint a kételkedés és tagadás nem képesek kielégíteni a gondolkozót: úgy a nép sem érzi magát kielégítve, ha elérte ama törekvések czélját, a melyek az érintett ellenhatáson alapulnak. A győzelem pillanata szerencsés pillanat; de ha nincsenek igenleges (positiv) eredményei, a diadal örömét az áldozatok emléke túléli. A mennyiben tehát a nemzeti törekvések jelenleg csak ellenhatás eredményei, annyiban diadaluk sem fog tartós kielégítéssel járni.

A nemzeti törekvésnek igenleges czéllal is kell bírnia.* Ez a czél: az egyes nép magasabb hivatásának érvényt szerezni azáltal, hogy a népben szunnyadó erőket kifejlesztve, felsőbbsége elismertessék.**

És ebben a tekintetben a nemzetiségek törekvése hasonlít az egyes családok igyekezetéhez, hogy az államban kiváltságos állásra emelkedjenek a többi családokhoz képest. Mind a népeknél, mind a családoknál megtaláljuk a fensőbb képességről való meggyőződést. Úgy a családi, mint a nemzeti törekvésnek végczélja az uralkodás.***

Emlegetni ugyan a nemzeti törekvések czéljául nem az uralkodást, hanem az egyenjogúságot szokták. És pedig akkép, hogy mihelyt az egyenjogúság elérve leszen, tökéletes megelégedést fog érezni mindenik nép; a világszabadság, egyenlőség és testvériség teljes élvezetében a boldogságnak lehető legmagasabb fokát fogja elérni. Ámde ha valamely elv nevében győzött, akkor valószinűséggel csak az jósolható, hogy győzelmét a legtúlságosabb következményekig fogja kiaknázni. Ha népről van szó, akkor az, a mire vágyódik, sohasem kereshető az úgynevezett kellő középben, hanem mindig a szélsőségekben. És valamint a világtörténelemben nincsen példa arra, hogy valamely nép, a midőn hatalmát alkalmazni kezdte, minden visszaéléstől óvakodott volna — kivéve, ha az igazságra kény-

* I. 187—188. — ** I. 65. — *** III. 185.; I. 188.

szeríttetett: úgy nem valószinű, hogy abban az esetben, ha a nemzetiség elve még további mozgalmaknak alkalmul szolgálna és győzni találna, egy harmincz millióból álló nép megelégednék avval, hogy jogosultságra nézve egy sorban állhat a csak három millióból álló néppel.* — A népek között, a melyekben a nemzetiség érzelme ébren van, egyet sem fogunk találni ily mérsékelt igényekkel. Egyet sem, a mely kevesebbel, mint a körében való felsőbbséggel megelégednék. Az egyenjogúság oly nép nevében, a mely vagy felsőbbséggel, vagy legalább egyenjogúsággal bírt, még sohasem követeltetett. Bárhova tekintsünk, ily magasztos philantropiának példáját nem találjuk sehol. Ebben a kérdésben a kozmopolita németek is úgy járnak el, mint — List Friedrich vádja szerint — a szabad kereskedelmi rendszer dolgában az angolok: más elveket állítanak fel a külföld számára, és másokat a saját házi szükségleteikre. Posenben, Galicziában és Csehországban gondoskodnak saját felsőbbségükről, ha mindjárt más népek hasonló törekvéseit barbároknak bélyegezték is. Ugyanezt tapasztaljuk azoknál a szláv törzsű népeknél, a melyek uralkodásra jutottak, ugyanezt másoknál is. Mindenütt vita az egyenjogúságért, a hol ez még el nem éretett; és mindenütt törekvés az uralkodás felé, mihelyest már nincs ok a panaszra az elnyomatás miatt.**

De tegyük fel, hogy valamennyi nemzeti törekvés csak az egyenjogúság elérését czélozza; és hogy ennek a kivívása után valamennyi nép kielégítve fogja érezni magát: még így is fennmarad ama további kérdés, hogy ez a megelégedés vajjon meddig tarthat? Kétségtelenül csak addig, a míg az egyenlő jogosultság fennáll.

Már pedig a nemzetiségek egyenjoguságával úgy van a dolog, mint általában az egyenlőséggel. Könnyű kimondani az elvet; könnyű ezt törvényben formulázni; könnyű ezt a törvényt az alkotmány alapjának nevezni: de a gyakorlati életben csakhamar előáll a kivitel nehézsége. És valamint, míg erőinek

* I. 188–190. — ** I. 65–66.

szabad hasznát veheti az egyén, a legtökéletesebb törvényes egyenlőséggel sem akadályozható meg, hogy a képességek különfélesége az állások különféleségét ne keletkeztesse; és valamint ennek a ténynek megismerése csakhamar elenyészti azt a megelégedést, a melyet az egyén a törvényes egyenlőség elvéből merít: úgy történik ez a népeknél is; sőt még jóval nagyobb mértékben, miután bármily nagy legyen az egyéneknél az erőkülönbség, ez mégsem hasonlítható össze azzal, a mely nép és nép között mutatkozik, a hol — eltekintve egyes nemzetiségek magasabb képességétől és műveltségétől, a különböző számviszonyok magukban is lehetetlenné teszik a valóságos egyenlőséget.

Valamint tehát ott, a hol az egyéni egyenlőség elvét a megelégedés feltételéül állították fel, s a hol ez oknál fogva ennek valósítását tűzték ki főczéljául később minden törekvésnek, szükségképen az a törekvés keletkezett, hogy ezt az egyenlőséget a szabadság rovására létesítsék: úgy fog — még pedig szükségkép — ez a követelés, ha egész nemzetiségek nevében állíttatik fel, hasonló eredményeket vonni maga után. A nemzetiségek egyenjogúsága, a mely a megelégedést fogja szülni, szintén csak addig állhat fenn, a míg neki a szabadság feláldoztatik. Az t. i., a mi nélkül jelen műveltségünk mellett a megelégedés még csak nem is gondolható.

Sőt föltéve, hogy a nemzeti törekvések végczéljának, az uralkodásnak elérése csakugyan kielégíti a népeket, ámbár a legnagyobb uralmú népek története sem igen mutatja nekünk a megelégedés képét — annyi mégis áll mindenesetre, hogy ebben a megelégedésben legfölebb az a néhány nép részesülhet, a melyek ily uralomra szert tenni, s ezt fenntartani képesek. Ily népek száma pedig viszonylag csekély levén, természetes, hogy abban a megelégedésben, a mely a nemzetiség elvének diadalából keletkezik, csak a kisebbségnek lehet része; s a többiek ugyanakkor annál boldogtalanabbaknak fogják érezni magukat, minél élénkebb volt az a törekvésök, hogy külön nemzetnek ismertessenek el. A szerencse által felkarolt nép pedig abban a pillanatban, a midőn czélját eléri, azaz a melyben az uralkodásra szert tett, talán megelégedést érez; de ez a megelégedés

már nem a nemzetiség elvén alapszik: miután ezt, mihelyt győzött, az állam fogalma szokta felváltani.*

Abban a perczben ugyanis, a melyben valamely nép uralomra vergődött, a történelem által igazolt tapasztalás szerint nemzetisége érdekeit uralma érdekeinek rendeli alá. Az uralom érdekében válik szükségessé, hogy a győző és a legyőzöttek közti éles ellentétek mielőbb kiegyenlíttessenek. Az uralomra vergődött nép ugyanezért fog elkövetni mindent, hogy a nemzetiségi különbség közte és a meghódított nép között megszünjék.

A miből egyébiránt épen nem következik, hogy az uralkodó nép a meghódítottak nemzetiségét a magáéba beolvasztani legyen kénytelen. Sok esetben épen az ellenkező történik. Eldöntő itt csak az a körülmény, vajjon a beolvasztás munkája mely úton történhetik meg legkönnyebben?

Ha az uralomra vergődött nép számra csekély, vagy ha a műveltségnek sokkal alacsonyabb fokán áll: — akkor az ő saját nemzetisége fog lassankint a meghódított népébe vagy egészen, vagy legalább nagyrészben beolvadni. És ez, — minthogy a hódító népeknél csaknem mindig mindakét körülmény előfordul — a legközönségesebb eset. Erre nézve példa csaknem valamennyi nép, a mely a római nyugati birodalom egyes tartományait meghódította; Chinában a mandzsurok, stb.

Ha a hódító nép száma nagy, ha a hódítottak apró népségekre vannak oszolva, vagy ha ezek a győzőhöz képest a műveltségnek igen alacsony fokán állanak: akkor az ellenkező történik; a legyőzött nemzetiségek beleolvadnak a hódító nép nemzetiségébe.

Ha az a két körülmény, a mely meghatározza, vajjon a győző nemzetisége a legyőzöttébe, vagy az amabba olvadjon-e bele? — egymással ellentétben áll; azaz ha a hódítók száma csekély és a meghódított nép műveltségi színvonala alacsonyabb, mint a győzőé, vagy megfordítva: akkor a beolvasztás munkája a győzőnek minden erőlködése daczára sem fog sikerülni.

Azonban itt rendesen nem a szám dönt, hanem a műveltségi állapot. A midőn két nemzetiség érintkezik, a győzelem

* I. 188—190.

csaknem mindig annak a részére hajlik, a melyik magasabbra emelkedett a fejlődés útján.

Hogy erről meggyőződjünk, elegendő a római nemzetiség terjeszkedését megfigyelnünk.

Ama rendelet, a melylyel a római tanácsbelieknek a görögök közt is a latin nyelv használata volt meghagyva, Görögországban sem latinságot nem hozott létre, mint Galliában és Hispaniában, sem pedig a római műveltebb osztályoknak görögösödését meg nem akadályozhatta. A római nemzetiség expansiv ereje megtörni volt kénytelen Görögország magasabb polgárosultságán, jóllehet nem volt nép, a mely más népek beolvasztásához a rómainál jobban értett volna.*

84. § Elérhető-e a nemzeti törekvések végső czélja?

Új fogalmak, a melyek a mult és jelen viszonyaival ellentétben állanak, hamarosan nem válhatnak a nép közkincsévé és egy új szervezet alapjává. Bármennyire erőlködjenek a nemzeti mozgalmak vezérei, bármily hangosan kürtöljék igényeiket a népek nevében, az eszme eddig még nem kapta meg a népet. A nép e zászló alatt is küzdelemre vezethető, de a nélkül, hogy azt az eszmét, a melyért küzd, tisztán felfogná, vagy vezéreinek vágyát egészen csak megérteni is tudná. A nemzeti rokon- és ellenszenv — mind belsőleg, mind külsőleg — egészen más valami a népnél, mint szószólóiknál.

Bensőleg ez érzet a nép lelkében csaknem mindig gyengébb.

Külsőleg a nép azokat a határokat, a melyek rokon- és ellenszenvének a vezérek által kijelöltetnek, néha szűkeknek, de többnyire szerfelett tágasaknak szokta találni. Azokban, a kikkel századok óta együtt élt, pusztán nyelvbeli különbség miatt épúgy nem akar idegeneket látni: valamint azokat, a kik vele azonos nyelven beszélnek, és a kikkel századok óta ellenséges lábon állott, nem fogja rögtön testvéreinek elismerni.

Ennélfogva a nemzetiség eszméje divatos értelmében csak igen nehezen és csak huzamos erőlködések után valósítható

* I. 194—195.

meg. És ha ez valaha meg is történnék, nem valósítható úgy, hogy azok az államintézmények, a melyek a nemzetiségre való tekintet nélkül alakultak és gyakran vele ellentétben állanak, fel ne bomoljanak.

Európa jelen államai eredetöket és kifejlődésüket nem a nemzetiség, hanem a királyság eszméjének köszönik. Abban az országban pedig, a melyről ezt nem mondhatjuk, Svájczban, az állam a nemzetiség elvére való tekintet nélkül keletkezett. Kétségtelen tehát, hogy a nemzetiség elve és egyes néptörzseknek ezen alapuló jogosultsága nem léphet a történeti jog és az egyéni jogosultság helyébe a nélkül, hogy egyszersmind valamennyi állam kölcsönös viszonyai és minden egyes polgárnak az államhoz való viszonya — tökéletes átváltozást ne szenvedjenek: vagyis a nélkül, hogy valamennyi létező állam fel ne bomoljék. S épen mert a nemzetiség elvének ezek a következményei olyan világosak, hogy azokat be nem látni csaknem lehetetlen: ennek kell tulajdonítanunk, hogy ezt az elvet jelszóul mindazok használják, a kik a fennálló rendnek felforgatását tűzték ki czélul.

A kor uralkodó eszméje és a létező államformák egymással ellentétben sokáig nem maradhatnak. Egyiknek engedni kell. Az eszmének, hogy uralkodó maradjon, megfelelő formára van szüksége. S ezért a forradalmi felekezetek — bármily irányú lett légyen a forradalom — nem egykönnyen tehettek volna szert oly elvre, a mely ha új államok alkotására nem is, de a fennállónak megrontására alkalmasabb volna, mint a nemzetiség elve.

Hogy a fennálló rend alapjában megrendíthető legyen, a a népet oly eszméért kellett lelkesíteni, a mely az állam alapjainak megrendítése nélkül nem valósítható. A nemzetiség érzelme, a mely félig a multnak emlékein, félig határozatlan reményeken alapszik, igen alkalmas arra, hogy az emberi kedélyt hatalmasan megragadja. S csak ennek felébresztése álta sikerülhetett, hogy oly népek öntudatlanul dolgoztak ilyen felforgatáson, a melyeknél azok is, a kik a viszonyok átalakítását czélszerűnek találták, az erőszakos felforgatás gondolatától visszadöbbentek volna.

Bármily különböző volt az irány, a melyben a nemzetiség elvét alkalmazták, ez mégis mindenütt a fennálló politikai szervezet felbomlására czélzott.

Német- és Olaszországban, a hol ez elv nevében eddig külön állt országoknak egy állammá való egyesítését követelték;

és az osztrák-birodalomban, a hol külön mindenik faj külön-állását sürgette: — a mozgalom eredménye, a mennyiben czélját elérte, a létező államnak a felbomlása volt.

És gondoljunk az egyes államok ethnographiai viszonyaira, és mindjárt be fogjuk látni, hogy jelenleg egy olyan állam sincs Európában, a mely mostani határait megtarthatná, ha ezek a nyelv szempontjából volnának megállapítandók.

A németség egységének eszméje nemcsak Dánia, hanem Ausztria, Franczia- és Oroszország határait is megtámadja.

Valamennyi olasznak egyesülése Anglia, Ausztria, sőt Korsikában Francziaország területét is megtámadja.

Míg másrészről Francziaország hasonló követeléssel léphetne fel Belgium egyik felének irányában; és ehelyett birodalmának némi részét Spanyolországnak volna kénytelen átengedni.

Törökországról nem is szólva, valamint Svájczról sem, a melyek ez elv következetes alkalmazásával megszünnének.

Figyelembe kell itt még vennünk, hogy ily roppant és nagy terjedelmű politikai forradalom egyszersmind a legnagyobb társadalmi bomláshoz vezet. Hogy az állami viszonyok összege csak az egyének viszonyaival együtt alakulhat át. Hogyha a történeti jog tisztelete a nemzetiségi egyenjoguság elvének következetes alkalmazása által a népek kebelében megsemmisíttetett, egyáltalában nincs ok arra, miért ne lehessen azt valamennyi egyénnek viszonyaira nézve is megszüntetni. Hogy a nemzetiségnek az a tarka vegyülete, a melyet Európában találunk, és az államokba beczövekelt számtalan külön rész nagyobb államok keletkezését hosszú időre lehetetlenné tenné.*

És ezen az alapon bátran kimondhatjuk, hogy a míg Európának északkeleti részében egy óriás-hatalom állván fenn,

* I 101–104.

a létező államok pillanatnyi felbomlása is a legnagyobb veszedelemmel járna, mindaddig — habár lehetséges volna is ez eszme megvalósítása, az mégsem kivánatos a szabadság és a műveltség érdekében.*

85. §. A nemzeti követelések teljesítésének módja.

A nemzeti egyéniség követelései és az egyes polgár követelései az állam irányában — egészen azonosak. A nép is, mint az egyén, szabadságot igényel: hogy t. i. saját erőit és mindazt, a mi körüle van, önválasztotta czéljai elérésére önállóan felhasználhassa.

A szabadság és uralkodás utáni törekvés — az utóbbi nem lévén egyéb a legnagyobb mértékű szabadságra való törekvésnél — sokkal közelebb áll egymáshoz, hogysem a nemzeti egyéniség szabadságtörekvése épúgy, mint az egyesek hasonló törekedése, uralomvágyra ne vezetne. Uralomvágyra, melynek még a korlátai is ugyanazok: és pedig mások hasonló törekvése és azok a fogalmak, a melyekkel az egyes nép a történeti jogért való lelkesedésében, jogosultsága köréről és igényei valósíthatása felől bír.

Miután pedig a nép fogalmai a valósítás tekintetében különböző viszonyoktól függhetnek; miután továbbá ama nemzetiségek közül, a melyek jelenleg elismertetésért küzdenek, sok csupán a történet műve s követeléseik csak a multon alapszanak, míg mások szellemi és számszerinti fontosságukra hivatkoznak: a nemzeti törekvés egyes esetekben a nemzetiségi törekvés elleni küzdésre vezet. De valamint a nemzetiség öntudata a népnél külön egyénisége öntudatán alapszik: úgy a nemzeti jogosultsági igény nem egyéb az egyes népek amaz igényénél, hogy egyéniségüket elismerjék.

A nemzetiség külön jogosultsági igénye azonban az állam mostani szervezete mellett nem elégíthető ki.

* I. 122.

Ha az a korlátlan hatalom, a melylyel az államnak a hatáskörében bírnia kell, mindenre kiterjeszkedik, s az egyéni szabadságot csupán az államhatalomban való részesedés alkotja: oly államokban, a hol több nemzetiség van egyesítve, legfölebb csak az egyiknek az igényeit lehet kielégíteni. Minél szabadabb valamely állam, abban az értelemben, a mint a szabadságot jelenleg értik, azaz minél több befolyással bír a többség az államhatalom eljárására: annál kiméletlenebbül sértik valamennyi nemzetiség igényét — azon kivül, a mely mint többség az államon uralkodik; és annál veszedelmesebb a nemzetiség elve az államra nézve. Mert a dolog természete hozza magával, hogy ebben az esetben mindazok a nemzetiségek, a melyek egy nép korlátlan uralmától sértve érzik magukat, szövetkeznek az állam ellen.

De ha meggondoljuk, hogy a nemzetiségi határ sehol sem felel meg az állam határának; hogy igen kevés kivétellel alig található egyetlen nemzetiség, a mely csupán egy államra szorítkozik; sőt hogy Európának a különböző nemzetiségek szerinti felosztása nemcsak azért lehetetlen, mert a különböző nyelvek tarka vegyülete mellett egyetlen államot sem lehetne jól kikerekíteni, hanem azért sem, mert a nemzeti egyéniség öntudata részben a mult emlékein, részben a nyelvi különbségen is alapszik, — és e kétnemű igény is egymással gyakran ellenkezik és így az államoknak sem a nyelvek, sem a történeti jog szerinti felosztása nem lenne teljesen kielégítő: önként következik, hogy a ki csak abból a nézetből indul ki, miként a nagy államok csak oly formában lehetségesek, a mint most van az állam rendezve, annak szükségkép a nemzeti öntudat megsemmisítésére kell törekednie minden erejével. Minél inkább támogatja az egyes nemzetiségek igényeit a számszerinti arány, képzettségük és a történelmi alap: annál nagyobb erélylyel kell azok ellen fellépni, mert annál veszedelmesebbek az államra nézve. Ha az egyén minden jogát az államra ruházta hogy attól többet nyerjen vissza, mint a mennyit átadott, t. i. az uralkodásban való részvételt: szó sem lehet olyas jogok létezéséről, a melyekre valaki nem mint polgár, hanem mint valamely nemzetiség tagja tart igényt. Az összes nemzetiségek egyenjogúságának eszméje, és általában bármely nemzetiség külön jogosultságának eszméje,

ellenkezik a teljesen demokrata állam fogalmával. Annyira, hogy a demokrata államforma valósítása csak annyiban lehetséges, a mennyiben megsemmisíthető a nemzetiségi eszme befolyása.

Innen azonban még egyéb is következik.

Épen annak az ellentétnek, a mely a nemzetiség elve nevében támasztott igények és az állam jelen intézményei közt fennáll, kell bennünket arra a meggyőződésre vinnie, hogy abban az esetben, ha a nemzetiség elve korunkban csakugyan nagyobb hatást gyakorol az emberek kedélyére, hogysem a kormányok akarata vagy a törvényhozó gyülekezet határozatai által meg lehetne semmisíteni: épen a nemzetiség elve melletti általános lelkesedés fog az állam amaz intézményeinek megváltoztatására vezetni, a melyek az egyes nemzetiségek igényeivel ellentétben állnak.

És miben állhat ez a változás?

Tudjuk, hogy az államnak, ha feladatának meg akar felelni, a legnagyobb egységre van szüksége. (Lásd p. 116.) Az is bizonyos, hogy a meddig az állam hatóságának a közérdekben ki kell terjednie, a legnagyobb központosítására van szükség. (Lásd p. 135.) Ebből következik, hogy a meddig az állam hatalma terjed, nem lehet szó az egyes nemzetiségek külön jogosultságáról. Hogy tehát ha ki kell elégíteni a nemzeti öntudatot, a mely korunkban olyan hatalmasan felébredt, korlátoznunk kell az államhatalom mostani hatáskörét; és tért kell adnunk az egyes nemzetiségeknek, a melyen igényeiket az állam veszedelme nélkül kielégíthessék.

Erre pedig csak az önkormányzás elvének alkalmazásában találjuk meg az eszközt.

A nyugat-európai államok közül egy sem köszönheti jelen nagyságát egyetlen nép lassankinti szaporodásának. Mindenik több államközösség egyesüléséből keletkezett; s az egyes részek közül mindenik fenntartotta sajátsága öntudatát, külön egyénisége érzelmét; és állandóan törekedett azt elismertetni. Ez az öntudat a történeti fejlődés eredménye. S a nemzeti jogosultságra törekvés ebben a körben nem egyéb, mint a történeti jog melletti küzdés.

De azok az egyes részek is, a melyekből valamennyi nagyobb állam keletkezett, igen sok esetben csak kisebb testületek csoportozatai voltak; a melyek midőn egy nagyobb egészhez csatlakoztak, még nem birták assimilálni a keblökben lévő különbségeket. És a mint a tartományban az állammal szemközt fennmaradt az egyéniség öntudata: több helyen az egyes községekben is fennmaradt ugyanez az öntudat a tartomány ellenében. Azzal a különbséggel, hogy ez öntudat itt ritkábban alapszik történeti emlékezéseken, hanem a különböző népiség tényén, mint a melynek bizonyságául kell vennünk a nyelvbeli különbséget.

Mindkétnemű igények kielégítése végett szükséges, hogy az egyes *tartományoknak adott föltételes önállósággal* tért nyissunk azoknak az igényeknek, *a melyek a történeti jogon alapulnak*; *és a községeknek bizonyos körön belül nyujtott önállósággal* azoknak az igényeknek engedjünk tért, hogy maguknak érvényt szerezzenek, *a melyek a nyelvkülönbségből származnak*.

Az egyes községeknek adott ama jog által, hogy nyelvkülönbségüket fenntarthatják, eltávoztatjuk azt a veszedelmet, a mely az államot akkor fenyegeti, ha kizárólag a történeti jogra van tekintettel. És ha a történeti jognak befolyást szerzünk a tartományban, akkor megelőzzük azt a veszedelmet, a mely abból származnék, hogy csupán a nyelvkülönbséget tartjuk szemünk előtt. Tehát a mely mértékben követjük az önkormányzás elvét, annál kevésbbé kell veszélyesnek lennie a nemzetiség elvének az államra nézve.

Minthogy az önkormányzás elve nem egyéb az egyéni szabadság elvének erkölcsi egyéniségekre való alkalmazásánál: az egyes nemzetiségek igényeinek is csak ez elv alkalmazása által lehet megfelelni. S a különböző nemzetiségek létele az államban csak abban a mértékben veszedelmes az állam fennállására nézve, a mennyiben eltérnek ettől az elvtől.

A mint a különböző nemzetiségek igényei mindenütt csak akkor lépnek fel ellenségesen az állam ellen, ha az államhatalom körét végtelenül kijebb terjesztik, és mindenik nemzetiségtől elvonják azt a tért, a melyen azelőtt magának elismerést szerezhetett: úgy Amerika és Svájcz állása az újabb korban a

legvilágosabban bizonyítja, hogy mily hatással bír az önkormányzás elvének alkalmazása a nemzetiségi eszme szempontjából. A nemzetiség elve mel'etti általános izgatottság közepette ezek az országok nyugodtan voltak; csupán azért, mert annak az áradatnak, a melynek különben rendkivül pusztító hatása szokott lenni, elég tért adtak, hogy kiterjeszkedhessék, és nem igyekeztek egy mederbe vezetni az ellenkező irányt követő vizeket.

Az előadottakból levonhatjuk azt a végkövetkeztetést, hogy a nemzetiség nevében az állam irányában jelenleg támasztott igények kielégítése egyedül amaz eszköz alkalmazása által lehetséges, a melyhez, korunk nemzetiségi törekvéseit mellőzve is, folyamodnunk kellene. A mint korunknak minden egyéb erkölcsi szükségén, úgy ezen is csupán az államhatalom korlátozása által lehet segíteni. És épen ebben rejlik egész jövőnkre nézve a nemzetiség elvének nagy fontossága.*

86. §. Az 1848. évi nemzeti küzdelmek eredménye.

A nemzetiségi jogosultság mellett való küzdésnek az az előnye az egyéni jogosultság melletti küzdés fölött, hogy nemzetiségi küzdelmeknél az egyesek csupán eszméért küzdenek, nem anyagi érdekért. A kik ebben a harczban egymással szemközt állnak, sokkal erősebbek, hogysem a ki egyszer az ellenfél erejével megmérkőzött, teljes győzelem reményével kecsegtethetné magát; és minél tovább tart és minél hevesebben foly a küzdés, annál inkább érezni kell a kiengesztelés szükségét.

Minél nagyobb lelkesedéssel fogott fegyvert annyi nép, nemzetiségi jogáért, 1848-ban; minél makacsabb volt a harcz; minél többet koczkáztatott mindenikök igényei megvalósításáért: annál inkább csökkent gyűlölségük; annál inkább megerősödött mindenikökben az a meggyőződés, hogy igényei csak abban a körben válósíthatók, a melyben az mások hasonló igényeinek sérelme nélkül történhetik. Bármily sajnosaknak látszanak is ez idők eseményei, egy eredményük mindenesetre volt: t. i. az a

* III. 186—190.

meggyőződés, hogy Nyugat-Európa népei közt egy sincs, a mely nemzetiségeért lelkesülni nem tudna; egy sincs, a mely a másik uralmát nyugodtan tűrné; s a melyet büntetlenül el lehetne nyomni.

Az 1848. évi nemzetiségi harczok eredménye az a meggyőződés, hogy a béke kezességét a jövőre nézve csak valamennyi nép egyenjogúságában kell keresnünk. És ez az elv egy időre alkalmul szolgálhat ugyan az állások tényleges egyenlősége miatti harczra, — a mint az egyéni egyenjogúság elvénél tapasztaljuk — a végeredménynek azonban szükségkép annak kell lenni, hogy valamennyi nemzetiség törekszik fölemelkedni és a humanitás érzése diadalt ül a népek között. És csak akkor fog az egész emberiség óriás lépésekkel haladni előre, ha minden nép minden erejével a legfőbb czélra törekszik; ha minden nemzetiség épúgy becsülni tanulja mások jogait, a mint az egyén már most sem meri másoknak bizonyos jogait megtagadni.

Ha Európa egyes államainak viszonyait ethnographiai tekintetben vizsgáljuk, tisztán áll előttünk, hogy azok a mozgalmak, a melyekre az újabb korban a nemzeti öntudat felébredése adott alkalmat, befolyással vannak a különböző államok közti viszonyokra. Jövőben ez a befolyás is jótékonynak fog mutatkozni.

A szeretet bizonyos nemzetiség iránt, mint a honszeretet, oly érzelem, a mely nemcsak valamely ország vagy nép iránti ragaszkodáson, hanem részben azon az ellentéten alapszik, a melyben valamely ország vagy nép mások irányában áll. Sőt a nemzetiség érzése, valamint a honszeretet, csak akkor válik valódi szenvedélylyé, ha épen negativ oldala — az idegen irányában való ellentét — lép előtérbe. Miután pedig a nemzeti öntudat felébredését nagyobbrészt visszahatás eredményének kell tekintenünk, könnyen megérthetjük, hogy korunkban a nemzetiségi elvnek épen a negativ tartalma játszott főszerepet. Hogy tehát a nemzetiség elve mellett való mozgalomnak, az egyes államok fennállására annál veszedelmesebbnek kell lennie, minél vegyesebb volt a népessége, s minél inkább a gyűlölség jellegét öltötte fel a sértett nemzetiség érzelme.

Ha az egyes nemzetiségek ellen azelőtt és részben most is követett eljárást olyasnak kell tekintenünk, a mit az egység fenntartásának szüksége parancsol: akkor nagyobb szerencsétlenség nem érhet valamely államot, mint ha különböző nemzetiségek vannak benne. Mivel a sértések szükségkép kifejlesztik a gyűlölség csiráit, a melyek minden erős kedélyben megvannak: és erős állam nem lehet az, a melyben az egyes részek ellenségesen állanak egymással szemközt.

Szintoly ártalmas hatással kellene lennie a nemzetiség elvének az emberiség fejlődésére, ha az egyes államok és egyes nemzetiségek határai ugyanazok volnának. Hogy az állam erősebb lenne, ha csupán egy népiségből állana és azt egészen magában foglalná, az kétséget nem szenved. De szintoly bizonyos, hogy az ily viszonyok az egyes államokat még inkább elidegenítenék egymástól. Hogy az ily viszonyok kölcsönös zárkózottságra és — mivel a mik közel állanak és mégis idegenek, ellenséges állást vesznek egymás irányában — okvetlenül harczra, soha nem szűnő harczra vezetnének. Minél erősebb volna minden egyes állam a többiek ellenében, annál kevesebb érintkezési pont lenne közöttük; tehát annál csekélyebb lenne a haladás; — és az egyetemlegesség érzése, a melynek valósítása a keresztény polgárosodás legfőbb czélja, s a melynek már eddig is oly sokat köszönhetünk, annyival inkább az utópiák körébe vonulna vissza.

Ámde ha az egyes államok ethnographiai viszonyait vizsgáljuk, be kell látnunk, hogy a nemzetiség elvének befolyása a jelen viszonyok közt épen ellenkező eredményre is vezetne.

Csalóka ábránd volt mindazoknak, a kik 1848-ban és utóbb a nemzetiség elve mellett küzdöttek, mind pedig azoknak, a kik az ellen léptek sorompóba, az a reménysége, hogy a nemzetiség elve mellett való lelkesedés a jelen államok valóságos feldarabolásához, vagy Európa ethnographiai viszonyain alapuló újabb osztályozásaihoz fognak vezetni. Mert az érzelmek nagy hatással vannak ugyan a tényekre, de nem képesek megsemmisíteni a tényeket; nem képesek hirtelen egyberontani hosszas idő eredményeit.

Németország példája az újabb korban legjobban mutatja, mit várhatunk a nemzetiség elvétől ebben a tekintetben.

Mindama népek közt, a melyek külön állami életet élnek, egy sincs, a melynél az egység annyi elemét megtalálhatnók, mint a németnél. A római császárság megszüntetésétől a „Bundestag“ felállításáig csak igen rövid ideig voltak egészen széttszaggatva azok a kötelékek, a melyek a német népet egy egészszé fűzték egybe. És habár ez az összeköttetés igen laza is volt, mégis sokat tett a közös érzelem fenntartására. Minden kiejtési különbségek daczára még a népnyelv is érthető — kevés kivétellel — Németország minden részében. A közös irodalom egybefűzi mindnyájokat. És mind a mellett 1848-ban, a midőn útjukban semmi anyagi akadály nem állott, nemcsak Németország állami egységét nem valósították meg, hanem Porosz-, Osztrák- és Bajorország képviselőinek fellépéséből és Németország egyes részeinek nyilatkozataiból itélve, komolyan nem is törekedtek arra. Abban a véleményben voltak, hogy Németországnak egygyé kell lennie, de a nélkül, hogy azáltal széttépnék azokat a kötelékeket, a melyek által az egyén szűkebbkörű hazájához érzi magát fűzve. A nélkül, hogy megsemmisítenék a német nép körében történetileg kifejlődött államokat. Azaz szorosabb egyesülést óhajtottak a fennálló külön államok megsemmisítése nélkül.

Logikátlannak mondhatjuk ezt a véleményt és vágyat. De hogy a nemzetiség elvének hatása Németországban, — ha nem azokból a frázisokból akarjuk megítélni, a melyeket róla mondottak és írtak, hanem tényekből — valóban erre szorítkozott: szintoly bizonyos, mint az, hogy a nemzetiség elve más államok kölcsönös viszonyaira is hasonló hatást fog gyakorolni.

Épen mert Európában kevés olyan nemzetiség van, a mely csupán egy államhoz tartoznék; miután minden nagy állam több nemzetiségből áll; és a ki földrészünk ethnographiai viszonyait ismeri, kénytelen elismerni, hogy a nemzetiségek szerinti államfelosztást nem lehet elképzelni új népvándorlás nélkül: a nemzetiség elvének jótékony befolyással kell lennie a különböző államok közötti békés viszonyokra.

Ugyanannak a népnek államilag különválasztott részeiben minél inkább felébred a közös nemzetiség öntudata; minél inkább egy törzs ágainak érzik magukat, a mely egy tőről sarjadva, ha egy állam határain túl is terjeszkedik koronájával, minden virágát és gyümölcsét csak az egésznek díszére hozza: annál inkább közeledniök kell az államoknak is egymáshoz. És minél inkább tesvérekül tekintik valamely állam lakói a szomszéd állam népességének egy részét: annál inkább kell a békés együttélés szükségét érezni és azt a szükséget, hogy összeütközések esetén a vitát fegyver nélkül igazítsák el.

A nemzetiség elvének ez a befolyása kétségkívül nem lehet mindenütt ugyanaz. Oly államokban, a melyekben a népességnek csak kis része rokon a szomszéd államéval, e hatás is csak kis mértékben nyilatkozhatik meg. Azok a biztosítékok, a melyeket a nemzetiség érzése a béke fenntartására nézve például Német- és Francziaország közt nyujt, nem hasonlíthatók azokhoz, a melyeket ugyanez az érzelem nyujt a németség egyes államai közt létező békés állapotok fennmaradására. És a nemzeti egység öntudata a háborút sem teheti lehetetlenné a különböző államok közt. Hiszen ugyanannak az anyának a gyermekei is czivódnak, ha érdekeik összeütköznek és a békés kiegyenlítés nem lehetséges. De hogy a nemzetiség elvének, habár különböző mértékben, mindenütt hasonló eredményekre kell vezetnie, az mégis igaz marad. Sőt annyira igaz, hogyha polgárosodásunk legfőbb feladata a különböző államok közt a békés viszonyok megalapítása; és ha ez az emberi nem jólétének feltételéül tekintendő: ebben a részben sokkal több várható a nemzetiség elvének természetes befolyásától, mint amaz igen tiszteletreméltó férfiak törekvéseitől, a kik magánegyesületek hatásától várják a világbéke megalapítását.

Ha a keresztény testvériség elve valaha létesíthető a földön: az első lépés erre, hogy az egyes államok közt oly kötelékek legyenek, a melyeket az érdekek összeütközése ne szaggathasson szét. És a közös nemzetiség öntudata az a meggyőződés, hogy a szomszéd állam polgárainak egy részében testvérekre kell ismerni valóban olyas kötelék, a melyet nem a diplomatia

kezei fűznek mesterségesen, de a mely nem is téphető szét mindenkor a diplomatia hibája által.

Az emberiséget sohasem hatotta meg általában oly eszme, a mely lényeges és elvégre üdvös befolyással nem lett volna kifejlődésének folyamára. Gyakran kivihetetlennek, sőt a társadalom fennállására veszedelmesnek is látszik valamelyik eszme. Ellene az emberi ész száz meg száz okot sorakoztat. Ez az eredmény mégis azt mutatja, hogy üdvös hatással volt az egyetemes fejlődésre. Igy történt a kereszténységgel, a keresztes háborúkkal, a reformatióval. És így fog történni a nemzetiség eszméjével is.

Természetünkben rejlik, hogy az önzést sohasem nehezebb leküzdeni, mint ha nemes indokok szolgálnak mentségére. A jobb ember is bajosabban látja be mások igényeinek igazságát, ha azok a családja jólétével, hazája nagyságával, mint ha csupán személyes érdekeivel ellenkeznek. És alkalmasint igen kevesen vannak, a kik a nemzetiség dolgában egészen elfogulatlanul gondolkodnának, és még kevesebben, a kik úgy cselekednének. Mindenki nagynak, hatalmasnak szeretné látni azt a népet, a melyhez tartozik; mindenki elsőnek óhajtja más népek között, uralkodónak a többiek fölött. Ezek a vágyak éppoly természetesek, mint azok a szándékok, a melyekkel a tehetségesebb egyéniségek az életbe lépnek. Tapasztalásokra, és pedig némelyeknek sok tapasztalásra van szükségük, míg az ifjúság ábrándjairól lemondanak, és abban a helyzetben, a melyet mások ezernyi hasonló igénye ellen ki tudnak vívni, elégedettnek érezhetik magukat. A tények hatalma végre is mindig a lehetőségek határai közé szorítja törekvéseinket. Ugyanez történik egész népek törekvéseire, vagyis helyesebben mondva, az egyének ama törekvéseire nézve is, a melyek egyes nemzetiségnek nagyságát és hatalmát tűzték ki czélul. És az 1848. év eseményeinek világtörténeti fontosságát egyrészt abban kell keresnünk, hogy a nézetek kiigazítására sokat tett ebben a tekintetben.

A mint az akkori tapasztalatok a legelfogultabbakat is meggyőzhették arról, hogy a nép erkölcseinek és érzelmeinek nagyobb a hatalma, mint a politikai elméleteké: úgy annak a hatásnak is, a melyet a nemzetiség elve mellett való lelkesedés

akkor minden viszonyunkra gyakorolt, szükségkép ama határok elismerésére kell vezetni, a melyeken belül sohasem lehet megsérteni ezt az elvet veszedelem nélkül; és a melyeken túl nem lehet azt megvalósítani. Mivel a nemzetiségi mozgalom annyi állam lételét veszélyezteti; és mivel az sehol sem vezetett a kivánt eredményre: az állam vezetőinek rá kellett jönniök arra a gondolatra, hogy a nemzetiség elvében van egy momentum, a melyet veszély nélkül nem lehet szem elől téveszteni; míg ez érzelem általános volta minden népet meggyőzhetett arról, hogy igényeiket bizonyos korlátokon belül valósíthatják meg.

A nemzetiség elve, mivel azt az egyéni szabadság eszméje szükséges eredményének kell tekintenünk, lényeges eleme polgárosodásunknak. És sokkal szorosabb összeköttetésben áll az emberek legnemesebb érzelmeivel, hogysem ama kisérletek meghiusulta után is, a melyek ez elv valósítására voltak intézve, azt kellene föltennünk, hogy a jövőre nézve minden befolyását elvesztette. De valószinű, hogy a 48-as évek tapasztalatai megtermik gyümölcsüket.

A nemzetiség elve melletti harcz, abban az értelemben, a mint vették, sokkal többe került minden népnek, hogysem attól kellene tartanunk, miszerint újra kezdik. És mihelyt a nemzetiség eszméje — a helyett, hogy harczra ingerelne, a melyben véggyőzelem nem remélhető — azzá lesz, a minek, valamennyi néppel közös lévén, mindenütt be kell folynia a haladás irányának meghatározására: azonnal mindenki be fogja látni azt a jótékony befolyást is, a melyet ez elv az államok szervezésére, az egyes államokban fennálló jogviszonyok és a közbéke megszilárdítására szükségkép gyakorol.*

* III. 199—205.

III. A FORRADALOMRÓL.

87. §. Nyugalom és forradalom.

A legtöbb embernek, hogy magát jól érezhesse, nyugalomra van szüksége mindenekelőtt. Valamint a föld ott is, a hol hajdanta vulkánok dühöngtek, miután az erőszakos bomlás elmult, kizöldül és virágokat hajt: úgy az emberi társaságban is az egyénnek tevékenysége kertté képes átalakítani a sivatagot; és az ember ferde, egyenetlen helyen kényelmes házat építhet magának, csak tevékenysége ne zavartassék és arról lehessen meggyőződve, hogy az alap, a melyen lakása nyugszik, nem fog ingadozni. Nagy felforgatások korszakai tömérdek szerencsétlenséget hoznak ezer meg ezer egyesre; és ha a kivívott szabadság első pillanatában gyakran csak panaszokat hallani; ha a nép, miután bilincseit széttörte, abba a korszakba kivánkozik vissza, a midőn még lánczokat viselt: ennek okát távolról sem abban kell keresnünk, mintha az ember szolgaságra volna teremtve; hanem abban, hogy miután csak hasznos munkásság által érezhetjük magunkat boldognak, nem nélkülözhetjük a hasznos munkásságnak alapfeltételét, a nyugalmat sem. Az a kor, a melyben minden fennálló összeroskadt vagy legalább megrendült, sok nagyot alkothat ugyan, de mégsem annyit, a mennyi ama számtalan apró remény és élvezet pótlására szükséges volna, a melyeket az egyén ily alkalommal vesztett.

A nyugalom áldásos volta kétségtelen. A történelem tanítása szerint azonban a hosszadalmas béke sincsen veszedelem nélkül. A népek, mint a vizek, megrothadnak, ha nincs, a mi néha megmozgassa. Az emberiségnek épúgy, mint a természetnek, viharokra is van szüksége. És époly esztelenség mód nélkül panaszkodni a hátramaradt részletes pusztítások, a mint nyári vihar után a letört ágak és megtépett virágok miatt: hisz a vihar által a levegő megtisztult, a föld termékenyült; s a feldöntött odvas fáért, az összetépett virágokért kárpótlásul ezer fa, millió virág és fűszál magvai szóródtak szét a földön. — Az egyén, a kinek házába a villám lecsapott, vagy a ki a fa

alatt, a melyet a fergeteg kitört, árnyékot talált, panaszra fakadhat az események miatt; hisz az arasznyi élet nem nyujt elegendő tért a reménynek, hogy veszteségét kipótolhassa: de a ki szellemi szemeit a távol mult vizsgálásában megedzette s így a jövendőbe is távolabb lát, az ily pusztításokban csak egy új, szebb fejlődés zálogát fogja találni; és örömtől dagad a keble, mint a hajósé, a kit viharok zúgnak körül, de a ki meg van győződve arról, hogy hajója nem veszhet el.*

88. §. Politikai és társadalmi forradalom.

Az államhatalomért folytatott vita olyan régi, mint maga e hatalom. Az állam alapításával megkezdődtek az állam felforgatását czélzó kisérletek is. De bármily gyakran és bármily dühvel támadták is meg az államhatalmat eddig, ez oly elvek vagy emberek nevében történt mindig, a kik az uralkodók helyébe akartak lépni. Szándék volt másokat megbízni a polgári társadalom vezérlésével; szándék volt megváltoztatni azt az irányt, a melyben a társadalom addig haladt: — de a társadalmat felbontani nem akarta senki. Mindenik párt a rend biztosítékait nyujtotta vagy igyekezett legalább nyujtani a társadalomnak, a melyek nélkül az fenn nem állhat.

Nem is volt a római birodalom bukása óta olyan időszak, a melyben a bomlás közepette nem találunk valamit, a mi elég szilárd arra, hogy a többi lerombolt rész ujjáépítésénél támaszul szolgálhasson. A középkor legnagyobb zavarai között emelkedett az egyház, a melynek oltalma alatt a veszélyeztetett emberiség menedéket találhatott. A rablás alapján fejlődött ki a birtok szociális fogalma, a mely az újabb társadalom sarkkövéül volt szolgálandó s a mely ennek mindjárt kezdetben erősséget nyujtott. És midőn a XVI. században példátlan zavar harapódzott el az egyházban, akkor már szilárdan állott az országos hatalom, a mely nem engedte, hogy a korlátlan vizsgálódási szabadság széttépje azokat a kötelékeket, a melyek az embereket társadalomba fűzték és a mely azt eredményezte,

* I. 1—2.

hogy a kereszténység, habár megosztva, új községekbe forrjon össze, és később — mint például Angliában a XVII. század tusái között, Németországban a harminczéves háború után — a polgári társadalomnak ismét támasztéka legyen.

Mindez, a miben a rend és a műveltség barátja a legzavarosabb korszakban is vigasztalást lelhet, nincs meg napjainkban.

Most nem a polgári társadalom bizonyos formáját, nem bizonyos emberek vagy elvek kormányát, hanem magát a polgári társadalom fennállását, a jogot, hogy bármily kormány létezhessék, támadják meg. Az a korszak, a melyben azt hirdetik, hogy a társaság, természeténél fogva kormányozhatatlan; és hogy az, a ki a társaságot kormányozni merészelné, bitorló és zsarnok; — az a kor, a melyben azt állítják, hogy a népek nagykorúságával meg kell szűnnie minden kormánynak, és a melyben az, a ki ilyeneket mond, egy sereg bámulója által az igazság apostolának és mindenki által jeles és veszedelmes embernek tartatik: — az ily korszak túllépte azokat a korlátokat, a melyek közt a legnagyobb forradalmak többnyire tartózkodtak.

A politikai forradalom ma már elégtelen: társadalmira van szükség. A család, a birtok, minden megtámadtatik, a mi az emberi társadalmat eddig összetartotta, vagy a mi a jövendőben új alakulás csirája lehetne. Az emberiséget újjá kell teremteni; nem elégséges a chaoshoz visszatérnünk, hanem parányokra kell felosztanunk mindent! Már közel az idő, a szilárd köztársasági nézetek senkit sem fognak a reactionárius névtől megóvni; s a ki a tömegnek tetszeni óhajt, kénytelen lesz a család iránti szeretetet a testvériségen elkövetett árulásnak, — a birtokot lopásnak nyilvánítani.*

Azok között, a kik összes viszonyainkat teljesen át akarják alakítani, egy idő óta vita támadt a fölött: vajjon a politikai forradalomnak kell-e megelőznie a társadalmit, avagy ennek amazt?

Ez a kérdés azonban felesleges.

* I. 3—5.

Épúgy lehetetlen, miszerint egy tökéletes politikai forradalom, a minőt terveznek, végbemenjen anélkül, hogy azt a társadalmi viszonyoknak megfelelő átalakulás megelőzte volna, a mint nem képzelhetjük az összes társadalmi viszonyok teljes átváltoztatását a nélkül, hogy a politikai rend, a mely annak alapjául és biztosítékául szolgált, meg ne változzék. A mikor Richelieu és XIV. Lajos Francziaországban megtörték a nemesség hatalmát, s az iparnak és kereskedelemnek nyujtott kedvezmények által a különböző osztályok társadalmi állását megváltoztatták: szintúgy előmozdították Francziaország politikai forradalmát, mint a hogy megváltoztatták idő folytán Francziaország társadalmi rendjét azok az elvek, a melyek, mint a forradalom eredményei, hosszú harczok után, alapul szolgáltak a franczia chartának.

A politikai és társadalmi forradalom közt hasonló a viszony, mint valamely ország alkotmányos és polgári törvényei között. Lehetetlen, hogy a kettő közül csupán az egyik rész alakíttassék át. Bárhol kezdjék az átalakítás munkáját, az eredmény mindig ugyanaz lesz.*

89. §. A társadalmi osztályok szerepe a forradalomban.

Az ó-kor története, kivált Rómáé, igen sajátságos módon tárgyaltatott Francziaországban. Valamint XIV. Lajos korában az örök városra ruházták mindazokat a tulajdonságokat, a melyekkel a versaillesi udvar bírni látszott: úgy a forradalom is szivesen kereste saját tetteinek az igazolását az ó-korban, magára alkalmazva mindent, a mi a plebejusok érdekében vagy a plebejusok által történt. A görög és római nevek és czélzások nagy száma, a melyekkel a forradalom folyama alatt találkozunk, legjobb bizonyságai ennek. Sőt akadt író, a ki a kommunizmus veszedelmeit avval az analogiával akarja magyarázni, a mely a gracchusi agrár-törvények és a kommunizmus között látszik. A ki azonban Róma történetével nemcsak felületesen ismerkedik meg, az a Gracchusokat és a Brutusokat nem szá-

* I. 363.

míthatja a sansculottok közé. A római polgárjognak korlátlan kiterjesztése épen a császárok idejében, — a kiknek legfőbb törekvésük bizonyosan a forradalom elkerülésére volt irányozva, — Julius Caesar egész eljárása, és az a körülmény, hogy az Augustusok a szenatus befolyásának megsemmisítésén dolgoztak, világosan mutatják, hogy a hatalom akkor a fennállónak megtámadását máshonnan várta, nem a nép alsó rétegeitől.

A középkorban, a mikor csak a társadalom magasabb osztályai voltak felfegyverkezve, akkor a birtoktalanok alig állottak közvetlen érintkezésben az állammal, és a királyi hatalomban, a mely akkor egymaga képviselte az államot, egyedüli oltalmukat látták: ily korban nagyobb mozgalom nem indulhatott ki az alsóbb osztályoktól, s a nép, a mennyiben forradalmakban résztvett, csak akaratnélküli eszköznek tekinthető. Ez oknál fogva a királyság az egész középkorban mindig kedvezett az alsóbb osztályoknak; és az első commune (az első nemnemes község) alakításától kezdve II. József idejéig mindig azon volt, hogy ezeknek segedelmével a társadalom magasabb osztályainak hatalmát döntse meg.

Az újabb korban három nagy forradalom folyt le: és ez a három is a polgároknak amaz osztályától indult ki, a mely bármily magas census mellett is választásjoggal bírt volna.

1789-ben a nemességnek ama része, a mely a harmadik renddel szövetkezett;

1830-ban kizárólag a bourgeoisie;

1848-ban ismét a bourgeoisie és a párisi népnek egy része — csinálták a forradalmat.

Miután minden forradalom — a mennyiben az nem egyesek nagyravágyásának a következménye — vagy onnan ered, mert bizonyos osztályok nem foglalják el az államban azt a helyet, a melyre magukat jogosultaknak vélik; vagy pedig onnan, mert az állam intézményei többeknek érdekeivel ellenkeznek: a forradalmat — a dolog természete szerint — azok az osztályok támogatják, a melyeknek érdekeire az alkotmány változtatása nagyobb befolyással lehet.

És tévednénk, ha ezt a nemzet vagyontalan osztályairól tennők fel. Mert ha eltekintünk is attól, hogy ez az osztály már állásánál és csekélyebb műveltségénél fogva bármelyik alkotmányforma mellett sem tarthat számot a közügyek vezérletére: ez osztályok az alkotmánynak akármilyen változtatása által anyagilag közvetlenül csak igen keveset nyerhet, és ennélfogva ilyen események iránt többségében mindig közönyösnek mutatkozik. És túlzás nélkül állítható, hogy a forradalmakat a vagyontalan többségnek nem annyira cselekedetei idézik elő, mint inkább közönye, a melylyel az állam változásait tűri.

Másképp akkor állana a dolog, ha valamely ország oly szembeszökőleg volna a kevésbbé vagyonosak elnyomására szervezve, hogy ezek végre, nyomorúságuk érzetében, a fennálló rend megsemmisítésére minden eszközt megragadnának. *

90. §. A franczia forradalom oka.

Oly államban, a melynek külügyei rosszul kezeltetnek, a melynek törvényei naponkint változhatnak, a melynek közigazgatása nem ügyel az egyének érdekeire és a felelősség elve csak az alkotmányban van meg, de gyakorlati alkalmazásában oly akadályokkal találkozik, a melyeknek legyőzésére az egyes polgár nem képes; a hol a személyes szabadság a közjó nevében bármely pillanatban megszorítható, és a közvagyon oly módon kezeltetik, hogy az egyes polgár nem szerezhet magának biztonságot az iránt, hogy valóban csupán elkerülhetetlenül szükséges terhek viselésére kényszeríthető: ily államban az egyén érdekei kellőleg biztosítva nincsenek; és ha el is tekintünk a bosszúérzéstől, a mely minden nagyobb népmozgalomra roppant befolyással szokott lenni, épen ezeknek a kielégítetlenül maradt szükségleteknek élénk és általános érzete az, a mi az első franczia forradalmat és ennek valamennyi utódját előidézte.

Ha ezt a nagy eseményt ideologok művének tekintenők, tévedésbe esnénk. Nem eszmék, hanem nagyon is anyagi szenvedések és szükségek birták rá a népet, hogy 1789-ben a régi

* I. 251—253.

állapot ellen feltámadjon. Az emberek nem tűrhették többé, hogy az államnak viszonyai és a nép millióinak ezektől feltételezett jóléte az uralkodók családi összeköttetéseitől és személyes hiúságától függjenek. Biztosítani akarták magukat az emberek oly események ellen, a minő a nantesi edictum visszavonása volt, ez az önkényes törvényváltoztatás, a mely több százezer békés polgárt száműzött hazájából. Beleúntak az emberek a despotizmusba, a melyet bármelyik parányi tisztviselő az állam nevében kénye-kedve szerint gyakorolhatott. Mindenki tűrhetetlennek találta azt az állapotot, a melyben csak egy pecsétes levél volt szükséges, hogy az egyén a közjó ürügye alatt szabadságától megfosztassék; és a melyben, ha a király részéről olykor szilárd törekvés mutatkozott is a közterhek csökkentésére — mit a forradalom kezdetén XVI. Lajos példája is mutat —, az egyes polgároknak nem volt módjuk arról meggyőződni: vajjon elkövettetett minden, hogy a királyságnak ez a szándéka teljesüljön? E bajok orvoslását várta a nép az új alkotmánytól. A forradalom millió meg millió híve nem eszmékért, hanem állapota javításáért küzdött. És a nagy esemény minden bizonynyal elmarad, ha valaki megjósolta volna nekik, hogy e bajok nagy része meg fog maradni, csak azzal a különbséggel, hogy az államhatalom nem az Isten kegyelméből való király, hanem a többség nevében fog gyakoroltatni. Ama többség nevében, a melyhez külön mindenik is tartozhatik, de a melynek határozataira, közvetlenül, semmi döntő befolyást nem gyakorolhat.

A franczia nép nem azért fogott fegyvert, hogy néhány ideolognak álmait valósítsa, hanem hogy Anglia és Amerika intézményeit kivívja magának, a mely intézmények biztosították mindazt, a mire a nép áhítozott. A törekvés oly czél felé volt irányozva, a melyet mindenki elérhetőnek gondolt, mert egyes népek által az már éreretett.

A franczia forradalom azonban, hogy az angol és az északamerikai szabadság eredményeire szert tehessen, épen ellenkező ösvényen indult, mint a melyet ezek követtek. Miután ugyanis Francziaország története csak a királyság és az arisztokratia által gyakorolt elnyomásról szólott; és miután más-

részről a tapasztalás a népuralom árnyoldalát még nem tüntette fel: minden törekvés a királyság és az arisztokratia megszorítására és a népakarat absolutizmusának megalapítására volt irányozva. Oly állapotok létesítésére, a melyek keresztény civilizációnk postulatumainak látszottak, azokat az elveket állították fel, a melyek szerint az egyénnek teljes alárendelésén sarkaló ó-kori államok kormányoztattak. Ez az ellentét az oka, hogy a franczia forradalom nem felelt meg azoknak a reményeknek, a melyekkel a nép nagyobb és józanabb része annak kezdetén el volt telve.*

91. §. A forradalom sikerének oka az alkotmányban.

Akármint itéljünk a februári forradalom fölött; és bármily nagy mértékben mozdította is azt elő egyesek hiúsága, másoknak gyávasága, és a nagy tömegnek politikai közönyössége: annyi bizonyos, hogy a forradalom megtörtént. Megtörtént, hogy a kisebbség, sőt a mint mondják, Páris lakosainak parányi kisebbsége, képes volt nemcsak megváltoztatni, hanem felforgatni is az alkotmányt, a melyhez állítólag a franczia népnek nagy többsége ragaszkodott. Megtörtént, hogy csekély néptöredéknek majdnem küzdelem nélkül sikerült egy dynastiát a királyi széktől megfosztani, köztársasági formát léptetni a monarchia helyébe, sőt oly pályára lépni, a mely szükségkép Francziaország tökéletes társadalmi átalakítására vezet. És mindez egy nap alatt történt. Akkor, a midőn az ország tizenhét év óta oly alkotmánynyal bírt, a minőben Guizot a békés jövendő biztosítékait szemléli; a midőn az állam kormánya oly férfiúra volt bízva, ki a fennálló rend érdekében az alkotmányos eszközöket tudta is, merte is alkalmazni. — Mindez tény, a melyről sem azok, a kik a jövendőtől rendet és biztosítékot követelnek, sem ellenfeleik, a kik a társadalom új megrohanására készülnek, nem feledkeznek meg. A melyről azonban nekünk sem szabad megfeledkeznünk, ha a forradalom sikerének az alkotmányban rejlő okát akarjuk megállapítani.** Azokat az okokat, a melyek elő-

* I. 142–144. — ** I. 203.

idézték, hogy a fennálló államformára nézve ellenséges pártok törekvései annyiszor sikerültek Francziaországban, és hogy e törekvések az alkotmányt oly sokszor felforgathatták.

Ha Francziaország alkotmányát, a hol annyi forradalom sikerült, összehasonlítjuk más államokéval, a melyekben azok nem sikerültek: a különböző eredményeket bizonyára nem a véletlennek fogjuk tulajdonítani.

A nagy nehézség, a minek legyőzése nélkül egy forrradalom sem sikerülhet, nem a fennálló hatalom legyőzésében áll. Minden kormányt — bármily erősnek érzi magát állásában és bármennyire szívén fekszik fenntartása az állampolgárok nagy többségének — oly párt is legyőzhet pillanatra, a mely minden tekintetben csekélynek látszik. A nagy erő öntudata, a mely a kormányt a biztonságra szükséges rendszabályok kezelésében hanyagabbá teszi; az általános meggyőződés, hogy az államhatalom elég erős önvédelmére, a mely tétlenségbe sülyeszti a fennálló kormány párthíveit; egy vagy több magas állású hivatalnok árulása épen a közveszély vagy a szükség perczében; végül a fegyveres erő és néptömeg véletlen összeütközése s az utóbbinak győzelme: — mindmegannyi ok, a mi miatt az államhatalom ellen intézett támadások sikerülhetnek.

A sikerült összeesküvések nagy száma, a melyekről a történelem bennünket értesít, mutatja, miszerint épen nem tartozik a ritka esetek közé, hogy az államhatalmat aránylag gyöngébb párt meglepheti és pillanatra le is győzheti.

A forradalom nehézségei valósággal csak első eredményei után kezdődnek; és mindig két dologtól függ végső diadala:

a) ha az államhatalomtól, a melyet meglepve, pillanatra legyőztek, azt a lehetőséget is elvették, hogy magát összeszedvén, újra kezdhesse a harczot;

b) ha azok, a kik az államhatalmat kiszorították, tudják magukat kormányképen rendezni és a rendezett államhatalom szükségének megfelelnek.

Ha a legyőzött államhatalmat attól a lehetőségtől is meg nem fosztották, hogy magát újra rendezhesse: az csakhamar magához jő meglepetéséből. Egyik helyről kiszorítva, a másikban talál oltalmat. Ha a fővárosból kihajtják, központtá válik

mindaz a hely, a hol pillanatra letelepszik. A fennállott viszonyok minden barátja és a jelenleg fennálló viszonyok minden ellenfele, a kik egy forradalom győzelme után épen a győzők sorában vannak legszámosabban — csatlakoznak hozzá. Mindezeknél fogva, ha törvényes hatalom küzd lázadókkal, ritka eset, hogy ne a törvényes hatalomé legyen a végső diadal.

Szintoly eredménytelen a győzelem az államhatalom fölött, ha azt kiszorítják, de pótolni nem képesek. Minthogy ugyanis a polgárosodás jelen fokán talán semminek sem érzi inkább szükségét az ember, mint a személy- és vagyonbiztonságra rendezett államhatalomnak: minden párt, a mely a fennálló rendet felforgatta, csak akkor számíthat a többség megegyezésére, ha a felforgatott helyett mindjárt más rendet képes alapítani. Ha nem tud: mindenki elfordul tőle, oda, a honnan legelőbb várhatja e szükség kielégítését. A mi a legtöbb esetben legvalószinűbb, ha az előbbi viszonyokat állítják vissza.

A forradalom sikerülésének előbb említett két feltételét a központosított államokban találhatjuk meg; és pedig annál nagyobb mértékben, minél következetesebben és teljesebben alkalmazzák a központosítás elvét. Ha az ország minden egyes részétől elvonták a jogot, sőt a tehetséget is, hogy elláthassák a saját ügyeiket, és a közigazgatási központosítással az állam minden lakosa megszokott, önakarat nélkül, a központból várni minden lendületet, minden irányt, melyet követhessen; ha az igazgatás minden fonalát a központban összpontosítják, úgy hogy a kiknek az államhatalom a birtokukban van, habár a nagy többség akarata ellen tartják is meg azt, rendelkezhetnek az állam egész erejével; ha a forradalmi kormány nem jogánál, hanem hatalmánál fogva, a melyet szerzett, az egyeseket, a kik központi államokban mindig csak mint egyesek állhatnak a közhatalom ellenében, habár milliónyian volnának is, engedelmességre kényszerítheti; szóval, ha az állam Francziaország mintájára van rendezve: semmi egyéb nem kell a forradalom sikerére, mint hogy a hatalmon levő kormányt a központból kiszorítsa és kézrekerítse azt a pontot, a hol az állam kormányzásának a szálai összefolynak. Mert az összeesküvés és fölkelés vezetői az állam ily szervezete mellett egyrészt mind-

járt az első pillanatban rendezett államhatalmat találnak és a kiszorított kormány helyét teljesen betöltik: másrészt viszont a kormánytól, ha egyszer a központból ki van szorítva, minden eszközt is elvettek, a mi által magát ujra rendezhetné és legitim kormányként léphetne föl. Egy órányi szilaj erély egyrészről és egy órai gyengeség és bomlottság másfelől . . . teljesen felforgatott minden helyzetet. Maroknyi fölkelő csapat az állam kormányára emelkedik és a legitim kormány lázadó csoporttá lesz és egészen hasonló helyzetbe kerül ellenfelei irányában, mint azok voltak néhány órával azelőtt ővele szemben. Azzal az egy különbséggel, hogy a kik erőszakosan ragadják magukhoz a hatalmat, ritkábban engedik magukat meglepetni; és rendesen kiméletlenül használják azokat az eszközöket, a melyeket nekik is nyujt a központosítási rendszer.

Francziaország történetén kívül Rómáé is a polgárháborúk és az imperatorok uralma alatt, és minden kényúri állam története számos példával igazolja, hogy a forradalmak annál gyorsabban és teljesebben sikerülnek, minél tovább vitték a központosítás elvét az alkotmányban.*

92. §. A forradalom győzelmének oka a kormányzásban.

Valamennyi viszonynak az a nagy átalakulása, a mely 1848-ban következett be, sajátságos jellemmel bír, a minőt alig mutat fel más hasonló nagyságú esemény a történelemben. Francziaországban köztársaság alapíttatik; Németországban parlament hivatik össze, mely a néhai római birodalom valamennyi országa számára törvényeket alkosson oly általánossággal, a minőt ebben a birodalomban soha semmiféle hatalom nem követelt magának; Olaszország fölkel az idegen uralkodás és minden korlátlan hatalom ellen; Ausztriában a középkori viszonyok utolsó maradványai rontatnak le. — A törvény előtti egyenlőség, a sajtó- és egyesülési szabadság, a vallások egyenjogúsága, a privilégiumok eltörlése, sőt az összes birtokállapot tetemes módosítása — a midőn a földesúri viszonyok mindenütt

* II. 251—254.

megszűntek —, mindez néhány nap alatt történik; és a nélkül, hogy általában véve más izgalmat, mint a közörömet lehetne észrevenni. A mi 1789. augusztus 4-én Francziaországra nézve történt, az most Európa nagy részében bekövetkezett. És bármily nagy veszteség is ért többeket, alig hallatszott panasz a történtek miatt. Valamint a part, a melyet régtől fogva aláás a folyam, váratlanul leszakad és az árnak martalékává lesz: úgy történt az intézményekkel is 1848-ban. A mi századok óta fennállott, az csaknem nyom nélkül tűnt el. Az ember alig foghatta fel, miként állhatott fenn csak imént még egy egészen más rendje a dolgoknak, miután mindazok, a kik annak támaszai voltak, az új renddel oly rögtön meg tudtak barátkozni.

Miből magyarázhatjuk meg magunknak ezt a meglepő tüneményt?

Lehet-e a történtekben természetes fejleményt látni? Lehet-e mondani, hogy a mit a nép oly könnyen vívott ki, rég megért gyümölcs volt, a mely a legcsekélyebb érintésre szükségkép földre hullott? Ha ama népek műveltségi állapotának különféleségét tekintetbe vesszük, ezt nem állíthatjuk; és különben is a későbbi események felriasztanának ebből a csalódásból. Sohasem bizonyult be inkább, mint itt, az a tétel, hogy bevégzett ténynek csak az tekinthető, a mi a kor fogalmainak valóban megfelel, és a mi a viszonyoknak szükséges eredménye.

Azt sem mondhatjuk, hogy a túlnyomó többség végezte mindezekben az államokban a nagy felforgatást. Nem mondhatjuk ezt, mert Francziaországban még azok is, a kik e mozgalom élén állottak, a kiknek tehát érdekükben volna azt a nagy többség műve gyanánt feltüntetni, nyiltan megvallják, hogy azt egy aránylag csekély számú kisebbség, a többségnek részvétele nélkül, sőt a többség akarata ellen hajtotta végre. És ugyanez mondható más országokról is. A változtatások kezdeményezése nem indult ki a népből, a melyet sok helyütt csak utóbb kellett megnyerni a nélküle keresztülvitt intézkedések helybenhagyásának.

A fennálló rend tehát nem azért hullott porba, mert a viszonyok úgy hozták magukkal; nem azért, mert az ellenállhatatlan többség úgy parancsolta. A való ok, az egyetlenegy

ok abban rejlik, hogy senki sem mert a fennállónak a védelmére kelni. És pedig azért nem, mivel azok, a kiknek ez hivatásuk lett volna és a kiknek hatalmukban állott, nem hittek jogukban; és az épületet, a mely általuk oltalmazandó lett volna, maguk is oly roskatagnak tartották, hogy az első rengés után odahagyták.

Ha vannak oly események, a melyek nem nagy tettek, hanem egyedül nagy gyengeség szüleményei, — s a világtörténelem több ily eseményt említ —, a szóban forgó méltán közéjök sorozandó. Győző soha nem csodálkozott inkább támadásának eredménye fölött, mint ez alkalommal, a midőn a küzdelem következményeit talán csak azok látták előre, a kik legyőzettek abban. A mi ekkor történt, azt bizonyítja, hogy az államhatalom tenger, a melyen elmerül az, a ki hitét veszti; és hogy a politikai tusák gyakran istenítéletek, a melyben a gyengébb által is legyőzetik az, a ki meggyőződés nélkül lép a sorompók közé.

Máskülönben érthetetlen volna, hogy oly államok, a melyekben a viszonyok, a melyek némelyek állítása szerint a forradalmat előidézték, — nagyobb mértékben voltak meg, mentek maradtak minden megrázkódtatástól. A növekedő jólétnek közepette, s a nélkül, hogy valami a közeledő vihart jelezte volna, rögtöni átalakulásnak ment eléje annyi ország. És Belgium, a melynek népességéből akkor 7000 lakos jutott egy-egy négyszögmérföldre, a vészt megállotta ingadozás nélkül. Nem bomlott fel a közrend Angliában, a hol az indusztriálizmus bajai oly nagy mértékben találhatók; nem bomlott fel Irországban, a melynek földmívelési viszonyai a legeslegsúlyosabbak: pedig itt a repealerek, amott a chartisták pártja aránylag nagyobb számú, mint a minő volt a szociálisták és a republikánusok pártja 1848 elején Francziaországban. Érthetetlenek volnának ezek a tünemények, ha a történtek okát nem inkább a kormányzók cselekedeteiben és meggyőződésében keresnők, mint a népekéiben.

Az eszmék nemcsak azokra hatnak, a kikre nézve kedvezők a belőlök vont következtetések. Befolyásuk általános; és majdnem mindig épen azokra legnagyobb, a kik általuk hely-

zetüket veszélyeztetve látják. Igy van ez korunk eszméivel is. Az egyenlőség fogalma — t. i. az a meggyőződés, hogy igazságtalanság, ha az állam polgárainak bizonyos osztályai, másoknak kárára, előjogokkal ruháztatnak fel — talán nem hatotta át oly általánosan a népet, a mint azt hiszszük. Francziaország lakosainak nagy többsége aligha fogta fel tisztán, hogy oly alkotmány, a melynek alapelve az egyenlőség, nem szoríthatja a politikai jogok gyakorlatát a népességnek egyszázadrészére; s hogy oly királyság, a melynek a felséges nép akaratán kívül más alapja nincsen, nem léptetheti a maga akaratát azok akaratának helyébe, a kik egy fictio juris alapján a nép nevében szólnak. De — bár erről a népnek nagy többsége nem bírt is tiszta fogalommal — annál világosabban látták azt be a társadalom magasabb osztályai. Ezeknek nagyobb részénél az egyenlőség és a népfelség fogalma régóta elméleti hitágazattá vált. A fennálló viszonyok szükséges bomlását Francziaországban előre épen a kormányférfiak látták. Ők tudták, hogy azok az eszközök, a melyeket a juliusi forradalom óta alkalmazásba vettek, az államot alapjában rendítették meg. Hogy ez vagy amaz a nagy miniszter, a ki megvesztegetések által befolyást biztosított magának, úgy cselekedett, mint a patak, a mely a malom kerekeit forgásba hozza, de egyszersmind az épület alapzatát is aláássa. A kormányférfiak tudták, hogy a törvényhozás, a melytől a királyi szék támaszát várta, annyiszor használtatott fegyverül, hogy megsérülvén a tusában, már senkit sem támogathat. És a mikor aztán a nép nevében néhány ezer ember a fennálló rend ellen fellépett, ennek a rendnek az őrei viszavonultak. Nem azért, mert képtelenek voltak az ellenállásra, hanem mert jogtalanságuk érzetében az ellenállást még megkisérleni sem merték.*

* I. 6–9.

BEFEJEZÉS. — QUO VADIMUS?

Ha Európa államai közül azokra fordítjuk figyelmünket, a melyek a nyugati kereszténység befolyása alatt fejlődtek, azt a feltünő jelenséget veszszük észre, hogy mindezekben az államokban a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméjeért lelkesültek. De egyszersmind azt is látjuk, hogy az, a mit a szabadság és egyenlőség nevében az államban valósítani törekedtek, ellentétben áll azzal az értelemmel, a mint ezeket az eszméket az élet egyéb viszonyaiban veszik.

Mivel a szabadságot, a mennyiben ennek az eszmének az államban való megvalósításáról van szó, egészen abban az értelemben vették, a mint az ó-kor fogta fel; és az államban arra törekedtek, hogy az egyént teljesen alávessék a közakaratnak: amaz irány közt, a melyet az államban követtek, és a között, a mely szerint az élet egyéb viszonyai fejlődtek, ugyanaz az ellentét keletkezett, a mely a kereszténység és az ó-világ polgárosodása közt van. És épen ennek az ellentétnek, ennek a ki nem egyenlíthető összeütközésnek az állam intézményei és polgárosodásunk alapjai között kell tulajdonítanunk korunk minden szenvedését és nyugtalanságát.

Miután egyáltalában nem lehetséges, hogy oly eszmék, a melyek egymással annyira éles ellentétben állanak, egyszerre hosszabb ideig fenntarthassák uralmukat; és az ellenkező irányok összeütközésének mindig az egyik győzelmére kell vezetni: a legnagyobb bizonyossággal föltehetjük, hogy bármily soká tartanak is még e küzdelmek, végtére mégis vagy azok az alapelvek, a melyeket az államra nézve felállítottunk, társadalmi rendünkben is —, vagy társadalmi rendünk elvei fognak uralomra emelkedni az államban is. Hogy vagy az állam assimilálja magával a társadalmat, vagy ez az államot. Azaz: vagy egészen vissza kell térnünk az ó-kor alapelveihez, vagy az államban is valósítanunk kell a keresztény polgárosodás alapelveit.

Valamint a kereszténységnek háttérbe kellett szorítania azokat az alapelveket, a melyeket az ó-világ az államra nézve követett: az ó-világ alapelveinek valósítása államainkban csak

a kereszténység megsemmisítése által lehetséges. A korlátlan államhatalom és az egyén szellemi szabadsága éppúgy ellentétben állnak ma is, mint akkor. A mozgalom tehát, a melynek közepette élünk, vagy polgárosodásunk megsemmisítésére vezet, a mely az egyéni szabadság elvén alapszik, vagy arra, hogy felhagyjunk azokkal az alapelvekkel, a melyeket az államban eddig követtek.

Az a törekvés, a mely a szabadság és egyenlőség elvét oly értelemben igyekszik valósitani, a mint az államtudomány és a politika veszi, valóban a szabadság hanyatlására és korlátlan egyeduralomra vezet. Mielőtt azonban ebben a sorsban megnyugodnánk, mielőtt kénytelenségből a caesarismus alá hajtanók fejünket, a mely bizonyos körülmények között mindenesetre egyedül lehetséges társadalmi forma, de csak akkor, ha a társadalom feloszlásának az ideje eljött; mielőtt különösen polgárosodásunk alapjait is megingatnók, és hogy a jövendő épületének helyet csináljunk, segítő kezekkel hozzájárulnánk polgárosodásunk épületének lerombolásához: előbb meg kell győződnünk arról, vajjon e polgárosodás elenyészte kikerülhetetlen szükség-e? — És vizsgálnunk kell mindenekfölött, vajjon azok a fogalmak, a melyeknek valósítása polgárosodásunk bukását vonná maga után, abban az értelemben, a mint a politikában eddig vették, valóban korunk amaz uralkodó eszméiül tekinthetők-e, a melyek haladásunknak irányt adnak?

E kérdés nyugodt vizsgálata azt a meggyőződést érleli meg bennünk, hogy nem így áll a dolog. Polgárosodásunk egész folyama, a jelen kor törekvései, a melyek az államban követett iránynyal ellenkeznek, a határozott ellenszegülés az állam korlátlan hatalma ellen, és a nemzetiség elve melletti lelkesedés, mindmegannyi világos bizonysága annak, hogy az egyenlőség elvét az iskola és journalistika, de nem korunk uralkodó eszméjeül tekinthetjük. Hogy tehát azt az irányt, a melyet főleg a francia forradalom óta követnek az államban, nem tarthatjuk korunk uralkodó eszméi szükséges eredményeinek, sőt hogy az egyenes ellentétben áll ezekkel az eszmékkel.

Miután pedig a haladás uralkodó eszméinkkel ellenkező irányban lehetetlen, önként következik, hogy azok a nehézségek,

a melyek bennünket eddig környeztek, nem oszlathatók el az eddig követett uton és módon. Nem azáltal, ha elvül állítjuk fel, hogy az egyént teljesen alá kell vetni a közakaratnak és ez elv szerint rendezzük egyéb viszonyainkat is, hanem ha az egyéni szabadság elvét veszszük alapul az állam rendezésében is, azáltal szüntethetjük meg az állam és az egyének törekvései közt meglevő ellentétet, a melyet korunk legtöbb bajának és veszedelmének forrásául kell tekintenünk.

Ama kérdés megoldásánál, hogy mely terjedelemben és mely eszközökkel valósítható meg az egyéni szabadság elve az államban, — mindig az állam szükségét kell szem előtt tartanunk.

Minthogy pedig épen szükségeinkre nézve tetemes különbség van az egyes államok közt: lehetetlen általában pontosan kijelölni az eszközöket, a melyek által azt az egyes államokban létesíthetjük. Minden államra egyaránt illő államtudományt éppoly bajos találni, mint államférfiút, a ki minden államot egyaránt jól tudna kormányozni; azonban kétségtelen, hogy vannak szükségletek, a melyek a nyugati kereszténység valamennyi államával szintoly közösek, mint azok az eszmék, a melyekből polgárosodásunk kiindult.

Ilyes, minden államra nézve egyaránt közös szükség a nagy államok és erős államhatalom fennállása. Az államtudomány gyakorlati feladatát ennélfogva, ha csupán általános alapelvek felállításával foglalkozik is, csak akkor tekinthetjük megoldottnak, ha ki tudja jelölni, miképen kell az egyenlőség elvét az államban megvalósítani, anélkül, hogy azáltal a nagy államok és az erős államhatalom fennállása koczkáztatnék.

Az állam czélja: valamennyi egyén anyagi és erkölcsi javainak biztosítása. Az állam fennállása tehát az egyéni szabadság első biztosítéka.

Hogy más államok irányában függetlenségét fenntarthassa, és benn valamennyi egyén javait megvédelmezhesse: tetemes mértékű erőre van szüksége az államnak.

Miután pedig erő csak ott lehetséges, a hol akarat van és tehetség ez akarat végrehajtására bizonyos eszközöket felhasználni; az akaratnak és tettnek ez az egysége pedig az államban

csupán központosítással érhető el: az állam csak annyiban felelhet meg czéljának, ha rendezésében a központosítás elvét követik.

Az a határ, a meddig ezt az elvet követhetik, addig terjed, a meddig az állam hatáskörét szükségesnek tartjuk kiterjeszteni. A meddig az állam hatalma terjed, ennek a hatalomnak szükségkép korlátlannak azaz központosítottnak kell lennie.

Mint eszme az állam ugyan nem egyéb tagjai egyeteménél; az állam érdekei az egyesek érdekeivel ugyanazok: az állam akaratának tehát mindig a köz javára kell irányozva lenni; s így tisztán eszményi szempontból tekintve oly államban, a hol minden egyesnek befolyása van az állam kormányzására, az egyéniségre nézve az államhatalom irányában fölösleges minden biztosíték.

Gyakorlati szempontból tekintve azonban nem úgy áll a dolog.

Miután az államhatalom gyakorlását egyesekre vagy többekre kell ruházni; s a hol a törvényhozó hatalom és a kormány magából a népből indul ki, az állam akarata ott is mindig csak a többség akarata: önként következik, hogy az egyén szabadságának az állam korlátlan hatalma ellen, bármint legyen rendezve az állam, mindig szüksége van némi biztosítékokra; és az ily biztosítékok lételétől és értékétől függ tulajdonképen az egyéni szabadság mértéke, a melyet az egyén az államban élvez.

Mivel az állam az egyéni szabadság első feltétele: ezeknek a biztosítékoknak nem olyneműeknek kell lenniök, hogy az állam egységét s azzal egyszersmind fennállását is veszélyeztessék. Az egyéni szabadság biztosítékát tehát nem a hatalmak megosztásában, a minek gyakorlati kivitele az államhatalom megsemmisítését vonná maga után, hanem inkább az államhatalom olyas rendezésében kell keresnünk, a mely az állam egységének, korlátlan hatalmának, a melyre szüksége van, veszélyeztetése nélkül kezességet nyujt arra, hogy az állam hatalmát csupán az állam érdekében fogják használhatni. És az egyéni szabadságnak ez a biztosítéka az államhatalom belső szervezete által sehol sem érhető inkább el, mint az alkotmá-

nyos egyeduralomban. Azonban az egyén szabadságát az államhatalom czélszerű rendezése sem biztosítja soha teljesen.

Miután az a befolyás, a melyet az egyes polgár a nagyobb államok törvényhozására és kormányzására gyakorol, szerfölött csekély; és minthogy a felelősség elve, a hol az államhatalom mindenre kiterjed, gyakorlatilag épen azokra a tárgyakra nézve nem alkalmazható, a melyeknek czélszerű intézése legközelebb érdekli az egyént: azokkal a biztosítékokkal, a melyeket az egyén a törvényhozásban való részvételben és a közigazgatási közegek felelősségében bír, természetesen nem lehet megelégedni. Mindabban, a mire az államhatalom kiterjeszkedik, az egyén föltétlenül alá van vetve az államhatalomnak oly országokban is, a hol befolyással bír az állam törvényhozására és kormányzására. Egyéni szabadságának egyedül biztos garantiáját tehát szükségkép abban kell keresnünk, hogy korlátozzák azt a kört, a melyen belül az állam korlátlan hatalmát gyakorolja.

Hogy mennyi szabadságot élvez az államban az egyén, az mindig attól az aránytól függ, a mely ama befolyás között, a melyet az egyén az államra gyakorol, és ama mérték között megállapítható, a melyben az államnak alá van vetve. Miután pedig az újabb államokban az egyén valódi befolyása az állam kormányzására annál kisebb, minél nagyobbak az államok: az egyéni szabadságot főleg nagyobb államokban csak azáltal növelhetjük, ha az államtól való függését tágítjuk, vagyis az államhatalom hatáskörét korlátozzuk.

Ez a kérdés tehát, mennyiben növelhetjük az egyéni szabadságot az államban, azaz mennyiben rendezhetjük az államot akként, hogy korunk uralkodó eszméinek legjobban megfeleljen, egy azzal a kérdéssel, hogy az államhatalom ilyes korlátozása lehető-e?

A mint csak egy eszköz van, a mely a nagyobb államok fennállását lehetségessé teszi és egyszersmind az államhatalomnak is megadja az erő szükséges mértékét, s ez a központosítás: úgy csak egy óvszert ismerünk, a mely a nagyobb államokat a kényuralomtól és forradalomtól megóvja, t. i. az önkormányzás elvének alkalmazását.

A szilárd alapú államok szüksége, a mi az ó-világ polgárosodásának eredményeül szállt reánk, sokkal mélyebb gyökeret vert, hogy sem a mi azzal ellentétben áll, éppúgy visszahatást ne vonna maga után, mint a mi az egyéni szabadság elvét sérti. Polgárosodásunk végczélja tehát nem lehet más, mint az egyéni szabadságnak az államban való biztosítása.

Korunkban ugyan sok olyan jelenséggel találkozunk, a mely arra a borzasztó időkre emlékeztet, a midőn az ó-kor polgárosodása az enyészethez közeledett. Ugyanaz a hajhászása az anyagi élvezeteknek. Ugyanaz az elvtelenség az egyeseknél és a tömegben. Ugyanaz az aláváló csúszás minden hatalom előtt. És megsemmisítése mindannak, a mit századokon át szentnek tartottak, és a mit semmivel sem képesek pótolni, csupán üres kételkedéssel. A jelen kor legnagyobb eseményeire abból a korból, a midőn a római köztársaság a császárságba ment át, éppúgy találunk analógiákat, a mint századunk egynémely kitünő egyénisége a római polgárháborúk vezéreire emlékeztet. — De ha alaposabban nézzük a dolgot, el nem kerülheti figyelmünket az a lényeges különbség, a mely e látszólagos hasonlat mellett is észrevehető korunk és amaz örökre emlékezetes korszak között.

A mikor a régi polgárosodás elenyészett, valósítva volt annak uralkodó eszméje: az egyén teljes alávetése az állam alá. De az egyéni szabadság eszméje, a mi polgárosodásunk alapja, még nincs valósítva. Akkor elvesztette a vallás gyakorlati befolyását az életre, csak külső fénye volt még meg: most legfölebb is a cultus iránt mutatnak közönyt, de az emberiség érzelme, a melyet a kereszténység idézett elő, hatalmasabb, mint valaha. Azok az eszmék, a melyekért az ó-világ lelkesült, a mikben az egész ó-világi polgárosodás éltető elemét kell elismernünk, a hazafiság és politikai szabadság elvesztették akkor varázsukat az emberiség fölött: most az egyéni szabadság utáni törekvés, a melyet a keresztény polgárosodás kezdetétől fogva a haladás rugójának lehetett tartanunk, nemhogy elvesztette volna hatását az emberek kedélyére, sőt még hatalmasabbá, még általánosabbá lett. Az egyenlőség utáni törekvésben, a nemzetiség miatti harczban, és a mit csak az állam ellen tesznek, mindig és mindenben

ugyanazzal az elvvel találkozunk. Az a polgárosodás, a mely még oly hévvel tud lelkesülni az alapjául szolgáló eszméért, súlyos harczok előestéjén állhat, de elveszni bizonyára nem fog. Mint a forrás tüneményei, miközben a bor megtisztul, hasonlóak a rothadás tüneményeihez: úgy emlékeztetnek bennünket korunk jelenségei a régi polgárosodás hanyatlására; de e tünemények eredménye bizonyára más lesz. Mert minden polgárosodás csak azokkal az eszmékkel együtt semmisíthető meg, a melyek annak alapjai voltak.

Az izgatottság, a mely a társadalom összes rétegeit áthatván, a legmerészebbeket is aggodalommal tölti el, nem tisztán politikai, a milyen polgárosodásunk és minden polgárosodás folyamán is gyakran elő szokott fordulni. Nem két párt, hanem két polgárosodás közötti küzdelemnek vagyunk szemtanui. Az egyén teljes alávetése az államnak és az egyéni szabadság eszméje — az az eszme, a melyet Róma, és a melyet a german népek képviseltek —; az ó-világ és a kereszténység polgárosodása, a kényuralom és a szabadság küzdenek még egyszer a a világ uralmáért.

De bármily fenyegetőknek mutatkozzanak is e harcz tüneményei, nyugodtan nézhetünk eléje a végeredménynek.

A mit az emberiség természetes fejlődési folyama hoz magával, azt késleltethetik ugyan a tudomány tévedései, az egyesek bűnei és egy egész nemzedék rossz szenvedélyei, — de örökre meg nem semmisíthetik.

Az államban levő minden szervezetet elrontottak; a hol az egyént az állam gyámkodásához szoktatták, a népet — úgyszólván — megfosztották az önkormányzási képességtől: ott a mostani rendszerről más intézményekre az átmenet csak lassan történhetik. Az a fa, a melyet félszázadig mesterségesen nyestek, nem hajthat egy éjjel új agakat; és hosszú idő telik bele, a míg árnyékának ismét örülhetünk. Talán mindenütt időre van szükség, míg az állam jelen intézményein változások történhetnek. De mihelyt a változás szükségéről meg vannak győződve, csakis idő kell ahhoz. Mert csak azokkal a mesterséges eszközökkel kell felhagynunk, a melyek az államban az önálló szervezetek

fejlődését akadályozzák, s ezek a szervezetek maguktól előállanak.

Valamint az ó-kor uralkodó eszméi az államban arra a formára vezettek, a melyben azoknak valósítása lehetséges: úgy ha nem csalódtunk az iránt, hogy minő értelemben veszik jelenleg a szabadság, egyenlőség és nemzetiség eszméit, szintén a legnagyobb bizonyossággal megmondhatjuk most is, hogy ez eszmék hatálya szükségkép azokra a formákra vezet bennünket, a melyeket a dolog természeténél fogva és tapasztalatunk alapján egyedül tarthatunk olyanoknak, a melyek mellett az egyéni szabadság elve lehetséges. Épen abban áll az uralkodó eszmék befolyása az államra, hogy mindig azokat a formákat idézik elő, a melyek mellett lehetséges azoknak a megvalósítása.

A keresztény polgárosodásnak eszerint nem hanyatlása, hanem teljesedése áll előttünk. Minél nagyobbaknak látszanak a veszélyek, a melyek polgárosodásunk hajója körül tornyosulnak ebben a pillanatban; minél iszonyúbban fenyegetnek a hullámok: annál bizonyosabbak vagyunk benne, hogy a parthoz közeledünk.

Az meglehet, hogy súlyos szenvedések várnak még ránk abban a nagy harczban, a melyben a törvényes királyság és caesarismus, az alkotmányos egyeduralom és a számszerinti többségek kényuralma, az amerikaihoz hasonló köztársaság és a fővárosok póruralma, a melyben az, a minek jog az alapja, és az, a mi csak anyagi erőre támaszkodik, mind szemben áll egymással; és lehet, hogy még sokáig tart e harcz: — de bizonyára az az ügy fog diadalmaskodni, a mely mellett az emberek minden nemes érzelme sikra szálland. Mert a jövőnek tartós épületet emelni csak erkölcsi alapon és csak tiszta kézzel lehet. *

* III. 207—217.

BIBLIOGRÁFIA.

1. Aradi Közlöny, lásd Falk.
2. Asbóth János: Irodalmi és politikai arczképek, 1876.
3. Beksics Gusztáv: A magyar doctrinairek, 1882.
4. Beöthy—Badics: A magyar irodalom története, 4. kiadás.
5. Berecz Károly: A szerkesztőhöz. — Magyarország és a nagyvilág 1872 : 6. sz.
6. Berzeviczy Albert: Báró Eötvös József, mint culturpolitikus. — Budapesti Szemle 1913. május.
7. Bibliothèque universelle de Genève, l. Cherbuliez.
8. Bluntschli: Az általános államjog és politika története, II/340.
9. Bodnár Zsigmond, irodalmi dolgozatai, 1877.
10. Brassai Sámuel: Könyvismertetés, Magyar Hirlap 1851 : 522—8. sz.
11. Budapesti Hirlap 1855 : 659. szám; továbbá l. Csengery.
12. Budapesti Szemle, l. Berzeviczy, Concha, Kont, Lukács, Péterffy, Tóth.
13. Cardon: Del Governo nella monarchia costituzionale, 1882.
14. Cherbuliez, Bibl. univ. de Genève 1853. febr. p. 173., 1855. okt. p. 180.
15. Concha Győző: Államtani problémák. — Bpesti Szemle 1889. évf. 59. köt.
16. „ „ Báró Eötvös József állambölcselete, 1908.
17. „ „ egyetemi tanársága negyvenéves emlékére. Ünnepi dolgozatok —, l. Kun.
18. „ „ Politika, 1905. I. kötet VII. X. XI. 12., 21., 28., 34., 38., 46—47., 53—56., 84—85., 92., 183., 211—212., 280., 300—301., 439., 451., 452., 549. — II. kötet 221—3., 248., 346.
19. Csengeri Antal, Budapesti Hirlap 1855 : 669. szám.
20. „ „ összegyüjtött munkái V. 303. — Olcsó Könyvtár 383. szám p. 96.
21. Deák Ferencz beszédei I—III.
22. Eötvös-évkönyv, l. Molnár Aladár.
23. Eötvös József báró: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. — Összes művei közt a XIII., XIV. és XV. kötet.
24. Eötvös József báró: Emlékbeszéd Kazinczy fölött 1859.
25. „ „ „ Felelet báró Kemény Gábor néhány szavára, 1860.
26. Eötvös Lajos: Minisztereink ifjúkorából. Fővárosi Lapok 1870 : 236. sz.
27. Erdélyi Múzeum, l. Imre.
28. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, l. Trefort.
29. Falk Miksa: Apróságok egy nagy férfi életéből. — Aradi Közlöny 1891. szept. 13.
30. „ „ Báró Eötvös legelső környezete. — Fővárosi Lapok 1871 : 282. sz.

31. Falk Miksa: Báró Eötvös József leveleiből. — Fővárosi Lapok 1871 : 70. sz.
32. „ „ Báró Eötvös József utolsó életéveiből. — Kecskeméti Lapok 1872 : 17—22. sz.
33. „ „ Eötvös a kiegyezés előtt. — Fővárosi Lapok 1872 : 165. sz.
34. Fallmerayer: Gesammelte Werke 1852. II. 195—222.
35. Ferenczi Zoltán: Báró Eötvös József, 1884.
36. „ „ Báró Eötvös József. — Irodalomtörténeti Közlemények XVI.
37. „ „ Báró Eötvös József. — Magyar Történeti Életrajzok 1903 : 5. füzet.
38. Fővárosi Lapok 1871 : 70., 282.; 1872 : 165. sz., l. Falk.
39. Grenzboten, l. Schmidt.
40. Gumplovitz: Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich-Ungarn, VII. 4., 7., 196—8., 259., 261.
41. Győry Vilmos: Báró Eötvös József egyik alföldi magánya. — Reform 1871 : 78. sz.
42. Gyulai Pál: Emlékbeszéd báró Eötvös József fölött a Kisfaludy-Társaságban, 1872. febr. 11.
43. Halász Imre: Egy letünt nemzedék, 1911.
44. Imre Sándor: Eötvös nem a multé. — Erdélyi Muzeum 1909. XXVI. köt.
45. Irodalomtörténeti Közlemények, l. Ferenczi
46. Jellinek: Das Recht des modernen Staates, 1900. p. 163., 190.
47. Kállay, l. Mill Stuart.
48. Kautz Gyula: A politikai tudomány kézikönyve.
49. Kecskeméti Lapok, l. Falk.
50. Kemény Gábor báró: A nemzetek fejlődéséről, 1856.
51. „ „ „ Néhány szó báró Eötvös Józsefhez, 1859.
52. „ „ „ Még egynéhány szó, 1860.
53. Kont: Eötvös és Montalembert. — Budapesti Szemle 1907. febr. p. 202.
54. Barabási dr. Kun József: Báró Eötvös József és a franczia liberálisok. — Concha Győző egyetemi tanársága negyvenéves emlékére. Ünnepi dolgozatok — p. 8—46.
55. Laboulaye Edouard: L'etat et ses limites, 1860 — Ford. Molnár Antal: Az állam határai, 1869.
56 Lónyay Menyhért gróf: Emlékbeszéd a Magyar Tud. Akadémia által 1872. febr. 2-án tartott gyászünnepélyen.
57. Lukács Móricz: Laboulaye báró Eötvös Józsefről — Budapesti Szemle 1860. XI. füzet 377—386.
58. Magyar Hirlap, l. Brassai.
59. Magyarország és a Nagyvilág, l. Ferenczi.
60 Magyar Történeti Életrajzok, l. Ferenczi.
61. Magyar Tud. Akadémia Értesítője 1870—72.
62. „ „ „ Évkönyve 1878—81.

63. Marczali Henrik: Korunk állami és társadalmi alkotásai. — Marczali H. Nagy Képes Világtörténet XII. kötet.
64. Mill Stuart: On liberty 1859. — Ford. Kállay 1867.
65. Mocsáry Lajos: Nemzetiség, 1858.
66. Molnár Aladár: Báró Eötvös József közoktatásügyi minisztersége 1867—1870-ben. — Eötvös-évkönyv 1870.
67. Molnár Antal, l. Laboulaye.
68. Országgyűlési Napló és Iratok.
69. Pesti Napló 1872. febr. 1., 2. (Vezérczikk.)
70. Péterfy Jenő: Báró Eötvös József, mint regényíró. — Budapesti Szemle 1881. évf XXV. kötet. Péterfy Jenő összegyüjtött munkái I. kötet.
71. Pierantoni: Trattato di diritto costituzionale, 1873. I. 172—3.
72. Pulszky Ferencz: Életem és korom I. p. 382.
73. „ „ Jellemrajzok.
74. Ráth Mór: Eötvös és Göthe. — Reform 1871 : 36., 50. sz.
75. Raumer: Über die geschichtliche Entwicklung der Begriffe von Recht, Staat und Kirche.
76. Reform 1871 : 35. sz.; továbbá l. Győry, Ráth.
77. Revue des deux mondes 1854. okt. 15.
78. Revue nationale et etrangère 1860. nov., lásd Laboulaye.
79. Sbarbaro: Della Liberta, 1871.
80. Schmidt Julian, Die Grenzboten 1854. évi 3. füzet.
81. Stein Lajos: Die sociale Frage im Lichte der Philosophie, II. Ausg. 23.
82. Szalay Imre: Visszaemlékezés Trefort Ágostonra p. 21—22.
83. Székely György dr.: Báró Eötvös József és a szociálizmus, 1908.
84. Szinnyey: Magyar Irók, II. kötet.
85. Toldy Ferencz: A magyar nemzeti irodalom története.
86. Tóth Dénes: Budapesti Szemle 1863. LIX—LX. p. 321—326.
87. Trefort Ágoston: Értekezés a Magyar Tudományos Akadémia 1883. január 29.-i összes ülésén br. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra“ czímű munkájáról. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, VII. kötet V. sz.)
88. Tuka Béla dr.: A szabadság, 1910. p. 15., 28., 29., 56., 73., 91., 142., 150., 156., 170., 171., 182., 187., 200., 231., 235., 278., 279., 283., 284., 321., 322., 330., 335., 342., 343., 354., 357., 359., 376, 384., 410., 411., 420.
89. Új Magyar Sion 1871. p. 157.
90. Vasárnapi Ujság 1871. 7. sz.
91. Voinovich Géza dr.: Báró Eötvös József, 1903. — Báró Eötvös József összes munkái XX. kötet.
92. Vutkovich Sándor: Magyar írók albuma, 1873.
93. Weisz Albert: Sociale Frage und sociale Ordnung, 4. Ausg. I. 26.
94. Werner Rezső dr.: A bölcseleti jogtudomány történelme, 1900.
95. Woolsey Theodor: Political Science for the State, 1877. I. 323.

NÉVMUTATÓ.

TÁRGYMUTATÓ.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 26 03 12 011 6